

•

Felsefeya hemdem

Abdusamet Yîgît

weşanên

.
. .
. .
. .

*Felsefeya hemdem@
@Abdusamet yigit
Weşanên felsefe
2021-Almanya-Berlin
Grafik: zendi şîyar*

.
ISBN 968-4-940990-33-3

Pêşgotin:

Felsefeya hemdem wê weke demek felsefeyê ku wê piştî felsefeyê wê hin bi hin wê di dewama ya ronansansê de wê pêşkeve wê were û bibê bê. Lê di wê nûqteyê de wê, dema felsefeya hemdem wê dema ku mirov wê hilde li dest wê çerçoveya wê gotinên wê bi pêvajoya wê pêşketinê bê, bi rengê hizir û felsefeyên ku ew derdikevina li holê û diafirin bê û ankû bi filosofên ku ew bi hizrên xwe re wê di wê demê de wê derkevin û wê bèn nasin û hwd re wê weke xwediyê dmenekê pirralî a ku wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Bi gelemperî wê, ji dema ronansansê û bi encamên wê yên li ser têtîna felsefeyê a weke felsefeya rasyonalmê ku wê bi filosofên weke descertes û hwd re wê bibê, bi rengên felsefeyê ên weke emprismê ku wê ji hume û heta locke û hwd ku wê çerçoveya wê bènina ser ziman re wê bibê. Becon wê wê dîmenekê din ê felsefeyî wê kifşkar bi deduktîfî û enduktîfî û hwd re wê, li ser têtînek xwezayî û hwd re wê bènê ser ziman.

Dema felsefeya hemdem wê, piştî dema ronansansê wê weke dema ronakbiriye ku wê were pênasin wê di wê de wê bi hizrên di derbarê zanistên xwezayî, civakî û hwd de ku wê bibê re wê rengê xwe yê pêşketinê wê bide dîyarkirin.

Piştî ronansansê wê ji dema ku wê di wê de wê têtînen humanistî wê pêşkeve û heta demên barokê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê zikhev de wê bi felsefe, çand, civak û hwd re wê, pêşkeve. Filosofên weke voltaire, û heta montaigne wê, mijare sazûmane civakî wê bi felsefekirina wê re wê, pêşbixin û wê çerçoveya wê werênina ser ziman. Ji hobbess û heta Rousseau û hwd wê bi têtîna hevpeymaniya civakî re wê, çerçoveya wê bê hanîn li ser ziman. Di wê demê de wê bi wê rengê wê zêdeyî wê pêşveçûnên civakî ên bi aqilê xwezayî û bi serê

xwe bi wê rengê wê pêşkevin wê mohra xwe wê li demê û pêşketina wê bidina lê xistin.

Weki din wê di warê zanistî û zanyarî de wê pêşketinên weke bi matematikê, tendurustê, biolojîyê û hwd de wê, pêşketinên mazin wê di wê demê de wê bibin. Wê wekî din wê têgînên weke yên bi metafîzîk û fîzîkê re wê weke mijarên felsefeya demê ên ku ew wê di wqan de wê li rastiyeke bi aqilane wê were lê gerin bê. Di awayekê de wê, di felsefeyê de jî wê weke ku wê bi hizrên descertes ên rasyonel û yên hume-locke û hwd re ên empirîkî û hwd re wê, li ser temenekê şenber ên bi çavdêriyê û hwd re wê hewldana fahmkirina wê re wê, bê dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Mijarên weke yên dîrokê, civaknasîyê, derûniyê û hwd wê, di wê demê de wê, bi têgînek sazûmanî a aqilî û civakî wê were dîtin ku wê pêşkevin. Wê di nava jîyanê de wê bicih bibin. Wê weke aliyekê wê ye din ê giring wê, di dema ronakbiriye a demên wê yên dawî de wê weke ku wê bi hizrên filosofên weke kant, Nietzsche û heta marks hwd re wê çerçoveya aqilê rexnewî wê di rengekê de wê pêşkeve. Wê mijarên lêpîrsînê wê hin bi hin wê, bina malzaroka hizirkirî ên hizirkirinên rexnewî.

Bêgûman wê ev wê weke xate pêşketinê a bi aqil wê jî temen ve wê weke pêşketinên ku wê rengê wê bidina dîyarkirin bin. Lêpîrsîn wê xosleteke bi sîyan ê felsefeyê ê aqilanê bê. Wê di wê temenê de wê, descertes û hume wê, di rengekê de wê çerçoveya wê bi rengên cihê û şewayên cihê wê li gorî xwe wê pêşbixin û wê werênina ser ziman.

Piştî wan di demên ronakbiriye de wê, hizrên filosofên weke Nietzsche bi têgînek filologiyî wê pêşkevin û wê li ser wê temenê wê xwe di rengekê de wê bidina dîyarkirin. Hizrên marks wê di rengekê de wê bi têgînek rexnewî wê di çerçoveya têgîna çerçoveya hizrên wî ku wê weke 'marksîzmê' wê were pênasekirin re wê pêşkeve. Wê di wê temenê de wê mijare rexnegiriya li ser aqil re wê bikeve nava jîyane aqil de. Kant wê di xabate xwe ya di wê warê de a navdar a bi navê 'rexneya aqilê saf' û ya din a 'rexneya aqilê pîretîkî' û hwd de ku wê binivîsê wê di wê temenê de wê mijare rexnegirtina li aqil wê çawa wê pêkan û bi derfet bê wê bi wê re wê bê sedem û temenê lêpîrsînên kûr ku wê piştê wê li ser wê

*Shanker, Stuart G., ed. (2004). IX. Philosophy of Science, Logic and Mathematics in the Twentieth Century. Routledge History of Philosophy. Routledge

*Scharfstein, Ben-Ami (1 January 1998). A Comparative History of World Philosophy: From the Upanishads to Kant. SUNY Press

çerçoveyê re wê êdî wê werina kirin û pêşxistin jî.

Ji xwe ku em wê bi awayekê wê werênina ser ziman wê lêpirsînîtî, gûmankirin û rexnegirtin wê weke sê xosletên aqilê felsefe ê dema ronakbiriye bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re ev xoslet wê hin bi hin wê bi xwe re wê, pêşkevin û wê bi sazûmanî û weke têtîna bi şewayî ên metodolojikî wê êdî wê bicih bibin.

Di wê rengê de wê, rewşa tevgerî û bi aqil kirina şoreşan jî wê ev hersê xoslet wê di rengekê de wê di temenê wê de wê cih bigirin. Ankû wê bi wê re wê çawa wê bê ghiştin li hizrên nû ên piştî jî wê bi wê re wê temen û çerçoveya wê bi wê re wê pêşkeve û wê were afirandin.

Aqil wê, di dema ronakbiriye de wê weke çerçoveyek hişmendî a ku wê êdî wê di sazkirina jîyanê û fahmkirina rastiyan de wê bi wê re wê derkeve li pêş. Ber vê yekê wê di wê demê de wê ji hizrên descertes û hume û heta yên kant û marks û hwd jî wê, li ser şewayên metodolojikî wê bi hizirkirinê wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di aslê xwe de wê ya ku wê çerçoveya rengê aqilê dema ronakbiriye wê bi xwe re wê di rengekê de wê biafirênê jî wê ev bê. Wê çerçoveya wê rengê aqilê dema ronakbiriye wê bi felsefeyê û fahmkiirin û bi wê lêpirsîna rastiyan re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Hinekê jî wê ya aqilê dema ronakbiriye ku wê ji yê dema serdema navîn û hwd ku wê cihê bikê jî wê ev xosletên wê yên lêpirsînê, rexnelêgirtinê û hwd re wê bi wê re ku wê pêşkeve bê.

Têtînen weke yên olî û hwd wê, bi tundî wê li hemberî wê xosletê felsefeyê ê rexnegirtinê û lêpirsînê bin. Ber ku ew 'di rasti û xurafeyên xwe yên teqez' de wê israr bikin û wê bi wê re wê pêşîya pêşketina hizrên nû û hizirkirinên nû wê bi wê re wê bigirin.

Di awayekê de wê, di wê nûqtayê de kirpendina hizrên kant wê weke giring bê. ew wê, di wê nûqtayê de wê çawa wê mijare hizirkirinên xwe yên bi felsefeyê wê bikê wê, mijare lêpirsîna 'rastiyan teqez' wê di wê temenê wê bikê mijare lêpirsîna rexneya aqilê saf ê ku ew bi wê dihizirê û dixwezê wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê mijare felsefeya hemdem de wê, weke aliyekê wê

*Dema ronakbiriye wê weke demek felsefeyê a hemdem wê piştî dema ronansansê, humanismê û barokê û hwd re wê ser encamên wan ên bi aqil re wê pêşkeve. Bi epistemikî jî wê çerçoveya hizirkirinên dema hemdem wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

yê din ê giring wê mijare felsefeya hemdem wê, li ser wê re wê pêşkeve. Wê di wê nûqteyê de wê, bi wê re û di dewama wê de wê pêşketina hizrên zanyarî wê çerçoveya zanistên xwezayî û civakî wê hin bi hin wê li ser pêşketinek zanyarî a dîrokî û hwd re wê bixwe re wê biafirênê. Hizrên lêpîrsînên li ser keseyetê derûniyê, civaknasiyê, dîrokê, rewşên jîyanê weke bi teorikî û pîretikê û hwd wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê bê.

Di mijare felsefeya dema ronakbiriye de wê, piştî dema ronasansê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de wê pêşkeve û wê rastiyên hizrî û rûniştî ku ew hebûna bi kevneşopîyî wê bikeve berlêpîrsînê de. Di kirdeya gotina 'ronakbiriye' de wê têgînek bi ya nû û bi fahmkirina nû re ku wê hebê wê li ser wê temenê wê bibê xwediyê kirdeyek fahmkirinê a lêpîrsînê. Di wê çerçoveyê de wê mijare fahmkirina mirov a bi aqilê xwe dervî ya ku ew dizanê û bi wê bigihêjê fahmkirinên nû jî wê weke aliyên wê yên din ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê hinek mijarên felsefeyê ku ew wê lê bipîrsê û wê bikê bigihênê fahmkirinek nû ên weke yên ramyariyê, rêveberîyê, monarsiyê, dadê, milkiyetê, mafê, azadiyê, hûqûqê, zagon, destûr, û hwd wê weke wan wê gelek aliyên din ku wê bi wan re wê werina lê hizirkirin û lêpîrsîn bin. Bi wê re wê mijare felsefeyê wê bi şewayî wê çawa wê baştirin wê bigihîjê rastiyên zelal û fahmkirinên saf û hwd wê bi wê re wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin û wê were fahmkirin. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi têgîn û dem û felsefeya demên hemdem re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê çerçoveya pêşketinên aqilî û felsefeyî ên dema hemdem û felsefeya wê pîrr zêde û demdirêj û dûvdirêj bê. Bi wê re wê weke demek zêde kûr û pêşketî bê. Felsefe wê, di wê temenê de wê bi aqil şoreşên ku ew di nava jîyanê civakê û hwd de wê bi rengên cihê wê bikê re wê weke rengê pêşketina dema ronakbiriye û pêşketina wê ya biazilzanî wê bi xwe re wê werênê li holê û wê bide diyarkirin.

Abdusamet Yigit

*Seshadri, Kandadai (1996). "Ramanuja: Social Influence of His Life and Teaching". Economic and Political Weekly.

Destpêk: felsefeya hemdem pêvajoya wê ya pêşî

Felsefeya hemdem wê dema ku em wê bi wê re wê li wê bihizirin wê di wê çerçoveyê de wê, weke mijarek ku wê bi felsefeyê û şêwayekê wê yê nû ku wê ji demên ronansê û pê de wê di rengekê de wê pêşkeve û wê di xwe de wê bi ponijî û pêşxistinên nû ên bi fahmkirinê û hwd re wê, karibê wê fahmbikê. Felsefeya hemdem wê ji aliyekê ve wê, weke tênginek hizrî wê temen û çavkaniya wê ya pêşketinê wê hinekê jî wê bi nerîn û zimanekê rexnegir li ya demên berî xwe a kevn û kevnara ku wê bibê û wê bi wê re wê xwe bigihênê hizirkirinê re wê, di rengekê de wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin û wê bibê. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de em wê dikarin wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê di serî de wê fahmbikê û wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê wê yê din re jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê wê, di demên hemdem de wê, pêşketina wê, weke mijarek giring ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di demên hemdem de wê dema ku em, bahsa felsefeyê hemdem wê bikê wê dikarê wê bi sê deman û pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di serî de wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman. Aliyê wê yê pêşî wê di wê temenê de wê bi demên ronansê û destpêka wê bi zimanekê rexnegirî ku wê bi wê re wê pêşkeve re ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê re wê bibê. Dema wê ya duyem wê di wê de wê bi kûrbûna bi zanîna cerbê û çavdêriyê û hwd re wê pêşkeve û ku wê tênginek zanyarî wê di wê temenê

de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê werênê li ser ziman bê. Dema sêyem jî wê bi zêdeyî wê bi temenê wan hizirên zanyarî ku wê aqilekê zanyarî ku wê bi temenekê zaniatî wê êdî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş wê bi wê re wê bibê. Ew wê derketina li wê ya pêş wê piştî wê heta ku wê ji gelek aliyan ve wê weke li şûna felsefeyê pêşketina zanistê û ankû weke li şûn mayina felsefeyê jî wê bi wê rengê wê bê temenê tefkir û hizirkirinên bi wê rengê ku mirov wê bi wê re wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê bi wê re ew wê were lê hizirkirin jî.

Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ev têngîna bi zanistê a li ser felsefeyê re wê wê bi zanistî ku wê pêşkeve û wê weke felsefeyê wê li şûn wê bihêlê wê çawa wê fahmbikê. Wê dikarê wê dervî felsefeyê wê fahmbikê. Di wê temenê de wê di aslê xwe de wê ev jî wê di renekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, fahmbikê û wê hinekê li ser wê bisekinê.

Li gorî min û tefkir û nerîna min zanistekê ji felsefeyê dûr wê ne kêmfî teolojiya serdema navîn wê xwediyê renekê pêşketinê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wê weke wê xwediyê ʿrastiyên xwe yên ku ew nayêna lêpîrsîn bê û wê di wê temenê de wê, bihizirê û wê hizra lêpîrsînê wê di wê temenê de wê, biafirênê bê.

Di renekê de wê, dema ku em wê xosletên pêşketina teolojiya serdema navîn bi giştî wê hilde li dest wê di wê temenê de wê di renekê de wê xwe bi wê re wê di renekê de wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Ber vê yekê wê dema ku em bikin ku wê zanistê wê fahmbikin em wê çawa wê fahmbikin wê di wê nûqtayê de wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê, bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ji wê aliyê ve wê mijare salixkirina gotina felsefeya hemdem û hinekê jî didewama wê de gotina zanistê wê weke aliyekê wê yê pêwîst jî wê xwe di wê çerçoveyê û reng de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di serî de wê,

*Teoloji wê weke rêzkariyek zanînî a olî ku wê bi rêgezên wê mijar, ol, baweriyê û xwûdê wê weke wê di çerçoveya hizirkirina wê de wê bikê ku ew wê fahmbikê bê.

di aslê xwe de wê gotina zanistê wê weke ku wê ji wê aliyê ve wê pêwîstîya lêpîrsînekê wê bi wê re wê hebê. Wê weke ku wê felsefe li aliyê din ê derî hatibê li derve hiştin wê di dîmenekê de ew li wê hizirkirina wê di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê bikê ku wê hinekê wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare têkiliya zanist û felsefeyê de wê, weke mijarek ku mirov **wê li jêr wê bi kûrahi wê weke aliyekê wê yê pêwîst ku mirov wê li ser wê bisekinê** bê. Wê di wê temenê de wê mijare zanist û felsefeyê wê di renekê de wê çawa wê, were fahmkirin û pêvajoya wan ya pêşketinê û têkiliya wan ya bi hev re wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê li wêbihizirê û wê fahmbikê bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em wê li wê fahmbikin em di felsefeyê de wê, weke ku wê ew rastîya Seh(intuition)î a qatî (precision) wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê hinekê wê li ser wê re jî wê ji aliyekê ve wê pêwîst bê ku mirov wê li ser wê bisekinê û hinekê li wan li wê bigihêjê li fahmkirinekê.

Ber ku ev ali wê weke aliyna giring wê temenê mijarê wê ji wê aliyê ve wê biafirênin. Lêgerîna di felsefeya ronansên a weke ya ku wê desceertes wê bi metodên metamatikî ên weke aksiyom û postulatan ku wê bikê ku ew bi gihê rastîya qatî ku ew çawa wê hebê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê di wê çerçoveyê de wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Hizrên descertes wê weke ku wê, dema ku mirov li wan dinerê weke ku wê noem chomsky wê di pirtûka xwe ya bi navê ' The innate language(pirtûk di norwêcî de bi navê ' Det medfødte språket' ku ew hatiya wergerandin li norwêcî hatiya lê nerin û xwandin di dema nivîsandina wê berhemê de.)' ku wê werênê ser ziman wî, ji ya ku wî hanî ser ziman wê zêdetirî wê, bandûrekê wê bi xwe re wê, di hanîna ser ziman û li ser sekinana wê de wê biafirênê.

Bêgûman wê bandûra hizrên descertes wê piştî wê di pêşketina felsefeyê de wê weke dîyardeyek ku em wê nikaribin ji nedîtî ve lê werina bin. Lê wê mirov dikarê wê werênê ser ziman ku wê di renekê de wê çawa wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Desceertes wê bandûra wî di felsefeya têgîna bûjenî de jî wê di çerçoveya wê têgîna wî ya 'rastîya sehî' a dîyar û ankû zelal de ku ew di zêhnê de wê bi hişî wê tefkir dikê û wê çawa wê ew wê bi 'serê xwe' wê weke ku wê were kifşkirin wê li ser wê re wê li wê bihizirê û wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê ew wê werênê ser ziman. Ev wê di serî de wê weke aliyên ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin bê. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring jî wê mijare hizrên felsefeyî ku mirov wê li wê dinerê wê di demên ronansê û pê de wê li ser temenekê 'qutubi' wê di rengekê de wê weke li hemberî ya olê wê di temenekê dijberîya hev de wê were dîtin ku wê pêkeve û wê, piştî wê di wê çerçoveyê de wê, hizirkirin û li ser argûman û birhanên bi wan hizirkirinê ên ontolojikî, û epistemikî û hwd re wê were dîtin ku wê bi wan re wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ew bi qutubi li hemberî hev sekinê wê bi gotinekê ku em wê bi kirpênin wê were dîtin ku wê aliyek wê weke ku wê bi temenekê felsefeya dîyar a bûjenî re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin û ya aliyê din jî wê bi têgîna ideayî ku wê were idealizekirin re wê bi wê re wê xwe li hemberî wê bide dîyarkirin. Aliyê pêşî wê ji kirin û pîretika jîyanê û çavkaniyên wê yên dîyar wê çavkaniya xwe wê bigirê. Aliyê din jî wê bi têgînên ideayî ên weke bi ideayî û hwd ku wê li ser yên di hizrê de weke ku ew hena û ankû dervî hizrê weke 'nîn in' re ku wê li wê were lê hizirkirin re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke aliyekê wê yê giring wê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê ku wê mijare gihiştina 'rastiyê' û fahmkirina wê weke kirdeyek ku wê di wê temenê de wê weke armancek sereka wê di wê felsefeyê de wê bi wê çerçoveya wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare salixkirina hebûnê û çavkaniyên wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li wê bihizirê. Felsefeya ji demên ronansê û pê de ku wê di bin dîmenekê weke ya 'hemdemiya wê' de wê pêşkeve jî wê bi çavkaniyên xwezayî wê bidest pêşketina xwe wê bikê. Wê di wê temenê de wê ya dîyar, zelal, saf û heyî û weke dîyar wê, ji xwe re wê bike çavkaniya hebûnê û wê bi wê re wê bidest hizirkirinê wê bikê.

*Sisko, John E. (6 July 2018). Philosophy of Mind in Antiquity: The History of the Philosophy of Mind, Volume 1. Routledge.

Dema ku em bahsa felsefeya hemdem wê bikin wê di serî de wê, ji dema ronansê ve wê, çawa wê pêvajoyek wê ya ku ew pêşdikeve wê di serî de wê bi serekayî û kinasî wê pêwîstîya wê fahmkirina wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê derketina li pêşê a mijarên zanîne û şewayên ve wê girêdayî wê pêvajoyên hizirkirinê ku wê bibin wê weke aliyên wê yên din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê li ser ziman bê. Di awayekê de wê, dema ku em bahsa derketina dîmenê zanîne wê bikê wê di destpêkêde wê, di wê de wê weke bi têngîna rasyonalisa descertes û heta têngîna empirikî a bacon û hizrên moorê û compenelle ên li ser têngîn, xiyal û tefkirkirinek teybet a zanînî û civakî ku wê bi hev re wê pêşkevin wê di wê temenê de wê karibê ew wê di wê rengê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Moore û compenelle wê mijare hêza xiyalkirinê û zanîne wê bi dîmenekê cihê wê were dîtin ku ew wê di wê çerçoveyê de wê dênina li holê.

Di awayekê de wê, dema ku wê, bacon wê 'novum organum' wê binivêse wê ji aliyekê din ve wê pêşî wê mijare hizirkirinê a felsefeyê wê bi temenekê zanyarî wê çawa wê bi temenekê empirikî wê karibê were lê hizirkirin wê dîmenekê wê denê li holê. Di dewama wê de wê mijare felsefeyê û zanîna wê erk û karê wê di wê nûqteyê de wê çî bê wê di dewama wê de wê ew wê, dênê li holê û wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê erka felsefeyê û ankû zanîne wê di wê nûqteyê de wê bi derkkirinê wê çî bê û çawa bê wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Wekî din wê li ser erk û karê zanîne wê di wê temenê de wê, bi sekinê û wê bi şewayê wê re wê ji wan aliyan ve jî wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Bacon wê di awayekê din de jî wê bi wê re jî wê werênê ser ziman ku wê pêşxistina zanistê wê ne tenê wê girêdayî zanistên cihê wê pêşxistina wan ve wê girêdayî bê. Wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê de wê bi şewayekê di wê de bi kûrbûnê re ku wê bibê wê bi wê ve wê girêdayî bê.

*Sisko, John E. (6 July 2018). *Philosophy of Mind in Antiquity: The History of the Philosophy of Mind*, Volume 1. Routledge.

*Smart, Ninian (2008). *World philosophies* (Rev. 2nd ed.). Routledge

*Sweeney, E. (30 April 2016). *Logic, Theology and Poetry in Boethius, Anselm, Abelard, and Alan of Lille: Words in the Absence of Things*. Springer

Di wê çerçoveyê de wê, vegotinên xwe yên weke li ser temenê kifşkirinê ku ew dihênê ser ziman wê di wê şewayê de wê di xwe de wê di rengekê de wê weke ku wê xwediyê têtî û rengekê fahmkirinê ku mirov wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Minaq bacon şewayî wê pêşî wê li ser dîmenekê çavdêrî bê û wê di wê temenê de wê bi wê çerçoveyê de wê bi derkkirina wê ve wê girêdayê ba.

Hizrên bacon wê di wê rengê de wê dîmenekê fahmkirinê wê biafirênê. Di dewama wê de wê dema ku em pêde werin wê hizrên civaknas, û filosofên civakî ên weke hobbess wê di wê temenê de wê derkevina li pêş. Wê li ser têtînek mekanîkî a felsefeyî ya bûjenîparêzî jî ku mirov wê karibê wê pênasebikê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê demê de wê hobbess wê di dema xwe de wê bi hebûn û hizrên filosofên italyani ên weke geliliei û hwd re wê hevnasinê wê bikê û wê ji hizrên wî yên li ser fîzîk-astro-fîzîkê û hwd re wê sûdwergirê. Di dewama wê de wê, di wê çerçoveyê de ku wê heta ji corpenicos û kapler wê hizrên kesên weke wan ku wê hizrên xwe wê werênina ser ziman wê li ser wan re jî wê bibê xwediyê pênasîyê.

Hobbess wê di wê demê de wê bi zêdeyê li ser hizrek civakî wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe yên felsefeyî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman wê, pêjna civakê û zanîna felsefeyê wê bi dîmenekê wê yê ku ew digihênê li hev re wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê biafirênê û wê di dewama wê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê dema ku em bahsa çî bûna felsefeya hobbess bikin jî wê dikarin wê bi wê re wê di wê temenê de wê bînina ser ziman ku wê bi felsefeyî wê bi fenomen, sedem û bandûrî re wê, li ser têtîli û fahmkiriina wan a bi wê çerçoveyê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê di wê rengê de wê hizrên xwe wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Wî mijare aqilmeşandinê a felsefeyê li ser temenekê civakî wî xwest ku ew pênasebikê. Weke çawa mirov ji kirinên xwe yên jîyanî, sedemên wê û hwd re wê, di awayekê de wê çawa wê xwe bigihênê li aqilekê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li gorî têtîna hobbess mirov wê ji sedemê li encamê wê aqilmeşandinên xwe wê bi dîmen û rengekê sentetikî û ankû darazî wê bikin. Weki din jî wê ji bandûran li sedeman wê di temenekê dahûrî de ku wê aqilbimeşênin wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di şewayê xwe de wê weke ji ya giştî hatinê wê xwediyê şewayekê bê. Wekî din wê weke alaqa ya wî ya li geometriyê û hwd re wê, mijarên di wê çerçoveyê de ku wê di demên berê ên kevnera û serdema navîn de wê werina ser ziman wê ji wî re wê sedem ku ew alaqa yekê li wê bide nîşandin.

Di wê çerçoveyê de wê di wê çerçoveyê de wê, mijare fizikê wê di rengekê de wê hilde li dest û ew wê, di wê têngîna xwe ya fîzîkî de wê dema ku ew li wê dihizirê wê bigihijê wê encamê ku wê 'fîzîk wê hertimî di nava tevgerê de bê' re wê bi wê re wê bîrê ser ziman. Ev wê, weke têngînek fîzîkî ku ew bi wê re wê li hemberî têngînen dogmayî ên fîzîkî û ankû metafîzîkî ku wê werina ser ziman jî bê. Wê di wê temenê de wê bi wê re wê li hemberî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di şewayekê de wê bi hizrên xwe yê ku ew bîrê ser ziman re wê, xwe bi bi sekna xwe re wê bide dîyarkirin.

Hobbes wê di wê nûqtayê de wê weke ku mirov wê dikarê wê werênê ser ziman wê ji du aliyan ve wê di destpêkê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ya pêşî wê hebûn bi bedenî ên fîzîkî wê bi bandûra wan a li hev re wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ji aliyê din ve jî wê, bi têngîna wan hebûnen fîzîkî wê di zêhnê mirov de wê bi encamên wê yê hizrî û hişmendî û hwd re wê çawa wê bibê xwediyê encamekê û hwd jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Ev aliyên têngîni ku wê, ji hobbes re wê bina weke aliyna hizirkirinê ku wê weke peyxam wê bibin wê, ji aliyên din ên hizirî ve ku wê bi wê ve wê girêdayî wê bê temen û sedem û bingihê hizirkirinê weke bi aliyên ku wê taqabûlî aliyên zanistî ên weke civaknasîyê, derûniyê rewîst û etikê û hwd. Wê dema ku wê hobbes wê ji aliyê xwe ve wê zanistan jî wê bi çînkirina xwe re wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê werênê ser ziman wê weke zanistên rewîstî, felsefeyî, û ankû fîzîkî, û metafîzîkî û hwd re wê cihê bikê. Ew wê di wê temenê de wê erk û karê wan aliyên zanîni ên wan zanyaerîyan wê çî bê û wê çawa wê encamên wan wê di nava jîyanê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Ji aliyê têngînen weke yê fîzîkî û ankû felsefeyî ve wê, bi têngîna weke sedem-encamê ve wê girêdayî ku wê çawa wê bi şewayekê aqilkirin û aqilmeşandinê wê bikê re wê, ew wê werênê ser ziman. Weki din wê di

dîmenekê din de jî wê mijarên weke yê rewîstî û hwd wê, bi dîmenekê derûnî wê di zikhev de wê di rengekê de wê weke ku wê şîrovebikê û wê di wê temenê de wê di awayekê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijarên xwe weke hazzê, xwestekê, zewkê, pêwîstîniyan, bi aliyên jîyanî û derûnî û ankû weke bi aliyên hundurînî û derveyî wê di dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hobbes wê bi têngîna rewîstî ku ew hundurîya mirov û hêstîyariyên mirov wê bi herê û redkirinên wê re wê şîrovebikê wê, bi wê re wê hew wê bibînê ku ew wê, weke derûnvanekê wê di wê temenê de wê bigihijê encamna bi fahmkirina keseyetê û xosletên wê yê ku ew di wê temenê de ew werina fahmkirin.

Li vir wê armanca hobbes a sereka wê weke ku wê di 'laviathan' de jî wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê, di levkirin û bi hev re jîyankirin û bi xosletên hev fahmkirinê wê çawa wê pêwîstîya jîyanekê bi hev re wê xwebide jîyankirin û hwd re wê li wê bihizirê. Wekî din wê di wê yekê de wê bi hizrî, hêstî û hwd wê di xwe de wê, bi cihêbûnên mirovî û keseyetî û hwd re wê, li herkesek wê weke ji aliyê xwe ve wê bi rengê fahmkirina xwe re ku wê xwe bide dîyarkirin wê weke herkesek li hemberê herkesekê wê di dîmenekê de wê çawa wê biwê re wê bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê bigihijê li encamê. Di nava wê rewşê de wê aramî û aşîtiya navxweyî wê çawa wê biderfet bê ku ew were parastin wê di rengekê de wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê.

Felsefeya hobbes wê di hinek dîmenên wê yê fahmkirinê de wê dîmenê felsefeya demên kevnera a xwezayê a bi têngîna atomê re ku ew were ser ziman wê, di reng û dîmenekê wê de wê were li berçav. Yan jî mirov dikarê wê, di rengekê de wê weke têngînel bûjenîparêzî a atomî û an weke 'metalyalîsma atomî' ku mirov wê karibê wê pênasebikê wê di dîmenekê de wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di felsefeya xwe de wê hobbes wê, li ser têngînek gerdûnî a şenber jî wê di rengekê de wê bihizirê û ew wê, di wê temenê de wê bi gotinên nominalîzmê û bi çerçoveyek zimanî a fahmkirinê a di wê çerçoveyê de ku wê bi wê xwediyê fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, xosletekê nominalîst ku ew wê bi gotinê wê bihizirê wê tişt wê weke xwediyê çi teybetî û xosletê bê wê di wê temenê de wê di rengekê de jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê werênê ser ziman bê.

*Parkin, Jon, (2007), *Taming the Leviathan: The Reception of the Political and Religious Ideas of Thomas Hobbes in England 1640–1700*, Cambridge: Cambridge University Press

Hobbes wê, di nava têngîna xwe ya têngînî a nominalist a bi gotinî ku ew bi wê dihizirê wê bi xosletên fîzîkî ên hebûnê û jîyanî re wê bidest hizirkirina bi wê re wê bikê. Wê dema ku em li nava hizrên hobbes dinerin wê bi rengekê wê kifşdikin ku wê bandûra hizrên bacon wê were dîtin ku wê li ser wî di hizrên wî de wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, derketina li holê û li pêş a descertes bi hizrên wî yên rasyonalist re wê, di wê temenê de wê di wê demê de wê bandûra wî bide dîyarkirin. Ji wê aliyê ve ku mirov wê binerê wê têngînek pozitivist ku wê di nava gotinên xwe de wê hobbes wê di rengekê de wê bide dîyarkirin wê weke di wê rengê de jî wê bandûra wê xwe bi wî re wê bide dîyarkirin.

Descertes wê di wê demê de wê, bi zêdeyî wê bi hizrên xwe wê derkeve li pêş û ew wê di felsefeya xwe de wê, xwediyê têngînek zêde giring û bi çavkani bê. Descertes wê di rengekê de wê gotinên weke yên azadiyê û hwd jî wê bi levbikê û wê di wê rengê de wê di çerçoveya felsefeya xwe rasyonel de wê hevgiretînek wê ya bi fahmkirinê wê biafirênê û wê werênê ser ziman. Descertes wê bi têngîna analitikî a geometrikî wê bihizirê û wê li ser wê re wê bixwezê ku ew bi gotin û têngihên metamatikê ew rastiyên xwe yên 'rasyonel' wan kifşbikê û werênê ser ziman.

Biqasî ku em ji navaroka xabatên descertes wê dibînê wê weke ku wê heya wî ji navaroka xabatên gelilei wê hebê û wê, di wê çerçoveyê de ku wê, metamatikê wê weke zimanê fahmkirina felsefeyê wê bîne ser ziman wê, weke ku wê bandûra wê têngîna gelilei ku ew metamatikê weke zimanê fahmkirina gerdûnê dibînê wê di wê temenê wê şêwa û têngîna wî de wê hebê.

Di wê demê de wê di aslê xwe de wê, du kes wê bi hizrên xwe de wê di wê de wê, were dîtin ku wê derkevina li pêş. Bacon wê bi têngîna xwe ya xwezayî û empirikî û descertes wê bi têngîna xwe ya rasyonali bê. Wê di wê temenê de ku wê di wê rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li vir wê, nûqteya hevbeş a van herdû filosofan jî wê ew bê ku wê li ser temenekê felsefeyê wê bi zanyariyekê wê zanista fizikê wê bi wê re wê, pêşbixin û wê li ser wê re wê, bi temenekê bi pîretikî û teorikî wê çerçoveyek fahmkirinê wê biafirênin û wê werênina ser ziman.

Descertes wê di xabate xwe ya bi navê 'rêgezên felsefeyê' de ku wê, di salên 1644an de wê biweşênê de wê bahsa 'lêpirsîna zanînê' û ankû ronakiya zanînên me yên di jîyanê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Wê ya ku wê kes wê bi serê xwe wê zanîbê wê weke zanîna herkesekê wê pênamebikê û wê di wê de wê werênê ser ziman. Wê mijare zanînê weke fizîkê, rewîstê, tendurustê û di derbarê hûnerîya demê û kifşkirinê wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman û wê bi wê re wê temenekê fahmkirinê wê biafirênin. Di metafora xwe de descertes wê, mijare fizîkê wê li ser ya metafîzîkê re wê, bikê ber lêpirsînê û wê di wê temenê de wê, li ser wê re weke bo herdû aliyan jî wê encamên ku ew wê bigihijiyê de wê bibin. Çendî ku wê, weke descertes wê bi têtîna fizîkê re wê weke ku ew wê bixwezê temenekê baş zaxm wê biafirênê. Di xabate xwe ya bi navê 'axiftina li ser metodê' de descertes wê çendî wê li ser têtînek fizîkê ku ew bi temena a metafîzîkê wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Lê ew wê nûqtaya ku ew ji wê gav diavêjê ku ew ji temenekê fizîkî wê metafîzîkê wê fahmbikê wê weke ku wê di rengekê de wê bigihêjê li ser temenekê metafîzîkê a bi fizîkê li rengekê û dîmenekê fahmkirinê.

Descertes ku wê di çerçoveya têtîna xwe ya bi zanîna xwezayê de wê, bi pêşdîtinê metamatikî bi rêya seh û zankirinan wê, bigihijê hinek rastiyên teqez wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê dîmenekê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê,, têtîna di çavdêriya gûmanê de derbarkirinê, di hev de di nava yekiti û ne bi nakokibûna wê, û her wusa zanînê wê bi temenekê cewherê-hişmendiyê re wê, li ser têtînê û rêgezek weke ya 'ez dihizirim wê demê ez hema (cogito, ergo sum)'ê re wê werênê ser ziman. Descertes wê, di wê nûqtayê de wê di aslê xwe de wê weke ku wê gûmanekirina ya ezîtiyê wê weke ku wê ji wê bigihijê têtînek xwûdayî. Di nava têtîliya şiroveya wî ya ezîtiyê, zanîn û têtîna wî ya xwûdayî de wê, di wê nûqtayê de wê, têtîliyêk morfolojikî a ku mirov wê di rengekê de wê karibê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman wê hebê.

Lê li vir ew ezîtî wê, di wê nûqtayê de wê çawa wê karibê wê, bi hebûna xwûdê û ankû ezîtiyê re wê werênê ser ziman ew wê jî bi têtînê û gotina "Dibê ku xwûdê jî weke ku em dizanin wê pîroz, bi sîyan û hebûnek bi zane nebê, ew jî dibê ku ew weke aciniyek ku ew ji xapandinê zewkê dihildê bê" re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, tevî wê jî wê têtînek bi kirpendina li ya gûmanê wê di wê nûqtayê de

* Tipler, P.A. and G. Mosca (2004). Physics For Scientists And Engineers. W.H. Freeman.

*Descartes, René. (2009). Encyclopædia Britannica 2009 Deluxe Edition. Chicago: Encyclopædia Britannica

jî wê weke bi wê bikirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di têngînê de wê xwesteka descertes wê di wê rengê de wê xwe di awayekê de wê bide dîyarkirin ku ew dûnya ku em di wê de wê dijîn weke dûnya fîzîkî em bi xosletên wê re em çawa dikarin wê, baş weke wê fahmbikin û li ser temenê wê yê fîzîkî û dîyarî bigihijina wê rastiya wê ya ku ew heya.

Di wê çerçoveyê de wê, rastîya wê ya ku ew heya wê, di wê nûqtayê de wê çawa wê were fahmkirin wê weke cihê gûmankirinê a descertes wê d irengê de wê weke ku wê biafirênê. Wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê dûnya me ya fîzîkî ew ber çî ji me re bi gûharîn dihê dîtîn û ankû ew gûharîn û rastîya heyî a dîyar wê çawa wê, di dîyariya wê de wê were fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di derbarê wê rastiye de wgihiştina wê qatîbûnê wê weke aliyê wê yê ku ew di wê temenê de wê bi wê re wê li wê dihizirê bê.

Li vir ku ew hebê wê hebûna xwûdê a ku ew weke bi fîzîkî wê ya ku ew daya mirov û danîna weke temenê mirov ê jîyanê wê ew rastîya wê bi awayekê “vekirî û cihê” ku ew wê fahmbikê.

Di têngîna ‘kartezyani a fîzîkî wê bi dîmenekê metafîzîkî jî ku wê bi metafor û morfolojîyekê wê di xwe de wê bide dîyarkirin wê, di felsefeya hemdem de wê di çerçoveya têngîna rasyonali de ku wê li ser temenekê bi kirpendina vekirîbûn û cihêbûnê re wê, çawa wê hevgirtinek mantiqî wê bi rêgezên matematikê û zanîna wê di xwe de wê biafirênê re wê, li ser temenekê fahmkirinê, watelêkirinê û têngînek armancî a giştî de wê, bi wê xwediyê fahmkirinekê bê. Di nûansê de wê, ne levkirina nava emprisimê û rasyonalismê wê, di nûqteya metafîzîkê de wê, weke ku wê çav li hev bi şikênin. Wê dema ku wê descertes wê werênê ser ziman ku wê ‘di zanistê de wê rastî wê çî wê aqil wê biafirênê wê, bi gelemperî wê aqil wê biryara wê bide ku wê bibêjê’ wê di wê nûqtayê de wê, weke nûqtayekê ku mirov wê karibê li ser wê temenê cihêbûnê re wê karibê wê li wê bihizirê bê.

Li dora sedsale 17’min û pê de wê kartezyanî wê derkeve li pêş li giştîya europa weke têngînek felsefeyî a li hemberî ya têngîha skolestikî a ku ew hê xwe di rengê û awayekê serwer de dide dîyarkirin. Li ser wê

* Eric Shiraev (2010). A History of Psychology: A Global Perspective. Sage

*Descartes, René. (2009). Encyclopædia Britannica 2009 Deluxe Edition. Chicago: Encyclopædia Britannica

temenê wê, di wê demê de wê pirtûkên desceertes wê, ji aliyê dêra qatolik a roma ve wê, di derbarê wan de wê biryara qadaxakirinê wê dênê li ser wan. Di wê demê de wê, li oxfordê jî wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku wê tevgerin wê bibê. Wê li deverên weke holland ên weke Groningen û Utrecht û hwd wê hinekê pêşketina xwe wê di wê demê de wê bide çêkirin.

Di aslê xwe de wê gelek spekulasyonên felsefeyî ên kartezyani wê di felsefeya hemdem û demên wê yên piştê de û di rewşa fahmkirina çerçoveya felsefeya serdema navîn ku wê li gorî ya serdema hemdem wê çawa wê di rengekê de wê were fahmkirin jî wê ji wê re wê, di wê temenê de wê, biina weke peyxam û destpêk.

Di awayekê de wê, zanist û zanyariyên ronansansê wê di awayekê de fahmbikê û wê werênê ser ziman. Lê ew wê, di gotina 'xwûdê' serdema navin de wê bixwezê ku ew bi gotinên di zêhnên mirov de ew kifşdikê re wê, bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê di aslê xwe de wê li ser aqilê mekanîkî û fîzîkî ê demê û gotinek ji xwe diafirênê a ideayî-xwûdayî wê di wê çerçoveyê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de gotina 'xwûdê' a descertes wê, weke ku mirov wê dibînê û wê fahmbikê wê di wê de wê, gelek deriyên ku ew di wê de wê, karibin rê li deverên cihê ên fahmkirinê wê biafirênin wê vekirî wê bihêlê. Di wê çerçoveyê de wê, gotina xwûdê a descertes wê li gorî gelek şîroveyan wê çerçoveya 'herêkirina wî ya xwûdê bê'. Li gorî hinekan wê weke çerçoveya têgîna wî ya metafîzîkê bê. Û wê li gorî hinan jî wê weke têgînek ideayî a di zêhnê de ku ew bi wê dihizirê û wê dihênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya xale dawî a weke ideayek zêhnî ku wê were dîtin de wê, di dewama wê de wê ji pêvajoya hizirkirina descertes a bi rengê hizirkirina weke 'ji hebûna min a 'ez dihizirim' ku ew wê dihênê ser ziman wê weke salixkirinek bi rastîya di zanînê de a di zêhnê û ankû di hiş de wê di wê rengê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di wê pêvajoya hizirkirina wî ya ku ew ji ya 'ez dihizirim wê demê ez hema' ku ew dikê jî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Descertes wê di rengekê de wê dema ku wê, ew wê, ideayê wê pênamebikê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê rengê de wê li wê bihizirê ku ew çawa weke spinoza wê bi têgîn û gotina

‘tozê’ re wê werênê ser ziman ew jî wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Spinoza wê, di hizra xwe de wê ji tozê wê destpêka giştî wê bide destpêkirin. Lê spinoza wê, di zêhnê de wê weke toza zanîna dîyar a weke rastîyekê di meji de weke bi xwe, bi serê xwe, vekirî û cihê heya wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê têgîna metodolojikî ve ku mirov li wê binerê wê dikarê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê spinoza wê destpêkê ji wê di gerdûnê de wê bide destpêkirin. Lê descertes wê ji wê têgîna tozî a weke ‘cogito’ ku ew di destpêkê ji wê dide destpêkirin û bi ber wê têgîna toza gerdûnî û ankû ideaya xwûdayî ku ew li wê dihiziroê ve wê rêbigirê û wê bi aqilmeşandina xwe wê bikê ku ew li wê herê û bigihijiyê.

Di wê nûqteyê de wê, di nava ya spinoza û descertes de wê, di mijare şêwayê ê hizirkirinê de wê di wê temenê de wê cihêbûn wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide diyarkirin. Spinoza bi destpêka **ji tozê** dest bi hanîna ser ziman dikê. Descertes wê bi destpêka **li tozê** wê bi wê re wê dest bi hizirkirina xwe wê bikê. Li gorî ku wê ji nava hizrên spinoza wê were lê hizirkirin wê weke bi têgîna hobbes a mekanikî û ankû metalyalîsma mekanikî ku ew li wê dihizirê wê, şêwayê wî bi epistemolojiya wî re wê di rengekê de wê li wî û wê rengê hizirkirina wî were şibandin. Di wê demê de wê lêgerînên weke bi ya bacon ku ew dixwezê şêwa û rêbazek zanistî wê kifşbikê û weke ya deescertes ku ew dixwezê qatîbûnê (precision) ku wê werênê ser ziman re wê bibê. Spinoza wê, bi zêdeyî wê di wê çerçoveyê de wê di dîmenekê spekulatîfî de jî wê bi hizirkirina xwe re wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Spinoza wê ji aliyê xwe ve wê di dema destpêka ronansê de wê şêwayekê zanînê wê dênê li holê. Nerînek felsefeyî a nû wê bi zanîna xwe re wê dênê li holê. Di felsefeyê, zanîn û baştirbûyîna mirov di xwe de û ankû bi wê gihiştina li ya baştir wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Minaq wê, di têgîna xwe ya azadiyê de wê, pîvane bi zanebûnê wê derxê li pêş. Bi wê re wê hêza wateyê wê li wê bihizirê û wê derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê bi hêza wateyê re wê çawa wê mirov wê bi zanebibê û wê bi wê zanebûna xwe wê pêşkeve û ewçendî k uew bi wê rengê pêşket jî wê di xwe de wê zêdetirî wê azad bibê wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di nava hêza wateyê û azadiyê û pêşketina wê de di hişmendiyê de wê bi hev re wê têkiliya ku ew bi wê didênê re wê werênê ser ziman. Di rengekê de wê di aslê xwe de wê têgîna rêbazê zanistî ku wê bacon wê bi wê re wê çawa wê bi wê serweriya li xwezayê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê

bi wê re wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê, di renekê de wê, weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bikê ku ew wê werênê ser ziman.

Metoda zanistê a bacon wê di xwe de wê, serwerîya li xwezayê ku wê pêşbibînê wê, di dîmenekê de wê ji wê têngîna têtîliya hêza wateyê û azadiyê û pêşketina wê a bi hev re wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi şibihina li hev.

Spinoza wê wateyê wê ji nava têngîn û çerçoveya xwe ya etikî wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê di renekê de wê di 'athica' de wê werênê ser ziman. Di mijare vegotina xweya bi rêgezî de wê, bi têngînek rasyonali wê bînenê ser ziman. Di dewama wê de wê, bi têngîna 'tozê' û hizrên vekirî û cihê wê, di renekê fahmkirinê û termonolojiya xwe de wê werênê ser ziman. Weki din wê dema ku em li navaroka hizra spinoza dinerê wê weke ku wê ji aliyekê ve wê, modelên geometriya oklid ku wê bikarbênê wê bi wê ji ya giştî bi ber ya hesan ve wê werê. Lê ew dîmenê wî yê ku wê, ji ya tiştî bi ber hesan ve ku wê bide hanîn wê di xwe de wê dîmenekê din jî wê bihawênê û ew jî wê weke di dîmenê weke ji ya hesan bi ber ya giştî ve bê. Ew jî wê weke bi têngîna 'ji tozê bi ber ya giştî ve' ku wê weke di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizra xwe wê werênê ser ziman.

Li ser wê re spinoza wê li gerdûnê bi têngînek panteist ku ew di xwe de wê berfireh bibê wê bi duitiyekê wê werênê ser ziman. Wê destpêkê wê 'ji tozê' wê bide destpêkirin. Wekî din wê di dewama wê de wê, têngîna ideayî a xwûdayî wê weke derhanînek bi dîmenî a li ser wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew li gerdûnê weke bi têngînek sermedî li wê hizirî. Di awayekê din de jî wê têngîna xwûdayî a spinoza wê piştî wê weke ya ku wê bi zêdeyî wê li ser wê were sekin in bê. Ew wê, 'weke toze sermed xwûdê' li lê wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi wê têngîna xwûdê û toze sermed wê di heviyekiyekê de wê bi şibandina wî ya li hev re wê, çerçoveya wî ya hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê. Ev rengê hizirkirina spinoza wê dikarê wê bi şibihênê têngîna suhrewerdî jî. Suhrewerdî jî wê di dîmenekê sabinê a panteist de wê weke ku wê li ronahiya xwe ya nûranî' wê bihizirê û wê di wê rengê

*Næss, Arne(1999). Det frie menneske : en innføring i Spinozas filosofi. Kagge

*Næss, Arne(1980). «Environmental ethics and Spinoza's ethics : comments on Genevieve Lloyd's article. «Spinoza's environmental ethics»» I: Inquiry no.3.

de wê bi renekê şîbînêr wê di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Toza spinoza wê çendî wê weke temenekê destpêkê bê wê bi heman rengê wê ronahiya suhrewerdî jî wê di heman şêwayê de wê, temenê destpêkê wê di wê rengê de wê bi xwe re wê biafirênê û wê bênê ser ziman.

Felsefeya suhrewerdîyî a ronahiûê wê, ne tenê bi şîbîna navaroka wê ya spinoza re wê karibê wê di wê rengê de wê, bi spinoza re wê kifşbikê. Her wusa felsefeya bonaventura a rohnîyê jî ku wê, têgîna bi rohnîyê weke çavkaniya xwe wê dihênê ser ziman ku ew weke bi rêya manîtiyê û augustîniyê bê û ankû ku wê di wê demê de dijî bi suhrewerdî û hwd re bê wê bandûra xwe wê, bi wê rengê wê li demê bide dîyarkirin. Bonaventura wê mijare rohnîkirina bi aqil û zindîyan bi têgîna bûjen û darêjkê re wê, hilde li dest. Ji wê aliyê ve wê felsefeya aristo wê weke ku wê çendî ku wê bişopênê jî lê wê bandûra felsefeya mantîtiyê û augustîniyê pirr zêde wê, li ser xwe bide dîyarkirin. Wê li ser rengê xabîtina zêhnê mirov wê bi teybetî wê bisekinê. Ew wê, di zêhnê ku wê pêşî hebin weke darêjkên ideayî wê bênê ser ziman. Piştî wê, ji hebûnê, bûjenê û rohnîyê mijare afirînê wê bênê ser ziman. Wê di wê afirênê de wê rewşa tariyê jî wê bixwezê wê pênasebikê. Ew li ser têgîna rohnîyê re wê weke ku wê suhrewerdî û piştî wê spinoza wê bgihêjê lê wê, bigihê têgîna sadebûnê û safbûnê ku ew wê bi wê re wê, weke potansiyelek ku wê hebûn ji wê bibê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Felsefeya rohnîyê wê, di renekê de wê, derxina li pêş. Ew wê di wê xabate xwe de wê dema ku wê bahsa rohnîyê wê bikê wê bi çar fêrsên ku ew rohni dikê re ew wê werênê ser ziman. Yek ji wan fêrsan wê ya rohniya fêrsa mekanîkî bê. Ya din jî wê ya rohniya derveyî bê. Li gorî vê yekê, "ronahiya derve", ronahiya fêrsa mekanîkî, huner û çêkerîya hunerî ronî dike. Ji vê re şiyana mekanîkî tê gotin; ji ber ku huner û çêkerî li derveyî mirov in û pêdiviya wan bi laş an tiştan heya. Cûreya duyemîn a ronahiye ronahiya jêrîn e; bi wê têgihîştina hestî çalak dike û bi darêjkên xwezayî re têkildar dibe. Cûreya sêyem ronahiya hundurîn e û rastteqîniyên zêhnî ronî dike. Ronahiya çaremîn û dawîn, ronahiya bilind e û erka veşartina rastteqîniyan heya. Hişê mirov ji bo ku ew wan rastteqîniyan kifşbike û bi vî awayî zanîna zêhnî bi dest bixe, hewcedarê vê ronahiye ya (Bonaventura, *De Reductione Artium ad Theologiam*, I-2).

*al-Shahrazuri, Shams al-Din (c. 1288) *Sharh hikmat al-ishraq* (Commentary on the Philosophy of Illumination), ed. H. Ziai, Tehran: Institute for Cultural Studies and Research, 1993. (Critical edition of the 13th-century original; Arabic text only, but a useful short introduction in English.)

Spinoza jî û suhrewerdî jî wê zaninê wê di xwe de wê li pîvan, ast û radayên fahmkirinê wê bi qatmanî wê werênê ser ziman. Spinoza wê, di her sê pêvajoyên xwe yên hizirkirinê de wê pêvajoya pêşî a hizirkirinê wê weke ya nedîyar, bi xiyalî û ankû wê weke ne bi rêkûpêk wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê, cûreyê aqilê asta duyem wê weke dervî wê hebê û wê, bi wê sazûmankirin û gihiştina hişa hişê li wê û bi wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Cûreyê aqilê sêyem jî wê weke ya bi destpêka toza destpêkê wê ew wê li wê bihizirê û wê ji wê kirpendina gotina xwûdê wê were kirin bi hizrên wî re. Spinoza wê bi wê zanebûn û zanetiya ku ew bi felsefeyê li wê digerihe wê, weke ya xwediyê armançek giştî bê, di xwe de wê mirov bigihijênê hev û wê di lêgerînên wî yên di zêhnê de wê, bigihênê zanina saf û ankû rast bi rengê weke ya salixkirî weke bi xwe û di xwe de weke rast û zelal û dîyar heya re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew têgîna zanina tozê a di xwe de bi zanîn û ankû ku em li ser gotina wî ya xwûdê re wê bi wê têgîna tozê wê werênina ser ziman wê weke bi têgiha 'zanîna entellektueliya hêskirina xwûdê' re ku wê di nava giştîbûyina gerdûnî de wê, derkkirinê ku wê li wê bigihijê re wê, di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de spinoza wê di ethica' xwe de wê, çerçoveya xwe ya hizra xwe bi rêgezên wê re wê, di awayekê de wê werênê ser ziman. Di hizra spinoza de wê, pêşketina di xwe de a bi aqil û wateyê re wê, di wê temenê de wê temenê mazinbûn, gihiştinê û di dewama wê de a azadiyê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, hizrên suhrewerdî ên li ser ronahiyê wê di wê çerçoveyê de wê, di dîmenekê cihê wê xwe di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Wê weke ew di awayekê du dîmenî wê werênê ser ziman. Di dîmenê pêşê de wê rohnîyê wê weke çavkaniyê wê werênê ser ziman û wê bi wê û ronahiya wê hebûn, bûyin, afirîn û hwd wê werênê ser ziman. Lê di dîmenê din ê bi wê hizirkirinê de wê bi wê re wê diahengekê de ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di wê rengê û şewayê de wê werênê ser ziman ku wê ji ya heyî a jîyan, hesan û piçûk wê dest bi lê gihiştin û bi wê lêgihiştinê têgihiştinê ku wê bikê re wê bîne ser ziman. Wê di pêvajoya pêşî a cûreyê aqilê pêşî a suhrewerdî de wê li ser temenekê pîretikî û hwd de wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dîmenê din ê cûreyê aqilê duyem de jî wê, bi têgîna aqilê razber ku ew wê dervî wê û bi serê xwe wê karibê hebê û wê weke di xwe de wê bi hişa bi hiş wê

hebê re wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê di renekê din de jî wê li ya pêvajoya pêşî weke dîmenekê fahmkirinê a ji wê ku wê bibê wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Weki din di cûreyê aqilê sêyem de jî wê ya weke bi rohniyê re weke 'bûyî yek' re wê werênê ser ziman û wê di wê çerçoveyê de wê, weke li nepenyên jîyanê, gerdûnê û hwd wê bi hemû aliyên wan re wê weke ku wê li wê serwer bibê re wê werênê ser ziman. Ew asta sêyem a aqil wê weke ya herî bilind a giştî bê û wê bi rohniyê re wê di heviyekiyê de wê gihiştinekê wê bi wê re wê di wê çerçoveyê de wê nimînê bikê û wê werênê ser ziman.

Spinoza wê di wê rengê de wê ji wê cihê û dûr wê di renekê de wê ne hizirê. Di wê temenê de wê toza spinoza a afrîner wê dîmenekê giştî ê sermedî û di xwe de afrîner û xwedi çerçova û xabiliyeta ji wê bûyinê bê. Wê di rengê de wê dîmenê salixkirina wê bide hanîn li ser ziman.

Di dîmenê suhrewerdî de wê, di zikhev de wê dudîmenî wê di wê temen û rengê fahmkirina wî ya rohniyê de wê bi wê rengê wê weke hem ji rohniyê dana destpêkirinê û wê bi wê re wê, ji jîyan û kirinîya wê bidest fêrbûna di nava wê de wê ji aliyekê ve ku wê bikê wê werênê ser ziman. Heman tiştê wê dikarê wê bi wê re wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê bi spinoza re jî wê di wê rengê de wê dîmenekê du dîmen wê di renekê de wê were dîtin ku wê hebê.

Di demên piştê ên bi hizirkirinê ên fahmkirinê de, piştî ronansê wê, dîmenên din ên nû bi hizirkirinê wê biafirin. Mînaq Leibniz wê di hizirkirina xwe de wê dîmenekê nominalist û ankû wê weke li ser têngîna navan, wateya di wan de salixkirî û dîmenê ji wê dihê girtin re wê di renekê mantiqî de wê li wê bihizirê. Lê di temenê wê de wê, bi têngînek metafîzîkî û metamatikî wê bi wê re wê li ser çerçoveyek fenomenolojikî wê li wê bihizirê û wê bînenê ser ziman. Metafizîka leibniz wê bandûra metamatika newton a bi aksiyomên wî yê sermed ên bi demê ve girêdayî ku wê werênê ser ziman re wê li wan bihizirê û wê di dîmenekê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Dîmenê matematika sermed a newton û ya kapler wê hinekê wê weke ku wê di wê çerçoveyê de wê bi temenekê rêgezî wê levkirina ku ew di xwe de didina çêkirin wê ji leibniz re jî wê weke ku wê bibê çavkani û wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê û wê, di nava sêkîka metamatikê, metafizikê û mantiqê re wê, leibniz wê çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê yekê wê weke ku wê bihizirê û biafirênê. Hizirên leibniz wê, di hizra xwe de wê li ser rasyonalisma spinoza û descertes re

wê bixwezê ku ew dîmenekê rasyonel ê mantiqî wê ji aliyê xwe ve wê bi wê rengê wê pêşbixê û wê werênê ser ziman.

Leibniz mantiqê weke matematikê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi tevger û labtên aqil re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê weke 'tevgerên rastiyê' wê ji aliyê xwe ve wê şîrove û pênasebikê. Leibniz wê bi temenekê derfetî ê derpêşî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê, bi ya rastîn û ya biderfetî weke 'rastin' hebê bi awayekê mihtemel wê, bide berhev di temenekê şibandin û heviyekiyekê mantiqî de wê bixwezê ku ew bi wê re bigihijê li fahmkirina xwe ya di wê warê de.

Leibniz wê di têtîna xwe ya mantiqî de wê li ser têtîha derpêşê û bi ya ji wê dihê derkkirin û ankû redkirina wê re ku ew bi rêgeza nakokê re ku ew rêvebirin û ankû dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê, wê di derpêşekê de wê herdu aliyên wê karibin weke 'rast' bên dîtîna û ankû na. Leibniz wê encama ku wê bigihijiyê ku wê herdû ali wê bi hev re wê nikaribin weke rast bên dîtîna re wê hizra xwe wê li ser wê êdî wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, lebniz wê rêgez têtîtiyê wê di wê nûqteyê de wê hilde li dest. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê ew wê werênê ser ziman ku ew bi sedemek têtî dikarê were diyarkirin û ew bi wê sedema têtî dikarê wê weke hew hebê, ankû nebê û ankû ne wusa bê re wê, hizra xwe wê werênê ser ziman.

Leibniz wê, têtînek pirraniyî wê bêtîna ser ziman ku ew têtîna wî ya ku ew bi wê metafîzîkê xwe wê werênê ser ziman wê hem bi têtîna dualit û rasyonel a descertes re wê, ne di levkirine de û hem jî bi têtîna monist a spinoza re wê, di awayekê de wê weke ku ne di levkirinê de bê. Leibniz wê bi têtîna monadê re wê werênê ser ziman. Mantiqê monadê jî wê di wê rengê de bê ku wê 'her yek cûre, her yek bi derka gerdûna li dora xwe re di têtîliyê de bê. Her yek wê ew wê gerdûnê wê bi nerîna xwe re wê weke xwe ew dibînê. Wê bi wê re wê, di gerdûnê de wê weke xwediyê rewşek bêhijmar wê bûjenên menewî wê bi wê êdî wê hebin. Leibniz bi felsefeyî ku ew dihênê ser ziman wê bi têtînek nerm a rasyonel wê nerîna xwe ya rasyonel ji ya descertes wê cihê werênê ser ziman. Wê di xabate xwe ya bi navê 'Principes de la nature et de la grâce fondés en raison'da (1714)' û ankû 'bi rêgeza xweza û êqil têtîliya heviyekiyê de ku wê bi hev re wê dênê' de ku wê werênê ser ziman wê, têtîliye heviyekiyê wê bi wê re wê, di wê rengê de wê dênê. Di wê çerçoveyê de wê, lebniz wê werênê ser ziman ku wê 'bi gelemper aqilmeşandin,

mantiq, hijmar û geometri hizrên weke wan wê, encama wan ya békêmesî nîqaşkirina wan ku wê têkiliyek didênê û ankû bi sermedîyekê bi wê ew wê xwediyê girêdayîyê bin´ re wê werênê ser ziman.

Leibniz li ser rewşa jîyanên din ku ew weke darêjkên din bi derfetî ku ew hebin jî wê li ser wan bisekinê. Wê bi hizir û xabatên xwe yên li ser mantiq û metamatikê re wê di rengekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Leibiz wê mijare wina azad, hebûnên din ên ji hev cihê û ankû pirraniyê di nava gerdûnekê de wê bihizirê û wê, di wê rengê de wê, bibê xwediyê hizrên xwe. Di wê demê de wê, hizrên ku wê derkevina li pêş wê weke yên Leibniz wê Hume û locke jî wê di wê demê de wê derkevina li pêş. Di rastiye de Leibniz jî, locke jî û hume jî wê weke hizirvanên dema ´ronakbiriye´ a demê ku wê were li dora sedsale 17´min û pê de wê, weke yên wê bèn hasibandin û wê navê wan derkeve li pêş.

Locke jî wê weke ku wê çawa leibniz wê ji navaroka hizrên descertes û spinoza wê di rengekê de wê ji xwe re wê, esasbigirê û wê destpêbikê ew jî wê di wê temenê de wê ji hizrên weke newton, berî wî copernicos û hwd wê, ji xwe re wê di wê rengê de wê esas bigirê û wê bixwênê. Di wê demê de wê nîqaşek zêde wê li ser hizrên newton, copernicos, gelilei û hwd wê bibê û ew kes jî wê weke kesên ku wê li ser wan wê nîqaşên xwe wê bikin bin.

Ku em di çerçoveya wê dema ronakbiriye û ankû pêşketina dema hemdem de wê, bi gotin bikin wê di wê demê de ku wê weke bavên wê demê wê filosofên weke copernicos, kapler, newton, gelilei, descertes, bacon û hwd wê çend ji wan kesên ku wê di wê rengê de wê navê wan derkeve li pêş bê. Piştî wan wê êdî filosofên weke locke, leibniz û kant û hwd wê li ser wê çerçoveya hizirkirinê wê weke zaroyên wê pêvajoyê û wan nîqaşan ku wê bibin wê di dewama wan de wê werin. Lê heta ku wê dem wê were dema wan filosofên dawî wê gelek pêşketin bi hizrên filosofên pêşî ku me navê wan hanî ser ziman wê bibê. Ew wê, di rengekê de wê, bi hizrên xwe wê bingihê dema ronakbiriye wê bi hizrên xwe wê çêbikin. Wê di wê temenê de wê, zanin û şewayên metodolojîkî ên bi hizirkirinê bi xwezayê û hwd re wê derkevina li pêş.

Wekî din wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare hizirkirinên demê wê bi wê re wê ew jî wê bi wê re wê bibê ku wê, zanina saf û zelal wê li wê lêgerîna wê bi wê re wê bibê. Ji hizrên spinoza û heta descertes ku wê li ser wê têgîna bi ´zanîna diyar´ û saf ku wê li wê were lê hizirkirin di nava ya hati hizirkirin de wê, bi wê re wê, were lê hizirkirin. Weke ku wê, di wê demê de wê were dîtin wê,

derketina li pêş a matematikê di nava felsefeyê de wê bi bûjenên wê yên fenomenîkî ku wê bi wê re wê çawa wê, di wê çerçoveyê de wê ew rastiya hizrî wê weke bi wê bi serê xwe wê were pênasekirin û wê were lê hizirkirin.

Wekî din wê bi hizrên locke û leibniz û hwd re wê, lêpirsîna li ser têngînên metafîzîkê a weke pirranitîyê û ankû monismê û hwd wê bibê û wê di wê çerçoveyê de wê, ew wê bibê. Wê demê ku ew pirranîyî hebê wê têkiliya nava wê çawa bê wê li ser wê re wê were lê sekin in. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê ew wê bê ku wê çawa wê, monismek wê hebê jî wê weke ku wê spinoza wê hinekê wê li wê bihizirê ku wê weke 'tozekê' wê hebê û wê ji wê bûyin wê bibê wê werênê ser ziman. Spinoza wê, di wê temenê de wê, hizrên xwe yên bi astbûnekê û bi wê astbûnê bi bilindbûnê ku wê bi wê re wê bibê wê werênê ser ziman. Li ser wê re wê bi wê bûyinê wê navendên din ên xwezayê ku wê bi hebûna xwe re wê bibin wê bènê ser ziman.

Di wê xatê de wê, di rengekê de wê lêpirsîna bi aqil û pîvan û cûreyên astên wê re wê di rengekê de wê ji suhrewerdî wê di wê temenê de wê were dîtin ku wê destpêkekê wê bikê û wê bandûra wî piştî wî, di wê rengê de wê ku wê di heman rengê û xatekê de wê were lê hizirkirin û wê pêşxistin wê bi filosofên weke ibni tufeyl û heta bonaventura wê di rengekê de wê xwe li rojava jî wê weke biriqînek ji wê bide dîyarkirin. Wekî din wê, bi wê re wê, ev rengê hizirkirinê wê piştê wê bi spinoza re wê di rengekê de wê, dîmenekê din ê zelal û safî wê bi ya bi hizrî bûyi û weke saf weke tozê re wê bi hizirkirinên wê re wê bide domandin. Spinoza wê di wê temenê de wê weke radayek nû a di wê nûqtîyê de wê bibê. Wê têngîna ku wê bacon wê bi gotina 'zanîn weke hêz a' ku wê werênê ser ziman û wê bide dîyarkirin wê, di nava felsefeya spinoza de wê, bi têngîha zanîn weke temenê wê bilindbûn û bi wê re lê gihiştina li wê têngîna azadiyê re wê bibê. Di wê çerçoveya ku wê suhrewerdî wê werênê ser ziman ku wê, çendî ku mirov di jîra xwe de kûrbibê wê zêdetirî wê bi mirov bi serê xwe, xesas û bi nerînek zelal a bi serê xwe wê bikê wê di wê temenê de wê, weke di rengekê de ku wê bi spinoza re ku wê bi rengê çendî ku mirov bi zanebibê wê ewçendî mirov wê azad bikê re wê, xwe bide dîyarkirin û domandin.

Bandûra hizrên suhrewerdî wê li rojava wê, piştî wî bi hinek lêhatinên hizrî re wê bibê. Hizrên augustinus ku wê wê bènê ser ziman wê bi rengekê û dimenekê di lêhatinek weke ya manîtîyî û mitrayî û hwd de bê. Ev lêhatin wê weke bi têngîna rohnîyê hanina ser ziman re wê bibê û wê,

ev wê cewherê felsefeya suhrewerdî wê di rengekê de wê bînê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi xwezayî ku wî hizrên xwe di hevrasta xwe de dihanî ser ziman wê di rengekê de wê weke ku wê di awayekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin.

Di rengê wê hevrastiyê de wê, ibni bacce û ibni tufeyl wê destpêkek giring wê bikin a bi têngîna kifşkirinê a di zêhnê de. Xabate ibni tufeyl a bi navê “hayy bi yekzan’ re ku wê werênê ser ziman wê di rengê têngîna ‘novum organom’ a bacon de wê, xwediyê şêwayekê kifşkirinê a bi çerçoveyek zanyarî bê û wê, di wê çerçoveyê de wê, mejiyekê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, li ser wê çerçoveya rohnîyê wê, hizrên rasyonalisma razber a ibni bacce ku mirov wê li wê binerê wê çawa wê xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a ku wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Rasyonalisma ibni bacce wê di wê rengê de wê dîmenekê hizirkirinê bi ya hizrên ibni tufeyl re ku wê were lê hizirkirin wê baş çerçoveyekê wê weke ku wê bi xwe re wê biafirênê. Di wê rengê de wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de wê, piştî wê demê wê di wê ahengê de wê, ji hizrên bonaventura û heta spinoza wê li ser têngîna rohnîyê û tozê re wê di heviyekiyê û rengekê de wê bê lê hizirkirinê wê, çerçoveyek hizirkirinê a xort wê ji wê dema hizrên ronakbiriya piştî ronasansê re jî wê biafirênê.

Di wê temenê de wê ev hizir wê, bi zêdeyî wê bi têngîna tozê û hwd re wê, mijarên weke yên têngîna metafîzîkê û hwd wê bikina berlêpîrsînê. Wekî din wê weke bi navaroka hizrên suhrewerd û heta yên spinoza wê darêjka metafîzîkê wê di hizirkirinê de wê bi têngîna asoyî wê, were bi temenkirin û wê bi wê re wê çawa wê bi wê rengê wê di zanîn û hizirkirina wê de wê bi wê re wê kûrbûn wê bibê wê bi wê re wê werê hanîn li ser ziman. Ev wê di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê kariibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Têngîna metafîzîkê û hetahetayîya di wê de wê, hin bi hin wê bi morfolojîyê wê bê rengekê asoyî a nava hizirkirinê. Di wê temenê de wê di hizirkirinê û asoya wê de wê, çawa wê di wê rengê de wê hetaheta wê dirêj wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê bi wê re wê bibê. Di wê temenê de wê, toza spinoza û piştî wê monada leibniz û hwd wê, di wê temenê de wê li ser wê temenê wê ew hetahetayîya metafîzîkê weke ku wê çawa wê di xwe de wê xwestina kirpendina asoyê wê bikê wê, di wê de wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê

re wê li wê bihizirê bê. Di dewama wê de wê, têtînen emprikî ên ku wê bi locke, hume û hwd re wê bèn ser ziman wê di renekê de wê weke ji wê çawa wê peyxam wê bigirê wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê xwediyê renekê hizirkirinê ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê çerçoveyê de wê, emprisisme locke wê ji ya bacon wê cihê wê, xwediyê çerçoveyek fenomenîkî a di xwe de wê ew wê rengê metafizikî wê weke ku wê zêdetirî wê di xwe de wê bi kirpenê bê. Lê ya bacon wê zêdeyî wê li ser temen û çerçoveyek bi gotina asoyê a zanîne re wê, bi temen bê û wê, di wê çerçoveyê de wê weke xwediyê çerçoveyek hizirkirinê a ku mirov wê dikarê wê di renekê de wê bi wê re wê, bi gotina zanistê û di wê de wê bi şewayekê metodikî kûrbibê re wê di xwe de wê di renekê de wê bide dîyarkirin bê.

Wê dema ku em bahsa têtîna metafizikê a di demên hemdem de wê fahmbikê wê têtîna metafizikê a spinoza û hobbess ku wê di renekê de wê, werênina ser ziman wê xwediyê dîmenekê metafizikî ku ew bi dînya rastîn a fizikî re wê alaquadar bibê wê bènîn ser ziman. Di wê temenê de wê di hewldana wan ya bi fahmkiriina metafizikê ku wê werênina ser ziman wê di wê, di wê çerçoveyê de wê lêpîrsînên li ser têtîna metafizikê wê heta dema kant wê di dîmenekê lêpîrsînê ku wê bi wê re wê çawa wê bi derfet bê ku wê karibê bi wê bigihijê têtînek azmûnî a fahmkirinê. Ankû weke zanistekê wê bi derfet bê ku ew wê karibê were fahmkirin û bigihênê çerçoveyek şewayî a fahmkirinê. Ya ku wê kant wê bikê mijare lêpîrsînê jî wê di aslê xwe de wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê fahmbikê bê.

Têtîna metafizikî a spinoza wê bi zêdeyî wê bi dînya fizikî re wê alaquadar bibê û wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê bigihênê fahmkirinekê û ankû bi wê bigihênê li fahmkirinekê. Hinekê jî wê derketina li pêş a têtîna rasyonalmê wê di wê temenê de wê li ser çerçoveyek xwezayî û fahmkirina wê re wê, di wê rengê de wê ew wê ji xwe re wê bikê weke çerçoveyek fahmkirinê jî. Spinoza wê di çerçoveya têtîna zêhnî de wê fahmbikê. Di awayekê din de wê, di salixkirin û çînkirina têtînen zanyarî ên hobbess re jî wê bixwezê ku ew wê bi xwezayê û ji wê bi derhênînên bi morfolojikî ku wê bikê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Têtîna metafizikê ku em di çerçoveya zanîna demên hemdem û ankû ji

*Spinoza(1632-1677), Ethica

demên ronasansê û pê de wê hildina li dest wê dikarê wê ji du aliyan ve wê hilde li dest. Yek wê bi ya dema ronasansê a pêşî re ku wê çawa wê, bi rasyonali wê di wê temenê de wê bi wê re wê bê gihandin li têgînek fahmkirinê wê bikê. Di dema piştî a dereng a ronasansê de jî wê, di wê rengê de wê bibê ku wê, çawa wê, bi wê re wê, bi fahmkirinek rasyonali wê kûrbûnê wê were kirin wê bi wê re wê bibê. Têgînên hobbés û spinoza wê di wê temenê de wê, çavkaniyêkê wê biafirênin. Her wusa wê, bi heman rengê wê kevneşopîyek hizirkirinê wê ji suhrewerdî û heta bonaventura ku wê li ser dîmenekê bi wê rengê wê biafirê û wê, spinoza wê, di dewama wê de wê were li holê wê bi wê re wê di temenê wê de wê cih bigirê.

Ji suhrewerdî û heta spinoza wê pêvajoya aqilê rasyonel û rohnî wê fahmkirinê wê di wê temenê de wê, di dîmenekê teybet de wê xwe bide dîyarkirin. Toza spinoza wê, di têgîna rohnîya suhrewerdî de wê, çavkaniyek xwe ya fahmkirinê wê ji renekê ve wê bibînê. Wekî din wê di renekê din de wê, di pêvajoya di jîre de bi kûrbûnê re ku wê çawa wê bi zanebibê û di wê zanebûnê de wê kûrbibê û wê bi wê re wê, bigihêjê xasasîyetên bi fahmkirinê, wîn û azadiyê û hwd wê di wê temenê de wê, bina xwediyê çerçoveyek fahmkirinê. Ev çerçoveya fahmkirinê wê ji wê aliyê ve wê giring bê ku wê xwediyê asoyek fahmkirinê a bi pêvajoyên hizirkirinê û aqil re bê. Di wê rewşê de wê, suhrewerdî wê kevneşopîya hizirkirinê ku wê asoya metafîzîkî wê weke ku wê di renekê de wê, bi aqil re wê, bi temen bikê û wê bi wê re wê bixwezê bi kûrbûnê û pêşketina wê re wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê bi teybetî wê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê. Spinoza wê, di wê çerçoveyê de wê, asoya bi aqil di wê gerdûna sermed de ku wê bi têgîna tozê wê li wê bihizirê wê bi aqilekê kûrbûnê a bi cûreyên aqilê xwe yê yekem, duyem û sêyem re wê di renekê de wê bi wê çerçoveyê re wê werênê ser ziman. Piştî spinoza wê, descertes wê tiştî ku ew wê bikê wê toza spinoza wê di wê de wê bixwezê ku ew kûr bibê bi wê pêbaweriya xwe ya ku ew bi tefkirdikê ku wê bi derfet bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê bigihêjê li zanîna wê. Di wê temenê de wê têgîna aqilê diyar û ankû hizra diyar a descertes wê di wê çerçoveyê de wê, xwediyê têgînek giring a fahmkirinê wê ji wê aliyê ve wê biafirênê. Ew wê bi zêdeyî wê, têgîna metafîzîkê a ku wê suhrewerdî, spinoza û hobbés ku wê bi têgînek asoyî a fahmkirin li ser dînya fîzîkî re wê bixwezî ku ew wê werênina ser ziman wê descertes wê weke ku wê felsefeya wê bikê û ew wê werênê li ser ziman. Di wê

rengê de descertes wê çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê bi wê re wê di renekê de wê, bènê ser ziman.

Di awayekê din de jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê di mijare têngîna fîzîkê de wê, bi aqil û rengê fêrsa darêjka bûjenê û tiştê bi diyari heyî wê desceertes wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra wê li ser wê re wê bi asoya fêrsa fahmkirinê ew wê bi wê rengê wê xwe bigihênê wê fahmkirinê. Di wê rengê de wê kirpendinên descertes wê ji wê aliyê ve wê giringiya wan ya ku wê xwe li berçav dixê wê fêrsa fahmkirinê wê bi asoya wê re wê derxê li pêşîya rengê hizirkirina bi têngîna ya metafîzîkê, ontolojiyê û hwd.

Ji wê aliyê ve wê bandûra wî bi hizra wî re wê bi encamên aqilê rasyonel re wê li ser wê re wê xwe bi zêdeyî wê êdî wê bide dîyarkirin. Di aslê xwe de wê, wê di wê çerçoveyê de wê, hume wê bi têngîna bandûr û bertekê û ankû sedem û encamê ku wê li wê bihizirê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, hizra hume ku wê dema ku wê, bi têngîna bandûr û bertekê û di dewama wê de wê bi sedem û encamê wê bihizirê wê ew jî wê di renekê de wê wê têngîna rasyonalisma aqil ku wê çerçoveya wê bi hizrên weke yên suhrewerdî, spinoza, descertes û hwd re wê bê dîyarkirin re wê di wê temenê de wê, ji wê sûdbigirê û wê bi wê werênê ser ziman.

Hizrên descertes wê, di wê rengê de wê, bandûra wan wê di wê demê de wê xwe bi zêdeyî wê bi têngînek bûjenî û ankû wê weke ku wê li dora sedsale 17' min û pê de ku wê bi têngîna metalyalismekê wê xwe bide dîyarkirin re wê, di wê rengê de wê, encamên wê bi zêdeyî wê bibin. Wê dema ku wê noam chomsky wê di xabate xwe ya bi navê "The innate language (zimanê bi wê bûyî) ku wê werênê ser ziman ku 'descertes ji ya ku ew hanî ser ziman wê zêdeyî wê bandûr û li ser ya ku wî hanî ser ziman wê bê şîrovekirin de jî wê di wê temenê de wê bixwezê ku wê nûqteyê ew bi kirpênê ku ew wê, bi demê re wê li ser wê çerçoveya bandûrîya bi hizrên wî ên hizirkirinê re wê çawa wê bê hanîn li ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê di aslê xwe de wê, hizrên descertes wê di wê çerçoveyê de wê, di ronakbiriya dema piştî ronansansê ku wê bibê

*Scharfstein, Ben-Ami (1 January 1998). A Comparative History of World Philosophy: From the Upanishads to Kant. SUNY Press

*Rescher, Nicholas (23 October 2014). Metaphilosophy: Philosophy in Philosophical Perspective. Lexington Books

de wê re wê encamên giring wê bi xwe re wê werênê li holê.

Di têtîna emprisisma ingilîsî de wê piştî locke wê berkeleyê wê bi hizra xwe ya bi têtîna fenomenên ideayî re wê werênê ser ziman. Bertekê wê, wilqasî wê xwe di nava wê têtîna ideayî de wê kûr û windakirî wê bibê wê, di wê rewşê de wê, bi hizra her tişt wê weke ji ideayê dibê ku ew bi fîzîkî bê û ankû ne bi fîzîkî bê. Wê di wê temenê de wê ya fîzîkî wê di nava wê nerîna xwe de wê bide xewrkirin.

Hizrên locke û berkeley wê di rengekê de wê di çerçoveya wê têtîna metafîzîkî a ideayî û emprikî de dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare têtîna emprisismê de wê dikarê wê li ser du xatan re wê fahmbikê. Yekê li ser bacon û hobbess re wê, di temenekê xwezayî û şenber de wê fahmbikê û wê cihê wê bi têtînek xwezayê û bûjenî de wê fahmbikê. Ya aliyê din wê weke ji locke û heta berkeley wê di dîmenekê wê yê din de wê, di dewama wê de wê, hilde li dest û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Hume wê hinekê din wê rewşa wî cihê bê. Ew wê ji herdû aliyan jî wê di nava xwe de wê bi têtîna bûjenî û biriqîna wê, bandûrê û bertekê, sedemê û encamê û hwd re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê rasyonalisma hume wê di gelek rewş û dîmenên wî yê fahmkirinê de wê derkeve ser têtîna wî ya emprikî re. Wê di wê çerçoveyê de wê heta ku wê emprisisma wî xwe di bin wê dîmenê wî yê rasyonel de wê xwe bide sernûxûmandin.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê hizra hume wê, di dema ronakbiriya piştî ronansê de wê di wê çerçoveyê de wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê piştî ronansê wê di dema ronakbiriya demê de wê, hizrên descertes wê hewldanên bi têtînek metalyalistî xwandina wan wê encamên wê di wê çerçoveyê de wê zêdetirî wê ji ya ku ew li bendê bê û ankû ku wê biheta hêvî kirin wê zêdetirî wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Filosofên dema ronakbiriya wê li ser zanîna azmûnî, çavdêrî, û sehî ku ew wê çawa wê bê bidest xistin wê li ser wê bisekin in. Weki din wê zanîna sehî û ya ne sehî wê di wê temenê de wê ji hev wê cihê bikin û wê bi ya fenomenî wê bi rêya têtînen weke ya metamatikê û hwd re wê di rengekê de wê weke ku wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Di nava têtîna emprisismê de wê bi zêdeyî wê, mijare zanîna sehî, bi çavêdêrî û hwd re wê derkeve li pêş.

Li ser wê temenê wê têtîna hume û descertes û hinekê locke wê heta dema derketina kant wê li dema ronakbiriya wê were dîtin ku wê ew wê bi zanîna xwe re wê li wê serwer bibin.

Locke ku mirov wê di wê nûqtayê de bahsa hizrên wî bikê wê di xabate xwe ya bi navê “ceribandinek fahmkirina şewayê mirov’ ku wê binivîsê wê di wê de wê, di çerçoveya felsefeya dema hemdem de wê, têtînek nû wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Her çendî ku wê di dîmenekê metafizîkî de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş jî lê wê di hinek gotinên xwe yên ku ew li ser têtîna azmûnê de wê di wan de wê kirpendinên weke li ser ya şenber û dîmenê fahmkirinê ên fenomenolojîkî ku wê ne dîrî têtîna descertes a weke bi hizra dîyar weke ideayekê ku mirov wê fahmbikê re wê, dîmenekê din wê di fahmkirina xwe de wê bide fahmkirin.

Wî jî wê di çerçoveya wê xabate xwe ya locke wê bixwezê ku ew çerçoveya zanîna mirov, qatîbûna wê, û çavkaniya wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. ev hersê alî û ankû çerçove wê çerçoveya hizrên locke ên bi fahmkirina wî re wê bidina dîyarkirin.

Hizrên locke wê li ser wê temenê wê dikarê wê bi wê têtînê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. (1) Çavkaniya hizrên mirov ku mirov wan kifşbikê. (2) Qatîbûna (precision) wan, bi birhanên wan re bide dîyarkirin. (3) Zanînen ku ew ne diyar in hemûyan bikê mijare lêkolîn û lêpîrsînê. Ev her sê xalên wî yên bi hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê di xwe de wê çerçoveyek rasyonali a bi aqilê şenber wê di wê çerçoveyê de wê bi dîmenekê fahmkirinê wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bibêjê ya ku wê bo locke wê giring bê ku ew ya pêşî bi ya din ve wê girêbide. Ew wê di wê temenê de wê diyardeyekê wê hem bi serê xwe û hem jî bi girêdana wê re wê fahmbikê. Di wê çerçoveya wî ya hizirkirinê de wê, kevneşopîya hizirkirina ronakbiriya dema ronansê wê di awayekê de wê bişopênê û wê werênê ser ziman. Locke hizirê wê weke hebûnek zêhnî wî pênasekir. Di wê temenê de wê dema ku wî weke hebûnek zêhnî wê pênasekir wê demê wê bi aliyên wê yên razber ve ku wê çawa wê bi ber şenberiyê ve wê bibê wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê ji aliyekê ve jî wê dîmenekê

*Garrett, Don (1996). *Cognition and Commitment in Hume's Philosophy*. New York & Oxford: Oxford University Press.

*Gaskin, J.C.A. (1978). *Hume's Philosophy of Religion*. Humanities Press International

metafizîkê wê di nava hizrên xwe de wê biafirênê. Di dîmenê wî yê hizirkirina wî de wê, di hinek çavkani û rengên kirpendinên wî de wê, têtîna asoyek hizrî wê weke ku wê bixwezê wê bêtê ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê di nava hizra wî de wê, ew xate hetaheta ku wê weke bi têtîne metafizîkî wî bêtê ser ziman wê çawa wê bi gotinên aqil wê bi temenek asoyî wê û ankû bi aqil aqil wê pênamebikê jî wê weke aliyekê ku ew di zane min de ew li ser wê pîr zêde sekinê û wî serî li ser wê wastand. Dibê ku ew encamên ku ew gihiştîyê de ew hinekê cihê bin. Lê di wê nûqteyê de ev ali wê di xwe de wê weke aliyekê teybet wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Wî bi zêdeyî wê giringî de rastiya hundurîn. Di wê temenê de wê di wê dîmenê de wê aliyê 'rastiya derveyî' wê weke ku wê di awayekê de wê di nerînê de wê li bin wê re wê bimênê. Wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew bigihêjê wê çavkaniya wê re. Di dewama wê de wê bi têtîna rastîtiya hundurîn bi restek bûhûrîner re wê ji çerçoveya wê ya bi hûrgilê a fahmkirina wê re wê bêtê li ser ziman. Locke wê li ser hundurîniyên zêhnî re ku wê li wê bihizirê û wê xabate xwe wê li ser wê bide pêşxistin. Ew navaroka zêhnê bi çavkaniyên hundurînî ku ew dixwezê wê fahmbikê wê ji aliyekê din ve jî wê bi ber çavkaniyên derveyî ve wê çawa wê were fahmkirin wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Locke wê, di wê çerçoveyê de wê li ser rewşa hizir û ankû hizirkirinê wê ji du aliyên ve wê, nêz bibê wê werênê ser ziman. yek wê, li ser rewşa hizrên rewşî û sehî bê. Wê ev wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê dihênê ser ziman. Aliyê din jî wê bi rewşa hizrên biriqînê re wê, di dewama wê de wê, hilde li dest. Yanî wê bi rewşa hizrên sehî û yê biriqînê re wê, di wê çerçoveyê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Locke wê di nava rewşa hizrên sehî û yê biriqînê de wê, cihêkirinekê wê di hizirkirinê de wê bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi ya hizirkirina xwe re wê, bi têtîna ya rewşa hizrên biriqînê re wê, têtînek empirîkî wê çerçoveya wê bide dîyarkirin û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew di aslê xwe de wê, hizran wê weke ku wê descertes wê bêtê ser ziman ew jî wê li wê bihizirê ku wê bi derfet bê ku mirov wê lê têtîgihê. Ber vê yekê wê, her rewşek hizrî wê koka wê û çavkaniya wê ji xwe re

 * Cohen, Martin (2008), *Philosophical Tales*, Blackwell

* Tully, James (2007), *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*, New York: Cambridge University Press

wê bikê weke aliyekê wê yê hizirkirinî ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew wê her çendî ku wê dema ku wê bahsa çavkaniyên bi kokî wê bikê û wê ya derve wê bide nîşandin jî lê ew wê, di rengekê de wê ew wê çawa wê kêmbimênê wê di wê rengê de wê li ser wê bisekinê. Ew wê, kêmmayinê wê bi têngîna 'lawaz mayina çavdêrîyên sehî' re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê li ser wê çerçoveyê wê hizrên xwe wê, bi du temenan wê bênê ser ziman. Wê li ser ya hesan û ya komplika û ankû tevlihev re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew ya komplika wê dema ku ew dihênê ser ziman wê bi têngîna 'ku wê bi koka xwe wê ji sehê û ankû ji sehekê wê zêdetirî ku ew ji wan dihê derhanîn û navaroka wan a zêhnî re wê li ser wê bisekinê.

Ew wê bi kortasî wê li ser wê bisekinê ku wê, derkkirinek ku ew bi sehekê weke ya dîtîne û ankû destlêdanê ku wê bigirê wê, ku ew ji sehekê wê minaq weke rengekê weke û ankû rewşek giranî ku wê di xwe de wê rewşa hevqirtinek bi sehî wê bihawênê weke bi pêjn, direjeyî, sekn û tevgerî û hwd re ku wê bibê re wê, di rengekê de wê, bi rewşên gerdûnî re wê, çawa wê xwediyê hevqirtinekê bin wê li ser wê bisekinê. Minaq wê, dema ku wê bi wê li ser bûjenê wê bisekinê wê, bi têngînen weke sedem û encamê, cûreyîfî, cihêbûn, çavkani û koka wê re wê li wê bihizirê.

Locke wekî din wê di felsefeya xwe de wê, li hemberî ya kevneşop wê xwediyê seknekê bê. Ev wê di felsefeya wî de wê, bi hinek aliyên din ên empirîkî re wê rengê xwe bide dîyarkirin. Minaq ew dihizirê ku wê xêva mirov weke lewheyekê wê vala bê û ew bi azmûnên me yên bi jîyanî re wê ew wê were tişî kirin. Di wê çerçoveyê de wê, hizra xwe wê li ser wê re wê bênê ser ziman.

Wekî din ew wê, di mijare hizrên xwe ve wê xwediyê têngînek ku ew bi wê rengê wê mijare azmûnê wê, bi wê rengê wê derkeve li pêş. Wekî din wê li ser milkiyetê û xwedîbûna wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Hizrên xwe yên ku ew li ser hevpeymanîya civakî a hobbes wê werênê ser ziman wê ji wê zêde nedûr bin. Wekî din locke wê bi hizrên xwe yên ku ew dihênê ser ziman re wê li ser nerîna wî ya li civakê û hwd re wê, weke ku wê di demên piştî re wê were dîtîn wê di çerçoveya têngînek libareli de wê, were bi cihkirin. Ew w mafê mirov bi bi azadi û milkiyetê re wê, li wê bihizirê wê werênê ser ziman. Li gorî têngîna wî ya azadiyê sînorê mirovekê ê azadiyê heta sînorê yê din bê. Bi nûqtayên xwe yên li ser milkiyetê ku wê ji ya hizrên hobbes wê cihê bibê wê li ser temenê bi

çerçoveyek dewletî ku ew mafê parastinê hilde bin ewlehiyê re wê, hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Ew rengêkê rêveberî pêşdibînê ku wê bi awayekê xweser li ser esasê destûrî, rêvebirinê di ahengekê bi hev re ku ew were pêşnasekirin re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di demên piştî wî de wê ji hizrên wî yên felsefeyê wê zîdetirî wê hizrên wî yên di çerçoveya sazûmanek libareli de ku wê werênê ser ziman wê di wê rengê û awayê de wê were dîtî ku wê bi navê wî re wê derkeve li pêş.

Têgîna zanina locke wê dema ku mirov wê li wê binerê wê, di wê rengê de wê were dîtî ku ew dihênê ser ziman ku wê, di zêhnê de wê, li ser temenekê bi fenomenikî a kifşkirinê wê weke ava bê. Wê, dema ku ew têngîna bûjenî wê bi wê re wê hilde li dest wê bi xosletên wê yên teybet û gelemperî wê çawa wê bi wê re wê werina fahmkirin wê li ser wê bisekinê. Ji aliyê nitelike bûjenî ve wê weke bi hişkbûn, nermbûn, girani, sivikî, dirêjeyî, kinîtiya wê, rewşa wê ya bi teybetî û ya weke di dîmenê bêtevergerî û hwd de wê çawa wê hebê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê.

Dema ku em bahsa hizrên locke bikin wê, dikarin di bin çend serekan de wê werênê ser ziman. Yek; wê ew bê ku ew bi têngînek empirikî wê bi wê bawer bikê ku wê xêva mirov wê vala bê û wê, ji bûyinê wê ti tişt wê bi mirov re wê newê û nebê. Ew ji wê re 'tabula rasa' dibêjê. Di wê nûqtayê de wê, hizrên ku ew dibin wê çavkaniya wan wê azmûnên me ên hundurîn û derveyî bin. Ji ew xwe wê, di wê temenê de wê du çavkaniyên azmûnê ên weke aliyê hundurîn û ya aliyê derveyî wê bihasibênê û wê werênê ser ziman.

Weke aliyê din ê duyem ku ew wê bahsa kiryarên mirov ên bi ji hev cihê kirinê ku wê werênê ser ziman wê bi têngînakirin û kiryarên wê bi çalaki wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Wê weke derkkirinê, xêvê, ji hev cihê kirin, fêrsa li hev dana berhev û ankû qiyasê, bi hevvekirin û razkirinê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê mijare ideayê wê hilde li dest û wê bi çar girêdanên wê ên weke heviyekiyê, têtikî, bi hev re hebûn û têtikîya bi wê a bi pêwîstî ku ew hebê û wê weke xale dawî û ya çarem jî wê hebûna rastîn a bûyinê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mijare ideayê û cihêyîya nava wê di wê temenê de wê hilde li dest. Di wê çerçoveyê de wê rewşên weke yên girani, reng, û hwd ku wê bibin wê ew wê çawa wê bi wê re wê karibin werina fahmkirin wê li ser wan bisekinê.

Di dewama wê de wê, dema ku wê bahsa cûreyên zaninê wê bikê wê bi wê re wê şewayên weke yên zanîna birhankirinê, razberkirinê 'û sehê

hwd re wê bènê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di mijare ideayê de wê rêyên weke yên bibirhankirinê, û aqilê razberî û hwd re wê hilde li dest. Li gorî wî mirov wê dema ku wê tiştêkê wê derkdikê wê bi awayê re wê çawa wê li hevkirinekê wê bi wê re wê bibê wê li gorî wê êdfî wê bi wê re wê ew wê were kirin.

Weki din wê di çerçoveya gihiştina zanînê a bi ideayan re wê weke ku wê ji wê were derhanînê wê li ser wê bisekinê. Li gorî wî dema ku em wê nekin wê ideayên me ji navarokek bi wate wê weke bêpar bibê. Aliyê din jî wê rewşa bûjenê ku em wê bi çavdêriya wê re wê bidest dikin û wê derk dikin bê. Ew wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Bênavber tiştên ku em di hişê wê de na wê, wê ne weke wê bûjena ku em wê dibînin ew bê ew wê, ideayên ku ew di zêhnê me de hena bin' re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê di çerçoveya mantiqî de wê mijare derpêşê ku ew bi rêya sehkirinê ku ew newê bi birhankiirn û hwd wê, ew wê, bi rastî wê, ne bi derfet bê ku mirov bigihijê zanîna wê. Li gorî wê bi temenekê empirikî bi rêgezên empirikî wê ya ku me ji wê derhanînê wê tenê wê karibê zanînê me bi li wê bi rastini bide gihandin. Di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, weke bûjenên di zêhnê me de ku ew dibin wê ne ew lê wê, lê wê bi wê re wê təkiliya bi rewşa bûjenî re wê hertimî wê di bin nepeniyek ku ew newê zanîn de wê bimênê re wê werênê ser ziman. Ew zanina ku ew bi rêya sehan û ankû birhankirinê wê weke zanîna rast wê bènê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî ew wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê zanina empirikî wê çawa wê bibê ya zanyarî û ankû na wê li ser wê bisekinê. Ew zanîna bi rêya sehan wê weke zanîna ku ew bi rêya birhankirinê dihê bi dest kirin wê bènê ser ziman û li gorî ew wê bi tememî wê nikaribê wê weke ya znaistî û empirikî jî bi xwe re di rengekê de wê bide dîyarkirin û wê karibê were hanîn li ser ziman bê. Lê li gorî wê, dema ku wê zaninek ji rêgezên empirik nehati derhanîn bi pergalek mantiqî jî wê nikaribê zanînek rastîn bi serê xwe bide me. Ew wê, di wê temenê de wê mijare lê pirsînê a li ser zanînê wê di wê nûqtayê de wê li ser ya ideayê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî wê bi zanîna sehî wê ya ku

*Maxwell, Nicholas (1998), *The Comprehensibility of the Universe: A New Conception of Science*, Oxford University Press, Oxford

* Dewey, John (1906), *Studies in Logical Theory*. *Encyclopædia Britannica*, "Empiricism", vol. 4.

weke bûjenî pêşkêşî sehên me bûya em wê dizanin. Lê ya ku ew wê ne zelal bê wê zanîna wê ya sehî ku ew wê ya qatî wê nede me. Wê di wê çerçoveyê de ew wê werênî ser ziman. Li vir ew wê, di wê nûqtayê de wê di nava ya aliyê hundurîn de wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê kifşbikê. Ew wê, di wê nûqtayê de wê di nava hemû rewşên bûjenê de wê mijare azmûnê wê bêtê ser ziman. Minaq em di rewşa çerçoveya mazinbûn û ankû piçûkbûna bûjenê de ku em wê bigihijina zanîna wê emê rengê wê nizanibim. Wê dema ku em rengê wê zanibin wê rengê wê di derbarê wan aliyên wê yên din de wê agahiyê wê nede me.

Li gorî Locke wê çavkaniya zanîna me wê di wê temenê de wê ya giring wê 'azmûnkirina bi sehî' bê. Ew wê di wê çerçoveyê de wê ew wê werênê ser ziman. Weki din wê bêtê ser ziman ku wê hemû rewşên rewşên zêhnî bi rêya metalyalên hesan ku ew wê ji rewşek hevgerî a komplika wê bi wê re wê biafirê û wê bi wê re wê xwediyê hevgerînekê bê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di felsefeya zanîna a Locke de wê, mijare zanîna wê ku ew dihênê ser ziman wê ji bûyîna wê weke neyî wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çavkaniyên me yên bi çavdêrî, azmûnî û hwd re wê, ew bi temenekê empirîkî wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bêtê ser ziman.

Di teoriya xwe Locke wê têgînek atomî wê di rengekê de wê bi fenomenî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê di wê rengê de ew wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê rewşa hebûna bi bûjenî ku ew şirove dikê wê bi nitelik û xosletên asta yekem û yên asta duyem re wê di wê rengê de wê bi wê re wê ji hev cihê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Yên asta yekem wê weke hişkbûn, reng, awa, dirêji û ankû kîniya wê, tevger û rewşa wê ya bi heyîna wê ya heyî a bi dîtbarî ku ew bi wê weke bi darêjkê heya re wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê. Di nava wan xoslet û nitelikên wê de wê ya ku wê weke dîmen û dîtîniya wê bi wê re wê hebê wê, di wê çerçoveyê de wê weke awa, şekil, tevger û hwd wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ya aste duyem ku wê bi xosletên wê re wê werênê ser ziman jî wê bi têgîna weke bêhnê, giraniyê, tahmê û hwd re wê werênê ser ziman.

Ev xosletên duyem wê di rengekê de wê weke xosletên ku ew di hebûna wê de wê bi xosletî û nitelikî wê hebin. Lê li gorî Locke wê ne bi derfet bê ku em bi nerîn û dîtbarîya wê re wê kifşbikin, ku em hata ku wê azmûn

nekin. Wê dema ku em giraniyekê wê azmûn nekin emê wê bi wê çî tiştê re wê hebê û ankû nebê û ankû wê di kijan rêyê de wê ew girani hebê wê mirov wê nikaribê wê di wê temenê de wê bi wê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê çerçoveyê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê ev xosletên bi nitelikî ku ew wê di çerçoveya têngîna xwe ya empirîkî de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xosletên wê yên fîzîkî û hwd re ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê, tişt wê, di wê rengê de wê, minaq ku em xoslet û nitelike giraniyê wê hildina li dest wê, bi tiştê re wê bi rêjeya wê re wê, di dîmenekê de wê hebê û ev wê, di çerçoveya hebûna tiştê, û hwd re wê bibê. Di wê de wê aliyên wê yên weke çapê û hwd jî wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê.

Locke wê di nava xoslet û nitelikên asta duyem û yên asta yekem wê ji hev cihê bikê û wê bîne ser ziman ku ew nikaribin li hev werina daxistin. Lê piştî wî ku wê were berkeley wê di wê rengê de wê, li ser wê temenê wê bihizirê û wê bi teybetî wê li ser xosletên asta duyem ên bûjenê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, di wê temenê de wê tiştê wê bi têngîna ideayê ku mirov wê tefkir dikê re wê bîne ser ziman. Di wê rewşê de wê, di wê daxistinê de wê, xoslet û nitelikên fîzîkî wê di nerîn û têngîna xw eya ideayî a teorîkî de wê weke ji nedîtî ve wê were wê, bikeve rewş û pozisyonekê de. Li gorî wê xoslet û nitelikên asta yekem wê li ya duyem wê karibin werina lê daxistin. Di wê temenê de wê di wê rengê de wê bi têngînek ideayî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di çerçoveya xwe hizra xwe de berkeley wê bikeve pozisyona weke ji nedîtî ver hatina hizrên razber ve jî. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku wê, 'her tiştê ku ew heya wê weke xiyalkirinekê bê' û ankû wê weke 'tiştê ku em wê tefkir dikin wê hebê' û ew dervî wê tefkirkirina me û ankû hizirkirina me wê weke nebê wê di rengekê de wê bi wê re wê hizra xwe wê di reng û awayekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê xiyalkirinên zêhnî û ankû weke sawêrên zêhnî ku ew pênase dikê wê di wê rengê de wê, ew wê werênê ser ziman. Li vir wê wateya gotina sawêrên zêhnî wê di wê nûqtayê de ku wê berkeley wê werênê ser ziman wê çî bê? Ew bê ku ew wê, li wê bihizirê ku wê, di mijare wê de ku ew wê tenê wê weke fenomenek hizrî ku ew tenê wê di zêhnê de wê hebê. Wê di wê rengê de

wê dema ku em li wê nehizirin wê nebê. Yan jî ew tenê wê bi hizirkirina me re wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê, tiştên bi bûjenî, fizîkî û hwd ku ew hena wê di wê temenê de wê ew wê tenê wê weke hinek halisinasasyonan ku em bi wê re wê dikin wê li wê tefkirbikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wî di çerçoveya têgînek zanyarî de wê gotina zanistê wê jî gotina bûjenê wê karibê destê xwe bi şûn ve bikişênê û ew wê weke neyî êdî ew wê tefkirbikê. Li gorî berkeley xweza ya ku mirov wê bi rêya sehên xwe wê derkkiriya wê ew bê. Wê di wê çerçoveyê de wê ew xweza wê di zêhnê de wê 'bûjenên zêhnê' ku wê bibê wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê. Ew wê li ser wê re wê bête ser ziman ku wê bûjena fizîkî wê, weke komek nitelikî a bûjenîya zêhnî bê.

Di wê rengê de ew wê di wê çerçoveyê de wê, li wê dihizirê û wê dihênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveyek têgînî a fenomenî wê bi mijare nitelika wê ku wê li ser temenekê 'qaliteya wê' re wê bikê ku ew wê fahmbikê re wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, çerçoveyek teorikî a epistemolojikî bi wê têgîna xwe ya fenomenîyî wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Di mijare hizrên locke û berkeley de wê mijare têgîna ideayê û nitelik û xosletên wê ku wê çawa wê werina fahmkirin wê weke aliyekê wê yê giring wê di wê çerçoveyê de ku wê bi çerçoveyek zêhnî wê çawa wê fahmbikin wê bi wê re wê li ser wê bisekin in. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê ideayê wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya locke a empirikî de wê ev têgîna wî ya ideayê a zêhnî wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku wê pîr zêde wê serî li ser wê biwastênê û wê bixwezê ku wê fahmbikê.

Locke wê di renekê de wê çerçoveya wê ya teorikî a ideayî wê werênê ser ziman. Lê wê mijare xoslet û nitelikên wê yên bi hebûna dervî zêhnê me re wê çawa wê were fahmkirin wê ew hertimî wê weke pirsek ku wê, weke serî wî bi xwerhênê bê. Ew wê li ser wê bisekinê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê li ser wê re wê bête ser ziman.

Di dewama wê de ku em bahsa hizrên hume bikin ew wê zêdeyî wê mijare têgînek bandûrê û bertekê û ankû sedem û encamê ku wê bi wê çerçoveya xwe ya hizrî a fenomenî û ideayî re wê derxê li pêş re wê, were dîtîn ku ew wê werênê ser ziman. Hume wê hinekê din wê, were dîtîn ku ew wê mijarê li ser têgîna bandûr û bertekê û ankû efektê û hwd

re wê bixwezê bi temenekê zêdetirî fîzîkî ve bi ber wê ve bide birin. Di wê rengê de wê, di rengekê de wê, mijare rewşa aqılmeşandinên bi sedemê û encamê wê çawa wê bi wê têgîna xwe ya fîzîkî-bûjenî re wê fahmbikê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Li gorî hume wê ji aliyekê ve ku wê dema ku wê, bi aliyê ideayî ve wê di wê temenê de bi fenomenî wê hilde li dest wê aliyê ideayî wê giraniya xwe wê bide dîyarkirin û wê ji ya çavkaniya derveyî wê karibê wê dîrkeve. Bi heman rengê bi aliyê din ve ku mirov wê hilde li dest wê heman encam wê bi wê aliyê wê ve wê, karibê xwe bide dîyarkirin. Ber vê yekê ew dixwezê wê, di wê rewşê de çerçoveyek rastîn a realist di wê çerçoveya têgîna xwe ya empirîkî de wê zêdeyî wê hilde li dest û wê derxê li pêş. Hume wê dema ku wê li xwezayê wê binerê wê fîzîkî û bûjeniya wê di aslê xwe de wê bibînê. Lê wê dema ku wê li ser temenekê ideayî wê weke ku wê bi çavkaniyên weke ya newton û fizika wî û hwd re wê bihizirê wê, di wê nûqtayê de wê weke ku wê ji wê dîrkeve. Di wê çerçoveyê de wê, bandûra fizika newton wê di wê rengê de wê were dîtin ku wê li ser têgîna ideayî a hume wê, bi zêdeyî wê karibê wê kifşbikê ku wê bi fenomenolojîkî wê bibê û wê hebê.

Hume wê ya ku wê newton wê bi fîzîkî temenê wê avêt li ser têgînek xwezayî re wê, çawa wê li xwezayê mirov û jîyanê wê wee lê depelendin wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Hume wê di felsefeya xwe de wê, weke ku wê têgînek normatîfî ve ku wê bi restên wê re wê werênê ser ziman re wê, kirpendinên xwe yên li ser xwezayê mirov jî wê bikê. Locke ku wê di felsefeya xwe de wê ji bûyinê hatina zanînê ku wê red bikê wê, di xabate xwe ya bi navê “ li ser nerîna mirov lêpîrsînek û di qada rêgezên rewîstî de lêpîrsînekê ” ku wê werênê ser ziman wê bi têgîna xosletên başî û nebaşîyê wê, hinek kirpendinên wî yên li ser xwezayê mirovî wê di wê çerçoveyê de wê, bibin. Minaq wê bi têgîna weke bi têgîha ‘şefqatê’ û hêsta dostanî’ ku wê bi mirov re wê bibê wê çavkaniya wê, weke ku wê ji bûyinê weke ku wê werin hinek ajo bin wê werênê ser ziman û ew wê di temenê weke bingihê têgîha rewîstê wê ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî hume ‘hêsta dostanî’ wê li mirov wê hêsta ‘sempatikî’ wê di xwe de wê bihawênê. Ew wê weke hêstek ku wê, di temenê wê de wê hebê wê ji bûyinê bê wê ew wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê ev şîroveya bi wê rengê a hume wê di şîroveyên empirîkî de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê

karibê wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê bi wê re wê bibê bê. Li gorî hume wê dema ku em dikevina nava çalakiyekê û kirina wê de wê, demê em ji encama wê hazze û hêst û hîssa ku em digirin wê bi wê xweşîya ku ew bi mirov re çêdikê re wê, ji aliyekê ve wê bi ya hêsta başiyek objektiv re wê karibê wê şrovebikê. Hume wê li ser wê temenê û çerçoveyê re w keseyetên dîrokê wê lêbikolê û wê bixwezê ku ew di çerçoveya wê têngîna xwe de bigihijê hinek bersivên etikî di çerçoveya wê hizirkirina xwe de.

Di wê çerçoveyê de ew dema ku dijîyan baş dijîyan û ankû baş ne dijîyan wê bi wê re wê hêst û fereseta bi hîskirinê ku wê li wê bigihêjê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê bê. Li gorî ew wê karibê weke nûqteye ku em wê weke restekê wê şrovebikin jî bê.

Hume wê zanista mirov wê weke ya temen wê ji zanistên din xwezayê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, di temenê zanistên pozitivist de wê pêwîst ku wê çavdêrî û azmûn weke şeweyna pêwîstîniê ên metodolojikî ku ew werina dîtin wê werênê ser ziman. Hume wê bi metodolojikî wê, di aqilmeşandinê de wê, bi têngîna têtikiliya nava ideayan (relations of ideas) û rewşên wê yên dîyardeyî (matters of fact) re wê li duyan wê beş bikê. Di aliyê pêşî de wê bi têngînen weke geometriyê, cebirê, aritmatikê û hwd re wê, bi zanyarî wê sînorê wê ku ew bi dîtbarîyê bê û ankû bi birhankirinê û hwd bê wê, bi wê bikê ku ew bigihê zanîna qatî. Lê li gorî hume wê zanînen ji wan herdû aliyan wê werin jî wê di piştrastkirina wan de wê zor bê. Wê bi birhankirina wan re wê hertimî wê bê kirin ku ew were piştrastkirin. Weki din wê wê hisiyetê wê hertimî wê bi me re wê bide çêkirin ku wê, di zanina dihê weke dahate wê de wê, qatîbûnê wê nede me. Weke zanîna dîyardeyê jî wê çavdêrî û ideayê wê çavkaniya wê ya zanîne wê bêne ser ziman.

Hume wê di wê rengê de wê mijare têngîna ideaya razber wê hilde li dest û wê, ji têngîna locke wê gavê biavêjê û wê bêne ser ziman ku wê, ideaya razber wê weke ne dîyar bê. Lê locke wê di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa hizra ideaya razber wê bikê wê bi gotînen weke “eger bidest xistineka ya bi dirêjî wê bi ideayî ku em ji wê re navekê wê bibînin wê, hem wê têngîna dirêjiya wê ya ideayî di navê de û hem jî têtikiliya nava idea û navê de wê, girêdanên nava wê weke bi sermedî hetaheta wê weke pêwîst ba ku ew hebûya. Li gorî locke ew razberî li ser têrbûn û astê re wê weke rewşek bi têngihiştin û di wê têngihiştinê de bi hişbûnê ku wê bibê

re wê werênê ser ziman. berkeley wê wê têngîna locke wê weke kesê ku ew herî zêde wê dîmenê wê yê razberîyê ê ideayî wê, bi têngîha xwe re dihênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de hume wê, hebûna şenber ku ew heya wê nikaribê bi tememî weke ji hizrekê pêkdihê wê bibînê wê di rengê de wê bixwezê rengê hizra xwe ew bi wê bide dîyarkirin. Ber vê yekê wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê di hizir û nerîna xwe de wê ji locke wê weke **cihê bibê**.

Li gorî wî wê weke bi felsefeya xwezayê wê ya rewîstê jî wê, dahatan wê berhev bikê, şîrovebikê û bi dana berhev û hwd re wê bikê ku ew xwe bi wan bigihênê encamên baştirin û rasttin. Di wê çerçoveyê de wê çavdêrîyên me wê di derbarê pêdeçûyîna bi jîyane mirov re wê intibayên giştî ku wê bide me û wê li ser wê bigihênê li hizrên ku em bi wê êdî wê fahmbikin re wê, bibê. Ew çavdêrî û azmûnê wê di temenê wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bi têngînek xwezayî û sempatikî wê bihizirê wê bi gotinên weke 'mirovekê ku ew ji tolê, hêrs û azweriyê xwe parzinandî û bi tememî dostê zindiyê, bi hêskirinê tişî, merd û menfeatên civakê li ser ya xwe ya re dibînê' re wê, werênê ser ziman.

Hume wê dema ku wê, bixwezê li zanînê nêz bibê wê weke locke û berkeley wê ji perspektîfa zanîna ideayî wê nêz bibê. Wî jî çavkaniya wê azmûna empirîkî de wê dît. Hume wê, ji ya locke û berkeley wê cihê wê, zêdetirî wê ber nerîn, dtin û awirên dîtina xwe wê bide ya derve. Wî di wê çerçoveyê de wî çavkaniya wê xwest ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Kifşkirina dînya derve ji aliyê hume ve wê, di hizirkirina wî de wê, dîmenekê cihê wê bi xwe re wê di rengê din de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Hume wê di wê nûqteyê de wê, beremberê gotina locke a weke di yekitiyek hevgirtî a di ideayê de ku wê di temenekê razber a ideayî de wê bixwezê ku ew bi têkiliyên wê û girêdanên wê û hwd re wê werênê ser ziman wî, xwest ku ew wê bi têngîna 'hevgirtina di yekitiyekê a zêhnî' û ankû di 'yekitiya hizirî' a weke di hev de ku ew bi wê re wê li wê bihizirê re wê, di rengê de wê, bikirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê di têngîna hume de, levhatin, di ahengekê de bûyin, têkili, bandûr û bertek, sedem û encam û hwd wê weke aliyên ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Li gorî wî têkiiliyê ku ew dihênê ser ziman wê, li ser rewşek fêrbûnê re wê werênê ser ziman û wê, bi gotina 'bûhûrînerîyek wê ya hundirîn wê nebê' re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ev wê di wê nûqteyê de wê, ew kirpendina hume bê ku wê li ya derve wê, bi

derkkirina wê û dahatên bi wê li hişê me û hwd re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew wê, dema ku wê bi wê re wê werênê wê bi têtîna 'zanîna me wê temenê ku ew xwe di sipêriyê weke rêgeze sedemî' ku wê werênê ser ziman wê li ser wê çerçoveyê wê bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê têtîliya sedemî wê bi têtîna 'girêdanên pêwîst' re ku wê werênê ser ziman wê, di hundurê de wê bi têtînek şubjeyê wê, bi girêdanên di zêhnê mirov de ku wê bi hevgrtinekê wê bibê' re wê werênê ser ziman.

Li gorî wê hume wê mijare zêhnê wê ji rewşek weke ya serbixwe dût wê di dîmenekê de wê êdî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Ew wê zêhnê wê bi rewşeka 'yekitiyekê' û ankû 'di nava levhatinekê de' wê, weke 'baqek derkkirinê("a bundle of senses")' wê di rengê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Hume wê di wê çerçoveya xwe ya bi wê hizirkirina xwe de wê, sazûmana xwezayê wê kirpendina xwe ya ku ew wê bikê wê, di dîmenekê de wê ji kant re jî wê weke têtînek bi peyxam wê xwe di şêwayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Bi wê re wê mijare ezîfîya mirov û mijare fahmkirin wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Hume wê, ji aliyekê ve wê, li ser rengê hizirkirinê û kevnesopîya wê ku wê ne dûtî ya desceertes bê wê bi wê re wê bihizirê. Ew wê, mijare fahmkirinê wê, ji rengê der-epistemikî wê bixwezê ku ew dût bi çerçoveyek epistemeikî wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Bandûra hume di xate felsefeya emprisismê de jî wê di wê temenê de wê li hemberî tevgerên ne-epistemikî ku ew li ser temenekê epistemikî bikeve nava hewldana wê fahmkirina wê de re wê xwe di şêwayekê de wê bi wî û hizirkirina wî re wê bide dîyarkirin. Ya ku wê di aslê xwe de wê kant bixwe jî wê ji wî bigirê jî wê ev rastî ya bi felsefeya zanînê ku ew wê bi wê re wê fahmbikê û wê ji xwe re wê bikê çavkani bê. Kant lêpirsînên li ser temenê têtînek zanyarî a weke bi metafîzîkê û hwd re jî wê, di wê çerçoveyê de wê bingihekê wê yê epistemikî û zanînî û teoriya wê ya zanînî wê hebê. Di wê çerçoveyê de wê pêwîstîya ku wê bi dema aqilê ronakbiriya dema ronansê re ku wê, bi çerçoveyek entellektueli pêşketinê wê weke pêwîstîyê wê bide dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê, karibê wê bi kirpênê wê û wê werênê li ser ziman bê.

Dema ronakbiriyê û pêşketinên wê yên bi hizirî

Di demên piştî ronansê de wê, di w çerçoveyê de wê mijare aqil û felsefeyê wê were dîtî ku wê bi zêdeyî wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Di awayekê de wê mijare pêşketina felsefeyan weke 'ekol'an wê di wê demê de wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş. BI hizrên locke re wê li herêmên rojava û heta firansa û hwd wê, bahsa hizrên wî di rengekê de wê were dîtî ku wê, bibê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştî weke herikinekê derketina li pêş a herikina empricismê wê, bi wê re wê mijare felsefeya xwezayê a şenber wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li firansa wê, rasyonalisma descartes ku wê pêşkeve û wê belev bibê wê bi wê re wê hinek xosletên wê yên ku ew wê, ji ya serdema navîn cihê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê hebê. Di wê nûqtayê de wê hinek çavkaniyên ku ew wê, ji wan sudbigirê jî lê wê bi xwezê ku ew bi teybetî siroveya xwe ya teybet wê bi wê re wê bîne ser ziman.

Rengê rasyonaliteya mantiqî a aristo û serwerîya wê, di serî de wê di mijare rengê gîyanê a bi rengê fahmkirina aristo û skolastikên demê wê, di serî de wê, descartes wê li hemberî wê şîroveya xwe ya teybet wê pêşbixê. Wê di wê rengê de wê ew wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê were dîtî ku wê bide dîyarkirin.

Di dewama wê de wê ew jî wê bibê ku wê, di wê demê de wê, xate rasyonalisma teybet a ji suhrewerdî û heta bonaventura û heta spinoza ku wê bibê wê, hinek teybetiyên wê yên ku ew bi wan bi derfet bê ku ew dervî wê bigihijê li şîroveyek cihê. Di wê nûqtayê de wê, çavkaniyên descartes ku mirov li wan dînerê wê dibîne ku ew wê di serî de wê, di wê temenê de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê xwediyê rengê şîroveya xwe ya teybet bê. Di wê rengê de wê, şîroveya rasyonal a ji suhrewerdî a heta spinoza wê, descartes wê şîroveyek teybet a bi rengekê derûnî û hinek tîgînên ku wê bikevina çerçoveya tîgîna newrolojiyê û hwd de wê bi wê re wê di rengekê de wê, weke di rengekê de ku wê di dîmenekê empirîkî de wê di bin çerçoveyek de wê bigêhênê li hev wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bide hanîn li ser ziman. Di wê demê de ku wê hinekê wan encamên felsefeya empirîkî û ya rasyonal jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê li hev bigihênê li hev wê, şîroveyên Voltaire (1694-1778) wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtî ku wê derkevina li pêş bê. Wî şîroveyên xwe li ser aliyên kaartezyani ên mekanîkî wê da li hev û bi wan re bidest hizirkirina xwe ya di wê warê de kir. Li ser wê temenê de wê li ser çerçoveyek spekulatîfî a metalyalistîfî

wê ji wê çerçovey mekanîkî wê bi demê re wê were dîtin ku wê bigihênê li şîroveyê.

Voltaire wê, di rengekê de wê di şîroveyên xwe de wê bi awayekê baş wê, pêşketinekê bi hizir wê di wê çerçoveyê de wê, derxê li pêş. Voltaire wê hizra pêşketinê û pêşvebirinê wê li wî serwer bê û wê li dema xwe wê di wê temenê de wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorê hinek şîrovevanan weke Victor hugo wê, dema ku mirov wê bahsa Voltaire bikê wê bahsa serdema ronakbiriye wê bikê. Ew wê, di wê temen de wê di rengekê de ew wî pênasebikê û wê di bi hizra pêşketinê û pêşvebirinê re wê di heviyekiyekê de wê navê wî werênê ser ziman. Di şîroveyên xwe de wê mijarên civakê wê ji aliyê çandî, aborî, dîrokî, felsefeyî û hwd ve wê bi gelek aliyên din re wê bikirpênê. Wê di wê temenê de wê çerçoveya wî ya hizirkirinê wê sazûmanek fahmkirinê a di wê çerçoveyê de wê li gorî ya gîyane dema ronakbiriye a piştî ronansê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Bandûra hizrên newton û locke wê di rengekê de wê bi têtîna empirîkî wê di hizrên wî de wî li ser wî xwe bide dîyarkirin. Ew wê, ji wê çerçoveyê de wê weke ku wê bi bandûra gotina zanistê a bacon wê werênê ser ziman wê gotina zanistê wê, bixwezê ku ew wê bi awayekê wê salixbikê û wê bikê nava jîyane mirov de. Di xabate xwe ya berhev a bi navê “li ser ingilisan name (Lettres sur les Anglais)” wê, di wê de wê dîmenekê civakî ê hemdem û nûjeni wê di demê de wê bikirpênê û wê bi rêgezên wê re wê çawa wê were jîyankirin wê werênê ser ziman. Di dema xwe de wê, ji ber ku wê kirpendinên li ser ‘xwenûkirinê’ wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê bi wê re wê weke ‘xwenûkarekê’ wê ji hê were bahskirin. Di wê demê de wê li ser têtîna determinisma newton û bi çerçoveyek aqilî û rasyonali wê hizrên xwe wê di wê çerçoveyê de wê bikê ku ew formule bikê û ew bi wê re hizrên xwe werênê ser ziman.

Bi hizrên xwe re wê, dema ronakbiriye a li europa wê ji wê re wê bingihêk û kedek mazin wê bide nîşandin ku wê çawa wê belav bibê. Di wê temenê de wê, di pêşketina dema ronakbiriye de wê bandûra wî ji temen ve wê di wê çerçoveyê de wê, hebê.

Di wê rengê de wê, navê Voltaire û ya ronakbiriye wê li hev wê bi wê re wê were kirpendin û wê bi wê rengê wê were hanîn li ser ziman. Di wê demê de Voltaire wê, bi hizrên xwe yê li ser têtîna azadiye a dema ronakbiriye re ku wê çawa wê di ahengekê de wê werênê ser ziman re wê di rengekê de wê balêbikişênê li ser xwe. Di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê hizra Voltaire a bi ronakbiriye û dema ronakbiriye wê di

wê demê de wê bandûra wê weke ku mirov dikarê wê bi rehetî wê werênê ser ziman ku wê di dema ronakbiriye de wê li giştîya europa wê belav bibê.

Di felsefeya xwe de wê xwediyê çerçoveyek hevgirtî bê û wê, bi têngîna 'bûjena dihizirê' re wê, weke bi kirpendinên li ser toza desceertes û hwd re wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Mirov bahsa wî bikê ku ew wê di awayekê de wê li ser temenekê olî a ku ew bi wê parastinê bikê û bibêjê ku wê hizrên xwe wî hanîna ser ziman. Weke ku wê çawa ku wê dêr wê di wê demê de wê bixwezê ku argûmanên xwe bi ontolojikî li ser hebûna xwûdê û heyina wî werênê ser ziman ew jî wê vajî wê li ser temen û çerçoveyek jîyane civakî, sazûmane wê û ya bi hebûnî û dîyarî heya wê bi temen têngînek bûjenîparêzî wê bi wê rengê wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Voltaire wê li hemberê dêrê û monarsiyê wê li ser wê temenê wê bisekinê û wê heta ku wê weke tekoşînê jî wê bikê. Di wê çerçoveyê de ew dixwezê ku wê hegomonîya rûhanî a li ser jîyane mirov bi baweriyê avabûya û hebûya wê bişikênê. Wî weke pêwîstîya pêşketina dema ronakbiriye wî ew didît û di wê temenê de wî hizrên xwe ew di wê temen de wî dihanîna ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê hizrên Voltaire wê, di wê rengê de wê, di dîmenekê felsefeyî a şenber û dîyardeyî de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Hizrên locke ên weke bi têngîna 'tabula rasa' ku wê werênê ser ziman wê weke bi têngîna xêva vala' ku wê pênasebikê wê li ser temenekê şenber ê hewirdorê û fahmkirinê a tiştê bi wê bi xwe re wê, ji Voltaire re wê weke ku wê bibê peyxam. Di aslê xwe de wê dema ku em bahsa hizrên Voltaire bikin wê di wê temenê de wê di çerçoveyê de wê were dîtin ku ew hevgirtinek (sentezek) hizrî weke bi ya descertes, locke, boyle, montaigne û heta Gassendi û hwd re wê were dîtin ku ew wê biafirênê. Hizrên Montaigne ên li hemberî monarsiyê û dêrê ku ew wê di awayekê de wê werênê ser ziamn bi sazûmanek civakî a wekhev û azad re wê, bandûra wan ji temen ve wê di gotinên Voltaire ên li hemberî monarsiyê û dêrê û hwd de ku wê werênê ser ziman de wê karibê kifşbikê û wê werênê ser ziman bê.

Voltaire wê, di awayekê de wê, li şûna bi xwe girêdana bi hêzek rûhanî ve wê çawa wê mirov wê bi qabiliyetên xwe yên zêhnî, hiş û aqilî wê pêşkeve û wê bibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ber vê yekê wê bi felsefeya

xwe wê giringiyê wê bide kifşkirina qabiliyetên zêhnî ên mirov û wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê, mijarên weke yên metafîzîkê û hwd wê, di rengekê de wê, li hemberî wan wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Hizrên weke ji aliyê skeptikeran ve wê dihên avêtin li holê ên weke 'dûnya di aslê xwe de nîn a' û ankû 'hebûn wê ne bi derfet bê ku mirov ti carî bigihijê zanîna wê' û hwd wê li dijî wan wê bisekinê û wê di wê temenê de wê li ser wan rengê felsefeyên nepeniparêz û mistîkî wê, bikeve nava li dijîbûnekê de. Wê pêşî wê li hemberî wan wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Weki din wê ji nava ensiklopediya dîderot bi hizrên wî yên weke ku wê di wê temenê de wê bi rengê gotinên weke "hizra azadiya mirov wê weke xapandinekê bê" û hwd ku wê werênê ser zimanwê li hemberî wê bisekinê û wê hizrên xwe wê bînekê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê, li ser temenekê dîyar, şenber, bi bûjenî û hwd re wê bihizirê û wê di wê çerçoveyê de wê hizrên xwe wê bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman. Di mijare hizrên Voltaire de wê dikarê wê ji du aliyan ve wê ji temen ve wê di destpêkê de wê fahmbikê. Ya pêşî wê di wê temenê de wê bi têtîna 'bi azwerîya kifşkirina hemû tiştî' wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe bi wî re wê bide dîyarkirin. Ya din jî wê, bi têtîna 'di derbarê raastteqniyê de wê li wê gihiştinê û hemû zayifiyên mirov bi kifşkirina wan û derbaskirina wan bo bi zanebûnê û li wê rastteqniyê gihiştinê' weke kirdeyek bi zane ku ew li wê dihizirê wê karibê wê werênê ser ziman. Ji van herdû nûqteyan de jî mirov wê nikaribê bigihijê têtînek nepeniparêzî û ankû têtînna weke ya bi metafîzîkî.

Ew wê, di rengekê de wê şewayê empirîkî ê locke wê baş bibînekê. Lê aliyên wê yên ku ew wê weke bi ideayî di xwe de wê weke li derve girtî bi ideayî wê şîrovebikê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew derkeve dervî wan û wê di rengekê wê weke ku wê çawa wê, emprîsîsmê bi aliyê derveyîya mirov re wê bi xwezayê derve wê hume wê werênê ser ziman wê, di dîmenekê weke wê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

*McElroy, Wendy (2008). "Voltaire (1694–1778)". In Hamowy, Ronald (ed.). *The Encyclopedia of Libertarianism*. Thousand Oaks, CA: Sage; Cato Institute.

*Torrey, Norman L., *The Spirit of Voltaire*, Columbia University Press

* Durant, Will (1967). *Rousseau and revolution : a history of civilization in France, England, and Germany from 1756, and in the remainder of Europe from 1715 to 1789*. Ariel Durant. New York

Ew wê aliyên weke 'netêr' ku ew dibînê wê, di wê temenê de wê weke aliyên ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê, weke aliyên bi kêmanîna mirov û wê weke aliyên ku wê pêwîstin ku ew li wê were lê hizirkirin û gihiştin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Aliyekê wê yê din jî wê bi hizrên newton û kirpendinên Voltaire ên weke di renekê de wê li ser wê re wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê, dema ku wê li ser wê têngîna wî ya determinist a bi fizika dinamik û ankû demê û têngîna wê re wê bikê wê ew bixwezê ku ew wê ji wê têngîna newton ku wê taqabûlî têngîhek metafîzîkî wê dîrkeve û wê bi temenekê fizîkî li şûna wê têngîna metafîzîkê bicih bikê û li ser wê re wê bi wê têngîna fizîkê bi heman şewayê ew di wê de kûr bibê. Ya ku wê Voltaire wê di temenê têngîna wî ya empirîkî û bûjenîparêziya wî de wê bi şroveyek nû a wî ya bi tlgîha emprisismê re ku wê pêşbixê wê di aslê xwe de wê ev bê.

Di wê çerçoveyê de wê weke mireteyekê ku wê li felsefeya emprisismê wê ji Voltaire wê bimênê wê ew bê ku ew têngîna metafîzîkê dervî wê were hiştin bê. Di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê, bi wê re wê felsefeyek hebûnê a şenber bê, li şûna bi temenekê metafîzîkî bi çerçoveya wê ya fizîkî-bedenî were fahmkirin û di dewama wê de wê, bi wê re wê çawa wê, di nava şertûmercên wê yên civakî de wê bi wê rengê weke ku wê Montaigne wê bi çerçoveya sazûmane civakî re wê werênê ser ziman wê bixwezê ku ew bigihênê li ser têngînek şîroveyê. Wê şikparêziya montaigne wê di renekê de ku wê di warê felsefeyî de wê bi wê rengê wê bale wî bi kişênê ku ew wê, çawa wê di renekê de wê, bi temenekê şenber û ji şertûmercên wê bigihêjê encamê û çerçoveyek fahmkirinê wê bixwezê ku ew wê, derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de wê, mirov bi têngîna Voltaire re wê dibînê ku ew ji filosofên dema ronakbiriye ên weke locke, hume, descertes û heta boyle û hwd wê bigirê wê, ne weke ku ew dihênina ser ziman wê bigirê. Wê di nerînek lêpîrsînî a ku ew wê weke nerîna xwe wê pêşdixê û dide dîyarkirin de ku wê bide derbarkirin re wê ew wê bikê û wê bi wê re wê nerîna xwe wê biafirênê. Di wê temenê de wê rengê hizirkirina Voltaire wê di dema ronakbiriye de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di nava hizra Voltaire de wê, ya giring wê di wê çerçoveyê de wê ew bê ku ew li gorî giyane dema ronakbiriye û hizra wê, ew ya kevn û di wê temenê de ku ew pêşîya fahmkirina mirov digirin wan bide derbaskirin. Ew wê, di wê temenê de wê, ti tiştê wê di

fahmkirinê de wê bêderfet nebînê. Di felsefeya xwe ya li ser xwezayê xwezayê de ku wê, mijarên gerdûnê û sazûmana wê li wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, argûmanên weke xwûdê di temenê wê de dibînin wê bi zimanekê rexnegir wê hilde li dest. Armanca wî ya ji wê rexnegiriyê wê di serî de wê ew bê ku wê, çawa wê weke xwe bi serê xwe wê bi têngînek û sazûmanek tozî wê bibînê wê werênê ser ziman. Hizrên epikur wê di rengekê de wê, weke ne dûrî rengê hizra Voltaire a bi şîroveya wî ya di derbarê gerdûnê û sazûmana wê de bê.

Ew wê di wê temenê de wê, dema ku wê bahsa mijare xwezayê wê bikê wê minaq wê bi gotina weke 'ne tenê bi xilasiya mirov wê bi tîminkirina derfetên xwezayê re wê girêdayî bê' re wê di rengekê de wê, bi wê re wê girêdana şertûmercên wê û bi wê ve girêdayî wê werênê ser ziman.

Ew di şîroveyên xwe yê li ser çerçoveyek gerdûnê û kosmogonikî ku ew dihênê ser ziman wê şîroveyên ku ew bi xwûdayî ew dihênina ser ziman wê, li gorî wî têrê nekin ku mirov wê karibê wê gerdûnê û bûyin û hebûnê fahmbikin. Li gorî Voltaire wê sazûmana gerdûnê ku wê newton wê di nava çerçoveya hizrên xwe de wê werênê ser ziman û wê nîşanbikê ku wê sazûmankerek wê hebê. Lê ew hizir wê, dema ku ew dihênê ser ziman wê bi zimanekê rexnegirt û zimanekê di xwe de bi kirpendinên weke ironikî jî ku ew tevîdikê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê dema ku em rewşa rexnegirtina Voltaire a li hizrên leibniz ku em li wê binerin wê demê wê ev rexnegirtinên wî yê li ser 'rêgeza sedema têr' re ku wê bikê re wê bi rehetî ew wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman. Voltaire wê, şîroveyên leibniz ên dem û mekanê wê rexnebikê. Li vir wê weke ku wê newton wê werinê ser ziman wê ermanc ne ew bê ku ew bigihênê têngînek teqez a giştî bê. Ew wê, dema ku ew newton wê teoriya wî ya fîzîkê jî wê şîrovebikê wê weke ku wê newton wê li ser temenekê metafîzîkî wê bikê ew wê bi temenekê fîzîkî wê li şûnê wê ew ji aliyê xwe ve wê bikê ku ew wê bikê. Di wê nûqteyê de Voltaire wê mijare têrbûnê wê li şûna bi têngînek kosmogonikî û ankû metafîzîkî wê fahmbikê ew wê bi çerçoveyek xwezayî û têtbûna mirov a li hemberî wê û xwe û ankû jîyane dervî xwe û hwd re wê werênê ser ziman. Wê dikarê wê, bi rêgeza Voltaire a bi tîgna 'tîminkirina derfetên xwezayê bo jîyanê ve girêdayî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê

*Fenby, Jonathan (2015). The History of Modern France From the Revolution to the War on Terror. Simon & Schuster.

re wê di wê nûqteyê de wê weke nûqteyek fahmkirinê wê derxê li pêş. Di wê nûqteyê de wê armanca rexnegirtinên wî bi awayekê teqez ku ew ji têgînên metafizîkî dûrkeve bê.

Ew wê di hizra xwe de wê weke aligirê hizrek û têgînek ku ew azadiya mirov wê piştgir bikê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, di çerçoveya cihêyiyên baweriyî û hwd de wê, gotina 'xweşbînîyê' a montaine wê hilde li dest û wê bipejirênê. Wekî din wê herkesek wê ne mecbûr bê ku ew weke hev bawer bikê wê werênê ser ziman. Ew wê di wê temenê de wê, di awayekê de wê hizrên ronakbiriî wê, werênê ser ziman. Ew wê, mijare li pêşarajê barkirina hizrên bi navê xwûdê wê hilde li dest. Bi zimanekê ironikî wê gotina 'hizra xwûdê nebê jî wê, pêwîst bê ku mirov wê keşf bikê' re wê werênê ser ziman. Ew hizra wê ne di wateya ku ew jinûve hizrek olî wê kifşbikê wê li gorî wê bijî wê di wateya wê de wê bikarbênê. Vajî wê, di wê temenê de wê bi kirpendina xwe re wê werênê ser ziman ku ew heta wê demê di wê rengê de ew bi wê rengê bûya û ev wê bi encamên wê re wê re wê çî haniya li holê wê bi wê re wê bixwezê ku ew bi wê rengê li hemberî wê hizrên xwe bi helwest û sekna xwe ya li dijî monarsiyê bê û ankû ya li dijî dêrê û hwd re bê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bi gotina 'li devera ku wê xwûdê nebê jî li wir xwûdayekê kifşbikê' re wê, balê bikişênê li ser ya dema serdema navîn û rengê jîyane wê ya ku wê çawa wê aramî û sazûmana xwe wê di wê de wê bidîta re wê bînenê ser ziman. Di wê rengê de wê, ber vê yekê wê, bînenê ser ziman ku ev gotin wê pêwîst bin ku ew bi aqilekê rasyonal ji nû ve bi encamên wê yên bi çerçoveya civakî û hwd de ew ji nûve ku ew were şirovekirin û ew were hanîn li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê rasyonalîzm û aqilbûnê ku wê di temenê fahmkirinê de wê bicih bikê ew wê ji wê weke ku wê bi êmin û bawer bê ku wê aqil wê karibê wê bide fahmkirin ku ew wê çawa wê ji wê rewşê derketinê wê rêyek baştin wê li gorî aqil û hişmendîya dema ronakbiriyê wê karibê wê bibînenê wê bi wê re wê qinyate xwe wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Voltaire wê ne oldarek bê ku ew bixwezê olek nû were kifşkirin û pêşxistin bê. Ew felsefevanekê civakî bê ku ew wê bi aqil û encamên aqil û rasyonalîteya wê çawa wê, rêya pêşketinê wê dervî wê bide diyarkirin re wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê, bi gotinên weke 'li devera xwûde nebê li wê derê xwûdayekê kifşbikê' jî wê weke gotinek ironî a li ser wê çerçoveya aqilê xwe yê rasyonalî ku wî hanîya ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê kirpendinekê wê li rasyonalîteyekê wê weke ku wê bixwezê bikê.

Di dema ronakbiriye de we, weke aliyekê we ye din e giring we giringidayina maf u azadiye u hwd we were ditin ku we bibê. Di we temenê de we, teginên weke yen dadê, wekhevîye, azadî u xweşbiniye u hwd we were ditin ku we derkeve li pêş. Di nava hizrên filosofên weke montaigne u heta Voltaire u hwd de ji we were ditin ku ew we di we temenê de we kirpendinekê we di rengekê de we were ditin ku ew we bikê. Di we çerçoveye de we Voltaire we dema ku we li ser wan gotina we bihizirê we, bi aqil u mantiq u ankû aqilê rasyonel we bi ji we derhanînê u hwd re we, li ser temenê hevdû fahmkirinê re we were ditin ku ew we li we bihizirê u we werênê ser ziman.

Bi teginên nerîna beremberê hev ku ew we li hev nêz bibê we di we çerçoveye de we were ditin ku ew we li we nêz bibê. We di rengekê de we, mijare pêşketina sazumana civakê u pêşketina bi serê xwe we, bi hev re we di ahengekê de we li we bihizirê u we, di nava hizrên Voltaire u hwd de we, giringî dayina li pêşketina kes bi serê xwe u beremberê we, li gorî we çerçove u temenekê civakê ku ew bi we re biafirê we li ser we bisekinê. Rêzdayina li mafên kes we li ser we temenê we, weke aliyekê giring ku we bikirpênê u we di dewama we de we were ditin ku ew we werênê li ser ziman.

Voltaire we nerîna rexnegir u bi we rengê hanîna ser ziman we di rengekê de we were ditin ku ew we biparêzê. Ber ku ew we li we dihizirê ku ew hizrên xwe bi tenê, bi serê xwe bi azad u serbixwe bê ku ew rastî astengiyekê u pêşilêgirtinekê were ku ew werênê ser ziman we ne tenê we weke nîşanaka pêşketina mirov bê we her wusa we bi we re we, weke nîşanaka pêşketina civakê u temenê we ji we bi xwe re we bide dîyarkirin. Di nava civakê de kes we dema ku ew xwe dihênê ser ziman we çawa ew hizrên kes we li civakê we belav bibin u ankû we bina malê girseyê u we di we temenê de we êdî we encamê we bi xwe re we werênin ew we, di we temenê de we bi têkiliya kes u civakê u azadiya wan a bi hev re u ku ew di hev re derbas dibê u bandûrê li hev dikê re we di rengekê de we werênê ser ziman.

Ber vê yekê we bi azadî axiftin u nîqaşkirin u hizrên xwe hanîna ser ziman we di we çerçoveye de we çerçoveya gotina Voltaire a azadiye u bi we re ya mafê we biafirênê. Li ser we çerçoveye de we mijare kes u bi pêşketina kes we bi hev re we di rengekê de we were ditin ku ew we hilde li dest u we werênê ser ziman. Di we çerçoveye de we çendî we bi azad u maf bûyina kes u pêşketina mirov we bo civakê u pêşketina we giring bê we bi heman re we pêşketina civakê ji we bo pêşketina dînyek

adilane û pêşketina wê di wekhevi û başiyê de jî wê ew wê wilqasî di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê bi giringî wê hilde li dest û wê karibê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman bê.

Li ser wê çerçoveyê de wê xweşbînî û ankû tolerans, wekhevi û cihêrengî wê weke hinek xosletên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di reng û awayekê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê Voltaire wê xwediyê têngînek etikî û bi wê re a rewîstî bê ku wê xwe bi şipêrê têngîna maf û azadiyê, wekheviyê û dadmendiya wê xwe bi wê re wê li wê bi şipêrê. Li ser wê re wê mijare pêşketinê wê di awayekê de wê li ser têngîna entellektuelî a civakî û kes re wê bi hev re wê li wê bihizirê. Di mijare pergale etikî de wê di wê çerçoveyê de wê li ser çerçoveyek gerdûnî û hwd re wê çawa wê bigihênê çerçoveyek fahmkirinê bi wan gotinên xwe re wê li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê, bi aliyê din re jî wê, di mijare rewîstê de wê bi têtikiliya nava hev û hev fahmkirinê û li ser têtikiliya empatî danînê û hev fahmkirinê û hwd re wê bi temenekê entellektuelî a felsefeyî û hwd re wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bê dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê de wê, dema ku wê bi nerîna hev re wê hizrên xwe wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Li ser wê çerçoveyê û van gotinên xwe yê ku ew çerçoveya pergalek etikî de ku wê, weke bi gotinên weke maf û azadiyê, wekheviyê, xweşbîniyê û hwd re wê werênê ser ziman re wê, li têngînek rêzanî wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, li hemberî rêveberî û monarsiyan wê bi li dijî sekinînê û bi wê rengê hanîna rêgezên xwe yê ku ew di çerçoveya têngînek civakî de wê werênê ser ziman re wê bi xwezayî wê bê xwediyê çerçoveyek civakî û desthilatî a demokratikî.

Di wê çerçoveyê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê, werênê li ser ziman bê. Voltaire wê di nava felsefeya xwe ya civakî de wê ji wê aliyê ve wê xwediyê gotina 'mafên bingihîn' bê û wê li wê re wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ew wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê li ser wê re wê werênê ser ziman ku wê çawa wê mirov

wê bibê xwediyê mafên bingihîn û parastina wan re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê ev aliyên weke bi têgîna 'mafên bingihîn' wê weke xosletekê dema ronakbiriye bê û wê di wê temenê de wê were dîtîna ku wê ji gelek aliyên ve wê bi wê re wê were dîtîna ku wê were lê hizirkirin.

Di mijare mafên bingihîn de wê, di wê temenê de wê ne weke mafên ku wê rêveberiyek û ankû rêveberek bi serê xwe wê karibê wê kifşbikê ku ew hena û ankû nîn in. Voltaire wê bi tundi wê li hemberê wê rengê têgînî rêveberî û desthilatî wê bisekinê û wê xwediyê zimanekê rexnegirî.

Di wê çerçoveyê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew wê di wê temenê de wê, hertimî wê xwediyê nerînek ku wê ne tenê wê rêveberiyên despotikî wê rexnebikê wê her wusa kiryarên hukumetî ên despotikî jî wê di wê çerçoveya nerîna xwe ya rexnegir de wê hilde li dest û wê li dijî wê bisekinê û wê hizrên xwe wê li dijî wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Ew weke heviyê û azadiya derbirinê û ankû azadiya hizir û ramanê wê di wê temenê de wê biparêzê. Wê di dewama wê de wê mijare parastina mafan wê di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, bi tundi wê li ser wê çerçoveyê de wê li hemberî 'monarsiyên teqez' bê û wê di wê çerçoveyê de wê li hemberî wan wê hizrên xwe wê di rengekê de wê werênê ser ziman.

Ew wê di her awayê de ku wê rêzê li maf û azadiyê wê bide nîşandin wê, rêzanî û rengekê pergali ê rêveberî wê pêşniyar wê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di serî de wê ev wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku ew wê di dewama wê de wê biwê re wê li wê bihizirê û wê re wê hizrên xwe wê, di dewama wê de wê wernê ser ziman. Aliyekê wê yê din jî wê azadiya ramanê wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê Voltaire wê li wê bihizirê û wê li ser wê re wê hizrên xwe wê bîne ser ziman bê. Ber ku ew wê weke bingihê pêşketinek kes û civakê wê bi hev re a giring û weke ku ew nebê nabê wê li wê dinerê û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê werênê li ser ziman. Li hemberî despotismê disekinê û mudahaleyên li rengê jîyane mirovan ku wê hukumet û rêveberî û ankû desthilatî wê li gorî têgihên xwe yê netewî û ankû birdozî wê bikin û an jî wê li ser

esasê têngihên hegomenikî wê bikin wê li dijî wê bisekinê û wê di wê temenê de wêbi wê re wê hizrên xwe wê bi wê re wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Voltaire wê, di wê rengê de wê van aliyan wê weke mijarên pêşketinê wê bibinê û wê di wê çerçoveyê de wê li wan wê nêz bibê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wan hilde li dest û werênê ser ziman. Weki din di dewama wê de wê, di çerçoveya têngîna xwe ya rêveberî ku ew bi wê li hemberî rêveberên destpotikî disekinê wê, têngîna parastina maf û azadiyê û hildana wê ya li ewlehiyê bê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Voltaire wê, di wê temenê de wê di mijare têngîna rasyonal û metalyalismî de wê di dîmenekê de wê hizrên xwe wê li ser temenekê şikparêzîya emprikî re wê di dîmenekê de wê weke ku wê avabikê û wê bi wê re wê di reng û dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi şîrove û çerçoveya xwe ya hizirkirinê wê ne tenê wê di dema ronakbiriya de wê bi bandûr û hizra xwe re wê bibê wê, her wusa wê weke hizrekê û ekolekê wê têngînên weke çerçoveya kartezyanî û hwd jî wê bingihêkê wê yê hemdem wê di wê demê de wê bi hizrên xwe re wê biafirênê. Wî aliyê kartezyani ê metalyalistî wê derxist li pêş. Di wê temenê de wî bi wê re wî xwest ku ew çerçoveyek şenber a di nava jîyanê de wê bi wê rengê wê, derxê li holê.

Di nava hizrên xwe de wê, Di wê demê de wê hizrên ku wê derkevina li holê wê di rengekê de wê çerçoveyek xwezayî, hizrî û ji nepeniparêzîyên ne diyar ku ew dûr bê wê di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê bê. Ji xwe wê di wê demê de wê çawa wê di felsefeyê û hizra wê de wê bê gihiştin li qatîbûnekê wê bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê.

Di wê demê de wê, têngînek humanist ku wê were ser ziman wê derkeve li pêş. Di wê demê de wê, Voltaire wê, di rengekê de wê ev hizrên humanist wê bi aliyên wê yên objektiv û şubjektiv û hwd re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê bi wê çerçoveyê de wê çerçoveyek hizrî a ku mirov wê dikarê wê fahmbikê wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Piştî demên ronansansê wê di dema ronakbiriya de wê hwd de wê têngînek

*Burns, William(2003). Science in the Enlightenment: An Encyclopædia

*Israel, Jonathan I. (2001). Radical Enlightenment; Philosophy and the Making of Modernity 1650–1750. Oxford University Press.

weke ya şenber û bi hişmendiyek bi gûman wê xwe di rengekê de wê bênê ser ziman. Wê li ser wê re wê êdî wê di dîmenekê de wê çerçoveya wê ya bi hizirkirinê wê weke ku wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê demê de wê, weke navê wê 'ronakbiri' bê ku wê were ser ziman.

Di wê demê de wê, 'ya baştirin' wê çawa wê li wê were ghiştin wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Ji demên ronasansê û pê de wê têtînen weke yên kimyewî û biolojiyî û hwd wê pêşkevin. Di aslê xwe de wê dema ku wê descertes wê felsefeya xwe ya rasyonel wê biafirênê jî wê ev wê, weke çerçoveyek ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizirên xwe wê, di dewama wê de wê weke ku wê werênê ser ziman bê. Di çerçoveya têtînen bioloji û ankû bi wê re wê bi dîmenekê kê m zêde ê peresendinê wê xwe bide dîyarkirin wê hizirên weke yên lamarck û heta piştî wê derwin û hwd wê karibê wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di dîmenekê rasyonel ê felsefeyî de wê, deescertes jî wê bixwezê ku ew bigihijê dîmenekê wê yê bi fahmkirinê. Wê di wê çerçoveyê de wê, şîroveya wî ya wî ya bi gîyanê a bi temenekê bedenî û her wusa wê di hev girtin û tûr û uzwen bedenî ku ew wê ji wê re wê bixwezê ku ew bikê temen û wê werênê ser ziman jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê kifşbikê û wê wernê ser ziman bê. Li firansa ji Montesquie (1689-1755), Giambattista Vico (1668-1744) û heta filosofê skoti Adam Smith'in (1723-90) û hwd wê, di wê çerçoveyê û demê de wê mijarên weke yên ramyariyê, aborî, dîrok, civaknasî, û hwd bi gelek aliyên wê yên din re wê di wê temenê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin û wê bi wê re wê çerçoveyek têtîni wê bê afirandin. Di mijare derûnî û civaknasîyê de wê piştî wê demê wê li ser encamên wê re wê weke bi durkheim û heta freud û hwd re wê, encamên giring wê xwebidina dîyarkirin.

Di wê demê de wê kesên weke Jeremy Bentham (1748-1832) de wê, di wê rengê de wê, mijarên weke yên rewîst û ankû etikê bi têtînek gerdûnî û civakî wê, di zîkhev de wê hildina li dest û wê şîroveyên xwe wê bi wê re wê werênina ser ziman. Di wê demê de wê mijarên rewîstî wê hin bi hin wê di wê çerçoveyê de wê dervî ya têtîna ol û baweriyê ku wê hin bi hin wê pêşkeve wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Wê di wê rewşê de wê, mijare rewîstê wê bi temenekê felsefeyî wê, were hildan li dest. Hume wê di dema xwe de wê, bi hizirên xwe wê di aslê xwe de wê, destpêkekê wê bi wê re wê bikê. Wê, di wê çerçoveyê de wê

şîroveyên li ser têtîna etik û rewîstê ku ew wê çawa wê, bi têtînek baş wê werina fahmkirin wê li ser wê êdî wê werina lê hizirkirin.

Di wê demê de wê tiştêkê din wê xwe bi fahmkirina mirov re wê êdî wê bi wê re û wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Ew jî wê di wê temenê de wê têtînek ku ew di çerçoveya felsefeyê de wê bi civaknasî, ramyarî û derûnî û hwd re wê di zikhev de wê xwe bi de dîyarkirin. Ev wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser sazûmanek jîfyanî a ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin re wê bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were dîtîna ku wê çawa wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di demên piştî Voltaire û hwd wê, di wê rengê de wê, mijare civakê û pêşketina kes bi serê xwe û wê têtîliya wê ya bi civakê û hwirdorê û hwd re wê were dîtîna ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rengê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtîna ku wê li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de ku mirov wê bahsa wê bikê wê têtîna hevpeymaniya civakî a Rousseau û hwd ku wê were ser ziman wê weke têtînek ku wê bahsa wê xwe li demê wê bide dîyarkirin. Her wusa wê hizrên bi çerçoveyek sazûmanî a civakî û ramyarî ên weke ya bodin û grotius û hwd ku wê were ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê weke hewldanên ku ew ji aliyê xwe ve wê, dîmenekê fahmkirîna ê 'başîr' ku ew pêşbixin û ew wê werênina ser ziman bê. Wê di wê çerçoveyê de wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê d idema ronakbiriya de wê bi zêdeyî wê teoriyên ronakbiriya wê xwe bidina dîyarkirin ku wê werina afirandin û wê bîna hanîna li ser ziman. Di nava têtînek sazûmanê, pergali û civakî de wê kes û civak û têtîna 'hemwelatîyê' ku wê piştî şoreşa firansa wê bi zêdeyî wê derkeve li pêş wê, karibê wê di dewama wê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Mafên hemwelatîyê wê di wê rengê de wê, hewl were dayîn ku ew wê were pênasekirin. Hizrên Rousseau jî û locke jî wê di wê çerçoveyê de wê weke têtînen ku ew ji aliyê xwe ve wê di wê temenê de wê çawa wê pênasebikin wê di dîmenekê de wê xwe bidina dîyarkirin.

Rousseau wê, di 'hevpeymaniya xwe ya civakî' de wê, mijare mafê û azadiyê wê di temenekê pênasekirin û çawa wê misogerkirina wê li ser wê bisekinê. Wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Locke wê bi zêdeyî wê çerçoveyek liberal de wê werênê ser ziman. Lê ya hobbes û Rousseau wê başîrin wê di

çerçoveyek giştî de wê, li ser nerinek pozitivist wê bê dîtin ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê warê de wê, hizrên Rousseau û hobbess wê di wê çerçoveyê de wê, di awayekê de wê zêde wê li ser temenekê şenber û têtînek metalyalisti wê weke ku wê ji hev ne cihê bin. Wê di wê çerçoveyê de wê bi mijare felsefeyek civakî û hwd re wê, hildina li dest. Hobbess wê, di serî de wê dema ku wê mijare zanistên civakî ku ew wê ji hev wê çînî bikê wê di wê temenê de wê yê weke zanistên xwezayî û yê weke metafîzîkî û hwd wê ji hev cihê bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, ji aliyê têtînek civakî ku wê ne dûtî ya bacon bê wê, bixwezê ku hobbess hizrên xwe ew werênê ser ziman.

Di mijare civakê û gihiştîne têtînek bi xwezayî a wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê demê de wê, lêpîrsînên li ser gotina xwezayê re wê, zêdetirî wê derkevina li pêş. Di rengê de wê, karibê bahsa rewşek xwezayî wê bikê û ankû mirov wê nikaribê wê bahsa wê bikê wê di wê rewşê de wê bi zêdeyî wê li ser wê were li ser wê sekin in. Di wê rewşê de wê, têtîna xwezayê ku wê ji demên kevnera ve ve û heta serdema navîn wê di nava felsefeyê de wê bi ya felsefeya aristo û hwd re wê, were ser ziman wê, di rengê de wê, bi felsefeyê wê, li hemberî wê were sekin in. Descartes wê di serî de wê, têtîna xwezayê wê di dîmenekê de wê, lêpîrsê. Di dewama wê de wê aliyên wê yê din ên ku ew wê werina fahmkirin û ankû wê li şûna wê çî wê pêwîst bê ku ew hebê û were fahmkirin wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di destpêka dema ronakbiriye de wê mijare ramyariye wê bi rengên rêveberî û başîya wan re wê, were lêpîrsîn. Voltaire û heta Rousseau û hwd wê, di wê temenê de wê were dîtin ku wê bîn ser ziman. Wekî din wê kesên weke Machiavelli wê bi teorizekirinên xwe yê li ser têtîna hukumdariye û rengên rêveberiyê û hwd re wê navê wî derkeve li pêş. Di wê warê de wê, çerçoveyek teorîkî ku wê di demên piştî jî wê bandûra xwe wê bide dîyarkirin wê bînê ser ziman.

Di wê demê de wê di dema ronakbiriye de wê ji her aliyê ve wê were dîtin ku wê lêpîrsînek wê bi zêhnî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bibibê. Ev lêpîrsîn wê di rewşa sazûmana civakî û aliyên wê yê bi têtînî ku wê werina pêşxistin û hwd ve jî wê wusa bê. Di wê rewşê de wê weke ku me, li jor wê hanî ser ziman ku wê çawa wê weke di dema Voltaire de wê mijare monarsiya teqez de ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, çawa wê li dijî wê bisekinê wê di wê rengê

de wê tenê wê weke minaqek wê bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têgîna ramyarî de wê di wê demê de wê, hin bi hin wê li ser temenekê felsefeyî re wê, bi aliyên wê yên rêzanî ên weke pîretikî ên rêveberî û aliyên wê yên ramyarî ên weke bi teorikî û hwd ku wê were lê hizirkirin weke bi destûrî û hwd re wê di wê demê de wê were lê hizirkirin. Ev wê, weke aliyên ku wê di çerçoveya wê sazûmanê de wê di rengekê de wê weke ku wê di zikhev de wê weke ku wê derbas bibin bin.

Di wê çerçoveyê de wê, weke ku wê piştî ronansê wê were dîtîn wê têgîna monarsî a teqezê wê di serî de wê weke aliyê ku ew wê were redkirin wê xwe bide dîyarkirin. Weke ku wê ji nava hizrên Rousseau, hobbess û hwd wê, locke jî wê di hizrên xwe de wê, bikeve wê çerçoveyê de û wê, mafê keyan ê ilahî' û ankû 'yê serwerîya wan' wê di wê temenê de wê li dijî wê were derketin.

Ev wê, di wê teneê de wê, rengekê nû ê rengê nêzîkbûn û nerîna demê wê bi xwe re wê bi afirênê. Di serî de wê layiqitî ku wê pêşkeve û wê bi wê re wê karê ol û rêveberîyê wê ji hev wê were cihê kîrin û pê de wê bi wê re wê êdî wê li ser wê re wê pêvajoyek hizirkirinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê were dîtîn ku ew wê were lê hizirkirin. Di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê bê.

Wê di wê demê de wê weke ku wê, locke wê werênê ser ziman wê, ne tenê weke ku wê aristo wê werênê ser ziman ku mirov tenê bijî wê ne tenê bo wê, her wusa ku ew çawa baş bijî jî wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ku wê êdî wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê. Li gorî locke wê armanca desthilatê wê ji 'başîya hevbeş' û pê de wê, ne tiştê din bê wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê levkîrin û hevpeymanîyek ramyarî wê hebê û wê bi wê re wê maf û azadî û mafê milkiyetê û hwd wê bi wê re wê were parastin. Di felsefeya locke de wê, milkiyet wê weke rêgezê ku ew wê di temenê têgîna xw eya liberal de ku wê bikirpênê bê û wê bi wê re wê derkeve li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê rêgezên liberalismaya ramyarî wê di rengekê de wê rêgezên wê êdî wê di şewayekê de wê kifşbikê û wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, fermana bûhûrîna li serserê kes û civakê wê, di wê temenê de wê nikaribê

*Israel, Jonathan I. (2010). A Revolution of the Mind: Radical Enlightenment and the Intellectual Origins of Modern Democracy. Princeton

* Kuehn, Manfred (2001). Kant: A Biography

dervî bidilbûn wê nikaribê were kirin bê. Di wê temenê de wê mijare 'bi dilbûnê' wê were têgînek ku wê locke wê di wê çerçoveyê de wê di nava hizrên xwe yên ramyarî û bi wê felsefeya xwe ya rewîstî û hwd re wê bikirpênê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman bê. Di wê çerçoveyê de wê, locke wê werênê ser ziman ku wê piştî ku wê, civake ramyarî ku ew carek hat û avabû û pê de wê, di wê de wê biryargirtin û hwd wê, bi wê li gorî hijmara hemwelatiyan û hwd re wê, karibê çerçoveya wê were dîyarkirin. Yanî di wê de ew ku wê di wê rewşa biryargirtinê de ku ew xwediye wê biryarê û wê rewşa dîyarkirinê a di wê rewşa biryarî û hwd de bê. Wê, di wê rewşê de wê weke ku wê ji nava hizrên Voltaire jî, Rousseau jî, hobbes jî, û heta locke' jî wê ew wê bi wê re wê bi awayekê vekirî wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin wê, biryarek çawa wê were bigrtin û pêkhanîna wê bê. Wê kesek wê ew wê ji serî ve wê bide dîyarkirin û ankû bi tevlibûna herkesekê û girtina wê biryarê û hwd re wê ew biryar wê were girtin û wê di wê temenê de wê piştî wê were pêkhanîn. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê ye ku wê were dîtin ku wê li ser wê re wê êdî wê li wê were lê hizirkirin.

Di dewama wê de wê, dikarê wê weke aliyekê wê ye din jî wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare civakê û civakbûnê, wê di wê temenê de wê li gorî rewşa civakbûna dema ronakbiriye û rêgezên wê yên biazil û hwd re wê, li wê were lê hizirkirin. Destûr wê mirov wê bi destê xwe wê çêbikin. Lê ew çêkirin wê çendê wê adilane, dîrûst, rast û pak bê wê di wê çerçoveyê de wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê rengê de wê çawa wê mekanismayên ku wê kesek wê li gorî xwestekên xwe wê li ser wê serweriye wê nede dîyarkirin û ew nikaribê xwediye rewşek weke ya teqez bê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê ye ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re êdî ku mirov wê li wê bihizirê bê.

Di wê demê de wê gotina hêza destûrî a rêvebir wê çawa wê weke ya sereka wê gel bê wê bi wê re wê, li wê were lê hizirkirin. Ankû çendî ku wê tenê wê gotinekê de jî wê bimênin wê giotinên weke "gel wê temenê wê bê' re wê werê hanîn li ser ziman. Yanî wê di kirdeya wê gotinê de wê ew wê bi wê re wê were ser ziman ku wê gel, wê di biryargirtinê û pêkhaninê de wê xwediye dîyarkeriye bê. Wê bi wê re wê, di wê rewşê de wê, ew wê xwediye hêza dîyarkirin û kifşkirinê bê. Ji demên weke li dora sedsale 18'min û pê de wê hin bi hin pêşketina hizra hilbijartinê û

hwd wê weke bingihê têngîek demokratikî wê li ser wê çerçoveyê û rengê fahmkirinê re wê were dîtin ku wê were kirpendin.

Rousseau wê di rengekê de wê, dema ku wê bahsa dad û hûqûqê wê bikê wê bi têngîna haqaniyetê wê gotina 'xwezayê' li ser temen û çerçoveya têngîna mafên bingihên û ankû mafên ji hebûnê dihên û hwd re wê bi kirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. bodin û grotius wê têngîna ramyarî û pergale civakî wê bi rêgezîn destûrî û hûqûqî û hwd wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê bigihênina li ser têngînek civakî a wekhevîyê wê li ser wê têngînê û çerçoveyê re wê bi teorikî û hwd re wê li wê bihizirin. Di wê çerçoveyê de wê, mijare rêveberiyê û maf û azadiyê wê, di wê çerçoveya têngîna sêkika destûrê, rêveberî û civakê û ankû maf û azadiyên wê de wê, were hildan li dest. Wê, di wê rengê de wê li wê were lê hizirkirin.

Weki din jî wê dikarê wê di deewama wê de wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê têngîna civakî wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê baştirin wê bigihijê mafên xwe yên azadiyê û bingihîn û wê ew wê çawa wê werina misogerkirin wê li ser wê re wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê ev wê weke mijarek sereka a serdemê bê wê xwe di destpêkê de wê bide dîyarkirin û wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê li wê were lê hizirkirin.

Têngîna hevpeymanîya civakî a Rousseau, hevpeymanîya civakî a hobbes, têngîna civakî û a liberal a locke û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku wê di wê demê de wê bi wan re wê were lê hizirkirin bin. Wê nîqaşên demê wê bi xwe re wê di demên piştî xwe de jî wê bidina dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, têngîna hobbes û Rousseau wê, çerçoveya wan ya hevpeymanîya wan a civakî wê zêdetirî wê civakparêzîyekê wê bi xwe re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê, pêşî wê, locke û heta piştîre Weber wê di rengekê de wê di nava têngînek civakî de wê li ser esasê zêdetirî ku wê mafê ferdparêziyê ku wê bi wê re wê derxina li pêş wê bi wê re wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê, pêkbênin û wê derxina li pêş. Di wê çerçoveyê de lê wê, nûqteyek wê di temenê herdû aliyên de jî wê hin bi hin wê rengê xwe wê bide dîyarkirin. Ew jî wê têngînek 'medenî' û ankû şariştanî' ku wê di temenê de wê wê bi

*Scott, John T., ed. (2006), Jean Jacques Rousseau, vol. 3: Critical Assessments of Leading Political Philosophers, New York: Routledge

*Schaeffer, Denise. (2014) Rousseau on Education, Freedom, and Judgment. Pennsylvania State University Press

wê re wê li civakê û pêşketina wê bi encamên aqil ên demê re wê li wê were lê hizirkirin re wê were dîtin ku wê bibê.

Li dora sedsale 18' min de wê, mijare têtînen destûrî, maf û azadiyê û wîna gel û hwd wê weke çerçoveyên ku wê bi wê re wê derkevina li pêş bin. Wîna gel wê di wê temenê de wê weke gotinek rengê wê razber bê. Lê wê di wê çerçoveyê de ku wê ji serdema navîn û pê de wê pêşketina têtînek netewî û hwd wê bi wê re wê, reng û şamale xwe wê biafirênê û wê li demê wê bide dîyarkirin. Wê di wê demê de wê, weke aliyekê wê yê din jî wê mijare têtîna iteatê wê weke mijarek ku wê li ser wê were lê hizirkirin bê. Ev mijar wê bi serê xwe wê, di xwe de wê hinek birhanînen weke yê serdema navîn ên bi iteatkariya olî û hwd re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Li ser wê temenê wê, di aslê xwe de wê, dema ku em bahsa dema ronakbiriye bikin wê di serî de wê weke deme ku wê di wê de wê gelek raperînen ji hundur ku wê li ser temenê azadiyê û hwd re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. gotînen weke xwûdê, gîyanê, ol û hwd wê, weke gotînen lêpîrsînen bin. Ber ku ev gotin wê sedema neazadbûna mirov wê di renekê de wê biafirênin. Êdî wê mirov wê di wê temenê de wê li ser wê re wê lêpîrsînen bi têtîni û felsefeyî wê di renekê de wê were dîtin ku wê werina pêşxistin.

Minaq Nietzsche wê dema ku em li navaroka hizrên wî binerin ku ew wê bixxwe wê weke zaroyê wê dema ronakbiriye bê wê, di dil de wê raperîna mirov wê bixwezê ku ew wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Nietzsche Wê, di wê çerçoveyê de wê pêvajoya têtîna baweriyê wê, li ser temenekê fahmkirinê û aqil wê çawa wê bi temen bikê wê di wê rengê de wê bi wê re wê, hilde li dest. Lêpîrsînen wî yê ku ew wê di wê temenê de wê bikê wê di reng û awayekê de wê bi wê re wê, di wê çerçoveyê de wê bibin ku wê mijare têtînen weke gîyanê û xwûdê wê di wan de wê bixwezê ku ew li ser temen û çerçoveya aqilê dema ronakbiriye di wan de derkeve li kifşê. Di gotina gîyanê de wê rûhiyet û ankû derûniye wê, bi wê re wê, bi temenekê aqilî wê derxê li pêş.

Di wê çerçoveyê de wê, gotina Nietzsche a bi rengê "xwûdê mir" û ankû 'çû kûder' wê di wê rengê de wê, têtînek ku wê di wê çerçoveya wê lêpîrsînen de ku mirov wê kaeribê wê li wê bihizirê bê. Denezena Nietzsche a mirina xwûdê wê di renekê de wê weke gavek li pêş a bo azadiya mirov bê.

Weki din Nietzsche wê li ser temenekê rewîstî wê mijare lêpîrsînen bi kok û cewherê re wê bixwezê ku ew li ser têtînek dualiteyî re wê bikê.

Ew wê felsefeyê wê li ser temenê ya kevn û dema dema ronakbiriye wê ji hev wê cihê bikê û wê bi wê re wê dîmenekê dîyar û weke 'radikal' a felsefeyê di demên hemdem de wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman.

Nietzsche wê zimanekê ironikî û mecazî wê bikarbênê. Wê di wê temenê de wê li ser çerçoveya salixkirinan re wê di rengekê de wê bikê û wê salixkirinên wî, di rengekê de wê, li hemberî ya kevn wê li ser wê çerçoveya ya dema hemdem a rasyonel ku ew bi wê dihizirê re wê derkeve li pêş. Di mijare rasyonelîsmê de wê, ya dervî aqil û ya ne dervî aqil wê bi wê ji hev cihêkirinê re wê bi gelemperî di nava têtîngînên wî de wê ji hev cihêkirina wî re wê, derkeve li pêş. Ew felsefeya xwe wê li ser têtîngînên û kirpendinên li ser pretika jîyanî wê bikê re wê bêtê ser ziman. Ber vê yekê ya ku ew wê weke 'filosofe jîyanê' wê di wê rengê de wê were pênasekirin.

Li ser wê, têtîngîna metafîzîkî ku ew wê dîyardikê wê rengê aqilê felsefeya xwe wê bi hizirkirina xwe wê dervî wê bi wûcan wê bikê. Wê di xabatên xwe yê pêşî ên weke bi navê 'di serdema trajîkî a grêkî de felsefe' ku wê werênê ser ziman wê di wê de wê bi zimanekê ironikî kirpendina parmenides û li aliyê haraklit bijartina aliyê xwe re wê, di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê weke dîmenekê wî yê felsefeyî jî wê bi wê re wê were pênasekirin. Di têtîngîna xwe ya 'di şevreşîya pûtan de' wê bi pirsên weke dînya me ya rastîn wê çawa wê bi têtîngînek mîtî wê bibê' re wê bixwezê ku ew lêpîrsê û wê werênê ser ziman.

Di şîroveyan xwe yê ku ew di 'wûsa fermankir zerdeşt' de ku wê werênê ser ziman wê li ser dîmenekê dervî ya metafîzîkê wê bi têtîngînek dualiteyî wê bixwezê ku ew rengekê pozîsyonî ew bide dîyarkirin. Li gorî têtîngîna rasyonelîsmê wê di temenê têtîngîna wê de wê weke kirdeya dihizirê wê wê di temenê zanînê de wê, li lê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê, Nietzsche bixwezê ku ew wê kirdeyê wê bi kirdeya mirov re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li leyha wê jî wê li hemberî ya xwûdê û gîyanê wê, helwestên xwe yê ku wê pîrrê caran wê weke 'nihilist' jî wê werina pênasekirin re wê, bi wê re wê werênê ser ziman.

*Seung, T.K(2005). Nietzsche's Epic of the Soul: Thus Spoke Zarathustra. Lanham, Maryland: Lexington Books,

*Ruehl, Martin (2 January 2018). "In defence of slavery: Nietzsche's Dangerous Thinking". The Independent.

*Porter, James I. (2000). The Invention of Dionysus: An Essay on The Birth of Tragedy. Stanford University Press.

Ew wê bi wê re wê di aslê xwe de ew wê, di dîmenê wê têgîna nihilist de wê ya ku ew di sazûmanekê de heta wê demê hatiya wê dixwezê wê di dîmen û awayekê de wê redbikê û wê li şûna wê ya nû wê di rengekê de bi hizirkirinên xwe yên pîretikî û şenber re bikirpênê.

Di aslê xwe de wê felsefeya Nietzsche di dewama ya dema ronakbiriye de wê weke aliyekê zanînî a dema nû ku mirov wê pêwîst bê ku wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê hinekê wê werênê ser ziman. Ber ku wê hinek aliyên giring ê bi pêşketina felsefeya dema ronakbiriye re wê, di wê çerçoveyê de wê, bi lêpirsîna aqilê mirov û hwd re wê karibê wê kifşbikê û wê fahmbikê.

Nietzsche wê weke filosofekê ku wê nerîna xwe li ser temenekê rexnegirî wê avabikê û wê hebûnê, rastteqîniyê, ziman, rewîstê û ankû etikê, estetîkê û hwd wêbi gelek aliyên din re wê bi çerçoveyek felsefeyî wê hilde li dest. Wî pêşdidît ku wê pergalek hizirkirinê a ol û metafîzîkê ku ew çawa ji hev were felişandin. Heta ku ew newê felişandin wê nikaribê pêşketinek rast û pak di nava jîyanê de li ser esasê mirov û rastîyê pêk were.

Di awayekê de wê felsefeya wî di rengekê de wê li ser esasê tefsirkirinên wejeyî û hwd re wê di rengekê de wê bikê ku ew wê, werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê giringiyê bide salixkîrînê bi pêjnî. Ew wê, rastteqîni û zanînê wê ne di temenê kevnera de lê wê di temenekê dema nû û aqilekê nû de wê li ser esasê ji hev felişandin û ji holê rakirina yên kevnera wê pêşbibînê û wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ber vê yekê wêbi hizrên wî weke nihilistekê wê were pênase bê kirin.

Ew li ser tipolojîyek mirov a xwe afirandinê a mirov wê bisekinê û wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, giringiyê wê bide modelek mirovî a ideal ku wê têrî xwe û kêrî xwe wê were û ne xwe li ser lingên xwe bigirê û wê bi ti deverê û aliyê ve wê ne girêdayî wê xwediyê şêwayekê serbixwe ê azad bê.

Wê di felsefeya xwe de wê bi nîşe û anakdotan û hwd re wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê bi têgîn û teoriya xwe re wêbi têgînek gûharandinê a bi demê re wê alaquadar bibê. Wê têgîhek serwerîya kosmolojîkî wê di rengekê de wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman.

Ew wê ji aliyekê din ve jî wê tipolojîyek bi pêvajoyî a pêşketinê weke ast û rada ku wê suhrewerdiyî wê pêşbixin û wê piştîre bi spinoza re wê were ser ziman wê, li ser pêvajoyên fahmkirinê re wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê. Di felsefeya xwe û têgîhên xwe de wê, weke gotinek navendî

wê gotina 'gîyane azad' wê hilde li dest û wê esas bigirê. Ew li ser wê re ku ew bahsa mirov dikê wê bi têngîna 'xwepêkhaninê' re wê di rengekê de wê bête ser ziman.

Li ser têngînek bi lêgertîna a bi rastteqînîyê xwe û pênasêkirinê û hwd re wê, werênê ser ziman. Di wê rengê de Nietzsche wê mijare felsefeyê wê di rengekê de wê, hilde li dest.

Nietzsche wê dema ku wê li gotina rastiye wê bihizirê wê bi wê re wê gotinê wê di rengekê de wê weke di temenekê objektîvî wê ji wê wirdetirî wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de têngînen weke 'ji xirabî û nexirabîyê wêdetir' u wê bihizirê wê, çawa wê di pêvajoyên kifşkirinên rastiye û li ser wê re wê weke dogmayekê bibê û wê bi wê dogmayê wê felsefeyê wê were kirin weke dogmayekê wê bixwezê ku ew wê, bi wê re wê fahmbikê.

Nietzsche di serî de wê rexnegirtina li ol û rewîstê wê li ser nava ronakbiriye wê bikê. Wê di wê temenê de wê rewîsta iteatê û ankû ya kolederiye wê, li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku wê bide fahmkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê bi têngîna bi rastiya me ya hundurîn re hewldana fahmkirinê re wê, li ser wê bisekinê. Ankû wê rastiya xwe de wê fahmbikê re wê gotinê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Di 'bûyina tragediya' de wê, bi zimanekê roterîkî wê, pespektîfekê ji fahmkirina a lêpîrsîner re wê di rengekê de wê bi wê re wê dênê li holê. Ne weke nihilîstekî û ne jî weke îrrasyonalîstekê dikarê wî bi wê werênê ser ziman. Weke ku ew dikeve rewşa agehdarvanê dûnya û aqilê rasyonal de wê di rengekê de wê hizrên wî xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê bête ser ziman. Ew wê, weke di xwezê di nava têngînekê dervî demê di kosmolojiya zerdeşt de wê hasabkirinekê wê weke ku wê zerdeşt li ser bedenê re wê ew bikê, ew jî wê li ser têngînek fahmkirinê de wê bixwezê ku ew bikê û wê di armanca wê nerîna xwe de wê pêşî wê kirpendina wê li ser Schopenhauer re wê bikê. Ew dixwezê cewherên felsefeyî ku ew werina fahmkirin wê, di hilde li hemberê xwe. Nietzsche wê bi felsefeya xwe re wê, di dîmenekê giring ê li pêş de wê xwe bide dîyarkirin. Wê di dema xwe de wê, bi bi têngînek megalomanîkî de ku wê, li pêşîya armancên xwe wê bibazin wê, di gelek rewşan de wê rêya wê di rengekê de wê di hizrên Nietzsche ve wê karibê derkeve.

Nietzsche wê derketinekê di çerçoveya 'bûyina tragediyê' ku wê weke

*Young, Julian(2010). Friedrich Nietzsche: A Philosophical Biography, Cambridge University Press

li hemberî filolojiya sedsale 19' min bikeve nava lêpirsînê de wê, weke destpêka wê ya pêşî a li hemberî ya klasik weke derketinekê dikarê wê ji aliyekê ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di sale 1872'yê de wê, bi awayekê statîkî ku wê têkiliya xwe ya bi filolojiyê re wê bi bûyina tradagiyê û ragihandina wê re wê, bide dîyarkirin re wê, piştê wê bêî ku ew li ser klasikvanekê bêî ku ew nîşeyekê bikê û ankû bi dipnotekê ku ew xwe werênê ser ziman re wê pêvajoyekê bi serê xwe bi tenê wê bi wê re wê weke ku wê bide destpêkirin. Di filolojiya xwe de wê weke pevçûnvanekê têgînê wê dema ku ew xwe dide dîyarkirin wê di wê de wê ref û aliyê xwe wê bi zelalkirinê re wê, pozisyona xwe wê bide dîyarkirin. Di heman salê de ku wê, Wilarnowitz ku wê 'bûyina tragadiya wê bixwênê wê, weke pêşbazekê ku ew li hemberî kevneşopîya aqil rûniştî ku wê bi awayekê wê xwe werênê ser ziman wê, bixwezê ku ew hem wî fahmbikê û wî derxê li fahmkirinê.

Li Beselê ku ew hê 24 salê bê weke şagirtêkê pêşxistina teze xwe bê wê, û ku ew hê wê ne bi dawîbûna wê re jî wê weke di rewşek weke layîqî wê rewşa asta profesoriyê bi wê di meji de wê di derbarê wê hizir wê biaxifirin wê di derbarî wê de wê, jê hasûdkirin jî wê bi wê li hemberê wê pêşkeve. Li gorî Wilamowitz 'bûyina tragadiya' wê, lêkolînek zanîntî wê ne dênê li holê. Weke bi zimanekê waazî ê ragihandvanekê ku ew bi sehên xwe tişî wê, rengê nerînên wê bi nerînên navaroka wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ya ku wê bi zêdeyî wê heybetmayî û matmayî wê bihêlê wê ew bê ku ew wê weke kesekê wî li hemberî kevneşopîya aqilê rûniştî ku ew wê weke xwediyê rengekê aqil ê derketinê bê ku ew bi wê were li berçav bê. Ji wê aliyê ve wê, weke ku wê, gotinên xirab jî wê di serê wî de wê biafirin ku ew ji wî re wê bibêjê. Lê ew wê, di wê rewşê de wê, her gotinek wê weke hêstek ku ew bi zincirekê hatî girêdan wê di mejiyî wî de wê li hemberê wê rewşê wê di rewşek bêdeng de wê xwe di rengekê de wê bide girtin.

Li gorî Wilamowitz wê wê ew sekna Nietzsche a antitetik ku ew wê wî, bo Wagner û Schopenhauer wê bo wan pêşekan wê weke nûqteyek kokî a destpêkê ku wê bi lêgerîna çavkaniya pêşî ku ew li wê digihiin wê weke ji wê were bê. Wê demê wê Nietzsche new kes bê ku wê xwe bipêrê dûkument û diyardeyan ku ew bi wan lêkolîneke zanistî bikê. Wê vajî wê li encamên wê bînerê û wê li ser sedeman wê, avakirinê wê bikê.

Ku mirov wê her fenomene dîrokî di nava zankirinên wê yên dema wê de wê, bikê ku wê fahmbikê; û di nava rastiyina dîrokê de wê di awayekê

de rast û ankû mafdar wê derxê. Rastin derxistin û ankû mafdar derxistin wê du gotinên ku wê bi watedayin, lêker, kirde û derhanînên ji wê ên bi morfolojikî wê bi wan re wê, xwediyê fêrs û fahmkirinên cihê bin. Ya ku wê, Wilamowitz wê li gorî wî weke ya bi rêwîtiya zanistî bê jî wê, nerînek rexnegirî a dîrokî a bi fahmkirinê bê. Ew weke rêgezên civake zanist a hevbeş wê dibînê. Ji sekna xwe ya ku ew xwe rast derxistinê weke seknek dogmayî ku ew, wan rêgezan weke ku ew dihê dîtin li berçav nagirê.

Li vir di têngîna Nietzsche wê rengê dîtin û pêjnkirinê wê weke ku wê tînekê wê bi fahmkirinê. Li vir wê di mijare rast û ankû nerast fahmkirinê de wê, weke ku wê di rengekê de wê li ser wê bê sekin in wê bi minaq şîrovekirina têngîna çanda helenik ku wê, Winckelmann bi têngîna 'cewherê hûnera helenikî di ya gelemper de dîtinê ku wê fêrbûya herkesek wê, pêşî di dilê xwe de wê, ew êşa seretayî bi dagerek kosmikî bi têngîna kesê bi tûnekirinê û wê xweşîberîya di rû de ku wê, dîtin wê bi dilnekinî wê rûyê xwe biziwirênê ku wê were hanîn li ser ziman wê, bi têngînek Nietzsche'yê a rengê fêrsê bi fahmkirinê re wê weke bi wê were hanîn li ser ziman bê. **Di** 'bûyina tragediyayê' de Nietzsche wê, bahsa têngîna esrikî a donsiosi û dînya xewna apolloni ku wê çawa wê di nava wan de wê şerekê xwe dide domandin û diçê û ev hêzên xwûdayî ku wê li dema helen a kevnera ku wê çawa wê serwer bibin û piştî wê, sokrat û Euripides tragediya û dionsios ku wê xwe bikişênê dînya binard weke pênebarekê lê hat hanîn û ku ew li rûyê athene ku ew hertimî diçirisî rohniya apolloni ku wê çawa dînya girêkê wê ji yekitiya kokî wê bêpar bihêlê wê bînek ser ziman. Li gorî wê, girêkê wê di nava du rêgezên şer ên li hemberî de wê derbas bibê de wê bigihêjê dema hûnera dor'. Di wê pêvajoyê de wê weke li gorî wê pêvajoya şer wê ne li asta jor lê wê di pêvajoya xwe domandinê bê. Li gorî wê, di dewama wê 'tragediya antikî û dramatika dithyrambus ku wê hûnera wê ya pîroz ku wê bi bêhîtîyên metafizîkê re wê bigihijina li hev wê, bi wê re wê êdî wê bê armanca wan herdû ajoyan bi demê re.

Rohniya apollon wê heta wê demê jî wê li gorî wê çavan wê bi çîrîsênê. Wê bi wê re wê çawa hebûna bûyina mirov a bi êş wê ji rastîya wî ya bêêş ku wê çawa wê biparêzê' re wê, êdî wê xwe bide diyarkirin. Di têngîna 'bûyina tragediya' de wê çawa wê, xalkê girêkê wê, di nava xwest û xirabiyên xwe de wê bijîn' re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dema helenikî xwûdayên wan navdar wê li rastteqniya wan ku ew bi biriqê wê ne wê, lê wê, bi êş û elemên ku ew li xwezayê de wê baxş bikin

wê çawa ji neynika wê li xwe binerin re wê bi ser ve werin. Wekî din wê weke ku wê Nietzsche wê werênê ser ziman wê rewşên weke sokrat ku ew ji canê wî bikin wê çawa kariban wê ragirin.

Ev têngîna Nietzsche wê di aslê xwe de wê têngîhek ku wê ji dema helenê û heta serdema navîn û piştî wê di demên hemdem de wê bi wê rengê wê, bi navê şerên pîroz bê û ankû netewî û hwd bê ku wê bên kirin wê çawa dîmenekê wê yê vêşarî wê di xwe de wê weke kirdeyekê wê vêşarî wê di dîmenekê de wê bihawênê. Lê mirovê dema hemdem û ankû yê wê dema ronakbiriye wê, ti carî wê nexwezê ku ew bi wê rastîya xwe re rû bi rû jî were. Ber wê yekê wê êdî wê dîroka tragediya wê nû û nû wê dûbare wê li dûv hev wê êdî wê bê nivîsandin. Ya ku wê di serdema hemdem de wê ji Nietzsche bê temenê raperîn û renekê nihilismê ku wê bi navê wî re wê were ser ziman jî wê hinekê gihiştina qûdreta wê dîtîne bê.

Mirov wê hê jî ne wusa bi hêz û bi wê zane bê ku ew weke isa xwediyê têngîhe li xwe mikur hatinê bê ku ew bi wê pêşîya afirandina tragediyan bigirê. Ji wê aliyê ve wê di demên hemdem de wê Nietzsche wê bi tenê bê. Nietzsche wê li ser temenê wê xwediyê têngînek ku ew nirxan jinûve bi nirxênê û bi wê bigihênê fahmkirinê. Di wê rewşê de wê têngîna şîroveyên epimorfikî wê bixwezê ew li ser kirpendinê re li wê xwe bide gihandin.

Weki din wê di felsefeya xwe de wê xwediyê têngînek hebûnîparêz bê. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di mijare şîrovekirina têngîna Nietzsche a rewîstî de wê, di wê şewayê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bigihijê têngînekê bi fahmkirinê. Di felsefeya demên hemdem de wê nerîna rexnegirî û ankû wê weke li firansa wê bi têngînen weke 'poststructural' pêşketina wan de jî wê weke ku weynek bi wê pêşketina wî re wê bandûra wê hebê.

Di felsefeya Nietzsche de wê têngînek hebûnî wê hebê û wê bi awayekê morfolojikî ku mirov wê bixwênê wê dikarê wê di gotina 'mirina xwûdê' de wê, kifşbikê. Wê bi mirov xwûdê re wê, ji wê qalikê derxistina mirov weke wînekê xwe afrîner û dîyarker wê di wê çerçoveyê de wê têngînek fahmkirinê wê bi xwe re wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê bi gotina Nietzsche a bi rengê "mirov piştî mirina xwe wê cardin were dûnyê" de wê wateya gotinê wê di reng û awayekê de wê, di ahenge wê de wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di wateya wê gotina dawî de wê, bêgûman wê qastî piştî mirinê wê bi hebûna jîyanekê û hebûna giyanek bi wê têngîne a surrealist wê nekê. An jî wê ne vegotina reankarnasyonek surrealist bê. Wê vajî wê, di wê temenê de wê di

temenekê rasyonel û realistî de wê, kirpendinek xwe ji xwe afirandinê û bi wê re wê derketina li holê û kêrî xwe hatin û bûna xwe re wê, têgînek mirovî di çerçoveya jîyane mirov de wê bi wê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê li ser wê temenê wê aliyekê din ê bi têgîna 'raperina Nietzsche' re ku wê were kirpendin bê. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê, bi ya kevn û redkiirina wê û di ya nû de gihiştina li xwe re wê, bi wê re wê, çerçoveyek fahmkirinê wê di dîmenekê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di li hemberî rewîsta kevn sekinina wê di serî de wê, li hemberî rewîsta iteatê ku wê weke ya kolederiye jî wê bi mafdarî wê pênasebikê re wê, bisekinê. Di wê rewşê de wê mijare rewşê wê, di temenê redkirina ya kevn û gihiştina ya nû û di ya nû de kifşkirina bi xwe û azadîya xwe re wê, di regekê de wê bi wê hizirkirina wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ji dîroka demên kevnera û heta wê demê de wê rewîst-efendî' ku wê di hev de wê were lê hizirkirin wê li hemberî wê, di nêzîkatîyek redkirin û mahkumkirinê de wê li wê bihizirê.

Ew wê li ser têgînek epistemikî a dîtbarî û rastteqniyek bûjenî re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di felsefeya xwe de wê, di dewama wê de wê bi têgîna 'weke çawa rastiyên tegez nin in wê yên sermedî jî wê nebin' re wê li wê bihizirê û wê di wê perspektîfê de wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Ew 'mirina xwûdê' li ser wê 'rastiyê' wê didenezênê.

Ew wê di têgînek dualiteyî weke ya ku 'wê tiştê ku min nekujê wê min bi hêz bikê' re ku wê di 'ecce homo' de wê werênê ser ziman wê bi wê re wê, kirpendinekê li ser hebûnê wê bikê. Ew wê di wê de wê mirov çawa bibê weke ku ew heya û divê ku ew bibê' re wê di wê de wê li bersivên wê bigerihê. Ji wê aliyê ve wê, têgînek û regekê hizirkirinê a weke ku wê di çerçoveya felsefeya dema ronakbiriye de a bi mirovbûnê ku wê pêşkeve wê, weke ku wê di wê de wê bi awayekê xwezayî wê were kirpendin bibê.

Di pêvajoyên felsefeyê ên dema ronakbiriye de ku wê heta ku wê were wê demê wê ji du aliyên ve wê felsefe wê di nava xwe de wê bikeve nava gengêşî û tekoşîn û pevçûnên weke bi 'qutubî' û hwd re. Di wê çerçoveyê de wê, ya ku wê, di wê temenê de wê weke aliyekê wê xwe bide dîyarkirin wê weke ku wê Nietzsche di dîmenekê de wê weke li

*Jensen, Anthony K.; Heit, Helmut, eds. (2014). Nietzsche as a Scholar of Antiquity. London

hemberî wê xwe bide nîşandina aqilê rûniştî bê. Ew wê di nava xwe de wê hertimî wê weke xwe bikê û wê weke xwe di rengekê şîroveyê de wê bigihênê li şewayekê fahmkirinê.

Di wê çerçoveyê de wê ya nû wê, li hemberî wê, weke 'di dîmenekê xirabker û ankû 'nihilist' de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Hinekê jî wê, di wê rengê de wê, nihilism wê wateya xwe ya gotinî wê wê sekna wê ya li hemberî ya kevn û ankû aqilê wê yê rûniştî ku wê bide sekinandin re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê, di rengekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Dema ronakbiriye a piştî dema ronansansê wê di rengekê de wê weke bi awayekê wê, bi wê çerçoveyê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev wê bi wê re wê, xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê, di wê demê de wê, pêşketiba qutubên bi hizrî ên weke metalyalism û idealism wê di wê çerçoveyê de wê, aqilê felsefeyê ê demê wê rengê wê herî zêde ê li dijî hev ku wê pêşkeve re jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare aqilê rûniştî de wê ev wê xwe di rengekê de wê, bi çerçoveyê de wê, bi wê re wê bide dîyarkirin. Lê di mijare aqilê rûniştî de wê ew wê, hebê ku wê, çawa wê, mijare pêşketina demê wê bi rengê wê yê nû heyî re wê ew wê bi wê re wê bide hanîn li ser ziman û wê fahmbikê bê. Heta wê demê wê ji demên antik-helenê û heta serdema navîn wê kevneşopîya aqilê rûniştî wê di wê temenê de wê, bi encamên wê re wê, çerçoveya wê biafirênê û wê weke aqilekê demê û xate wê ya pêşketinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di her demê de wê weke ku wê di demên ronansansê û piştî wê de wê, şîrovekirinên weke bi têtîna 'herikinên nû' li ser felsefeyên demên kevnera ên weke platonvaniyê bê platonvanên nû bê', aristovaniyî bê, û hwd bi gelek aliyên din re ku wê bibê wê, di wê çerçoveyê de wê, çendî ku em ji aliyekê ve wê di çerçoveya gotina nû de wê fahmbikin jî lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke barkirina ya kevn bi rengekê demê a nû a fahmkirinê li dema nû jî wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Hinekê jî wê di temenê pevçûnên piştî dema ronansansê ên bi aqil û hwd di dema ronakbiriye û hwd de ku wê bibê jî wê di şewayekê de wê ev wê weke ku wê hebê. Di mijare felsefeya dema nû de wê ew jî wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin wê bibê û wê dikarê wê bi wê re wê fahmbikê. Hizrên Nietzsche û hwd wê, di wê temenê de wê weke labitinek ne zêde tam wê dikarê wê di

rengêkê de wê kifşbikê û wê di awayekê de wê karibê wê di şêwayekê de wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeya demên ronakbiriye de wê, di wê temenê de wê hê ali û yên ku wê di dewama wê de wê werina ser ziman wê hebin. Lê berî yên di dewama wê de wê werina ser ziman wê pêwîstiya hanîna ser ziman û fahmkirina yên wê demê bi berdewamî wê di dîmenekê de wê weke xwe wê, di awayekê de wê weke ku wê pêwîst bê ku ew di rengêkê de were fahmkirin û wê karibê wê diawayekê de wê werênê ser ziman bê.

Weke aliyekê din ê bi pêşketina fêrsa rexneyê a li ser aqil re

Ku em bahsa fêrsa rexnekirinê a di demên ronakbiriye û pêvajoyên wê yên pêşketinê de wê bikin wê di dewama wê de wê cih cih de wê filosofên weke kant wê navê wan wê derkeve li pêş. Di rengê hizirkirina wan de jî wê, dîmenekê wê yê ku ew wê, Nietzsche wê rexnedikê wê bi wê re wê hebê. Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê bê.

Ev ali wê bi serê xwe wê bikevina çerçoveyek epistemikî a fahmkirinê de. Wê ji xwe wê mijare epistemiye wê di wê temenê de wê weke mijare bi têngîna zanînê re wê ya ku wê zêdetirî wê derkeve li pêş bê. Wê di wê rengê de wê bi wê re wê çawa wê di rengêkê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê çawa wê xwe wê bi wê re wê di rengêkê de wê werênê ser ziman bê.

Kant wê, di felsefeyê de wê tevkarîya wî ya bi demê re ku wê bibê wê, bi dîrokî wê di zanînê û zanîna zanistê de wê, têngîha apriorî û hem jî aliyên wê yên din ên sehî ku wê bi wê re wê çawa wê li wê were têngîhiştin ku ew wê bikê ku ew were fahmkirin.

Li gorî hinek şîroveyna ku wê li ser kant û felsefeya wê were kirin wê li ser têngîna gotina rasyonalmê re wê di wê demê de wê, xwe di rengêkê de wê, hewlbide ku ew valahiya di nava ´ya zêde rasyonel a leibniz´ û ´ya zêde empirikî a hume´ ku ew wê dagirê. Wê di wê temenê de wê ji wê têngînê û gotinê wê ya ku ew wê di serî de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê were fahmkirin wê di wê rengê û awayê de wê di wê rewşê û rengê de wê xwe bide dîyarkirin ku wê çawa wê, bi gotina weke ji têngînek ´teqez´ a rasyonel weke ku ew were dîrketin wê di wê rengê de wê, bi wê re wê fahmbikê. Lê beremberê wê jî kant wê mijare wê têngîna teqezîyê wê di rengêkê de wê li ser çerçoveyek fahmkirinê wê çawa wê bi temen û awa bikê wê di wê rengê û temenê de wê hewlbide ku ew wê

jî wê di rengekê de wê şîrovebikê û wê di awayekê de wê bi wê re ku ew wê werênê ser ziman wê bibê.

Di wê çerçoveyê de wê, têtînen kant wê di rengekê de wê weke bi têtîna felsefeyê wê weke bi salixkirinek nû, di felsefeyê de bi lêgerînek şêwayek nû û di dewama wê de wê bo nivîsandina wê, modelek temenî û hwd wê weke aliyên ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê di dewama wê de ku wê werênê ser ziman bê.

Kant aqil weke di fahmkirina felsefeyê de wê weke nûqteya bingihîn û navendî wî bicih kir û wê hanî ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijarên weke yên teqez û der-azmûnî ku ew dihên şîrovekirin wî di wê çerçoveyê de ew kirina mijare lêpîrsînek bi têtîna rexngirî a bi aqil re ku ew wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê. Heta wê demê demê wê weke têtîna felsefeyê ku wê weke aqil çî kiriya û çî nekiriya ku wê fahmbikê re ku wê were lê hizirkirin wê, di wê şêwayê de wê têtînek lêpîrsîner wê li ser fahmkirinê re wê bi modelî wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke ku wê werênê li ser ziman. Li gorî wê di rengekê de ku wê kant wê felsefeyê wê salixbikê wê bi gotina “hemû zanin bi hemû armancên aqilê mirov re ku ew têtîliya wê bikê ku ew wê fahmbikê’ re wê, di rengekê de wê weke ku wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê armanca wê ya sereka a aqilî wê hem çêkirin û ankû avakiirn bê û hem jî wê rexnelêgirtin bê. Di wê çerçoveyê de wê, di rexneya aqilê saf’ de wê, li gorî çavkaniyên wê, xal û xatên giring ên pergale zanînê wê xêzbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Tevkariya kant a li felsefeyê wê di nûqteyê de wê giring bê ku mirov wê pênasebikê. Ew jî wê di wê nûqteyê de wê felsefeyê ku wê çawa wê weke têtînek temenî a fahmkirinê weke modelekê ku ew wê pênasebikê û hem jî wê têtîna rexnegirtinê di wê de wê bi wê rengê bi wê re hanîna li ser ziman bê.

Di wê rewşê de wê, şikparêziya hume û locke, gûmanparêziya descartes û hwd wê, di wê temenê de wê, dîmenên wan ên ku wê di wê çerçoveyê de wê ji wan wê sûd were girtin jî wê di rengekê de wê hewl were dayin ku ew ji wan were sûdgirtin.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê, têtîna teqez a rasyonali ku wê bi filosofên mantiqê ên weke leibniz re wê, di wê çerçoveyê de wê, ji wê têtîna xwe re wê bi awayekê ne rastarast wê bikê

armanc jî wê ji xwe weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Hume di felsefeyê de wê mijare lêpîrsînê wê, bi şêwayekê bandûrê, û bertekê û sedem û encamê wê pêşbixê. Di wê temenê de wê, aliyê bi bi têngîna hume re ku wê, di rengê weke ya bi dahatên bi dîtin û derkê re ku wê di wê de wê bi têngînek emprikî wê di temenê wê de wê hilde li dest wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê fahmbikê bê.

Di wê têngîna emprikî a pêşî de wê, têkiliya zêhnê û fahmkirinên wê ku wê bi dahatên derve re wê were danin û wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi wê bi modelî wê were pêşxistin jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi teybetî wê li wê bihizirê bê.

Ew felsefeyê wê di wê temenê de wê, têngîna dûstûrên asta bilind û zanînên wê di wê temenê de wê, di renekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ji wa dûstûran ne bi têngînek destûrî lê gihiştinê lê bi şêwa û modelê lê gihiştinê re wê, bikê ku ew bi wê gihijê têngîna û çerçoveyek fahmkirinê.

Di wê temenê de wê têngîna armanca sereka û ankû bi têngînek teleolojîkî wê kifşkirina wê di çerçoveyek gerdûnî de wê li wê hizirkirina wê re wê bixwezê ku ew çerçoveyek wê ya fahmkirinê wê biafirênê.

Kant felsefe ji têngîna dogmaya fahmkirina rêgezên wê di renekê de wê weke ku wê derxê. Ankû wê bi tememî nekê jî wê di wê rengê de wê reng û rêyek fahmkirinê a ku wê bi wê re wê, li wê were lêgihiştin wê dîmenekê wê yê fahmkirinê wê fahmbikê. Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê di hundurê gotinên wî yên weke metafîzîkê, sermedê, teqeziyê, apriorî, aposteriori û hwd, weke gelek gotinên û têngînen din ên ku ew bi mantiqî, rasyonâlî û ankû aqilê analîtîkî û sentetîkî û hwd ku wê werênê ser ziman wê, di wê rengê de wê di kirpendina wan de wê kirdeyek çawa wê bixwezê wê pênasebikê wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, têngînen spinoza ên weke bi têngîna tozê û ideayê û yên desceertes ên ên li ser çerçoveya zanîna qatî (precision) wê, di wê rengê de wê, çerçoveyek bi perspektîfî wê bi hinek referansên fahmkirinê ku wê di wê rê û rêwîtiya bi fahmkirinê re wê hebin ku ew wê ji wan wê sûdbigirê.

Têngîna zanîna qatî wê dikarê wê weke ku wê descertes wê werênê ser ziman wê weke têngînek 'dogmayî' wê fahmbikê? Di rengê ku wê ji hinek aliyên ve wê descertes wê bikirpênê wê bi xwezayî wê têngîna fahmkirinê

wê di şêwayekê de wê di meji û aqilê mirov de wê weke ku wêbiafirênê. Kant wê di wê temenê de wê, ew wê, rastîyên qatî wê weke têtîna obje û ankû fenomenên fahmkirinê ku ew wê, bi şêwayê aqilê apriori wê li wê bikeve nava lêkolîn û lêgerînek fahmkirinê de. Di wê çerçoveyê de wê, mijare weke ya pirsek giring wê ji xwe re wê bikê mijare fahmkirin. Kant wê dihizirê ku wê dema ku wê bi tememî azmûn ew, hat ji holê rakirin wê aqil wê çî karibê wê pêkbênê û ankû wê werênê li holê û wê bide dîyarkirin. Ev wê weke aliyekê wê yê ku ew wê, di wê nûqtayê de wê li wê bihizirê bê û wê weke nûqtayek ku ew wê bi wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di wê rengê de wê dixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ankû ew di fahmkirina wê de wê, baş bibênê ku wê biazmûnê û ankû bêazmûnê wê, çawa encamên wê ku ew bibin wê bibin.

Di şêwayê xwe yê hizirkirinê de kant wê, şêwayekê ku wê ne dîrî ya hizirkirina copernicos wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rengê de ku em bi gotinekê wê şibandinê wê bi wê re wê werênina ser ziman wê karibê wê di wê rewşê de wê werênê ser ziman û wê fahmbikê ku wê çawa wê, di çerçoveya têtînek kosmolojikî ji têtîna 'jeo-navenditiyê li heliosentrismekê derbasbûnê wê, bi kirpênê re wê di rengê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku bûjen wê li şûna bibina bûjenên aqilê mirov ew, bi zanîna mirov, weke amûrna lê têtîhiştin û bi hişbûnê ku ew bibînê re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, pirsê ku wê, kant wê li ser wê re wê bibê wê, xwezayê wê, amûrê zanînê wê çî bê ku ew wê lê têtîbihê û wê fahmbikê.

Kant di wê nûqtayê de wê, ji descertes cihê wê, di rengê de wê, ya ku ew heyî wê li ser wê re wê lêpîrsîna ku ew bibê û ankû nebê wê li wê bihizirê. Pirsê wî zêdetirî wê metodolojikî bê. Weke minaq kesekê ku ew di dema ronakbiriye de gihiştîya wê ji metamatik û fizika newton wê zêde gûmanê nekê.

Di dewama wê de ku wê pirsê zanîna matematikî û fîzîkî wê çawa wê bi derfet bê ku wê bipîrsê wê, temenekê zanînê ê bi aqilê rasyonel-lêpîrsîner wê bi wê temenê re wê weke bi şêwayê wê di wê rengê de wê bi wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, têtîna 'rexneya aqilê saf' wê li ser wê çerçoveyê û têtînê re wê bi têtînek şêwayê wê bi sazûman û demezrinerî wê bi temen bikê.

Armanca kant wê weke ku wê were ser ziman wê, aqil wê bi qadên xwe re wê, alaquadar bibê. Wê sê dîmenî û qatmaniya aqil û zêhnê mirov re wê, rengê xabatkirina wê lêkolîn bikê. Di wê rengê de wê, sê dîmenî wê,

hildana li dest a aqilê mirov wê, bi wê re wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, bi aqilê teqez û lêkolînkirina wê re wê, bi lêkolînên bi 'rexneya aqilê saf', bi mijare aqilê etikî re wê, 'rexneya aqilê pîretikî(1788)', rexneya aqilê lli ya nivîsî(ya nivîsîya li aniyê û ankû baxtê) ku wê di sale 1790î de wê binivîsê û hwd wê werênê ser ziman. Di wê de wê bi aqilê hêstî lêkolîna li ser têtîna estetîkê' bi rexnegiriyekê wê ew wê, di wê çerçoveyê de wê pêşbixê.

Kant wê dema ku em li felsefeya wî û mijarên ku ew dihilde li dest û rengê şîroveya wî ya di zikhev de ku ew derbas dibê wê, dikarê wê ji çend aliyan ve wê hilde li dest. Yek wê, mijare aqilê rûniştî ê demê ku wê, di dema ronakbiriye de wê, çawa wê, tabîî rexnegiriyekê wê were kirin wê bi wê re wê weke aliyekê wê derkeve li pêş. Wekî din wê dogmatîsma di felsefeyê de ku ew heta wê demê xwe bi awayekê di aqil de û di hizirkirinê demê de wê di awayekê de wê bide dîyarkirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di renekê de wê, bikirpênê û wê, di renekê de wê werênê ser ziman. Weki din wê dema ku ew wê werênê ser ziman ku wê li ser xwandinên xwe yê bi zêhnî û emprîkî ên li ser hume re ku wê bikê re wê bi gotina 'hume min ji xewa min a dogmatîkî şîyarkir' ku wê werênê ser ziman jî wê di wê rengê de wê di aslê xwe de wê weke gotinek ku wê di wê rengê de wê karibê weke encama wê rengê hizirkirinê ê demê û li hemberî wê û anku li ser wê re hewldana gihiştina renekê hizirkirinê û têtîna ê li ser wê re.

Encamên dema ronakbiriye wê, di wê temenê de wê hinek çerçoveyan de wê sentezkirina wan wê di wê rengê de wê bi hizrên filosofên weke kant, Nietzsche û hwd re wê were dîtin ku wê were kirin. Weki din wê pêvajoyên piştî ên li ser hizra hume û bi hinek xwandinên li ser bacon re wê, di heman rengê de wê ji aliyekê din ve wê encamên wê yê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê şîrovebikê wê bi wê re wê di renekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Xwandinên bi têtîna bacon ên li ser xwezayê û têtîna enduktîfî û ankû deduktîfî û hwd re ku wê bikê wê, hinek encamên wê yê di wê çerçoveyê de wê bi xwe re wê bibin. Di wê demê de wê, felsefe wê, di xwe de wê, bi têtîna 'zelalkirina refan' ku wê bidest hizirkirinê a bi qutubî wê bê kirin re wê êdî wê herikinên nû ên weke marksîsmê û hwd wê bi xwe re wê werênê li holê. Ev herikîna dawî wê bi sserê xwe wê, çendî ku wê encamên dema ronakbiriye wê di temenê xwe de wê bicih bikê û wê ji wan sûdbigirê wê di dewama wê de wê, bi rengê bi

gotinkirin û sentezkirinên bi têtîni re wê di renekê de wê, formulasyonên bi têtîni ên dema piştî ya ronakbiriye wê di çerçoveya aqilê teorikî û pîretikî û hwd de wê di renekê de wê bide dîyarkirin ku ew wê bikê.

Marks wê dema ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di serî de wê mijare pergalek sazûmana kapital wê hilde li dest û wê di wê temenê de wê hilde li dest. Lê di wê nûqtîyê de wê kevneşopîyek din a bi hizra felsefeyê ku wê di dema ronakbiriye û aqilê wê û rewşenbîrîya wê re wê pêşkeve wê di wê demê de wê xwe bi rengê hizirkirina wî re jî wê di wê temenê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de ew wê, mijare dîrokê û pêvajoyên wê yên bûyinê wê li ser temenê hilberînê a bi mijarên kedê û ankû aboriyê re wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de ku wê mirov wê di encama afirandin û hilberîna xwe de wê weke encamak kirdeyî a xwe bi xwe jî bê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Marks wê şîroveyên xwe de wê mijare nirxa zêde û ankû nirxa jî nirxa zêde a nirxê û hwd re wê hilde li dest û wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Dema ku wê marks wê derkeve û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê di renekê de wê dema dawî a ronakbiriye bê. Wê di wê temenê de wê hê hizrên demê ku ew bi awayekê weke rûniştina wê hebin û wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di wê demê de wê hizra marks wê, di wê kevneşopîya hizirkirînê a demên dawî ên ronakbiriye de ku wê bi têtîna rexnegiriyê wê pêşkeve ew wê, weke şewayekê bingihîn ê fahmkirînê wê di wê temenê de wê di felsefeya xwe de wê, bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Di şîroveyên xwe yên li ser 'birdoziya alman' de bê, di 'têtîna tezan a li ser Feuerbach' de bê û ankû di têtîna xwe ya li 'malbate piroz' de bê û yan jî wê di şîroveyên cildên kapitalê û hwd de bê wê, di renekê de wê têtîna nerîna wî ya rexnegirî wê bi wê re wê dîmenekê wê yê xwe girîng wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di şîroveyên xwe yên li ser 'komuna parisê' bê û ankû 'rexneya li ser ramyariya aborî' de ku wê werênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê, fahmbikê bê.

Marks wê di wê rengê de wê şewayê rexneyê wê weke metodek

* Marx, Karl (2008). The 18th Brumaire of Louis Bonaparte. Wildside Press

* Marx, Karl; Engels, Friedrich (1965). "Marx to Engels, June 14, 1853". In Ryazanskaya, S. W. (ed.). Selected Correspondence. Translated by Lasker, I. (2nd ed.). Moscow: Progress Publishers.

*Karl Marx (1864). Inaugural Address of the International Working Men's Association (Speech).

fahmkirinê û şîrovekirinê wê di wê rengê de wê pêşbixê. Di regekê de wê, di awayekê de têngînên ku wê di wê çerçoveyê de wê, rexnekirina di nava felsefeyê de wê dîmenekê wê yê bi sazûmanî wê di nava hizrên kant de wê xwe di dîmenekê de wê bi wê re wê, were dîtîna ku ew wê dikê û wê dikê ku ew wê pêşbixê. Di hizrên dema ronakbiriye de wê, dîmenekê ku mirov wê bi felsefeyê re wê bi wê re wê fahmbikê wê, di wê rengê de bê. Wê pêşî wê aqilê ronansê wê bi dîmenekê rexneyî a li ser ya demên berî xwe a aqilê rûniştî li serdema navîn kirinê re wê ronans wê derî li wê vebin. Di dewama wê de wê ew domandin wê bi dema ronakbiriye re wê were dîtîna ku wê bê domandin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê herênî ku mirov wê di dewama wê de wê pêşwazîbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê werênê ser ziman ku wê mijare felsefeyê rexnegirtinê wê di wê rengê de wê, derketina wê ya li pêş re wê weke şewayekê wê, weke mijarek nû ku ew were pêşxistin û bi hişkirinê bê. Wê di wê temenê de wê di felsefeyê de wê, kant wê di regekê de wê ew wê pêşbixê. Piştî wê, di nava rewşên heyî û dibin û herikina di nava jîyanê û hwd de wê marks wê bi hizrên xwe yê ku ew wê demên berî xwe bi nerînek rexnegir ku ew wê di berçav de wê derbas bikê re wê di regekê de wê çerçoveya wê ya hizirkirinê ku ew wê pêşbixê û wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku ew wê werênê ser ziman bê.

Rexneya marks a li ser ramyariya aborî wê di demên piştî jî wê bandûra xwe wê li ser wê temenê wê bandûra xwe wê bide dîyarkirin. Wê di wê çerçoveyê de wê ev wê, weke aliyekê ku ew şewa wê, di wê çerçoveyê de wê karibê wê li berçav wê bigirê û wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê di dîmenê marks de wê pergale civakî û mijare 'bûjena temen' wê, weke ya ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Marks wê li ser wê têngîna têngîna kedê û nîrxê re wê, bi pîvajoya dîrokî re wê di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê ku ew wê dihênê ser ziman. Marks jî bo teoriya kedê ya nîrxê argûmanek du qonaxan pêşkêş dike pêşdike. Qonaxa yekem ev e ku em nîqaş bikin ku heke du tişt di wateya ku li her du aliyan de nîşanek wekhev tene danîn bêne berhev kirin, wê hingê divê "tiştê sêyemîn a mezinahiya her duyan" hebe ku ew her du jî bê kêmbibin. Marks dibêje, tiştê sêyemîn a hevpar a wan hebe. Dûv re ev qonaxa duyemîn motîve dike, ku lêgerîna li "tiştê sêyemîn" guncav dibe, ku bi dîtîna Marks ked e, wekî tenê hêmana hevpar a maqûl e, dibînê bê. Lê herdu gavên argumanê, bê guman, pir nakokbar in.

Wê dema ku mirov wê, bahsa hizrên marks bikê wê di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê hizrên wî yên li ser dîrok û felsefeyê re wê, karibê wê li ser wê bisekinê. Ew wê, di serî de wê bi felsefeyî de wê, rengê wê weke minaqkirin û ankû kopîkirina têgiha şubjeyî a ku mirov wê dikarê wê, fahmbikê re wê, li ser wê bisekinê. Di felsefeya marks de wê pêkhanîn û ankû kirina pîretikê wê weke aliyekê wê yê giring wê biafirênê. Weke ku wê marks wê li ser filosofan wê bibêjê ku “filosofan dûnya hanîna ser ziman lê ya giring ew a ku ew were gûharandin’ re wê têgîna xwe di dîmenekê de wê dihênê ser ziman. Ev wê weke gotinek ku wê bi pîretikê hizra marks ve girêdayî jî wê, di rengê de wê, kirdeya gûharînê û ankû di wê kirdeya gûharînê de kes weke kirde di wê de ku ew cih digirê û ankû bigirê wê li ser wê re wê weke kirpendinekê bê.

Marks wê di hizrên xwe de wê mijare ‘beyenibûnê’ wê di dewama wê de wê li ser temenê weke kirdebûnê bi hebûnê re wê hilde li dest. Li gorî wê ‘bûjen ku wê di awayen de wê weke hebûnê ya wê, ew bixwe ne weke kirde lê kirdeyek din wê weke ew bê’ re wê werênê ser ziman. Ew wê di temenekê de wê, weke bi minaqe ji xwezaye dûrketinê û bi wê re weke çerçoveya têgîna beyenibûnê wê werênê ser ziman.

Marks wê mijare olê jî wê di temenekê wê hilde li dest û wê, weke ku wê, di rexneyên xwe li ser feuebach, û hegel û hwd de wê mijarê wê hilde li dest. Wê bi hizrên hegel re wê mijare ‘diyalektikê’ a ji aliyê hundurin wê weke bi ya aliyê derve re ku wê pênasebikê wê, bênê ser ziman. Di awayekê de wê, di mijare xwûdê de wê, weke bi têgînek ku mirov wê di xwe de ew wê kifşbikê û wê reng û awa û dîmenan bi sûretî wê lê baxşbikê re wê werênê ser ziman. Di mijare beyenibûnê de wê mijare olê jî wê li ser wê temenê ku wê, çawa wê bi temenekê bûjenê wê ew wê biafirê lê ku ew wê ji wê dûrkeve wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li ser wê temenê wê bi mejiyê mirov re wê, çawa wê li kirin, ked û hwd wê beyenibibê wê bi encamên wê re wê li ser wê bisekinê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser keda ku ew hatî bi bihakirin jî wê di wê rengê de wê pênasebikê.

Marks wê weke ku wê di ‘rexneya li ramyariya abori’ de ku wê werênê ser ziman wê bi wê re wê weke ku wê bi mijare kedkar û hwd re ku wê beremberê keda xwe wê hildin re wê di wê rengê de wê, bênê ser ziman.

* Curtis, Michael (1997). Marxism: the inner dialogues. Transaction Publishers.

Di dîmenê xwe yê civakî ê kominali de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di hevîyekiyê û wekhevîyekiyê de wê çawa wê bijî û wê bibê xwediyê heman mafê wê bi wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Weki din wê di çerçoveya têgîna pergali a kapital de wê mijare beyenibûnê wê, ji nava têkiliyan û awayên ku wê çawa wê çavkaniya xwe wê bigirê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Di rengê wê weke bi zêhnî de bi rengê salixkirina kirin û hwd de wê, dîmenekê din ê fahmkiriinê bi wê ku wê bê afirandin wê ew wê bi wê re wê bi ya ku ew ne weke xwe û ankû ya ku ew pêwîsta ew ba wê ji wê cihê wê bi wê re wê çawa wê bijî wê li ser wê bisekinê. Di mijare olê de ku wê weke “madeyek hişbir” ku wê di wê temenê de wê weynekê bileyizê wê di wê rengê de wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Marks wê mijare civakê û kes û wê bi hemû aliyên wê yên jîyanî û hebûnî û hwd re wê, temenê wê biafirênê ku wê çawa wê bi wê di ber nerinek rexnegir de wê were derbaskirin.

Di wê çerçoveyê de ku wê di aslê xwe de wê bi encamên wê yên herênî û neyînî û hwd de wê aqilê rexnegir wê piştî dema ronakbiriye wê şoreşekê wê di xwe de wê bikê wê karibê wê bi wê vê minaqê re wê bi rehetî wê fahmbikê.

Li ser wê temenê wê weke beyenibûnê wê bi têgîna ku wê, ‘weke bûjenekê kes li xwestek û têgih û hêstên xwe kirpendinê nekê û wê bi wê re wê dema ku wê bahsa pêşneketina mirov wê were kirin jî wê, bi xoslet û teybetiyên xwe ve wê ne rabê re wê di rengê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê.

Di wê temenê de wê bi nezanî bûyin, weke amûrekê hilberînê laşê kes di destê yekê din de were bikarhanîn, ew ne bi xwe û li xwe û bi hişê xwe bê. Ew li gorî armançek, têgihek û hwd a dervî xwe ne ji xwe lê ji wê ya ku ew li ser were farzkirin re wê, bikê re wê werênê ser ziman. Di ‘rexneya ramyariya aborî’ de wê, li ser temenekê dîrokî re wê bikê wê bi teorizebikê. Althusser wê dema ku dema ku wê bahsa felsefeya marks wê bikê wê bi gotina ‘subjektivitiya hilberîner’ re wê bixwezê ku ew wê, bi çerçoveyekê aqilê pîretikî û hwd re wê, bi çerçoveyekê bigihênê li fahmkirinê.

Di çerçoveya têgîna teorikî a dîrokî de wê bi têgîna ‘weke kirdeyekê encama hilberîniya xwe’ re wê dest bi hanîna li ser ziman a weke kirdeyekê a mirovê bi hiş wê bikê û wê bînenê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê dîrokê li ser ya şenber-bûjenî ku ew bi pêvajoyên wê yên pêşketinê û pêşdeçûyinê û hwd re heya re wê bixwezê bi temen bikê û wê werênê

ser ziman. Wê dema ku wê şîroveyê li ser hegel wê bikê bi têngîna mirov re wê bênê ser ziman ku “hegel wê, xwezaya aktiv a mirov wê biikê wê fahmbikê, lê ew wê bi tefekûr û hizirkirinê re bi sînor dikê” re wê bênê ser ziman.

Li ser temenekê têngînî a metalyalisma dîrokî re wê her tişta ku ew heya wê derbas bikê re wê, di renekê de wê, dîmenekê fahmbikê wê bi şenberîya wê ya bûyinê û pêvajoyên wê yên bûyinê û ankû hilberînê re wê bênê ser ziman. Ew wê bi têngîna ‘bi têkiliya bi xwezaya rastin a hilberînê’ re wê pênasebikê di ‘nivîsên xwe yên destî de. Ew wê bi wê re wê mijare hizirkirinê wê bi wê rengê wê werênê ser ziman.” Hizirkirinê wê weke bîriqînekê bi ji wê hatiya derhanîn re bûya. Dîroka felsefeyê, civaknasî û azmûnên civaknasî bi rastiyên aborî re ku wê bibê’ re wê werênê ser ziman.

Ew têngîha xwe ya mirovî wê bi têngîna weke li xwe bi hiş û di derbarê kirin û kiryara xwe û ked û hilberîna xwe de bi hiş weke hebûnekê wê pênasebikê. Ew wê weke bi têngîna ‘hebûna hilberîner’ re wê pênasedikê. Di wê çerçoveyê de wê ji hilberinên bûjenê bi ber pêvajoya hilberînên civakî ve wê, darêjk û bi wê re awayên hiş wê rûbide. Ew wê di dewama wê de wê li ser têngînên ‘pêxistinê’ re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Wê di dewama wê de wê, pêvajoya hilberinê, amûrên bûjenî ên hilberînê, pêvajoyên pêşketinê ên bi aborî, û di dewama wê de pêvajoyên ku wê bi pêşveçûnên wê re ku wê bibin re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di xabatên marks de wê pergale aborî û rewşên wê weke yên sereka ku wê çerçova û temenê şîrove û fahmkirinên wê biafirênê bê. Lê wê ji aliyê din ve jî wê weke aliyê wê yê din ku wê weke althusser wê li ser wê bisekinê wê b têngînak ‘şubjektiviteya hilberîner’ wê bi aliyên hizrî, aqilî, hiş, pêvajoyên wê yên bîriqînê bi zêhnî û hwd re wê, bixwezê weke aliyekê wê yê din jî wê di dewama wê de wê hilde li dest. Ew wê, di hizirkirina xwe de wê ji gotina felsefeyê zêdetirî wê cih bide gotina “praxis” wê bikê û wê di wê çerçoveyê de wê li ser qada kirinê, pêkhanînê û encamên wê yên bi hiş re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di têngîna metalyalisma dîrokî û dîyalektikî de wê têngîna bûjenê a weke bi awayekê tenê wê weke tiştekê bi bûjenî û objeyekê wê bi serê xwe wê, zêde newê dîtî ku wê hilde li dest. Ew wê bi pêvajoya wê ya bûyinê û afirînê û ankû hilberînê re wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Bi

têgînek epistemolojikî marks ku wê werênê ser ziman di têgîna 'tezan a li ser feuerbach' de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. "Metalyalism wê, ya bê derkkirin û yê derkbikê, ya zanê û ya dihê zanîn, di xwe de wê nehawênê. Di gerdûna dîyalektikî de wê, pergalek hebûnên di pêvajoyên gûharînê de û bandûra beşan a li ser hev, ku wê bi wê re wê temenekê dînamik û çalak wê biafirênê re wê bêtê ser ziman. Wê mijare bandûrê û têtîliya wê ya bi hev re wê weke wê werênê ser ziman. Wê tiştê ku ew heya wê, weke her tiştê ku ew heya wê weke wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Wê jî li ser temenekê rast û hevsengiya wê ya rast de wê bikê.

Di mijare felsefeya marks de wê weke têgînek avaker wê mijare hêzên hilberînê wê bi wê re wê di rengekê de wê, bê dîtin ku wê derkevina li pêş. Di şîroveya marks de wê, di mijare hanîna ser ziman wê têgîna şubjektiviteya hilberîner wê di wê çerçoveyê de wê weke têgînek ku wê li ser marksismê re ku wê weke hizirvanên weke 'althusser ku wê werênina ser ziman û wê jî wê, weke jinûve bi şîrovekirinê wê, di rengekê de wê bixwezî ku ew marksîsimê bi wê bigihênina li şîrove û fahmkirinekê li gorî demê bê.

Di teoria marks de wê mijare mirov û weke mirov bi hiş, aqil û jîyan û hebûna xwe re ku ew xwediyê hebûnek ne bîndest de ew bijî re wê, di rengekê de wê, mijare mirov weke kes, kes weke xwedî hebûn, azadî û xwe û hwd re wê karibê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Di pêvajoyên hilberînê de wê, mirov wê li gorî marks wê xwe jî wê biafirênê û wê ev wê weke pêvajoyek hilberînê a dualî bê. Wê dema ku me di jîyanê de wê kir wê, ew wê bi me re wê encamên wê bi xwe re wê bijî. Ew wê, afirandinekê dervî xwe wê weke afirandina xwe bixwe jî wê bi wê rengê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê bi têgîna xwandina kapitalê ku wê weke çerçoveya têgîna marks re ku mirov wê hilde li dest re wê, jî wê bi kirpendinên ku wê bê kirin re wê, weke aliyê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Minaq di cilda pêşî a kapitalê de wê mijarên aborî ku wê çendî wê weke rengê xwe wê di dîmenê pêşî de wê li rengê xwandina wê bidin jî lê wê di dewama wê de wê, bi dîmenekê duyem re wê mijarên weke yên bi teorikî ên weke ramyariyê, civakê, teoriya kedê, nîrx û rewşa nîrxê zêde û hwd wê weke aliyên ku wê di rengekê zikhev de ku wê karibin bi hev re ew jî wê werina fahmkirin bin.

Di aslê xwe de wê ev alî wê di rengê din de wê, di derbarê mirov û li ya ku ew diafirênê bi nîrxê wê û bi li wê xwedî derketinê û ew ku wê ne tenê weke 'metayekê' ku ew wê diafirênê û hwd bê re wê karibê wê

fahmbikê. Di hilberîna metayê de bê û ankû di mijare teoriya kedê a nîrxê û hwd de wê bi wê re wê, weke aliyên wê yên ku wê, bi têgînek şubjeyî a afirîner re wê di dîmenê din de wê karibê bi dîmenekê xwandinê ew xwe bi wê re bide dîyarkirin bê. Minaq wê di wê de wê mijare gûharînê wê werênê ser ziman û ev gûharîn wê ne tenê wê weke bi hilberînê û gûharînê a beremberê hev re bi sînor wê weke mijarek ku wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê rewşê de wê aliyên wê yên weke bi metayê, biha û nîrxê wê re wê karibê wê hilde li dest. Lê wê encamên wê yên bi hiş ku wê di wê pêvajoyê de wê bi şubjeyî wê bijî wê weke aliyê wê yê din ku mirov wê di farqê de bê û ne di farqê de bê ku wê bi wê re wê bijî bê. Di cilda sêyem de wê mijare endustyalîzmê û ankû pêşasaziyê ku wê bi pêvajoyên wê yên pêşketinê re wê werênê ser ziman wê bi wê ahenge wê re wê, pêşketina civakê û ankû wê bi gotina 'civake endustrîyal' re ku wê karibê wê bi kirpênê re wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Civake endustyal wê ya ku wê, ya dema faodalîzmê wê bi têkili û awayên wê yên jîyanê û hwd re wê derbas kiribê. Wê weki din wê di wê de wê, şewayên cihê ên demê bi çînî, qatagoriyî û hwd re wê xwe li gorî ya demê wê bide dîyarkirin. Ev wê bi bandûra wê re wê ji nava têkiliyên malbatê û ankû jin û mêr bigirê û heta têkiliyên nava kes û civakê û hwd re wê di wê pêvajoya bûyinê û afirandinê de wê xwe bide dîyarkirin bê. Hizirvanên weke max Weber wê dema ku wê di encamekê de wê bahsa pîrr çînîtiyê wê bikê û wê di dewama wê de wê ferdiyeyê wê derxê li pêş û ser wê re wê ew dîmenê wî di rengekê de wê, dikarê weke rengekê encamê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê rewşê re wê di dewama wê de ji hinek aliyan ve ku wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di teoriya marks a kapital de wê dikarê wê ji çend aliyan ve wê bi awayekê objektîv û şubjektîv wê cihê wê bixwênê. Di aliyê pêşî de wê pergale kapitalê wê bi pêşketina wê ya di nava jîyane civakê û encamên wê re wê karibê wê bixwênê bê. Ev wê weke aliyekê û pêvajoyek dîrokê ku wê weke pêwîsta bibê re wê li wê binerê bê. Aliyê din jî wê weke aliyê bi derkkirina bi hiş û ankû şubjeyî a bi wê hizirkirinê re ku wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê. Weki din bi encam û xosletên wê re ku ew bikê ku ew wê fahmbikê.

Di wê rewşê de wê bi aliyê şubjeyî re wê, aliyê gotinê ê rexnegirî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê, di mijare 'sererastkirinê' de wê xwe di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê

karibê wê fahmbikê bê. Di mijare xwandina marks û ya marksismê de wê cihêbûnên ku wê karibin werina kifşkirin jî wê li ser wê nûqteyê wê bi wê re wê, di rengekê de wê karibin xwe bidina dîyarkirin bin.

Kapital di dîmen û berga pêşî de wê, dîmenekê ji hev dihê felîşendin ê bi tîkiliyên faodal bê. Di wê temenê de wê despotisma asyatîkî ku wê di wê de wê were ser ziman wê yekser wê di wê çerçoveyê de wê karibê wê bi gotin bikê û wê werênê ser ziman. Rengê tîkiliyên civake kapital ku wê xwe di wê de wê zêde nedayî dîyarkirin wê di nava tîgînên piştê ên marksismê de wê di dewama wê de wê êdî wê hewl were dayin bi şîroveyên li wê werina zêdekirin û hwd re ew wê were hanîn li ser ziman. şîroveyên weke yên yên 'bindestkirinê' û ji mafê destê xwe girtina wê bêpar hiştinê û hwd wê piştî wê di wê temenê de wê weke aliyên ku ew wê werina fahmkirin bê. Ew wê di destpêkê de wê weke, ne wekehevî belavkirinê a kedê û encamên wê re wê werênê ser ziman.

Tabî wê dema ku ew wê, di wê temenê de wê, bi kirpênê de wê tîgînên ku wê karibin bi du dîmenên din weke bi rewîstî û ramyarî bi hev re jî wê werina xwandin wê di wê temenê de wê, ne tenê wê di destpêkê de wê weke encamê bê wê, her wusa wê piştî wê, ew bixwe jî wê weke encama wê rewşê ku ew rûdide jî wê bikirpênê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir di mijare kapitalismê de wê bêdadî ku ew wê parvekirinê wê dikê wê demê wê di wê de wê tenê wê mijare bêdadî a parvekirinê bê? Wê dema ku mirov wê mijare gotinê û ji aliyê gotinê ve wê li wê binerê wê, di xwandina pêşî de wê ev pirs wê li ser gotina bêdadîya kapitalismê re ku wê bê ser ziman re wê di serê mirov de wê çêbibê. Li vir intibaya din a weke pirsek din wê di rexnegirtinê de wê tenê wê hinek kiryar bin û ankû wê giştîya pergali bê. Di wê rewşê de wê herdû ali jî wê weke aliyên ku ew wê di wê rengê de wê weke aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê bê. Di wê rewşê de wê, di dîmenê pirtûkên kapitall de wê pêşî wê dîmen û wêneyê wê yê bi pêşketina wê re wê, bi dudmenî di zikhev de wê were kişandin. Yek wê ya dema kapitalisma hov bê. Ya din jî wê weke çawa wê were mirovtir kirin bê. Yan jî ev wê weke bi derfet bê wê, pirs wê bi wê re wê bi rehetî wê di serê mirov de wê karibê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin bê.

Di nava rêzên 'rexnegirtina li bernema gotha' de wê, tîgîna bêdadîyê' û

* Karl Marx, "Economic Manuscripts of 1857-1858" contained in the Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 28, International Publishers: New York, 1986

her wusa yê ku wê civaketiyek kominal a wekehev ku wê çawa wê pêşkeve wê di rengekê de wê, dîmenê wê were hanîn li ser ziman. Di dîmenê xiyalkirina bi têtînek kifşkarî a bacon wê, li têtînek civakî ku wê piştîre wê, weke 'civake komunist' wê were pênasekirin wê di wê rengê de wê, di dîmenekê de wê, rengekê hizirkirinê wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê, mijare civakê, di wê dema ku ew di wê de dijîn de ku wê ne bi rêkûpêk û baş bê û wê li ya baştiriyê wê hertimî wê bi wê re ku wê were lêgerîn re wê di wê çerçoveyê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna marks de wê, têtîna civakî a ku ew di kapitalê de dihênê ser ziman wê li ser temenekê çînî bê. Lê ew wê weke têtînek xiyalî a weke pêşdîtinê wê têtîna civake bêçîn wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê bi wê li wê bihizirê. Di wê rewşê de pêşdîtin û hizirkirina li civakek bi wê rengê a bêçîn û pêvajoyên wê yên pêşketinê ku ew li wê dihizirê wê di wê rewşê de wê weke aliyekê wê yê ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Wê çawa wê li wê were lê ghiştin wê, weke pêvajoyek dîsa bi xiyal a li wê hizirkirinê a bêazmûn weke tefkirkirinekê bê.

Lê li vir ji wê rengê xiyalkirinê a bo civake wê dema ku mirov wê di wê de dijî ku mirov bi serekeyî bigihijê têtînekê û encamekê wê di serî de wê, ew bê ku wê ya ku em di wê demê de bi çî rengê wê bijîn wê ji wê pêştir wê yek û nûqtîyek baştir wê weke hebê û wê weke ku mirov wê pêwîst bê ku ew li wê bihizirê û hewldana li wê ghiştinê bide nîşandin. Ber ku jîyan didomê û pêvajoyên wê hertimî wê pêşde wê herin.

Di demên ronakbiriya de wê encama wê ya giring wê di wê temenê de wê, ji rewşa xwe ya ku ew di wê de bi sînor û astengi û nebaşîyan wê bijî de jî wê, di wê temenê de wê tefkirkirnek dervî wê bi wê rengê wê di mejîyan de wê hin bi hin wê weke ku wê bê lê hizirkirin û fahmkirin. Di wê çerçoveyê de wê, ji wê rewşa xwe ya nebaş û xirab û bêdad derbasbûnê wê çawa wê bkê wê bi wê re wê, li wê bihizirê û bikeve nava hewdana wê de.

Di nava jîyanê de mirov wê ew wê hertimî wê bide dîyarkirin ku wê, mirov wê bixwezê ku ew ji ya nebaş û xirab bikê ku ew xwe bigihênê ya baş û nexirab. Ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê fêrsa fahmkirinê de wê têtînek din wê xwe weke bi têtîna hewldana ghiştina ya baş ji wê rewşa ku ew di

wê de ya û her wusa bi wê re fêrsa ku wê ya baştirîn wê çi bê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Têgîna marks a weke têgîna 'civake komunist' wê di aslê xwe de wê, dema ku em bi tefkirkirinekê wê li wê bihizirin wê dikarin wê di rengekê de wê, weke ku ew çawa bêçîn wê tefkir dikê û li wê dihizirê wê, di wê temenê de wê, mitra wê çawa wê, civakeketiyek ku wê di wê de wê, hemû başî wê di wê de wê serdest bin û wê, weke ku wê mitrayî wê pênase bikin 'wê gûr û meh wê bi hev re wê li rex hev biçêrin lê wê ji hev re wê telûkeyê wê çenekin' re ku wê werênê ser ziman wê di kirdeya wê û kirpendina wê de wê rengekê fahmkirinê û fêrsa wê ku wê taqabûlî wê têgîna civake bêçîn ku ew di encama hizrên xwe de wê bihizirê re wê, karibê bixwe re di rengekê de wê bide fahmkirin.

Di nava jîyane civakê de wê pêvajoyên wê yên pêşketinê wê di wê rengê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giirng ku wê bi wê re wê bènê ser ziman wê bibê.

Di nava fahmkirinê de wê, aqilê felsefeyê ê dema ronakbiriya wê, ji aliyê felsefeyê ve wê hewldana gihiştina rastiya zelal û şenber' û ji aliyê civakî ve jî gihiştina sazûmane aramiyê û ji bédadîyan û hwd derbasbûya wê, bi xiyale wê re wê, di wê temenê de wê bihizirê û wê bigihijê tefkirkirinên bi wê re.

Di wê nûqtayê de wê mirov wê hertimî wê di aqilê xwe de wê weke wê bi asoyek ku wê bi ya ku ew di serê xwe de wê li gorî xw rast dibînê re wê di xamilênê bi xoslet û hwd re wê tefkirkirîkê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê rewşê de wê di mijare hizirkirinên demê de wê ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di mijare têgîna civakê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin ku wê mirov wê bi aqilê xwe re wê bixwezê ku ew ya pêştir ku ew bi başiyekê heya ew li wê bigihijê bê. Di wê rengê de wê, weke ku wê, descertes wê bi têgîna xwe ya başiyê a serwer re wê tefkirkirîkê re wê di wê temenê de wê çawa wê karibê wê were fahmkirin wê weke dîmenekê wê jî wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Mirov wê di nava jîyane xwe de wê, hertimî wê bikê ku ew bigihêjê ya baş û baştir. Di wê rengê de ev wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Tabi wê dema ku mirov bahsa dema ronakbiriya wê bikê wê, encamên wê zêde giring bin û wê bi têgih û herikinên weke marksismê û hwd re

wê xwe di warê dîrokê, felsefeyê, civakê û zanistên xwezayî û civakî û hwd de wê xwe bide dîyarkirin.

Sedsale 19' min wê di serî de wê weke demek ku wê di wê de wê zanist pêşkevin, derkevina li pêş û bilind bibin. Wê di wê çerçoveyê de wê, ev wê ji wê aliyê ve jî wê, xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê dema ku em li navaroka nîqaş û hizirkirinên bi felsefeyî û hwd ên demê binerîn wê bi wê re bi rehetî wê karibê wê kifşbikê ku wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê weke felsefeye û mijarên aqil ku wê werina ser ziman wê li ser esasê şewayê û epistemolojiyê re wê di wê demê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Hinekê marksîsm bixwe jî wê ev xosleta wê ya di wê çerçoveyê de a wê demê jî wê di rengekê de wê, di çerçoveya têgîna zanîna demê de wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê demê de wê, rewşên weke pêşketina şoreşên pêşasaziyê û hwd wê, di wê rengê de wê, bandûra wê di gelek aliyên din de wê xwe bide dîyarkirin. Wê, di wê rengê de wê têgîna civakê wê, êdî wê weke ku wê pêwîstiya wê ya bi xwenûkirinê û hwd re li ser temen û çerçoveyên civaknasî, ramiyarî û ankû têgihên desthilatî û hwd re wê, xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin.

Di felsefeyê de wê, pêşketina zanyariyê wê, weke pêvajoyek hizirkirinê wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin ku wê hebê. Di ware zaniyari û zanistitiyê de wê pêşketinên ku wê bibin wê bi xwe re wê di qadên civakî de jî wê rohnîkirinan û gûharînan wê bi xwe re wê werênin. Wê di wê çerçoveyê de wê gûharînen civakî û pêşketinên hizirî wê di wê demê de wê di zikhev de wê di awayekê de wê bibê û wê xwe didewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Têkiliya ramiyariya aborî û aliyên din ên weke wê ku wê bi sazûmanî wê pêşkeve wê, di warê têkiliyên mirovan e jî wê encamên wê xwe bidina dîyarkirin.

Di demên li dora salên 1848an û wan de wê demek di wê rengê de a nû wê xwe bi wê re wê, bide dîyarkirin. Derketina li a çîna kerbaran, û pêşketina hişmendîya çînîti û bi wê re çêbûna temenê wê bi afirênê re wê beremberê bûyina şoreşa peşsaziyê wê bibê û wê, bi wê re wê di ahengekê de wê, bi qasî bandûra têgîna pêşasaziyê a li wê, vajî wê bandûra wê pêşketina bi girseyên karker û hwd re ku wê bibê jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi wê re wê, di heman rengê de wê bi encamên wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Di wê demê de wê, zaneyên weke marks û hwd wê li rex wan wê yên weke Johann Fichte (1762-1814), Friedrich Schelling (1775-1854), Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) û heta Auguste Comte (1798-1857), John Stuart Mill (1806-73) û hwd wê karibê bahsa zane û filosofên wê demê ku wê navê wan wê derkeve li pêş bin. Di awayekê de wê, karibê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê weke demek pêşxistinên teorikî û bi pîretikê têkiliya wê ku wê bi hizrî û têtîni wê were lêhizirkirin û lêpîrsên wê bi wê re wê bibê û wê pêşkeve.

T.H. Green (1836-82), F.H. Bradley (1846-1924), Bernard Bosanquet (1848-1923), Charles Sanders Peirce (1839-1914), William James (1842-1910) û hwd wê li ingilistanê wê navê wan wê derkeve li pêş. Di dewama wê de wê ji Søren Kierkegaard (1813-55), Arthur Schopenhauer (1788-1860) û heta Friedrich Nietzsche (1844-1900) wê di wê demê de wê hebûna xwe wê bidina dîyarkirin. Wekî din wê ev kesên weke zaneyên wê demê wê tiştêkê din jî wê bi hebûna xwe re wê bidina dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku ev wê, li ser nîrx û têrbûna bi zanina dema ronakbiriya û hwd re wê were dîtin ku wê pêşkevin û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Ji aliyê ve wê encama hizrên dema ronakbiriya wê bi wan re wê rê li şoreşên teorikî ku wê di warê aqil û hizir de wê werina pêşxistin re wê rê li wê vekê. Ev wê hinekê jî wê nîşanaya wê bê bi hebûna wan re.

Tabî wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê ev zaneyên ku me çend ji wan ên wê demê navê wan hanî ser ziman wê bi zêdeyî wê bi hizrên xwe re wê, derkevina li pêş. Lê wê hê yên ku wê karibin navê wan were hanîn li ser ziman wê bibê. Lê wê di wê çerçoveyê de wê beşên zanistê wê pêşkevin û ew wê, bi wê re wê, pêşkevin û wê di çerçoveya 'sazûmanek zanistî' de wê ew wê hizrên xwe wê werênina ser ziman. Weke Emile Durkheim û heta Sigmund Freud û hwd wê, karibê di wê rengê de wê di dewama wan de wê bi hizrên wan ên li ser civaknasî û derûnîyê re wê karibê bahsa wan bikê. Wekî din Charles Darwin wê bi hizrên xwe yên li ser têtîna peresendinê a bi hebûna fizîkî û hwd re wê derkeve li pêş.

Dema ku em di warê hizrî de mijarê bi berdewamî wê hildina li dest wê, di serî de wê, ji aliyê teorikî û pîretikî û ankû ya rasyonel û an irrasyonel û hwd re wê, li wê were lê hizirkirin. Di wê çerçoveyê de wê ji komponistên musikê û heta surrealistên bi xêzkirinê ku wê derkevin wê di awayekê de wê, pêşketin wê bibin. Wê di têtîni weke surrealismê,

irrasyonalismê û hwd de wê, di wê warê de wê lêgerînên di wan de wê bi kirdeyên jîyanê weke bi temenekê rasyonali a fahmkirinê û li ser wan têtînan re ku wê çawa wê, servî wê bi wê temenê wê bibê wê, were kifşkirin.

Ji aliyê têtîna felsefeyê ve wê, di wê demê de wê zêdeyî wê têtînek metalyalismî û idealismî wê, xwe di rengekê de wê li hemberî hev wê di wê demê de wê, pêşkeve. Ev jî wê taqabûlî demên dawî ên dema ronakbiriye wê werin. Filosofên weke Fichte, Schelling, Hegel û hwd wê di wê çerçoveyê de wê bi aliyê têtîna idealist de ku wê rengê hizirkirina wan xwe bide dîyarkirin û wê werina xwandin wê bi wê re wê bibin û wê derkevina li pêş.

Li vir wê, di wê çerçoveyê de wê dema ku wê bahsa wan aliyên têtînî ên weke idealismê û hwd were kirin de wê jî dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê mijare hizirkirinê wê bi wê re wê, derkeve li pêş. Çendî ku wê di qinyat, qanaat û intibayekê de wê weke idealism wê di qutubek ku wê têtînên weke yên metafîzîk û olê û hwd de jî ku ew di wê de na wê bi wê rengê û azmûnên wan wê pêşkeve jî lê wê hin bi hin wê ev têtîn jî wê weke têtîna ku wê karibin di rengekê de ew werina kirin berlêpirsînê.

Di mijare felsefeya idealismê de wê, dîmenê wê yê ku wê bi hegel û kant re wê derkeve wê hinekê wê di wê warê de wê, hin bi hin wê dîmenekê lêpirsînê wê were dîtin ku wê biafirênê û wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê piştî wê demê wê ji hizrên kant wê minaq hewldanên pêşxistinên teoriyên di derbarê rewîstê û hwd de ên dervî ya têtîna teolojiya olê û hwd wê, di wê rengê de wê, ji aliyên din ên bi hizirkirinê ên dervî wê re jî wê weke bibê peyxam.

Di aslê xwe de ev pêvajoya ji hev derhanînê û pêşketinê wê di rengekê de wê di xate pêşveçûnê a bi fahmkirinê re de wê xwe di rengekê de wê hê jî wê bide domandin. Lê wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengekê din de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefe wê ya ku wê piştî ronansê û pê de wê bi rengekê ku wê bi têtînên bi wê rengê ên olî re ku wê êdî wê newê cem hev wê, hewldanên gihandina li hev jî wê, nikaribin pêşîya wê pêşketina wê cihêbûnê bigirin.

Di warê têtîna idealismê de têtînên weke yên kant ku wê bi zimanekê rexnegirî û lêpirsînî wê di wê de wê pêşbixê ku wê li ser temenê têtîna idealismê jî bê wê, di wê warê de wê, dîmenekê cihê wê di wê rengê de wê bide dîyarkirin û wê hin bi hin wê pêşketinên nû wê bi wê rengê wê

bi hizirkirinê wê bi xwe re wê, di awayekê de wê weke ku wê werênê li holê li ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê demê de wê felsefe wê weke ku wê ji nûve wê salixkirinekê wê bi xwe re wê di wê çerçoveyê de wê bide çêkirin. Di xale wê ya pêşî de wê ew bê ku felsefe refaransa wê ya pêşî wê ezîtiya mirov û hişmendiya mirov bê. Weki din wê di çerçoveya têgînek bi hişmendî a kosmolojikî û hwd de wê, bi giştîtiyek gerdûnî re wê dîmenekê wê yê bi hişmendiye ku ew were derxistin û ew bi wê were fahmkirin. Bi wê re ku ew bigihêjê hişmendiya û hewirdora xwe û jîyane ku ew wê dijî. Di wê çerçoveyê de wê weke aliyê wê yê ê sêyem wê bi aliyên weke yên giring ku wê bi wê re wê werina hildan li dest ku wê, di ezîtî û dînyê de wê, weke aliyekê zêde giring wê faktora entellektûeli bê û wê bi wê re wê, wîna û rewîsta mirov wê weke gelek mijarên ku wê bi wê re wê li rex wê bîna hildan li dest û wê bina mijare fahmkirinê.

Kant wê werênê ser ziman ku wê, mijar û erka metafizikê ku ew bi felsefeyî ezîtiyê, hişmendiya cewherî û gerdûna menewî û hwd wê fahmbikê. Filosofên weke Fichte, Schelling, Hegel û hwd wê, gelek mijarên ku wê di wê çerçoveyê de wê hildana li dest wê bibin bin. Minaq wê Fichte wê, dema ku wê li zaningeha berlinê wê weke profesor li dora salên 1809-14'ê de wê, bixwezê ku ew kirdeya cewherî a descertes, kosmolojiya monist a spinoza û têgîna rewîsta kant wê, di nûqteyekê de wê weke ku wê bigihênê li hev û wê di yekitiyekê de wê bixwezê ku ew wê, çawa li ser esasê hişmendiya cewherê mirov wê, çawa wê li wê 'yekitiya kosmikî' wê bide lê gihandin û li ser wê têgîna xwe ya teqez ku ew bi wê dihizirê re wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Felsefe wê, dema ku wê heta ku wê were wê demê wê ji du aliyan ve wê, pêwîst bê ku ew di ber fahmkirinê de derbas bibê. Yek wê bi dualiteya nava metalyalism û idealismê bê. Wê di wê çerçoveyê de wê, bêgûman ev gotin wê gelek aliyên ku wê di wê de wê weke dîmenên ku ew bi wê weke bi dyardeyî û fenomenî werina fahmkiriin wê bibin.

Aliyê din jî wê bi têgîn a 'teqezî' û 'netequeziyê' û hwd re ku wê bi wê re wê bibê. Di wê rengê de wê, di dîmenê ku wê felsefeya hume û locke wê li wê bialiqê û wê kant wê bixwezê ku ew wê fahmbikê ji aliyê xwe ve jî wê di renekê de wê weke ku wê bê.

Di wê rewşê de wî, jîyanek herikbar dît û ber vê yekê azmûn bi wê pênasikir û dît. Lê ji aliyê din ve jî wê ew têgînên teqezî ku wê çawa wê di jîyane me de wê bi wan re wê pêvajoyek azmûnkirinê wê bibê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Lê di demên destpêkê ên felsefeya

patristiskê de wê, ji aliyê filosofên olî ên weke dionisos wê mijare teolojiya nepeniyê wê di rengekê de wê were kirin mijare fahmkirinê. Ev wê di wê temenê de wê dualiteyek fahmkirinê wê piştî wê di demên serdema navîn de û heta demên ronansansê wê bi hizirkirina wê re wê li ser wê ya ku ew dihê azmûn kirin û ya ku weke bi teqezî' dihê dîtîn û weke nayê azmûnkirin wê çi bê wê bixwezê ku ew wê ji wê cihê bikê. Kant ev ji xwe re kir kar.

Di mijare felsefeyê a demên ronakbiriye de wê di rengekê de wê ev mijar wê di nava wê de wê, çendî ku wê ji gelek aliyan ve wê weke li çareseriyekê newina girêdan jî lê wê di rengekê de wê weke ku wê, di dîmenekê ku ew bi wê rengê ew hatiya girêdan wê weke bê xwestin di dîmenê nêzîkatiyê de wê were lê nêzîkkirin. Piştî wê, di wê temenê de wê, di felsefeya piştî demên ronakbiriye wê tiştê wê weke ku wê spinoza û descartes wê temenê wê û çerçoveya wê werênina ser ziman a têngîna razber û ya şenber bi aqil re wê, bi temenekê teorikî ku wê temenê wê biavêjin wê piştî wê temenê hizirkirinê jî wê ji wê aliyê ve wê weke ku wê biafirênê.

Di mijare têngîna razber de wê, di têngînê piştî demên ronakbiriye de wê, du ali wê bi fahmkirinê wê derkevina li pêş. Yek wê bi teorikî ku ew dikarê were fahmkirin lê ew dîsa razbere weke hizrekê wê bi wê bê. Ya din jî wê bi têngînê weke ya gîyan û xwûde ku wê weke bi intibaya ti carî wê rastîya nebê ku ew werina piştrastkirin jî wê weke gotinê ku ew wê di wê temenê de wê di dewam hev de wê bi pêvajoyan wê werina azmûnkirin û wê li ser wan azmûnan re wê bê xwestin ku ew were fahmkirin.

Felsefe li wir li kû ma dikarê pîrsekê wê bi wê re wê bikê. Felsefe wê, di wê mijare fahmkirinê de wê weke têngînek ku ew çendî hinekê bandûra wê hebê jî lê wê bê bandûr di dîmenekê de wê bibê û wê were dîtîn li hemberî wê, were fahmkirin. Di gotina marks a bi rengê 'sefeleta felsefeyê' de wê di wê rengê de wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Lê di wê rewşê de wê felsefe wê dîmenekê wê yê giring wê bi dîtbarî wê di hiş de wê xwe bi awayekê mayinda wê weke ku wê bide afieandin. Ew jî wê bi hişê wê yê ku ew lêdipirsê û dikê ku wê rastîya wê ku ew çi bê wê fahmbikê bê.

Piştî dema ronakbiriye felsefe û zanist

Ku em bahse felsefeyê û zanistê bi hev re wê bikin wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê giring wê miajre felsefeyê wê di wê warê de wê çî wê werênê ser ziman wê, karibê bi kortasî di serî de were pênasêkirin. Di serî de wê felsefe wê, ji wê aliyê ve wê zaninê wê bi navaroka wê, armanc û çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê, bixwezê ku ew wê di rengê de wê bigihênê li şêwayekê fahmkirinê.

Wê dema ku em bahsa felsefeya zanistê bi gotinî wê bikin wê, di serî de wê, hizrên hizirvanên weke karl popper û hwd wê derkeve li pêş. Karl popper wê, pêşî wê, alaqaya xwe li dîtbarîya enistein, dîrokzaniya marks, prikanalize freud, û têtîna derûnîya kesnasî a alfred adler û hwd re wê alaqayê wê pêşî wê bide nişandin. Di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê, mijare dîrokê û dîyarreyê wê weke ku ew çawa wê karibê wê bi piştrastkirinê wê bibê wê bi heman rengê xelat kiriina wê jî wê di rengê de wê, li ser wê bisekinê.

Hinek xalên ku wê di wê temenê de wê werênê ser ziman wê di wê rengê de bê. Dîroka zindiya di herikê. Ew dîroka ku ew diherikê em nikarin wê pêş de wê ahagiya wê bidin. Dîroka zindiyên ku ew pêşde diçê em bi aliyê ku ew pêve herê em pêşde nikaribin wê bidina dîyarkirin.

Di dewama wê de wê, mijare herikina dîrokê ku ew wê, ji ya ku ew dihê nivîsandin û ya civaknasî a dibê wê çawa wê ji hev cihê bê wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê çawa wê bê nivîsandin dîrok wê li ser wê bisekinê. Ew wê pêşî wê çawa wê nerîn û şêwayê wê were kifşkirin re wê, mijarê wê di wê rengê de wê bixwezê ji aliyekê ve wê pênasêbikê.

Di mijare teorikî ku ew ji çavdêrîyê cihê nebê wê weke mijare destpêkê a bi fahmkirina dîrokê bê. Di dewama wê de wê mijare armancê û nirx û zaniyariya wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Di demên ronakbiriya de wê were dîtî ku wê têtînan weke yên bacon, Ibni heysen û heta descertes û hwd wê, di wê warê de wê, hin bi hin wê hewldana gihiştina ya rasttir wê di wê çerçoveyê de wê weke ku wê li wê were lê hizirkirin. Di destpêka sedsale 20an de wê, têtînan weke bi pozitivist ku wê bibin wê li ser têtînek mantiqî wê bixwezî ku ew bi têtîhek empirikî xwe bigihênina şêwayekê. Di mijare mijare mantiq û rasyonalmê wê di wê temenê de wê were dîtî ku wê derkeve li pêş. Têtîna rasyonalmî rexnegir wê di wê çerçoveyê de wê, weke têtîhek ku wê li ser têtîna hizrên dekart û hwd re bê wê, bê dîtî ku wê were ser ziman. Thomas kuhn wê, di xabate xwe ya bi navê “The Structure of Scientific Revolutions (temenê şoreşên zanistî)” wê bi zêdeyî wê balê bikişênê li

ser têtînek bi çavdêrî û şîrovekirinê ku mirov wê, pêşbixê. Ew pêvajoya rasyonel ku wê temenê pêvajoya sazûmana paradigmaya pêşketina bi zanyarî a her demê di awayekê de bê li ser wê re wê hizra xwe wê bixwezê ku ew wê demezrênê û wê werênê ser ziman.

Di wê dema ku wê hizrên zanyarî wê derkevina li pêş wê di wê demê de wê têtîna dîyarî û ne diyarê wê weke ku wê hizirvanên weke Robert Priddy û hwd re wê werênê ser ziman. Lê di her halukarê de wê mijare rasyonelismê wê di wê nûqtayê de wê, di dîmenekê de wê were dîtîna ku wê serwer bibê. Di wê çerçoveyê de wê hinek têtînen bi rasyoneli mirov wê karibê bi kirpênê ên weke 'çavdêrîya rasyoneli', 'rasyonelîstî hundert', 'rasyonelîstî derveyî' û hwd re wê, bibê. Di wê nûqtayê de wê, mijare rastîna bûjenî wê, derkeve li pêş û wê were hanîn li ser ziman ji wê ji aliyê destûrên xwezayî ve ku wê were bi rêvebirinê. Di dewama wê de wê, têtîha nerînek bi sazûmanê wê bi cerb û çavdêrîyê wê karibê were bi dest xistin re wê, were ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, ji aliyekê ve jî ku em gotina rasyonelismê wê, ji aliyê gotina zanyariyê ve wê hilde li dest wê, ji têtînen weke yên pêşdarazan û hwd dîr wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Pêvajoya ceribandîna a dîyarde, fenomen û hwd wê, piştî demên ronakbiriyê û hwd re wê bi zêdeyî wê di çerçoveyek rasyoneli a rûniştî û bi sazûmanê de wê were dîtîna ku wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Felsefî ne naturalismê wê di rengekê de wê di nava wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê derkeve li pêş. Di nava xwezayê de ku wê têtîna naturalismê wê bê ku ew serî li têtînek serxwezayî û ankû der-naturali bikê ku ew wê di xwezayekê û rasyonelîteyê de bi realîteya wê re ku ew wê werênê ser ziman. Lê têtîna naturalistî jî wê li şûn mayîna wê jî wê, hinekê jî wê bi mijare teoriyên weke yên felsefîyê pêşî û hwd re ku wê were ser ziman re wê bibê. Ber vê yekê hizirvanên weke Karl Popper wê rexnegirtinê wê li wê pêşbixê. Karl Popper di xabate xwe ya bi navê "mantiqê kifşkirina zanistanê" de wê, mijarê wê, rexnegirtinê wê ne tenê weke pîvanek bo pêşketina têtîna zanistê wê bibîna wê, her wusa wê, weke bi çavdêrîyên empirîkî û hwd re wê, weke pêwîstîyê jî wê, li wê nêz bibê û wê werênê ser ziman. Ew wê, mijarê wê bi dualîteya piştrastkirinê û karîna şaşkirinê û hwd re wê, di çerçoveya têtîna gûmanê a zanyarî de wê, bixwezê ku ew wê werênê **ser** ziman. ..

Gotina zanistê û bi wê re ya 'metodolojîyê' jî wê di rengekê de wê, weke du gotinên ku wê sînorê hundurê wan berfireh û ne dîyarê. her tişt wê karibê di wê de wê bi têtînek sazûmanî were lê hizirkirin. Ji xwe

metodoloji wê di aliyekê ve wê bi kirdeyek ku ew di xwe de wê têngîna sazûmanê di dihênê ser ziman re wê were ser ziman. Di dewama wê de wê bi wê re wê, weke çerçoveyek hev girtinê, levhatinê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Foucault wê hewl bide ku ew metodolojiya ku wê zaninên civaknasî û civakî wê çawa wê ew wê bikarbênin wê bixwezê ku ew wê dahûr bikê. Li ser wê temenê wê têngîna xwe ya bi navê û 'erkolojiya zaninê' ku wê bi karbênê wê bi têgihek weke 'zanista têngîna mirovan' re wê bixwezê ku ew wê bi temenekê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ku mirov ji kijan aliyê ve wê werênê ser ziman wê mijare felsefeyê wê, di rengekê de wê derkeve hemberî me. Di demên hemdem de wê piştî demên ronakbiriye wê, ya ku wê ji felsefeyê zêdeyî wê navê wê bê bilêvkirî wê goitna zanistê bê û wê di wê nûqteyê de wê gotina zanistê wê xwediyê çî têngîne û fahmkirinê bê wê dikarê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Felsefe û zanist wê bi kortasî wê di mijare têngîna dîyarde û rengê şêwayê de wê ji hev cihêbûm wê di nava wan de wê bibê. Di awayekê de wê zanist wê bi şêwayê wê re wê li ser dîyarde û ya şenber re wê di rengekê de wê bi lêkolîn û çavdêriya wê re wê, di awaykê de wê, xwe bide dîyarkirin. Weki din wê ceribandîna wê weke xosletekê zanist wê di dewama wê de ewê bibê û wê derkeve li pêş.

Di dewama wê de wê mijare zanistê wê bi wê re wê, ji ya ku ew wê, di wê temenê de wê, hebê re wê weke wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Felsefe wê, di rengekê de wê bi dîyarde û fenomenên wê re wê li ser wê temenê û çerçoveya wê re wê bi pirs-pirsên weke xwezayê wê çawa ya, çî ya û ew bi çî heya û hwd re wê karibê wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê û zanistê de wê, di rengekê de wê, têkiliyek wê ya teybet wê li ser wê temenê wê bi salixkirinên wê re wê, di rengekê de wê bibê. Em wê jî wê di nava wê de wê bibêjin û derbas bibin ku wê felsefe wê bi azmûn û çavkanî û pêvajoyên xwe yê pêşketinê re wê di tememê wê de wê di rengekê de wê weke ku wê hebê. Wê di wê temenê de wê, di mijare felsefeyê de wê bi wê re wê biafirê.

Lê li vir wê pêşketina zanistê wê xosletên pêşketinê felsefeyî ên demên piştî dema ronakbiriye jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Wê jî di karê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku

*De Bruin, Boudewijn (2006). "Popper's Conception of the Rationality Principle in the Social Sciences". In Jarvie, Ian; Milford, Karl; Miller, David (eds.). Karl Popper: A Centenary Assessment: Selected Papers from Karl Popper 2002. Vol. III: Science. Ashgate.

wê, dema ku wê zanist wê pêşkevin wê bêgûman wê bê hizir û têgn wê hebin. Zanistên weke dîrîokê, civaknasî, derûniyê, biolojiyê, fîzîkê, û hwd bi gelek aliyên din re wê, di wê temenê de wê pêşkeve. Wê di wê rengê de wê, bi qadên wan ên salixkirinê re wê, di dewama wê de wê ew bo çi heya, armanc, têgîn û felsefeya wê ji wê çerçoveya wê ya fahmkirinê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin wê êdî wê bibê.

Ji aliyekê wê yê din ve jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, felsefe wê, di wê temenê de wê, rêgezên wê yên wê çawa wê fahmbikê wê ji aliyê xwe ve wê bi wî çerçoveya wê re wê bi bersivênê. Di wê rewşê de wê, di dema ku wê bahsa felsefeya derûniyê wê were kirin wê, mijare derûniyê li ser temenekê epistemîkî ku wê fahmbikê, sedema xûy û tevgerên mirovan wê bi gotinbikê, di wê çerçoveya derûniyê de wê şêwayê wê salixbikê bi aqilê wê re, di çerçoveya fahmkirina wê de wê, temenekê wê yê dahatî ê bi zanînê wê biafirênê û wê ji wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bîrê ser ziman, pirsgerêkên ku ew wê di wê de wê werina ser ziman wê bi sedemên wê re wê ew jî wê bikê ku wê bi aqilê wê re wê fahmbikê û hwd re wê, xwediyê çerçoveyek wê ya fahmkirinê bê

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, felsefe wê li ser ya ku ew wê hebê wê bi serê xwe wê weke aliyekê wê yê din jî wê pirsan wê ji aliyên cihê ve wê li ser wê bikê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weki din wê rewşên weke yên bi hizirî, zêhnî û hwd wê dîmenê wan bi dîtbarîkirinê û fahmkirinê re wê, û bi wê re wê pêvajoya wê ya peresandinê wê bi demê re wê li ser wê xate wê re wê bikê ku ew wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, derkkirin bi dîmenkirinên ku wê bi wê re wê bi felsefeya wê re wê werina şenberkirin re wê bi wê re wê bingihê çêkeriyên weke jîrîya çêkerî û hwd jî wê bi dîmenên ku ew diafirênê de wê tevkarî û alikariya xwe wê di wê temenê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê dema ku wê bahsa dîroka derûniyê bikê û ankû bi minaqî ku em wê dihênina ser ziman ku wê bi navê zanistekê din û hwd wê bi wê re wê bi heman rengê wê were fahmkirin û wê dîroka wê were ser ziman wê bi wê re wê, weke aliyekê wê yê temenê fahmkirinê wê weke ku wê bi wê re wê biafirênê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava felsefeyê de wê mijare şêwayê wê ji destpêka wê û heta demên hemdem wê di awayekê de wê bînavber wê bi nîqaşên li ser wê r ewê

were dîtin ku wê bibê û wê di wê temenê de wê bi wê re wê çerçoveya wê ya hizirkirinê wê weke ku wê bê ser ziman.

Di awayekê de wê felsefeya ji dema ronansê û hwd ku wê bibê jî wê di wê temenê de wê di regekê de wê weke ku wê bibê wê, bi şewayên dahûrkirinê û fahmkirinê ku wê piştre wê, di zanistê de wê werina bikarhanîn re wê, pêşketina xwe wê di regekê de wê, bide dîyarkirin. Hinekê jî wê dikarê wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê felsefe û zanist wê bi têngînî wê di wê demê de wê di zikhev de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê derbas bibê. Wê weke aliyekê wê yê din jî wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê bê.

Pêşxistina tipolojiyên weke ku wê di wan de wê bi dîrekt û ankû indirekt wê têngînên bi gotinên zanistî wê di wê de wê were ser ziman wê hin bi hin wê, di wê temenê de wê bi pêşî wê li ser temenekê kifşkirinê a bi xiyalkirinê û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Piştre wê, ew kifşkirinên xiyalî wê bina temenê kifşkirinên bi zanyarî ku wê bi aqil wê êdî wê di nava xweza û jîyanê de wê bîn kirin.

Di wê rengê de wê, di lêkolînên fizîkî û biolojîkî 'û hwd de kifşkirinên ku wê bîn kirin wê di wê warê de wê karibê bi aliyekê giring wan bikirpênê û werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê ji xwe wê dema ku em bahsa kifşkirinên weke bi znaistî ên weke di çerçoveya têngîna 'şoreşa copernicos' de bê û ankû bi hizrê gelilei û hwd de bê wê di wê temenê de wê hin bi hin wê li ser temenên piştrastkirinê û hwd re wê di regekê de wê bi wê re wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Wê weke aliyekê wê yê din jî wê kifşkirinên weke bi têngîna botanîkê wê di demên ronansê û hwd de wê, zêdetirî wê bi armanca nasîna şîniyên xwezayê, çavkani û xosletên wan û hwd wê bibê û wê zêdetirî wê derkeve li pêş. Ev jî wê di regekê de wê bi xwe re wê êdî wê ji aliyê xwe ve wê, temenekê fahmkirinê bi wê rengê û warê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê dikarê wê weke aliyekê wê yê din jî wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê lêkolîn û kifşkirinên ku wê li ser anatomiyê a zindiyên dijîn ku wê mirov jî di nav de bê wê ev wê weke aliyên ku wê aqilê felsefeyê wê ji xwe wê di demên berî wê demê de jî wê weke mijarên wê yên ku ew wê li ser wan wê bisekinê û wê hizir wê bi wan aliyan wê were ser ziman.

*Watkins, John (1 December 1994). "Karl Popper (1902–1994)". *The British Journal for the Philosophy of Science*.

Mijare fizikê, tendurustê û ankû 'tîbbê', botanikê û xwezayê, xwezayê, têngînên weke yên bi hizrên peresendinê ên weke yên derwin û hwd wê werênê ser ziman û hwd wê di wê çerçoveyê de wê hin bi hin wê çerçoveyek berfireh a bi wê lê hizirkirinê û a pêşxisti wê, di rengekê de wê weke ku wê biafirênê.

Zanistên fizikê û hwd wê ji copernicos û heta newton û geliliei wê di awayekê de wê werin û di wê demê wê êdî wê hizrên ku ew dihên ser ziman wê, di rengekê de wê bi şêwayna piçûk û ankû mazin wê werina weke ceribandin û ankû azmûnkirin. Di wê temenê de wê şêwayên piştrastkirinê wê bi wê re wê pêşkevin û ev wê weke di encama wê de wê ya weke 'rast' ku wê were piştrastkirin jî wê weke 'rastîyek zanyarî' wê êdî wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temneê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefe wê dema ku wê, pirsê wê weke xweza çi ya, rastiya mirov çi ya û têkiliya nava mirov û rastiyê de wê çawa bê ku wê li wê pirsan wê bikê û wê li bersivên wê bigerihê wê zanist wê, beremberê wê, bi têngînek li ser ya şenber ku ew heya u ew çawa heya û jî çi heya wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku wê fahmbikê. Minaq wê, pirsê darêjkek şînîyekê û ankû nebatekê wê, di wê temenê de wê, çawa û jî çi wê hebê, wê çavkaniya wê çi bê; stêrkek û gerwêrkek û hwd ew jî çi afirîya û heya wê li wê bihizirê. Wê di wê temenê de wê ya temenê wê ku wê li ser wê ava heya û jî wê dibê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de wê pirsê weyna felsefeyê wê di serê mirov de wê di dewama wê de wê biafirê. Ew jî wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weyna felsefeyê ku ew di çerçoveyek sazûmanî bi diyardeyên wê re fahmkirinek biafirênê û têkiliyên nava wê weke ku ew atomek bê, qatkek bê, û ankû partikler bê, ard bê, av bê, hewa bê, roj bê, şîni bî, û zindiyek bê hişmendî û hwd wê bi aliyên wan ên têkilidar û yên bi serê xwe wê bikê ku ew wan bigihênê çerçoveyek fahmkirinê a bi sazûman û têr. Di wê de jî wê encamên bi şêwayên zanyarî hatina bi dest kirin wê jî wan sûdbigirê.

Minaq wê, derfeta mirov wê nebê ku ew darêjka xwe bigûherê û bi awayeke bi afrînî xwe bikê weke bakteriyekê û wê fahmbikê ku ew çawa heya. Wê ber vê yekê wê bi hişê xwe wê çawa wê li wê bigihijê hizran û kifşkirina hizran wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di demên kevnera de wê weke şêwayên piştrastkirinê ên weke yên dana berhev û ankû qiyasê bê û ankû şêwayên din ên weke bi aqilmeşandinê

ên li ser sedemê û têngîna hebûnê a diyar û heyî re bê. Minaq wê di mijarên têngînên weke bi ya hebûnê re wê were lê hizirkirin, bioloji wê têngînên objeyî wê bikarbênê. Wê objektên ku ew hena û diyar in wê li ser wan re wê, ew wê fahmkirina fahmkirin û kifşkirina xwe wê di wê de wê bikê.

Di felsefeyê de rastî û di zanistê de kifş wê weke ku mirov di dewama wê de wê bi kirpênê û wê karibê wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman bê. Di nava têngîna rastiyê û kifşkirinê de wê, təkiliyek û xatek tenik a bi şêwayên wê yên fahmkirinê re wê hebê.

Wê dema ku em wê di rengê de wê fahmbikin ku wê pêvajoyên hewldana fahmkirinê a tiştê wê di wê çerçoveyê de wê di nava pêvajoyên bi şêwayî ên fahmkirinê de wê, hewl biheta dayin ku wê fahmbikê. Spinoza wê di nava ya cûreyê aqilê pêşî ê ji hewidorê. Cûreyê aqilê duyem ê razber û cûreyê aqilê sêyem ê teqez û ser ya duyem re wê bi wê re wê werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê li gorî wî cûreyê aqilê duyem wê ji ya yekem re wê temenê wê yê fahmkirinê di nav zelalî û rastiya wê de wê, bingihê wê biafirênê.

Di nava təkiliya nava felsefe û zanistê de wê, di demên piştî dema ronakbiriya de wê bi təkiliya nav zanist û felsefeyê de wê, were lê nîqaşkirin. Hebermas wê yek ji wan bê ku wê təkiliya nava zanist û felsefeyê wê hilde li dest û wê, ji aliyê felsefeyê ve wê felsefeyê ve wê bêtê ser ziman ku felsefe bi temenekê fahmkirinê ê empirîkî ew wan dênê li holê, bide nîşandin û dîyarbikê. Di wê temenê de ew li ser şenberîya wê re wê, zelalkirina wê di rengê de wê weke tênginekê bikê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê təkiliya fahmkirinê a nava felsefeyê wê, di wê rengê de wê, ji aliyê din ve wê, pêşî wê bi şêwayê rast ê felsefeyê ku ew bi wê re xwe di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de ku ew wê werênê ser ziman

Di mijare fahmkirinên bi wê nûqteyê ên weke bi encamên zanyarî ku wê bibin de jî wê, ne tenê wê bi têngînên zanyarî wê bibin. Wê her wusa wê beremberê wê di felsefeyê de jî wê ew encam wê karibin bibina temenê gûharênên ku ew wê bi felsefeyê re wê ji wê aliyê ve wê bi xwe re wê werênin bin.

Di mijare zaninê de wê di wê nûqteyê de wê kifşkirin û hanîna wê ya li

*Habermas, Jürgen. (1990). *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, MA: MIT Press

ser ziman de wê, di wê nûqteyê de wê, di dîmnenekê berfireh de wê, karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di awayekê û hevrastekê de wê karibê wê fahmbikê. Lê ew fahmkirin wê ti carê wê tenê wê bi awayekê re wê bi sînor wê nemênê. Di wê nûqteyê de wê, felsefe herî hindik wê xwe ji sê aliyên ve wê bidest kirina afirandinê wê bikê. Yek wê, di rewşa wê ya diyar weke zanînê û ankû zanistê wê fahmkirina wê bê. Ji wê fahmkirinê di xwe de wê weke bi şewayê felsefeyê bi wê lê hizirkirina wê ya li wê bê. Aliyê din ê sêym jî jî wê bi wê re wê, ji herdu aliyên ve wê dervî pênasekirinê zanistî encamên weke bi kifşkirinê û hwd re ku wê bikê. Li rex wê jî mirov divê ku wê werênê ser ziman ku wê, weke zimanê wê yê zanyarî ê fahmkirinê jî wê di rengekê de wê xwe bi wê re wê, di rengekê de wê, bi temen weke aliyekê fahmkirinê wê di nava mijarê de wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li vir wê, dema ku em li mejuya felsefeyê wê dinerin wê di rengekê de wê, bi dîroka felsefeyê a destpêka demên hemdem re wê were dîtin ku wê şewayên wê û yên zanistê wê di rengekê de wê bi hev re wê pêşkevin. Di wê çerçoveyê de mantiq, rasyonalîzm û ankû emprisîzm wê di wê çerçoveyê de wê karibê werina kirpendin û werina hanîn li ser ziman. Piştî demên ronansê û pê de wê zêdebûna wê pêşxistina objeyên lêkolînê weke yên ku ew bi wê weke numîne ku ew werina fahmkirin jî wê zêdetir wê bibê. Ev wê, di rengekê de wê, mijara şewayên weke çavdêriyê û hwd wê bi xwe re wê di rengekê de wê bi wê re wê bîrê li holê û wê bide dîyarkirin.

Di şewayên bi wê rengê ên lêpîrsîner de wê, dikarê wê di rengekê de wê, fahmbikê ku wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Dema ku wê emprisîzm wê pêşkeve wê, ji aliyekê din ve wê, çerçoveyek fahmkirinê wê piştî demên ronansê wê biafirê. Wê bi tîgîna çavdêriyê û weke çavdêriyê obje û heyînen dervî me ku ew hena bin. Di wê temenê de wê tişt wê bi wê re wê bi çavkaniya xwe wê hebê û wê, bîrê wê ku ew wê zanin nebê wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din jî wê mijare wê tîgîna zanînê ku wê di nava emprisîzmê û rasyonalîzmê de wê li ser esasê tîgîna 'tabûla rasa' locke û rasyonalîzma descartes û hwd re wê bibê mijare lêpîrsînê jî wê di rengekê de wê, li ser nûqteya berî tiştê wê zanîn wê hebê û ankû wê nebê. Teybetmendiya rasyonalîzma descartes ji ya demên berî xwe û heta wê demê wê, cihê wê ew bê ku ew wê, bixwezê ku wê bi temenekê epistemîkî-empîrikî wê, di rengekê de wê, bi mijarên

weke mijarên felsefeyê ên ku ew heta wê rojê hatina ser ziman wan bihizirê û bigihênê fahmkirinê wê, di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Şîroveyên Malebranche ên li ser esasê zêhn-bedenê ku ew wê bixwezê di çerçoveyek kartezyani de wê bikê û ankû şîroveyên Geulincx ên di wê çerçoveyê de ku ew bi tozê-xwûdê re wê bikê jî wê, çawa wê di wê rengê de wê, bikin ku ew fahmbikin wê di nava sînorê wê de wê di renekê de wê bên kirin **bin**. Ji aliyekê ve wê ew berî wê zanîn hebûnê wê di mejiyê me de wê intibayê wê bi rehetî wê karibê wê bide çêkirin ku wê weke bi têgînek baxtewarîyê û hwd re wê karibê di mejiyê mirov de bigihênê li têgînek fahmkirinê.

Sînorê zanînê wê ya ku ew hebê wê, dema ku wê, bi wê rengê wê pênasebikê wê mirov bi wê intibayê re wê ji holê radikê? Di wê nûqteyê de wê têgîna locke wê dikarê wê bibîrkê ku ew bahsa têgîna 'xêva vala' û ankû 'tabula rasa' dikê. Di wê nûqteyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê berî wê, derkkirinê û girtinê wê bi me re wê ti zanîn wê nebê. Kengî ku em bûn û me bidest jîyankir û pê de em wê dikin û em wê berheviyê di xêva xwe de wê dikin.

Ev wê weke nûqteyek şenber a ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke ku wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de wê mijare têgîna zanînê wê, di wê çerçoveyê de ku mirov wê, li wê dihizirê wê, ne tenê ew ali wê aliyên din ên weke di meji de û ankû beşên xêvê ku ew di xwe de afirênin û didina dîyarkirin wê bi wê re wê weke aliyên wê yên din bê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare felsefeyê de wê, weke aliyên wê yê din ê pirs pirsînê û li ser wê re lêgerîna bersivê bê. Wê di wê de wê mantiq û hêza darazê wê di renekê de wê bikeve devrê de. Di wê de wê ya ku em wê weke 'rast û nerast', û hwd re ku wê kifşdikin wê di wê nûqteyê de wê çi wê bide dîyarkirin ku em wê karibin wê di wê rengê û awayê û temenê de wê bi temen bikin. Ev wê weke aliyekê wê yê giring ê bi lêpîrsîna felsefeyê re wê, li wê bihizirê bê. Demek dirêja ku wê felsefeya piştî demên ronakbiriye wê pirsên li ser wê nûqteyê wê bikê û wê bixwezê ku ew bigihê bersivên wê. Kant wê, bi têgînek kant wê bi ya tezê û antitezê ku wê werênê ser ziman re wê, di awayekê de wê, ya ku mê weke me tez rast dît û em wê weke 'rast' dibînin wê weke ya vajî wê ne rast bê? Wê dema ku ew wê di wê nûqteyê de wê pirs pirsînê wê bikê wê di dewama wê de wê bênê ser ziman ku wê, bi wê re ya weke antitezê jî wê ne bi deerfet bê ku mirov wê, weke nerast wê karibê wê pênasebikê. Di wê

çerçoveyê de wê, herdu ali wê argûmanên xwe wê bi xwe re wê, di rengê de wê bidina dîyarkirin û wê bi wê re wê werênina ser ziman.

Di mijare têtîna felsefeyê de wê, dema ku em wê dinerin wê ji demên ronansên û pê de wê, di wê de wê pêşketinên ku ew bûn wê, gûharînan jî wê di hevraştî û rêya wê ya herikinê de wê werênê ser ziman. Em iro ku em felsefeyê zanistê û olê dênina ba hev wê, dîmenê felsefeyê ê serdema navîn ku wê li rex olê wê hewldana wê biheta dîtin û wê weke bi wê re wê biheta fahmkirin ba. Lê wê di roja me de wê, were dîtin ku wê felsefe wê zêdetirî wê li aliyê zanistê wê di dîmenekê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin wê bibê temen û çavkaniye fahmkirinê. Zanist wê bi mijarên xwe re wê di çerçoveya xwe de wê, di ahengekê şenber de wê bibê. Lê felsefe wê, di rengê de wê, pirsên dîr jî wê li ser wê bikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weke ku em çawa ji aliyê têtînek xwezayî û ankû zanina naturali ve binerin bi pirsên weke ew çi dikê, çima ew girîng a û hwd re wê di dewama wê de wê li wê bihizirê. Bi felsefeyê wê bi hizirê, ez pêwîstîm pirsên di derbarê dînyayê de bersiva wan zanibim, rastiyê zanibim, zêdetir zanibim di derbarê dînya ku ez di wê de dijim, û ev zanin wê ji minre serbestî û azadiya min wê werênê. Di dewama wê de wê, karibê bê ser ziman ku wê azadî jîyanek û civakek baş wê bi xwe re wê biafirênê û wê werênê li holê û ankû wê bi wê re wê baş bibê re wê, werênê ser ziman.

Felsefe wê hinekê jî wê weke têtînek ku wê, di dewama wê de a bi fahmkirinê têtîhiştinê a fahmkirinê bê. Di awayek wê têtîkiliyek fahmbikê bi gotinê re wê bi felsefeyê hebê. Ber vê yekê bi hev re dibin. Ber ku wê gotin wê, di dîmeneê hevgrîtî de wê, bi wê re wê, hebê û wê, di wê hevgrîtina wê de wê, weke berhevkirinek bi têtînî a ku ew di çerçoveyekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê re wê, di dîmenekê de wê, karibê wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de fahmkirina li ser gotinê re wê, li ser hinek dîmenan re wê dikarê wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê girîng wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Minaq di gotinê de wê, hem ji aliyê dîmenê watayê, û têtînên weke bi wê û jî wê fahmkirinê wê karibin di dîmenekê cihê de bîn dîtin û ankû li mirov werin. Di wê de wê, intiba, têtîn û ankû hêst û fêrs û hwd wê, bi dîmenekê hişmendî re wê, ji aliyên cihê ve wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Lêker û têtînên weke bi rêzimanê ên weke li ser temenê pîrraniyê, û ankû tekanê û hwd jî wê di wê rengê de wê, ji dîmenekê din ê zimanî ve

wê bi wê re wê bi xwe re wê bi ber aliyên din ên fahmkirinê ve wê karibê bi xwe re bide birin. Descertes wê li ser têngîna pêş-zankirin û ankû zankirinên vekirî û hwd re wê, li mijarê bi têngîna lêkerên kirdeyê re wê, bixwezê ku ew di wê de bi gotinê bigihijê hinek têngînên cihê ên ku ew wê weke di wê de hena û ankû ew bi biriqîn, zankirin û ankû rêyên weke fêrs, intiba û hwd re wê bidest bixê.

Li vir wê, dema ku wê deleuza wê di xabate xwe ya bi navê 'felsefe çi ya wê, mijare têngîna kirdeyê wê li wê bipirsê ji wê aliyê ve wê, destpêka avakirina gotinê û wê dema 'destpêkê' di dema 'hê ku ew dihê davakirin' de ku wê werê ser ziman re wê, li ser wê bisekin. Di wê destpêkê de wê têngîna 'ez'îtîyê wê di wê nûqtayê de wê weke têngînek ku ew li wê dipirsê û wê dixwezê wê bi wê re wê di regekê de wê fahmbikê. ... Li gorî wê gotin wê bi afirînerê xwe re wê xwediyê fêrsa rastiye ku ew di xwe de wê, diparêzê bi wê rewşa afrînerê re wê bibê.

Di mijare wê nûqtaya fahmkirina di gotinê û afirandina wê de wê fêrsa hebûna rastiye a di wê de wê, dikarê wê ji wê aliyê ve jî wê weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê li wê bihizirê. Wê ew rastî wê bi rastî jî wê weke rastiye bê. Yan jî ew rasti wê li gorî çi wê rastî bê? Di wê rewş de wê mijare têngîna û fêrsa rastiye wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê, bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê bê. Di mijare gotinê de wê, kifşkirina di wê de a bi rastiye, lêkerên wê yên bi wateyî û ankû aliyên wê yên din weke bi salixkirinên bi wê re wê, hertimî wê karibê ji me re tiştên cihê bide gotin. Gotin wê dema ku em bi têngînek emprikî wê li wê bihizirin weke ku me hanî ser ziman wê, di karê wê di awayekê de wê di serî de wê ji du aliyên ve wê hilde li dest. Yek wê, di wateya wê ya weke 'rastiya wê ya bi wê dihê lê hizirkirin' re wê ew wê hebê û ya ku em bi wê re dihizirin wê ji wê cihê wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê hebê.

Ji wê aliyê ve wê, ya ku em bi wê re wê dihizirin wê di nava demê de wê, bi têngînek demkî a ku ew di wê demê de bûya, weke bi kirinekê bê, tevgerêkê bê, hişkirinekê weke di mejî de bi hizirkirinê û ankû xiyalkirinekê û hwd de bê wê karibê wê li wê bihizirê. Em dema ku em dibîjin 'ez di wê demê de li wê hizirim', hingê wê, di wê demê de wê hinek objeyên têngînê û ankû fîzîkî wê karin weke referans û ankû gotinna ew di serê mirov de bi wê re hebê. Di gotinê de wê, wê weke ku wê li deverêkê di xabate xwe ya bi navê 'felsefe çi ya' de wê werênê ser ziman deleuza, di wê de wê bahsa di gotinê de 'hebûna qat ji hev cihê ku ew lev nakin' û ankû 'beşên cihê ku ew di wê de wê, weke 'tamiye

qatbûyî´ re wê, di rengekê de wê, pênamebikê û wê werênê ser ziman. Gotin wê, di çerçoveya giştî û ankû tamiya xwe de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, weke ku wê ji wê were fahmkirin wê, ji sê aliyên ve wê di wê nûqtayê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Yek wê, ya weke ya bi demê re ku em bi wê lêkerê kirdeyî re wê li wê dikin û wê bi wê re wê li wê dihizirin bê. Ya din a duyem jî wê, bi aliyê kirdeya ku ew di wê de bi hevgirtinekê wê bi wê re wê weke hebê ku mirov wê, di wê de wê weke ku wê ji wê navaroka wê bi wê bigihijê gelek aliyên din ên fahmkirinê bê. Aliyê din ê sêyem jî wê, di rewşên bi salixkirinê weke dervî demê ên weke di wê de wê, bi kirdeyê weke hatina pênamekirin ku ew weke ´li gorî me çendî zelal jî bin´ lê wê di rengekê de wê, bi demekê, were lê hizirkirin. Lê her lêker jî wê bi salixkirina bi xwe re wê karibê rê li intiba, fêrsên din ên fahmkirinê, têgîn û têgîhiştin cihê bi xwe re bikê ku ew bide şaqkirin. Ev wê tenê wê ji aliyekê ve wê bi hevrastiya demê ve wê girêdayî bê.

Ku wê bi demê re wê çî wê di wê ahenge reng û awaya wê kirdeyê ku wê di mejiyê me de ji nava xêva me berhev kir û bi me di çerçoveyek ´fahmkirinekê´ de wê bi rengekê de wê da diyarkirin.

Bi vi minesebetê wê jî dikarin wê di rengekê de wê werênima ser ziman ku wê demê de wê, çavkaniya afirandina hizrekê, fahmkirinekê û hwd ji ku ew ji nava azmûnên me yê berê bin wê demê wê, di wê de wê, ew wê, bi têgînek weke bi darêjkî ku ew bi fêrsî û ankû zankirinê rûdaya wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê. Lê ew berhevkirina di wî darêjka wateyê de ku ew weke wê ´ahengê´ di afirênê jî wê di rengekê de wê weke qatên ku wê weke deleuze wê werênê ser ziman wê di dîmenekê cihê de ku ew hebûna bin. Wê demê wê bi wê re wê weke ku wê di rengekê de wê weke ku wê bi derfet bê ku mirov wê, dema ku wê ew hevgirtin û ankû ew ´baqê´ hevgirtî ê weke destekê ku ew hevgirtiya bûya wê, di rengekê de wê, karibê me bibê û bigihênê wateyên cihê ên ku em bi wê ahenge gotinê a ku ew wê bi wê re wê karibê wê salixbikê jî.

Di wê nûqtayê de wê ji du aliyên ve wê karibê wê bi pirranî wê rewşa fahmkirinê a di gotinê de wê, fahmbikê. Ya pêşî wê ji wê aliyê ve wê, weke ku wê bi wê dîmen û qatkên cihê ku ew wê di wê ahengê de wê werina ba hev û wê dîmenekê û rastiyeke û hwd wê bi xwe re wê weke ku wê biafirênin. Ali û dîmenê din jî wê di wê temenê û rengê de bê ku wê, ji hev derhanîna bi têgînî weke bi fêrsa fahmkirinê li ser têgîna kirdeyê bi têgînek pirranî wê fahmkirina wê bê. Ev jî wê ji xwe re wê,

weke ya aliyê pêşî wê karibê wê kirdeyên bi fahmkirinê ên cihê û bi fahmkirinên cihê ku wê karibê wê di rengekê de wê bi xwe re wê bide me.

Di mijare girêdana gotinê a bi hev re wê, pêşî wê ji aliyê bi tênginê a bi kirdeyê û rengên weke tawandinê û hwd re ku wê bên levhanîn re wê bê kirin. Di wê rengê de wê, di rengekê de wê, weke aliyê wê yê din jî wê, di hundurê gotinê de wê rengê bi gotina hevgirtina wê ya bi rewşê re ku wê were lê hizirkirin bê. Wê dema ku em dibêjin 'maseyek', 'rastiyek', 'di hevrasta rêyekê de', 'temaşa kirina dîmenekê ji tv'yê' û hwd wê karibê wê werênê ser ziman. Wê dema ku em gotinê wê bi wê re wê, bi rêzimanî û hwd wê, li gorî wê tawandinê dikin wê, di wê nûqteyê de wê, bi wê re wê, bi girêdanê û ahengê re wê were kirin. Têkiliya felsefeyê a bi gotinê re wê li ser fahmkirina bi kirde û ji kirdeyê wê ji aliyekê ve bê. Ji aliyê din ve jî wê, bi rewngê wê yê ku ew di ahengekê û awayekê de ku wê, bi têngîna fêrs û intibayê û hwd re wê, di rengekê ahengî a bi wê re wê were lê hizirkirinê re wê bibê. Di wê temenê de wê, gotinek ku ew wê weke bi bûjenekê re wê, were derkkirin bi biriqînê mirov, dikarê bibêjê ku ew wê, tenê wê di rengekê de wê bûjenek din bi intiba û ankû fêrsek û ankû bîrkirinekê wê newênê li bîra mirov. Bêgûman wê dikarê wê bibêjê ku wê karibê wê werênê li bîra mirov. Di wê nûqteyê de wê demê wê ew bibîrkirin wê bi wateya wê re wê gotinê wê karibê li hev nekê jî. Lê wê bi girêdanek apriorî û hwd re wê, karibê wê fahmbikê ku ew wê, di rengekê de wê, bihizirê û wê, di wê temenê de wê karibê wê, werênê ser ziman. Wê dema ku wê spinoza û hwd wê, li hizirkirinê wê bi tênginek sermedî wê bihizirê wê, bi çî temenê wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê karibê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeyê û gotinê de wê di aslê xwe de wê karibê çerçoveyek berfireh a ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re ku wê karibê wê werênê ser ziman wê hebê. Lê li vir wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê mijare felsefeyê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê bê.

Wê jî wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê mijare felsefeyê wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Felsefe wê, di gotinê de wê, bi tênginek weke di dîmenekê hevgirti û bûjenî û hwd de wê, ew wê bibînê û wê weke di nava deryayê de weke giravên bûjenî û ankû li azmana weke

gerwerkên kosmikî ên şenber ku ew dihên ber dîtina mirov û hwd bin. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê dikarê wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştî demên ronakbiriye wê êdî wê di wê warê de wê pêşxistina bi ziman û gotinê û di wê de wê bi kûrbûnê wê weke aliyekê bi sazûmanî ê di wê temenê de wê bi fahmkirinê ku wê bibê û wê pêşkeve wê xwe di rengekê de wê di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Di awayekê de wê, têtikiliya nava gotinê û ya ji gotinê li gotinê, û ankû ji wateyê li wateyê û yan jî ji kirdeyê li kirdeyê û hwd wê bi wê re wê, di rengekê de wê were fahmkirin bê. Weke aliyekê wê yê ku em di wê de wê weke 'bi kûrbûnekê' wê li wê dihizirin jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê, di wê rengê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê temenê de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di gotinê de wê kifşkirinên ku wê bibin wê, bi têtikiliya nava wê re wê weke qadake mantiqî jî wê piştî wê pêşkeve. Di wê çerçoveyê de wê, ev jî wê, bi wê re wê, piştî wê, di mijare têtikiliya bi fahmkirinê a gotinê bê û ankû ya wê ya bi rewşa heyî û ankû bûyerî ku ew dibê û ankû bûya re wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê di rengekê salixkirinê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê nûqteyê de di çerçoveya felsefeya hemdem de wê mijare gotinê wê ji sê aliyên ve wê b gelemperî wê were dîtin ku wê were hildan li dest. Yek wê weke ku me li jor bi têtikiliya wê navaroka wê ya bi fahmkirinê re bê. Ya din jî wê bi aliyên wê yên din re jî wê weke bi aliyên wê yên ku mirov wê karibê wê di dewama wê de ewê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê weke aliyê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di mijare aliyê din ê duyem de jî wê gotin û zanîn û têtikiliya wê ya fahmkirinê û di wê de wê bi kifşkirinên wê yên ku ew bi hişkirinên di wê de wêbi ahengî û ne ahengî û hwd re ku wê karibê wê fahmbikê û wê werê wê werênê ser ziman bê. Ev jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku wê ji aliyê fahmkirinên mantiqî û rasyonali û hwd ve

wê di wê temenê de wê, bê mijare fahmkirinên weke ku wê descertes bê bi wê re wê di mijare kûrbûnê û bi têngîna metamatik û geometriyê hewldanên gihiştina têngîna bûjenên ideayî ên di wê de bi temenekê epistemikî û hwd re wê dîmenekê fahmkirinê wê bide me bê.

Aliyê din ê sêyem jî wê bi têngîna herikina di jîyanê de û rewş û bûyerên ku ew rû didin ku ew piştî ku ew bûn û wê derbas bibin û wê ew wê çawa wê bi têngînek bi hiş wê weke mayidan bibin di mejî de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di rengekê û awayekê de wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê rengê de wê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, dikarê wê werênê ser ziman ku wê, gotin wê weke têngînek bi hişmendî a pirrali wê di wê rewşa sêyem de wê, xwe li hiş wê bide dîyarkirin. wê di wê de wê hinek kodkirin û referansên weke weke bi demê ve girêdayî wê, xwe bi têngînek fahmkirinê a di cihê û mekanê de ku wê xwe bidina dîyarkirin wê di wê çerçoveyê de wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Di wê reşwê de wê weke bi aliyê sêyem re wê pêwîstiya wê hinekî din wê li ser wê sekinê û wê fahmkirina wê weke ku wê pêwîst bê. Di wê temenê de wê, girêdana wê ya bi demê re wê, di awayekê de wê, bi rewşa ku ew di wê demê de ew bûya wê bi wê re wê girêdayî bê. Lê wê di dîmenekê din de ew rewşa weke di demê de weke 'dîyar' ku ew hebê wê, di hundurê demê de wê ew rewşa dema dîyar wê weke bi bi rengekê têngînî a di gotinê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di rewşa demê di demê de wê weke ku wê bi wê çerçoveyê re wê bigihijê rewşek nedîyarî wê li ser wê rewşa dîyar weke objeyekê û rewşek heyinî û hwd re wê, xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare salixkirina gotinê de wê, di wê çerçoveyê de wê, bi navaroka wê ji gotinekê wê weke li wê hizirkirinê wê ji wê zêdetirî wê weke têngînek bi pêjnî ku ew bi wê re wê dihê lê kirin wê xwe bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, di wê pêjnê de wê, dîmen û fêrs û xiyalkirinên ku ew dibin wê weke yên hatina hizirkirin û ankû dihên hizirkirin, hatina jîyankirin û ankû dihên jîyankirin, hatina bi tevgerkirin û ankû dihên bi tevgerkirin û hwd re wê, di rengekê de wê, xwediyê dîmenekê fahmkirinê bê.

Di wê temenê de wê di hizrekê de wê gelek aliyên wê di wê de wê hebin. Weke armancê, fêrsê û hwd. Lê mirov nikaribê ji wê bi tenê gavê biavêjê û wê di wê rengê de wê, bi wê re wê, di renekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di pêvajoya wê gihiştina wê fahmkirina wê û bikarhanîna wê de wê makanismayên meji ên ku ew wê di wê çerçoveyê de wê di wê temenê wê zanînê de bin wê, hinekê jî wê di wê çerçoveyê de bi wê pergale wê ya fahmkirinê re wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mejî de wê zanîn wê di temenekê şenber de wê, bi epistemikî û empirikî wê di renekê de wê were dîtin ku wê hebê. Wê ji kûderê mirov dikarê wê fahmbikê? Wê dema ku wê kesek wê xêva wê xwe wê winda bikê wê tiştekê wê bibîrnê. Ew wê dîsa wê bijî. Dikarê wê dema ku wê xêva xwe windakir piştî wê, ew carek din tiştên din bi berdewamiya wê jîyane xwe re wê bidest bikê û wê hilde. Lê wê ya ku ew windabûyî wê ew jî wê weke ji hişbûyî û ne di bîrê de wê di renekê de wê bibê û wê ew wê bibê. Ew wê, ticarî wê bi temenî wê ji mejî wê newê jêbirin û wê jê neçê. Lê wê di renekê de wê weke ketina rewşek dervî hiş û ankû têkiliya bi hiş a bii wê re wê di renekê de wê, karibê wê, ji holê herê. Di hinek rewşan de wê hîskirnên ku wê di derbarê tiştekê mirov wê nizanê û ne hişê wê de ku wê bijî jî wê hinekê wê weke fêrsek fizikî a ku wê di wê temenê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê ew wê bibê û wê, di wê rengê de wê, xwe di dema wê de wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin bê.

Hizir wê lê wê bi fêrsekê û asoyekê wê hertimî wê di renekê de wê dervî wê ya hişê me yê fizikî jî ku em bibêjin wê di berdewamiya xwe ya weke bi ber sermediyê de wê, bi wê dîmenekê asoyî wê xwe bide dîyarkirin û domandin. Wê di wê temenê de wê ya di wê de wê bi kûrbûnê jî wê bi wê re wê bi têkiliyên weke yên girêdanê û hwd re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê dikarê wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di wê rengê de wê fahmikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di dem û mekanê û ankû dem û fezeyê de wê wê rêwîtiya bêdawî de wê, di renekê de wê, girêdan, refarans û hwd ên ku wê di wê çerçoveyê de wê bibin wê bi wê re wê, xwe di renekê de wê bidina diyarkirin. Di wê temenê de ku em bi gotinek din a weke taqabûlî ya sermedê dikê wê bi wê re wê werênina ser ziman wê dikarê wê di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke asoyek ku ew wê her tiştê wê di wê de wê hebê, û ankû weke kirdeyek ku ew di dmenekê xwe yê

bûjenî de wê weke xwediyê dîmenekê bi wê ê fahmkirinê ku wê di wê de wê, bikeve wê çerçoveya fahmkirinê de û hwd de bê.

Di felsefeyê de wê bi gotinê û morfolojiya wê û ankû bi têngînek metafori ji wê derhanînê wê hertimî wê weke aliyekê wê yê ku wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirinê wê biafirênê. Di dewama wê de wê bi gotinên weke yên teqezîyê´ re jî wê dikarê wê bi awayekê wê bibînê. Di dîroka felsefeyê de wê, wê kifşkirina gotina teqezîyê wê weke dervî demê û mekanê wê, çend serdeman wê bo wê bi azmûnên li şûn wê re wê li şûn xwe wê bide hiştin. Di wê gotina hizir de wê bêdîyarbûna ku wê bi wê re wê bibê û wê were lê hizirkirin wê hinekê jî wê bi wê re wê di rengekê de wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê bi wê re wê were dîtî ku wê were lê hizirkirin. Wekî din wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê fahmbikê ku wê mijare gotinê wê di wê de wê, bi wê rengê wê bi metaforek ku wê ji herdu aliyên bi diyar û bêdiyarî ve ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê di wê de wê, bi têngînên şenber û razberiyê û hwd re wê, weke ku wê bi derfet bê û wê li wê were lê hizirkirin. Ev wê, di mijare felsefeyê de wê, dîmenekê wê yê ku mirov wê, karibê wê fahmbikê bê. Parmenides wê dema ku wê ´yek´a xwe kifşkir wê, bi wê re wê bi têngînek teqez û nevegûhar re wê, kifşbikê. Piştî wê, platon dîtî ku ew çawa bi têkiliya li dûnya û xwezaye derve digûharênê re wê bihizirê û wê, ya şenber û razber û ankû aqilê sehî û yê teqez wê bi wê re wê bi ideayê re wê kifşbikê û wê werênê ser ziman. Di aslê xwe de wê di gotinê de wê, hizirkirinên ku wê piştî wê di serdema navîn û demên ronansê de jî wê ji aliyekê ve wê bina pêvajoyên hizirkirinê ên wê ji hev derxistinê bê. Wê di wê rengê de wê, çawa wê ew wê bi wê re wê were fahmkirin re wê di dewama wê de wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de wê, di demên wê pêvajoya herikina fahmkirinê de wê rêgeza haraklit a logos´ê, têngîna empedokles a bi fêrsek rêgezî ku wê li wê her tişt wê bi hev re wê bi awa gûharînê re wê, bi afirîn û ji hev felişînê wê werênê ser ziman û ankû wê, bi ya têngîna cewherê toza aristo a afrîner ku ew wê, li wê bihizirê re wê, di karê di rengekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Ev pêvajo wê, di awayekê de wê, bi xwe re wê bi demê re wê gelek metaforên fahmkirinê ên cihê wê werênê. Wê di wê çerçoveyê de wê, aliyên din ên fahmkirinê jî wê di dîmenekê de wê, weke ku wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de

wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê têtikiya gotinê û felsefeyê wê, di wê temenê de wê, bi temenê hizirê re wê li wê bihizirê wê, bi hinek aliyên wê yên ku ew bi wê re were fahmkirin re wê karibê were dîtin. Weke pêvajoya felsefeyê bi destpêka wê û wê dema destpêkê ku ew bûya re bê. Wekî din wê di wê de wê bi têtîna afirandê û kifşkirinê re wê, weke du aliyên din bin ku wê bi kirdeyê û têtînen bi fêrsê û hwd re ku wê li wê bi hizirkirinê û lê ghiştinê û bi wê ji wê derhanînê re ku wê ew wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê karibê wê werênê li ser ziman bê.

Felsefe wê, di wê nûqtayê de wê, weke malzaroka wê ya di wê de a hizirkirinê wê gotinê wê weke pêjnek ku wê di wê de wê bi fêrsa fahmkirinê re wê bêsnor wê lê têtîgihê û wê fahmkirinên xwe wê derxê li holê re wê bibê. Di wê temenê de wê, di aslê xwe de wê mijare felsefeyê û gotinê wê di çerçoveya têtîna zanînê û lê têtîghiştina wê de wê, bi pêvajoyên wê yên fahmkirinê re wê di wê de wê bi dualiteyekê wê were dîtin ku wê xwe bide dîyarkirin. Wê jî wê di rengekê de wê, weke ku wê bale descertes wê bikişênê û wê di wê nûqtayê de wê, bi ya empirîkî û ya teqez weke bi îdeayî ku wê awa wê bi hev re wê werina fahmkirin re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Piştî wan hinekê Malebranche û di dewama wî de wê hinekê kant wê di rengekê de wê, di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew bigihijina wê fahmkirinê di dewama wê de.

Di awayekê de wê, ya teqez wê hertimî wê weke dem û mekana wê weke ne diyar wê, xwediyê morfolojiya bêsnoriyê bê. Di wê nûqtayê de ew morfolojiya bêsnoriyê wê di gotinê de wê, gerdûnekê wê di aslê xwe de wê ji xwe re wê bikê malzarok û wê di wê de wê bikê. Hinekê jî wê di wê nûqtê de wê sînorekê sînorê wê ne diyar wê bi wê rengê wê bi têtîna gerdûnê re wê, were dîtin ku ew wê êdî wê bi wê re wê bibê. Lê ew qad jî wê ji wê re wê têr bê ku ew xwe wê bi wê têtîna bêsnoriyê wê werênê ser ziman.

Di metafora bêsnoriyê de wê, ku em bi morfolojiya zanînê re wê bixwênê wê, weke bêsnoriyekê wê di wê rengê de wê di wê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di rengekê de wê me di hevrast beden û zêhnê a spinoza de wê, li ser têtîna wî ya asoyê ku ew bi wê re wê, bihizirê re wê karibê bi dîmenekê berfireh me bigihênê çerçoveyek fahmkirinê jî.

Di dewama wê de wê, mijare têtîna metafora bi gotinê re wê, di mijare felsefeyê de wê, xwe di rengekê de wê, hê bi kûrbûnê re wê, di wê rengê

de wê bide dîyarkirin. Kûrbûn wê, di mejiyê mirov de wê bi gotina weke kûrbûnê û ankû di temenê wê de wê bitêgînên weke teqeziyê re wê bi metafori wê bibê. Lê di aslê xwe de wê ew wê, bi xwe re wê, ne tenê wê weke bêsnoriyek bi têgînê re jî bê. Wê weke bêsnoriyek bi me û zêhnê me re bê. Di wê de wê, gihiştina wê bêsnoriyê wê ew jî wê di wê nûqtayê de wê encamên wê bi wê rengê wê bi wê re wê di ahengekê de wê bibin û wê, tenê wê pîrgirêkek di fahmkirinê de wê xwe di wê nûqtayê de wê bi wê re wê bide dîyarkiriin. Ew jî wê ji hev cihê a wan gotinan wê bi wê kûrbûnê re wê çawa wê karibê wê fahmbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Di felsefeyê de wê, sînôrên ku wê werina ser ziman wê, Nietzsche wê bikê. Ew sînôrê ku wê sokrat ji sofistan newê cihkirin de wê destpêka trajediya wî destpê bikê. Zerdeşt weke ji isa re wê gotina rastiyê bêjê çî ya wê, li wê bihizirê. Di gotinê de wê intiba, fêrs û têgînên ku ew didina me wê bi xwe re wê, vekiribûnê û cihêbûnê jî wê bi temenekê kirdeyî wê weke ku wê bidina dîyarkirin. Ev wê, bi xwe re wê, êdî wê di rengekê de wê, felsefe û ankû hizirkirinek ku ew weke kifşkirî û ankû diafirê wê bi wê re wê were li laş. Em dema ku em felsefeyê bi zanîna wê re wê dihênina ser ziman wê bi gotina kifşkirinê, afirandinê û hwd re wê, li ser çerçoveya wê ya bi zanîna re wê dihênina ser ziman. Gihiştina wê zanîna wê weke bi aqilbûnê wê fahmdikin. Bi aqilbûn wê, di wê nûqtayê de wê wateya ku wê di kirdeya xwe de wê bide wê, ji ya di gotinê de wê bi kirdeyî weke bi aqilî dihênê ser ziman wê vekirî û cihê ku wê bide dîyarkirin wê di rewşe ya heyî û têkilidanîna wê de wê, dîmenekê bi kifşkirina wê re wê bide me.

Pêşketina felsefeyê ya dema piştî demên ronakbiriya û reng û bandûra wan ya bi pêşketina civakê re ..

Di aslê xwe de wê dema ku em pêvajoyên felsefeyên ên piştî demên ronakbiriya wê re wê werênina ser ziman emê pêwîst bin ku em wê di dewama wê de bi çerçoveya fahmkirina têkiliya felsefe û zanistê re wê, dest pê bikê wê weke ku wê rasttir bê. Ber ku wê, di wê demê de wê, felsefeyên ku wê werina ser ziman wê, bi temenekê zanyarî û wê di wê idiyayê de bin ku ew xwediyê rasttîyêk zanyari bin. Di wê temenê de wê, bi wê re wê pêşkevin û wê di wê rengê de wê, hizrên xwe wê werênina ser ziman.

Di awayekê de wê bi aqilê zanyarî ku wê pêşkeve wê weke ku wê, karl popper wê di xabate xwe ya bi navê 'mantiqê şewayên zanistê' de wê

werênê ser ziman wê bi gotina zanistê re wê, di wê rengê de wê dîmenek nû wê were ji hev cihê kirin. Ew wê bi gotina 'ya zanistî' û 'ya ne zanistî' re wê di wê rengê de wê ji hev cihêkirin wê were kirin û wê di wê temenê de wê ev ji hev cihê kirin wê ji aliyekê din ve wê bandûra wê li pêşveçûnên felsefeyê wê di demên hemdem de wê bibê.

Di awayekê de wê dikarê wê di dewama wê d ewê werênê ser ziman ku wê, têngîna zanyariyê wê, destpêka wê ya bi hizirkirinê wê, weke ku wê di demên ronansê de wê were dîtin wê bi pêşketina têngîna xwezayê, û derketina li pêş a têngîna bûjenê weke ya aliyê derve ji zaninê re ku wê weke çavkaniya wê were lê hizirkirin re wê, di wê rengê de wê xwe di rengekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin.

Wê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman ku wê mijarên felsefeyê wê, di wê rengê de wê, bi zêdeyî wê hin bi hin wê bi lêkolînên ku wê di wê de wê zêdetirî wê ji wê aliyê ve wê, werina pênasekirin wê bi têngînên wan re wê bibin. Ji du aliyên ve wê dikarê wê werênê ser ziman. ya pêşî wê bi xate pêşveçûnên bi dîrokê re wê, li ser têngîna fizîk û astronomiyê ku wê bi ber pêşketinên piştê en di warê zanina fizîkê de wê bi zanyarî û hwd re wê bibê re wê, derkeve li pêş. Di wê çerçoveyê de kifşkirinên bi fizîkî-astronomîkî û hwd re wê, di wê rengê de wê, di xate wê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin ku wê derkeve li pêş.

Di mijare aliyê din de jî wê bi zanistên civakî û xwezayî ku wê di dîmenekê de jî wê di zikhev de wê bibê û wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Bacon wê gotina xwe ya zanistê ku wê bi temen bikê wê, dîmenekê zaninê ê bi xwezayê û fahmkirina wê re ku wê weke ku ew bixwezênê werênê ser ziman ku wê çawa wê zanin weke mirov bi hêz bikê û li wê serwer bikê re wê bixwezê ku ew wê, di rengekê de wê şîrovebikê.

Di warê zaninên civakî de jî wê girêdayî navarok û sazûmana civakê bin û wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê xweyîyê rengekê pêşketinê bê wê bi wê re wê li wê bihizirin bê. Wê ev jî wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temneê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyê din ve jî wê, werênê ser ziman ku wê hizirkirinên li ser civakê û sazûmana wê û rengê pêşketina wê ya ku wê bibê re wê ji kesên weke montaigne û heta hobbes û Rousseau û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku wê bibê. Wê li ser wê çerçoveyê de wê mijare

civakê wê, salixkirina wê ya li ser pêşketina kes û maf û azadiyê û ankû maf azadiyê û hwd re wê, di rengekê de wê, pênasê û şîrove bikin. Di dema aqil de wê, ev têtînen weke yên ku wê di destpêkê de wê ji temen ve wê weke aliyekê wê yê ku ew wê pêwîst bin ku ew ji temen ve werina lê hizirkirin û şîrovekirin bin. Wê di wê çerçoveyê de wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê civak û civakbûn wê weke du diyardeyên ku wê di wê temenê de wê pêşkevin û wê bi wê re wê derkevina li pêş. Civakbûn û bajarvaniya ku wê di serdema navîn de wê di dema wê ya skolstiskî de wê dest pêşketina xwe ya wê demê wê bikê wê di dewama wê de wê pêşketinên nû wê xwe êdî wê li ser xate pêşveçûna civakê re wê bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Aliyekê din jî wê ew bê ku wê her têtînen ku ew pêşdikevin û ankû ew dihên ser ziman wê weke wan kirin û ankû di wê temenê de weke 'rast' kirin wê weke pîvanekê wê hin bi hin wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Felsefe wê, di wê çerçoveyê de wê, bi zanyariya ku ew diafirênê re wê bandûra xwe wê ji temen ve wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin bê.

Weki din wê pêşketinên weke bi felsefeyê ku wê bi hizrên filosofên weke descartes, hume, locke, bacon û heta filosofên demên piştê ên weke hegel, kant, û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê, di rengekê de bahsa wan bikê. Wê di wê çerçoveyê de wê, pêşveçûnên bi felsefeyê re wê, di wê rengê de wê, dema ku wê descartes wê bi bûjenî a dervî me re wê bikirpênê weke çavkaniyekê wê, di wê temenê de wê hizra di xwe de dihizirê wê, bixwezê ku ew ji wê dûrkeve.

Di wê rewşê de wê, hume wê, gavek giring wê bi têtîna lêpîrsînê a weke ya sedem û encamê wê, di rengekê de wê biavêjê. Wekî din locke têtîna destpêka emprisisma klasik re ku wê bikê wê, di wê temenê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê, bêtê ser ziman. Emprisism wê piştî wê bi pêvajoyên wê yên hizirkirinê wê, bi xwezê ku ew derkeve dervî ya klasik û ew di wê temenê de ew, di awayekê de wê, têtîna xwe ya bi aqilê zanyarî re wê biafirênê. Pêşxistinên di wê warê de ên ku wê karl popper wê bi hizrên xwe re wê werênê ser ziman wê bandûra wan li têtîna emprisismê jî wê di warê ji ya klasik bi ber ya dema hemdem a piştê çûyinê re wê di rengekê de wê, têtîhiştinekê wê li ser felsefeya zanistê û ankû bi gotina zanistê û hwd re wê biafirênê. Gotina felsefeya zanistê ku em wê pêşî wê weke qalibekê ku ew piştê wê weke pêwîst bê ku ew hundurê wê were tişî kirin bi wê re di dîmenekê fahmkirinê de wê bi wê

re em empatiyekê dênin wê demê wê bi wê re wê, di wê çerçoveya salixkirina navarokê de ku wê hin bi hin wê hizrên jji hev cihê wê çawa wê werina ser ziman ku ew navaroka wê salixbikin wê bi wê re wê hizrên nû ku wê werênina ser ziman.

Wekî din wê ji wê aliyê wê, di wê nûqtayê de wê, encamek giring wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê ew bê ku wê têngîna metafîzîkê ku wê, di emprisisme klasik re wê hebê wê hin bi hin ew wê hewl were dayin ku ew li şûn ve were lê hiştin. Di wê rengê de wê, di renekê de wê weke ku wê dîmenekê hizirkirinê wê bi wê re wê biafirênê û wê werê hanîn li ser ziman.

Di dewama wê de wê dikarê wê di awayekê din de wê, werênê ser ziman ku wê mijare têngîna zanistê û rengê wê yê fahmkirinê wê bi rêgezên navaroka wê re wê dema ku wê were lê hizirkirin re wê, bi rewşek dîyar, şenber, bi hebûna heyê, rewşa fîzîkî û bûjenê ku ew bi wê dibê û hwd re wê were dîtin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Wê di wê temenê de wê, zanist wê berî hertiştê wê ji ya nepeni û metafîzîkî ku wê bi wê ya hizirkirina berê hebê wê hin bi hin wê di nava wê de ku ew navberê bikê nava xwe û wê de. Di wê rewşê de wê, mijare salixkirina bi zanyarî ku wê çawa bê wê, di wê demê de wê ji renekê ve wê were dîtin ku ew wê, bi wê re wê were lê hizirkirin.

Encamên ku wê, di demên ronakbiriye û demên piştî wê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê werin û bibin wê di wê çerçoveyê de wê giring bin ku mirov wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Wekî din wê jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, mijare têngîna zanyariyê û zanîna dîyar re wê, xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Ji gotina zanîna dîyar wê intiba û fêrsa fahmkirinê a ku wê pêşî wê ji wê were fahmkirin wê ew bê ku wê tiştê ku ew karibê were pênasekirin û ew ne bi nepeniyekê ew hebê. Di wê nûqtayê de wê di nava gotinên weke nepeniyê û nezanînê ku wê ji hev cihê bin wê cihêkirin wê bi awayekê vekirî û dîyar wê were kirin. Ya ku mirov wê nizanibê wê di wê de wê ne wê wateyê ku ew wê, bi nepenî wê hebê. Nepenî wê wateya gotinê wê hinekê din wê komplike bê û wê di wate û fahmkirina pêşî de wê, têngînek metafîzîkî û sermedî de wê, xwediyê têngînekê û fahmkirinê bê. Di wê çerçoveyê de wê, jî wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, nepeni wê di wateya xwe ya pêşî de wê, tiştê ku ew wê weke di wateya nayê zanin de wê wernê ser ziman de wê, ew êdî weke ku ew hîc ew dikarê newê zanîn jî ew di renekê de bi kirde û intibayekê di xwe de wê werênê ser ziman.

Ji aliyê din ve jî wê dem ku em bi wateya gotina nezaninê re wê werênina ser ziman wê hinekê din wê bi nerînek cihêtirî wê were ser ziman. nezanîn wê di wateya xwe de wê wateya karina ghişîna li zanîna wê di wê de wê di rengekê de wê weke ku wê bihawênê û wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku wê zanîn û zanyarî wê bi zanistî wê pêşkeve wê, weke xiyaletekê wê nepenitî wê weke têtînek ku wê xwe wê zêdetirî wê bide lêpirsîn wê xwe di mejiyan de wê bide dîyarkirin. Wê di wê temenê de wê, ya bi nepeni û ya ne bi nepeni û hwd re wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtin ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin.

Di awayekê de ku em minaqekê ji gotina nepeniyê re wê bibêjin wê ew bê ku wê hebûna xwûdê ku ew çî ya û ne çî ya wê hertimî wê weke têtînek ku ew weke 'newê zanîn' wê ji mrov re wê bimênê û ew nikaribê bi zanyarî weke rastinekê were herê kirin bê. Di wê temenê de wê gotinên ku ew di hên pênasakirin wê bi wateya wan re wê, li ser çî temenê wê werina fahmkirin wê bi wê re wê di rengekê de wê were lê hizirkirin.

Di mijare têtîna zanina teqez û hwd de wê hinekê jî wê piştî demên ronakbiriye û hwd de wê were dîtin ku wê ji wê aliyê ve wê were dîtin ku wê were ser ziman bê. Lêpirsînên li ser gotinên weke zanina teqez û hwd wê, hê di demên ronasansê de wê, bi hizrên filosofên weke spinoza, descartes, û heta kant û hwd re wê, were dîtin ku ew wê di dîmenekê de wê were kirpendin. Wê di reng û awayên cihê de wê were kirpendin lê wê were kirpendin û ser ziman.

Di dewama wê de wê, di wê temenê de wê, hinekê jî wê di wê rengê de wê, lêpirsînên li ser wê têtînen bi wê re wê, di wê rengê de wê were kirin. Minaq piştî descartes di nava têtîna kaertezyani de wê bi lêpirsîna hizrên Malebranche û hwd de wê, karibê ji wê di wê nûqtayê de wê dîmenekê fahmkirinê wê derbixê û wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Ev wê di wê temenê de wê di wê rengê û awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di demên piştî demên ronakbiriye de û ankû di demên dawî ên ronakbiriye de wê bi zêdeyî wê li ser wê temenê wê bi perspektifa têtîna azmûnê û ya derve û hwd re wê were dîtin ku wê lêpirsîn wê li ser esasê zanînê re wê werina kirin. Kant bixwe jî wê dema ku wê metafîzîkê wê lêbipirsê wê çawa wê karibê wê weke zanistek din a xwezayê ku ew bi

azmûnê dikarê were fahmkirin û ankû na wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di wê rengê de wê, di nava aqilê teqez û yê azmûnê de wê, di wê rengê de wê, rengê hizirkirinê wê di wê rengê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê rêgezên wê yên bi fahmkirinê re ew li gorî xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, têgîna têgîna hegel bi xwe jî wê di rengekê de wê, bi fenomenolojikî wê di rengekê de wê, weke di xwe de wê pêşî bi têgînek azmûnê di çerçoveya pêvajoya pêşketina aqilê teqez de wê bixwezê û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê di têgînek 'dîyalektikî' û ankû hiyararşiyî a bi hev ve girêdayî re wê wernê ser ziman. Di wê rengê de wê, di mijare hizirkirinê bi felsefeyê re wê di wê temenê de wê, li ser temenê ya zanistê û ne zanistê û hwd re wê ji wê demê û pê de wê bi mejuya dîroka felsefeyê re wê were dîtî ku wê di rengekê de wê lêpîrsînek nû li ser temenê wê têgîna ya dema hemdem û ankû felsefeya dema hemdem re wê, fahmbikê. Gotina 'felsefeya dema hemdem' wê bi serê xwe wê weke gotinek ku ew wê weke pêwîstî bi wê hebê ku ew di wê temenê de ew were pêname kirin û salixkirin wê derkeve li pêş. Wê di wê temenê de wê ew wê, were kirin û wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê bi hizirkirinê wê re wê êdî wê hewldana bi wê gihîştina li hizirkirinê wê were dîtî ku wê bibê.

Ku em bahsa hegel bikin wê di dema dawî a ronakbiriye de wê derkeve û wê herî zêde wê bi xabate xwe ya bi navê "Fenomenolojîya tîne (Phenomenologie des Geistes)" wê nav bide. Bi alikariya Fichte wê, di wê demê de wê, di zaningeha tobingen de wê, bi dest fêrkiirînen teolojiyê wê bikê. Piştî mirina wî wê aligirên wî di nava aliyên çap û rast de wê, beş bibin. Ên weke bi aliyên rastgir weke Eduard Gans û Karl Rosenkranz û hwd wê derkevina li pêş. Di dewama wê de wê, wê, bi aliyê çapê ve ku wê marks ji di destê di nav de wê weke bi kesên weke Feuerbach û hwd re wê, derkeve li pêş. Li ser têgîna wî ya dîyalektikî ve wê bi şîroveyên marks ku ew wê weke ku wê bi gotina "min ew rakir ser piyan" re wê werênê ser ziman re wê, bi têgîna weke 'sêrjêrkirî' ku ew bisekinê wê pêname bikê. Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi wê têgînê re wê, di dîmenekê wê weke ku wê çawa wê, descertes wê aliyê derve wê, weke çavkaniyê wê werênê ser ziman wê bi wê re wê di rengekê de wê, êdî wê dîmenekê bi wê re wê weke ku wê marks bi wê gotinê jî wê derhênê re wê di rengekê de wê, dîmenekê fahmkirinê bi têgîna tîna hegel re wê werê ser ziman.

Şîroveyên hegel ên li ser hebûnparêzîyê ku wê zêde wê bandûrê wê jî wê zêdetirî wê bibina xwediyê bandûrê wî piştî wê, bi Søren Kierkegaard

û di dewama wê de wê li jean paul sartre û hwd re wê xwe bide dîyarkirin. Hegel wê di rengê de wî mirov dikarê weke zaroyê dema ronakbiriye jî wê di rengê de wî şîrovebikê û werênê ser ziman. Di xatên bi herikina jîyane wî de wê were dîtin ku ew ji malbatek dewlemend wê were û wê bi derfetên di dest wê perwerdeyek baş wê hilde. Di wê çerçoveyê de wê, li ser protestaniyê wê fêrbûnên xwe wê kûrbikê.

Hegel wê xwediyê têngînek dîrokî bê ku ew wê di çerçoveya têngîna xwe ya felsefeyê de wê bi temen dikê. Wê bi şêwayê xwe re wê dîrokê wê bi felsefeyê wê li ser têngînek hiyararşiyî a fenomenolojikî re wê di wê çerçoveyê de wê bi herikina dîrokê re wê werênê ser ziman. Ji wê çerçoveya xabate wî ya bi navê 'fenomenolojiya tînê' wê were ser ziman û hinekê jî wê were fahmkirin ku ew, li lêkolînên xwe li ser filosofên weke spinoza, Thucydides, Voltaire û hwd re wê bi kûrbûnekê wê bikê. Ji xwe, wê dema ku em li navaroka têngîna wî binerîn jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di temenê wê de wê karibê wî werênê ser ziman.

Weki din wê di dewama herikina jîyane wî de wê were dîtin û ser ziman ku wê di warê felsefeyê, aboriyê, civaknasiyê, civakê û ramyariyê û hwd de wê bi zanistên wan re wê kûr bibê. Hizrên wî di wan çerçoveyan de wê, bi dîmenî wê di rengê de wê were dîtin ku wê werina şîrovekiirn û wê werina ser ziman bê.

Di lêpîrsînên xwe yên bi felsefeyê de wê, bandûra hizrên kant jî wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtin. Di dewama wê de wê dîroka olê û pirtûkên pîroz ên weke incilê û ahitên kevn wê bixwênê. Wê ji wan wê bigihêjê encaman. Weki din wê lêpîrsînên bi têngînî ên Gotthold Ephraim Lessing li ser têngîhên olî re wê bi zimanekê di rengê weke yê wêjeyê de wê weke ku wê bale wî bikişênê û ew wê, di wê çerçoveyê de wê, bixwênê. Piştî ku wê hinekê din wê bixwênê wê were dîtin ku ew wê bi ramyariyê û pîrsgirêkên rojane ên jîyanê re wê zêdetirî wê weke ku wê, dest bi alaquadarbûnê wê bikê. Lê di aslê xwe de wê dema ku em bahsa têngîna felsefesi bikin wê, di wê rengê de wê, bi têngîna 'pergalên felsefî' ku wê, hizrên xwe wê werênê wê, yekser wê weke ku wê karibê were hanîn li ser ziman ku ew wê ji Fichte û Schelling û 'pergale felsefî' a wan wê bi bandûr bibê. Ji xwe wê li dora salên 1802'an û hwd wê, bi weşandina 'Critical Journal of Philosophy' bi Schelling re wê, di warê wê, bandûrê de wê êdî wê karibê bi zelalî wê li wê bihizirê û wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, bi têtîna 'bawerî û zaninê' re ku wê di heman denî wê di hinek kovaren de wê nivîsên weke li ser esasê 'hûqûqa xwezayê û nêzîkatiya zanistî a li wê' re wê, di temenekê weke rexnegirtina li kant, Jacobi û fichte û hwd re wê, bê dîtî. Di dewama wê de wê, hegel wê xabatên li ser wê li ser têtînen fizikê ên weke ya kapler û newton wê bikê û wê bi awayekê di nava renekê felsefeyî ê weke ya di bin bandûra felsefeya Sechelling a 'felsefeya xwezayê' a wî re wê, were dîtî ku wê bikê. Felsefeya xwezayê a Schelling wê were dîtî ku wê bandûra wê, li ser hegel wê di wê de wê, bi zêdeyî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Di wê demê de wê di nava hizirkirin û nîqaşên xwe yê li ser fizikê re wê, weke di nava mars û gerwêrkên din de ku wê rêgezê ku wê bi têtîna fizika dinamik a bi navê 'titius' wê bidest nîqaşkirinê wê bikê. Ew wê dema ku wê 'timaeus' a platon dixwênê wê ji wê bi hinek xwandinên ku ew wê di wê çerçoveyê de wê bi rijînê li hijmaran re wê ew wê bikê.

Di wê navberê de wê gelek wê hizrên xwe jî wê di renekê de wê, bi xwandina têtîna mantiq û metafizikê û bi hizrên aristo û platon re wê bidest afirandina wan bikê. Hegel wê di nameyek ji hevlekê xwe yê bi navê Friedrich Immanuel Niethammer re wê bi şênê wê gotina 'li ser haspekê ketina bajêr a 'gîyane dûnyê' wê bi gotin bikê û ev wê, werênê ser ziman. Di wê demê de wê pêşketinên bi şoreşa firansa û derketina li pêş a napolyon re wê werina dîtî û ew wê, bale wî bikişênê û ew di wê rewşê de wê dixwezê ku ew wê, fahmbikê.

Ev wê di awayekê de wê di derbarê têtîna hegel a hevgerîna gîyanî de jî wê piştê wê weke ku wê were dîtî wê hinek têtînan wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew wê di wê demê de wê, hem li ser felsefeya xwezayê, matematikê û mijarên din ên felsefeyê ên di wê çerçoveyê de wê bi hizirê û wê hizrên xwe ên di wê çerçoveyê de wê bidest afirandina wan wê bikê.

Hizrên Hegel wê di dewama wê de wê, bi têtîna spekulasyonên metafizikî re wê di renekê de wê xwe bidina dîyarkirin. Lê wê, hin bi hin wê belav bibin li giştîya europa jî. Ku em xabatên hegel ên 'dema jane' bi yê dema schelling re hildina li dest wê, çerçoveya hizrên wî biafirênin.

Felsefeya hegel wê dema ku mirov li wê dinerê wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê, bi têtîna destpêkek di dîrokê de wê karibê wê hilde li dest. Lê ew wê di renekê têtînek sentetikî apriorî' de ku wê weke kant wê hilde li dest wê, di renekê de wê, bê dîtî ku ew tefkirkirinên xwe bi

hizrên xwe re wê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê di rengê wê weke qatagorikirinê kant ku wê, li berçav wê bide wê, were dîtî ku wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê werênê li berçav. Di wê çerçoveyê de wê têngîna kant a weke 'ez dihizirim' ku wê ew bi têngîna weke 'wê, çawa wê yekitiya derkê wê bênê li holê lê wê ti gotinê wê weke nebê li xwediye' re ku wê werênê ser ziman re wê, ew têngîna manipulasyonê bi hizra ideayî ya wê re wê bênê ser ziman. Hegel wê di wê nûqteyê de wê dema ku ew hizrên xwe diafirênê wê bi gotina 'rastî yek û tam a' re wê werênê ser ziman wê, bi wê re wê çerçoveya têngîna xwe ya tîne' wê di dewama wê de wê bi wê re bi têngîna hizir, xweza û gîyanê re wê, çerçoveya hizrên xwe wê bi wê 'rastîya tam' ku ew wê qast dikê re wê biafirênê û êdî wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman ku "rastî tam a', lê hebûn bi pêşketina xwe re bi ber baştirbûnê ve hertimî diçe. Divê ku mirov bahsa cewherê têngîna teqezê wê bi wê bikê. Di dawîya dawî de wê tenê ya rast wê tişt bê. Ev wê bi tamî wê weke çawa xweza bi rastiya xwe, weke kirdeyekê bûyina wê û xwe bixwe bûyina wê ku ew ji wê dibê re ku ew dibê re wê werênê ser ziman. Ew wê, li ser têngîna bi hizirkirinê aqil, xweza û zêhnê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de gelek wê, werênê ser ziman ku wê, hizir wê di demekê de wê weke bi têngînek tamî wê bibê. Ku ew bû weke ku wê platon wê di rengê de wê werênê ser ziman mirov dikarê kirpendinê di çerçoveya hizra hegel de bikê. Mantîq wê li gorî wî navaroka wê weke bi hizirkirinê li ser esasekê rêgezî wê bide dîyarkirin. Hewldana fahmkirina hizrê, ku pêşî weke salixkirinekê, bê. Piştî wê di çerçoveyek têngîna a teqez de bi hebûnê wê, weke pêwîst bê bibê. Li vir wê têngînek hebûna saf wê xwe bide dîyarkirin di mejiyê hegel de. Li gorî wê, di destpêkê de wê ew salixkirin wê weke vala û razber bê. Ew wê fêrsê dide me ku wê hizir wê ne ti tişt bê. Hegel wê ya ku ew ji wê derdihênê wê ew bê ku ew ya têngîna 'ne ti tişt' wê di cih de wê ji wê newê derhanîn. Lê di pêvajoya gûharînê, pêşketinê û qatagorize kirinan de ku wê bibê. Ew wê, di dawîyê de wê mijarê wê werênê ser ziman rewşa 'dîtbar' û 'cewherê' ku wê bi wê re wê hebê.

Di wê demê de wê, di çerçoveya pêşketina hizrên nû piştî dema ronakbiriye de wê, du filosof wê di wê demê de wê, bi wê çerçoveyê re wê bi hizrên xwe re wê derkevina li pêş. Yek wê kant bê û ye din jî wê hegel bê. Di wê demê de kant, wê bi zêdeyî wê, li ser weyne aqilê mirov di azmûnê de wê bikeve nava lêkolîna wê de. Hegel jî wê mijare aqil wê bi weyna wê ya di xwezayê de wê kifşkirina wê ji aliyekê ve wê giring

wê bidita. Di xwest ku ew destûrên êqil ên li dînyê bûhûrîner in wan kifşbikê. Kant wê ya ku wê, li dînyê wê were depelendin wê weke bi aqlî dîtîne ku wê bikê wê, hegel wê, bi zêhnê wê re wê, têngîna aqilê dînyê û ankû avakerê dînyê wê li gorî xwe wê di wê de wê kifşbikê. Fichte ku ew hişmendiyê weke biriqîna ji zêhnê wê dibînê wê, bi xwandina hegel a hizrên wî re wê, aqil wê derxê li pêş. Wê weke ku wê piştre wê, xwandavanên hegel bixwe wê li qadan wê bi qêrîn wê weke “ya rasyonal a rastî ya”, “rastterqîni tam a” û hwd re wê werênina ser ziman.

Di wê demê de hegel wê bi lêkolînên xwe yên li ser mantiq û metafîzîkê, kirde û bûjenê û hwd re wê, weke ku ew wê bixwezê ew, di nava hizir û hebûnê de wê, cihêbûna wê, fahmbikê. Di w temenê de wê ji dîyariya bûjenî wê derxê û weke ku wê di rêgeza idealismê a pêşî de wê bibêjê ku wê, rastî wê gîyanî bê´ ku wê werênê ser ziman wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê bi kirpênê.

Li ser temenê idealisma fichte re hegel wê tiştêkê din ê şenber wê, di wê nûqteyê de wê, lê zêde bikê. Ew jî wê ew bê ku wê hebûnek şenber weke hebûnek gerdûnî a teqez û tam lê ku ew ne statîk û herikbar, û vegûharbar bê wê werênê ser ziman. Ev hizra hegel wê bi tamitamina wê weke ku wê taqabûlî têngîna ‘dîyalektîkê’ ku ew wê bikirpênê wê di rengekê de wê bikê bê. Hegel wê, tenê wê weke diyalektîkê wê ne kirpenê, wê weke “pêvajoya dîyalektîkê” wê di kirpenê û wê dihênê ser ziman.

Bi wê re wê, hegel wê du tiştan wê di aslê xwe de wê weke ku wê di ‘diyalektîka’ xwe de wê werênê ser ziman wê pênasebikê. Yek wê, ew bê ku wê, aqil wê ne teqez lê wê dîrokî bê. Di dewama wê de wê weke aliyê wê yê din ê duyem jî wê ew bê ku wê, mirov ku wê weke hebûna civakî ku wê di dîrokê bi pêvajoyên di gûharê re wê, bi wê re wê bi şertûmercên wê re wê wate û rengekê din ê nû ê fahmkirinê wê weke ku wê ji wê were wê werênê bê. Li şûna gotina teqezê bi aqil re wê kirpendina ya ‘dîrokê’ wê di wê nûqteyê de wê, weke pêvajoyek din a giring ku wê têngîna aqil wê di nava wê de wê bi pêvajoyên wê yên ‘pêşketinê’ re wê êdî wê bi çerçoveyekê wê bikê ku ew wê fahmbikê.

Li vir ku em bahsa nerîna hegel bikin wê dikarin wê bi wê re wê di wê rengê û awayê de wê bi wê re wê werênina ser ziman ku ew wê, dihênê ser ziman ku wê, weke erka fîlosof ew bê ku ew bi rêya hişmendîya teqez nêz bibê. Mirov jîyane xwe ku ew ji aliyên cihê ve wê dihênê ser ziman û pêşdixê bê wê di wê pozîsyonê de bê. Weke ku xwe weke yê pêşdixê û

dihênê ser ziman weke gîyanê herê bikê. Ew tekoşîna pêşketinê bide û ew menewi ya. Ew cewherê bûyin û hebûnê ya. Xwe mazinkirin wê bi rêya wê bibê. Ew wê, weke pêvajoya derketina 'gîyane dûnyê' wê dixwezê ku ew wê pênasebikê û wê bi wê rengê dikê. Ew jî wê li ser hinek rêgezna wê di wê rengê de wê bibê. Yek; xosletên mirov ên derûnî wê, gîyane kirdeyî wê niminêr bikin. Du; destûrên mirov, sazûmanên civakî û civaknasî û ramiyarî ku wê sazî û sazûmanên sivil jî di nav de bin wê 'gîyane bûjenî' wê, nimînêr bikin û wê bi xwe re wê bidina dîyarkirin. Hunera mirov, ol û felsefe jî wê di dewama wê de wê weke li gorî hegel wê 'hebûna gîyane teqez' wê, şenber bikê. Ew wê di wê çerçoveyê de wê dihênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku wê, di têngîna hegel a teqez de ku wê bi metafizîkê wê destpê bikê wê, weke tişt, çanda mirov û hwd wê, weke bigihijê felsefeyek tamî û wê bi wê re wê xwe bi watebikê û bide dîyarkirin re wê werênê ser ziman.

Wê dema ku em li navaroka felsefeya hegel, Fichte û Secelling dinêrin wê bi wê rengê wê gelek nûqteyên weke hevbeş wê di dîmenekê de wê werina dîtî. Fichte wê, felsefeya kirdeyê a descertes û têngîna kosmikî a mmonist ya spinoza wê di rengekê de wê, bi têngîna rewîstê a kant re wê, bikê ku ew bigihênê li hev di yekitiyekê de. Li gorî wî, cewherê hişmendiya mirov wê, ku wê weke teqez wê, 'tamiya kosmikî' weke bi dîtina rêyekê weke bi têngînek metafizîkî wê di serê xwe de wê tefkirbikê. Di dewama wê de wê, dema ku ew bahsa wîna rewîstî dikê wê weke xosletên ezîtiyê ên sereka wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew bigihênê rêgezê ku ew dikê tevgerê a dûnyê de. Ev rêgeza dûnyê dikê tevgerê wê hegel wê di xwe de wê bigihênê têngîna 'gîyane dûnyê.' Wê di lêkolîn û lêgerînên xwe yên felsefeyî de wê werênê ser ziman ku wê, 'felsefe wê erka wê 'ew hişmendiye derxê li holê û wê bide dîyarkirin.' Di dewama wê de wê bibêjê ku ew ji aliyê filosofan ve li asta jor a cewherê-hişmendiye wê pêwîst bê ku ew were lê gihandin. Li gorî wî ew dikarin rêgeza pêşî a zêhnê û ankû gîyanê bizanibin..

Di dewama wê de wê dema ku em li wê dihizirin em dibînin ku wê di

*Jaeschke, Walter (1990). Reason in Religion: The Foundations of Hegel's Philosophy of Religion. University of California Press

*Jaeschke, Walter (2013). "Absolute Spirit: Art, Religion and Philosophy". In Allegra de Laurentiis and Jeffrey Edwards (ed.). The Bloomsbury Companion to Hegel. Bloomsbury Academic.

*Burbidge, John (2006). The Logic of Hegel's 'Logic': An Introduction. Broadview Press

wê çerçoveyê de wê kant wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Kant wê di hizrên xwe wê ji wê cihê û dûr wê di dîmenekê de wê newênê ser ziman. Minaq wê rêgezên hizirkirinê ên kant wê bi serekeyî wê di wê rengê de bin. Yek; referansên felsefeyê ên sereka wê ezîtîya mirov û ceherê hişê mirov bê. Du; ku wê weke hegel û di rengê ku ew di rengekê de wê dihênê ser ziman wê weke dûnya wê bi giştîya wê weke bi têngînek gîyanî wê hebê û di aslê xwe de wê weke li gorî wê ezîtîyek kosmolojîkî û ankû kosmikî weke ku wê hebê re wê werênê ser ziman. Weke xale sêyem; wê, di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, hem di ezîtîyê de û hem di dûnyê de wê, wê weke ya pêşî û pêşî dihê wê ne fektorên entellektueli bin, lê wê fektorên weke rewîst û wîn bin re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, çerçoveya hizra kant wê, di wê rengê de ku em bi kortasî wê li wê dinerin wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê were dîtî ku wê çawa wê, di rengekê de wê weke ku wê di ahengekê û levkirinekê wê weke ya hegel, fichte û Scelling û hwd re wê, di rengekê de wê were dîtî ku wê were ser ziman.

Hegel wê dema ku em di dewama wê de wê bahsa hizrên wî bikin wê pêwîst bê ku em bahsa têngîna wî ya xwezayê bikin. Li gorî wî dema ku wê ji ahenge xwe wê derkeve wê ji ya teqez wê dûrkeve re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di nava dem û fezeyê de wê, bûjenê wê bi têngînek derveyî wê belav bikê. Lê dîsa wê ew wê di xwezayê de wê, bi berdeyamî wê xwe bide domandin. Wê di nava şertûmercên kişîna ardê û hwd de wê, ew wê, bûjenê wê di yekitiya wê de wê bigihênê li wê rewşa wê ya ahengê. Wê, berê wê pêşketina di wê de wê hertimî wê li wê yekitiya ideal ku ew bibê ve bê. Lê wê hertimî wê di wê rengê de wê, weke di nava xwezayê de wê, weke ji wê ahengê derketinê û bi wan rêgezên xwezayê gihiştina wê ahengê re wê ew wê bibê.

Di nava xwezayê de wê, dema ku wê bahsa wê were kirin wê, karibê bi têngîna awa, hizir û yekitiya zindiyîtîyê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê yekitiya zindiyî wê di çerçoveya yekitiya kirdeyî a hizirî de wê, dihênê ser ziman û wê di wê nûqtayê de wê ketina ferqêbûnê wê weke gihiştina hişmendîya bi xwe û bi wê re azadîya xwe jî wê, di rengekê de wê weke ku wê bixwezê wê bi kirpênê.

Di gîyane bidawî de wê mirov wê bigihijê bigihijê wê hişmendîya wê azadîya xwe. Bi hizir û gîyanê re wê xwe bi xwe re wê, bigihênê li wê çerçoveya fahmkirinê. Di gîyanê de wê ew hizir wê hişê ku ew dihênê li holê wê bi zanîna wê re wê êdî wê li wê têngîhiştina li xwe ku wê bikê û

wê pêşbixê wê bigihêjê. Li gorî wê gîyan xwezayê û bi rêya kirinê wê, di rewşn weke di olê de, felsefe de, hunerê de û heta di dewletê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Di wê de wê, têgîna azadiyê wê, minaq di çerçoveya têgîna dewletî de wê weke başîyek hevbeş a giştî bê ku ew wê dihênê ser ziman. Lê di dewama wê de wê, bi ghiştina ya bsinor wê bi wê re wê weke ku wê bibê. Ji wê derbas bibin. Lê her pêşdeçûyin wê bigihijê tambûnê û her tambûn wê weke bi ber ya tamtir û baştîrbûnê ve wê weke ku wê herê. Ew wê, weke têgîna ku wê ya bi sinor ku ew sînore xwe derbas bikê bi ber ya bêsînor a teqez ve bi gîyanî herê wê, pêname dikê. Li gorî wê gîyan wê bi derbasbûna sinorê re wê, were li holê. Huner wê, derka sehî wê rastîfîya wê bi xwe re dide dîyarkirin. Ol bi xwe re di nava pêjnek bi sînor de wê, gotina xwûdê wê ji mirov ve wê weke bide vebêjin. Di dawîyê de felsefe wê, bi cewherê-hişmendîyê hizirkirin ku wê tefkirkirinê bi rastîya hetaheta re wê fahmbikê û di her tiştê wê bi aqilê ku ew fêr û nas dikê re wê, bi ber avabûna zanistan re wê herê. Ti tişt wê dervî ya tami wê nebê.

Ew li ser têgîna gîyane teqez re wê, hizirkirina xwe wê bidomênê û wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê nakokiyên keviyê hatin derbaskirin wê hingê hemû bi hev re wê bikeve nava levkirinê. Di dewama wê de wê pêvajoya têgîna dîyalektikê wê werênê ser ziman. Ew wê dîyalektikê wê di wê nûqteyê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman. Aliyê razber û ankû mantiqî ku wê li ser temenê wê bê ku wê 'her tişt wê li ser temenê bûyin û hebûnê re wê bibê bê.' Weke di nava fahmkirin û hizirkirinê, stabilitebûyin û biryardarî, û weke ya ayni û yê din wê farqe nava wan re wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Ew wê, di çerçoveya aqilê bidawî de wê, pêname dikê û wê dihênê ser ziman.

Di awayê din de wê, bi têgîna rasyonali ku wê yekitîyê û hwd wê, nêrînî wê bibînê û ne bi yekali wê fahmbikê. Ew wê, li ser temenê têgîna dijbaran ku ew hev derk dikin bin. Hevdû red dikin. Ew wê, bi aliyê aqilê bêdawî re wê, dihizirê û wê dihênê ser ziman.

Aliyê din ê weke bi têgînek speuletîfî ku wê li wê bihizirê wê bi têgîna pozîtîvî weke aliyê hişyar wê werênê ser ziman. Di wê de wê weke yekitiya dijbaran û bi wê re wê ghiştina encamên baş re wê,

*Kroner, Richard (1971). "Introduction". Early Theological Writings. University of Pennsylvania Press

*Longuenesse, Béatrice (2007). Hegel's Critique of Metaphysics. Cambridge University Press

pênasedikê. Li gorî wê, 'ya spekuletif û ankû pozitiv weke bi rasonali wê, ya li hemberî xwe wê, kifşbikê û wê derk û têbigihê û wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê, bigihijê têtînek tamî. Ev wê li ser têtîna 'sedema pozitiv' re wê weke aliyê ku wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Weki din dîyalektikê ku wê di nava tiştê de wê weke bi tevgera tiştê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, ne tenê wê weke yekitiya dijberan lê wê weke bi tevgerî temenê avaker tefkir bikê. Li gorî hegel wê aqilê sermed wê bigûharê. Di pêvajoyek sermed de ku wê ji wê hilde û wê bi wê re wê dîsa wê li wê dênê. Bi wê çerçoveyê de bi xwe re dikeve nava yekitiyê. Ew wê, nûqtayê wê hizra gîyanê weke bi metafora tovekê re wê dihênê ser ziman.

Ew wê di wê rewşa wê tovê de wê çawa wê, pêşkeve û wê, di nava wê gûharînê de wê, weke wê winda bibê. Di wê de wê, fêrse pêşketinê wê di wê de wê hebê. Wê bibê weke xwe. Ew wê bi mijare wê ajoya ku ew di xwe de bê û weke ne di xwe de pêwîsta bê re wê bibê. Weke ku wê ajoya hundurîn wê çawa wê ki bûyinê wê dirêj bibê. Ji yekê wê gelek derkeve. Lê di wê de jî ku ew pêşneketina weke tovên lawaz wê hebin. Di wê pêvajoya wê pêşketinê de wê weke 'armanca xwe de wê bide diyarkirin û ew wê fêkiya wê bê. Ew wê, weke rewşa wê ya pêşî ku ew wê bi wê bibê bê.

Li gorî hegel wê hebûn wê gûharin bê. Wê hebûn wê bi hemûya wê re wê tenê wê weke gûharîn û bi wê re wê kêliyêk bê. Bo bi tememi fahmkirina wê li rewşa tovê pêşî wergerîna wê, pêwîst bê. Di wê gotinê de wê, hizra pêşketinê wê, bi pêşveçûnê, weke li awayekê din lê bûhûrînê bi wê pêkwere.

Bo hegel wê gotin wê weke cihêyîya nava bûjanan bê. Gotin wê pênasekirin û derkkirin û nerînîyî bê. bi gotinek din ji wê 'dem' bê. Bi wê re wê, dema ku wê di felsefeya xwezayê de wê, werênê ser ziman wê, bi pêşveçûna bi gîyanê re re wê bibê. Wê pêşketinek ku ew xwe derbas dikê wê bibê. Tenê di felsefeya giyan de pêşketin, pêşketina ku ji xwe derbas dibe hebe. Dema dawî tê betalkirin; Wenda dibe, tê înkarkirin, lê aramiya xwe di yekparebûna têtîna xwe de dibîne. Kes bi vî awayî dimire, lê mirina wî di parastina cureyê xwe de qedera xwe digire. Di cîhana ruh de, yek figurê giyan dikeve şûna yê berê, û B. Gothic Ronesanê dişopîne. Sînor ji hêla şewaza nû ve hatî danîn, ku di şewaza kevn de şikestinek e. Hegel van şikestinan jî wek hilpekînen (splash) qalîteyê bi nav dike. Lêbelê, ji bo Hegel, di cewherê xwe de pêkhatek wusa ne nabê.

Di nava wê pêvajoya bûyinê de wê tov wê mazin bibê û wê bibê dar, wê dar bi mirê û wê tov herê destpêkê. Di wê nûqteyê de wê, destpêk û dawî li hev dikeve re wê, bènê ser ziman. Ew wê, gotina pêşketinê wê dema ku wê bi zêhnê wê werênê ser ziman wê bi dîrokê re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di mantiqê de hegel wê “perspektîfa zanistî” ya ku di fenomenolojiyê de peyda bûye, pêşdixe. Vê yekê nîşan da ku tesbîtên mentiqî (qategorî) ne wekî di metafizîka klasîk de, ne wekî diyardeyên rastiyeke ji mijarê serbixwe, ne jî wekî di felsefeya Kant de tenê wekî diyardeyên mijarê têne fahm kirin. Belê, divê ew ji yekbûna subjekt û nesneyê bèn fahmkirin.

Bi wateya wê ya teybet re hegel wê li mantiqê wê bi têngîna aqilê saf re wê li wê bihizirê. Li gorî wî wê weke pêwîst bê ku ew, bi aqilê saf û têngîna aqilê teqez di yekitiyekê de ku ew, cihê felsefeyê, mantiq û metafizîka klasîk bigirê re wê li wê bihizirê. Li gorî hegel destnîşanên mantiqî wê, ontolojîkî bin û wê, ne tenê ni navaroka hiş re wê, alaquadar bin, bi heman rengê weke ya hundurîna dînyayî jî wê di rengekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di dewama wê de wê dema ku ew li ser çerçoveya afirandina qatagoriyan dikê wê, li gorî danîşandina mantiqê û xwezaya dîyalektîkî ku ew bê kirin. Bo wê hemû qatagori di çerçoveya pergalek tami û hevgirtî û yekitiyê de ku ew werina pêşxistin û ji hev wê werina derhanîn wî bi wê yekê bi wê bawer dikir. Di dewama wê de wê, li ser wê re wê dema ku ew têngîna hebûnê wê li wê bihizirê û wê bi referansên wê re wê werênê ser ziman wê bi pîvanên weke nitelikê, nitelikê û pîvanê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê bi têngîna qaliteyê re wê, were ser ziman ku wê, weke bi saf û bi hebûnê were pênasîn û ser ziman. Li gorî hegel salixkirina gotina hebûnê wê, hertimî wê navaroka wê ji aliyekê ve wê vala bihêlê û ankû wê bi wê rengê wê bide dîyarkirin. Ew wê, di dewama wê de ku ew, hebûnê salix dikê wê, bi têngîna ‘ne zêde û ne jî kêm’ re wê, bi têngînek pîvanî wê bixwezê ku ew wê bènê ser ziman. Li gorî wê ‘têngîna neyînê ji ya hindikê kêmanê û tiştê ku ew ji tiştê pêşî wê bi hizirkirinê dîyarbikê. Bi wê re wê dema ku wê li destpêkê wê were hizirkirin wê bi heyîn û neyînê û ankû hebûn û tûnebûnê re wê, were hizirkirin. Weke du têngihên vajî hev bin. Lê bi hev re dibin yek jî. Herdûk ku wê di hev re wê derbas bibin wê li gorî hegel wê, qatagoriyekê wê bi serê xwe wê wê

*Longuenesse, Béatrice (2007). Hegel's Critique of Metaphysics. Cambridge University Press

biafirênê. Ew jî bi bûyinê û di wê bûyinê de hem dîyarbûn û hem jî hebûn û hem jî tûnebûn wê hebin û wê bi hevvebûna wan a beremberê hev re wê, dîyarbûna wê bibê.

Bi rêya yekitiyek hebûnekê ku wê, li hebûnek navbeyn wê were lê hizirkirin wê, demê dîyarbûna hebûnê bi encamên wê re wê bibê. Ew wê, weke bi gotina 'dasein' re wê, dihênê ser ziman. Ev gotin wê di almanî de wê, di wateya bûyinê û dîyarbûna wê de bê. Ankû 'hebûn û dem' bi hev re wê karibê wê bi wê re wê, salixbikê. Martin Heidegger di xabate xwe ya bi navê 'dem û hebûnê' de wê, di wateya hebûnê de wê bikarbênê. Hegel jî wê, dema ku em li rengê salixkirina wê ya ku ew bikardihênê wê dibînê ku ew wê di heman rengê de wê bikarbênê. Di rengê ku wê heidegger wê, bi wê re wê li wê bihizirê, wê di dîmenekê wê weke ku wê bûyinê ku wê salixbikê wê beremberê wê 'nebûnê' û ankû 'tûnebûnê' jî wê di wê de wê weke ku wê bixwezê wê salixbikê û wê di wê de wê li ser wê bisekinê. Ber ku wê di têngîna 'dasein'ê de wê, weke li hemberî ya din ku ew disekinê û ankû heya di nava têngînek dualiteyî de. Wê demê wê bi hebûn û bûyinê re nebûn û tûnebûnê jî wê beremberê wê di wê rengê de wê salixbikê û wê werênê ser ziman. Di gotina hegel weke li ser spinoza re wê ragihênê "Omnis determinatio est negatio" û ankû 'her dîyarkirin di xwe de neyînekê dihawênê' ku wê werênê ser ziman li ser wê bisekinê. Her diyarkirin wê di xwe de wê, sînorkirinekê wê bihawênê û hegel di xwezê ku ew wê bi wê re bi kirpênê. Ankû ya sermed û ya nesermed ku ew di yekê de wê weke 'rastiyekê' bide dîyarkirin jî wê, weke bi wê re herênî û nehêrênî bi hev re wê, weke bi pêwîstiya kirpendina wê hebê. Di mijare ya sermed de ku ew, bo xwe hebûna xwe diafirênê. Hegel wê weke qatagoriyek 'bo xwe' wê di rengê de wê dixwezê wê pênasabikê. Di dewama wê de wê qaliteyê wê bi wê re wê, weke li ser wê bi aliyê qatagoriyê ê duyem re wê, dema ku ew di dewama wê de wê dihênê ser ziman wê di wê de wê, bi kirpendinên li ser wê re wê ew wê bide nîşandin. Wê demê wê beremberê wê ew hebûna dibê ku em wê weke 'yek'ê wê bi kirpênin wê weke 'ew yek' ji 'yekê' wê di dîmenekê fahmkirinê de wê bi wê re wê xwe di rengê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Çendî ku wê 'yek' û 'yek' wê ji hev cihê jî bin lê wê weke bi têtîliya hev re wê bişibihina li hev jî bin.

Hegel wê di dewama wê de wê gotina 'saf' wê di rengê de wê, li ser

*Magee, Glenn Alexander (2001). Hegel and the Hermetic Tradition. Cornell University Press.

wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê bi xwezê ku ew di nava gotina 'nicelik' û 'nicelikek diyar' wê cihêbûnê bikê navê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê di nava têngîna gotinê de wê di wê de wê bixwezê bigihijê armancê, wê weke ku wê bi têngîna 'kişînê' û 'tahfanê' de wê, 'dayimîfî' û 'cihêbûn' ku wê hebê re wê, bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, bi têngîna 'weke tişt bi pêwîstîni ya din cihê ya' re wê, bikirpênê.

Ew wê, di wê de wê, bi wê têngîna pîvanê, nicelikê û nitelikê re wê, bi yekitiya wan re wê alaquadar bibê. Ber ku wê di serê hegel de wê fenomen wê ji yekitiya nicel û nitelê wê di rengekê de wê weke ku wê pêkwerê. Di wê çerçoveyê de wê gûharîna niceli wê niteli jî wê bi xwe re wê werênê. Weke ku em çawa bi ava dikelê re wê bi gûharîna nicelikî wê çawa wê nitelikê jî wê werênê. Wê, di encama wê de ya wê weke hêmê û ankû bûharê wê bibê û yan jî wê bicemidê û weke qaşa lê were. Li gorî hegel ev wê di temen de wê weke qatagoriyek 'weke qata binî' wê bi xwe re wê weke ku wê salixbikê. Wê, bi wê re wê bi têngîna ''substrat' û rewşan re wê, têkilidar wê rengekê bide diyarkirin. Ev wê rewşek ku wê bi wê re wê weke ku wê li cewherê wê, têkildar wê, têngînek temenê wê bi xwe re wê di fahmkirinê de wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di wê nûqteyê de wê têngîna cewherê wê dema ku ew bi mantiqê re wê dihênê ser ziman wê weke aliyê zor ê ku ew pêwîsta bi wê re wê were fahmkirin wê li wê binerê. Ew wê, di hebûnê de wê, di şîroveyên weke bi xwe re, di xwe de bûyinê û hwd re ku wê bikê wê di dawîyê de wê bi wê re wê gotinê wê werênê ser xêvê' û wê bi wê re wê, şîroveya xwe wê bide domandin. Wê dema ku wê hegel wê bahsa hebûnê wê bikê wê, diyarkirina mantiqê hebûnê wê ji bûyinê wê cihêtir bê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi wan duiyan wê dihênê ser ziman. Weke ya giring û ne giring, hevyeke û cihêyî, negativ û pozitiv, bingih û ne bingih, bûjen û awa, awa û navarok, merc û bêmerc û hwd re wê, bi dîmenekê wê di dewama hev de wê werênê de ziman.

Di dewama wê de wê, di nava wan duiyan de wê, hizirkirinêmn xwe wê bi têngîna aliyên lev dikin û nakin, cihê û ne cihê, redkirinê û herêkirinê û hwd re wê bi têngîna 'nakokiyê re wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê çi wê hev wê herê bikê û wê redbikê. Çawa dikê û çawa red dikê û hwd wê di wê de wê çawa wê xwediyê rewşek rastteqîn bê û ankû ew rastteqîn wê hebê û ankû nebê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Hegel wê, di dîmenê ku ew li wê dihizirê wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman ku wê weke bi kant re ku wê çawa wê li

hizra kirdeyê lê were birin ku ew li wê newê birin re wê, bixwezê ku ew di rengekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Li gorî rêgeza nakokiyê wê ne tenê bo mercên derve wê bûhûrîner bê. Wê, di temenê hebûna hemû zindiyan de bê. Li gorî wî nakoki çendî di xwe de hawand wê ew çendî wê weke zindî bê. Li gorî wî hêzek wê di nava nakokiyê de wê bi wê re wê derkbikê. Di wê temenê de wê bi xwezaye mantiqî û rastiya gîyanî re wê temen bê.

Di mijare mantiqê de wê, hegel wê bi zêdeyî wê bi wê re wê, bi 'dîtbariya' wê re wê alaquadar bibê. Lê ji aliyekê din ve jî wê bi têngîna kant a weke 'tişte di xwe de' re wê zêde wê weke ku wê alaquadar bibê. Bi wê re wê armanca wî ne ew bê ku bi têngîna 'tišta di xwe de' û 'dîtbariyê' wê farqe wê ji holê rabikê. Ew vajî wê dixwezê ku ew dîtbariyê ku ew di xwe de bi tišta heyî wê weke rastiyeke bêne ser ziman.

Bo hegel ku wê weke tişteke bi serê xwe bê tişt, ne di dîtbariyê de lê di xwe de tişteke ku ew bê dîtîna bê. Wê demê li pişt têngîna 'ya di xwe de' de wê, li piştî wê li çî wê karibê were lêgerîn wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê. Ew di wê nûqtîyê de wê, hizra ku 'di xwe de' ku kant di wê de dikê ku ew kûr herê wê, beremberê wê bi dîtbariyê di xwe de weke bi heyinê wê li wê bihizirê û wê, bixwezê wê bi wê rengê wê bi kirpênê. Li gorî hegel wê 'dîtbarî' wê hem wê li hemberî tišta di xwe de û hem jî wê 'bi hebûna rastarast' wê weke rastîyekê hê bilindtir bê wê werênê ser ziman. Ew wê, di dîmenekê de wê cewherî bê. Wekî din hebûn wê, hê ne weke dîmenekê hê nebûyî bûjenî bê...

Hegel wê ji hêlekê ve wê, ya teqez wê, bi cewherê û bûyinê û ankû bi gelemperî bi kifşkariyên giştî wê, bi biriqîna wê dahûr bikê. Ew wê bi têngîna lêbarkirinan û bihizirê û wê, wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, "dema ku ew hatiba redkirin wê weke 'valabûnek' wê bûba. Bi ya vajî bi serê xwe wê weke bi 'tişibûnekê' dikarê werênê lê hizirkirin. Hizirkirin wê bi awayekê teqez wê bi ya derveyî re wê rû bi rû newê. Wê dervî gotina teqezê wê bi dîtîna wê weke ku wê bibê. Wê ji xwe teqezî wê nekeve nava biriqînek li derve. Wê teqezî wê weke di xwe de wê bi destpêkekê wê bide dîyarkirin.

Hegel wê di têngîna mantiqê de wê, dema ku wê, di dewama wê de wê, şîrovebikê wê bi têngîna gotinê re wê, di wê de wê kûrbibê. Ew wê, gotina gotinê wê, di rengekê de wê, weke ku wê di rêgeza xabate wê ya sêyem de wê, bi têngîna egoyê re wê bi şîbînê. Li gorî wî gotin wê weke egoyê wê, di xwe de wê xwediyê yekitiyekê bê. Ew wê bi gotina 'di derbarê xwe de weke yekitiyekê' wê, pênasebikê.

Hegel wê, wê navaroka wê bi razberkirinê re wê, bixwezê ku ew wê, bi xwe re di dîmenekê bêsinor de ew bigihijê wekheviya azadî. Li vir wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê hegel wê li wê bihizirê wê, gotin ku wê azmûna empirîkî wê redbikê û ankû na. Li gorî hegel wê di navaroka wê de wê, ew wê rednekê. Li gorî hegel, di gotinê de wê, dema ku mirov wê cihê, tekane û vekirî wê bikê wê, di wê de wê, weke nerînî kirin, danîşandinkirin û bi sînorkirina wê bê kirin. Di wê de wê, ya giştî redkirina wê, weke encama wê bi tekanetîya wê bê. Li gori wî, redkirina radkirinê wê weke encama wê, bi ya giştî re di hevîyekiyekê de bûyinê wê bi xwe re wê werênê. Gotin wê ya giştî û ya tekane wê di xwe de wê bigihênê yekitiyê.

Li gorî hegel wê di gotinê de wê aliyê darazê û dîyarkirinê wê hebê. Di wê de wê, dema ku em bi aliyekê baş de wê dîyarkirinê bikin wê, xwediyê awayekê rêzimanî a di hevokê de ku wê bingihê wê karibê biafirênê jî bê.

Li gorî Hegel, hevok bêyî ku bibe daraz dikare darêjka rêzimanî ya darazê hebe. Hevoka "Arîstoteles di 73 saliya xwe de, di sala 4. a olîmپیya 115an de mir" ne biryar e. Her çiqas hevoksaziya biryarê nîşan bide jî, têgehek giştî bi kesane ve girê nade û ji ber vê yekê hewcedariyên mantiqî yên darazê pêk nayîne. Lêbelê hevoka jorîn dikare bibe biryarek, ankû dema ku hevok di rewşekê de were bikar hanîn ku gûman heya ku Arîstoteles di kîjan salê de miriye an çend salî bûye û dawîya gûmanê di hevoka ku li vir hatî nîqaş kirin de tete diyar kirin(Justus Hartnack, mantiqê hegel, r. 86).

Li gorî hartnack wê, ev hevoka hegel wê, di rengekê de wê, hem karibê di rengekê de hem bi têngnek dahûrî wê cihêkirinê wê bikê û wê, heman hevok, weke pêwîstîniyekê, şîyariyekê û hwd jî wê karibê wê fahmbikê. Di dewama wê de hartnack wê serî li mantiqê aristo wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Weke "hemû mirov mirar in", "cajus mirovek a", "wê demê cajus mirovekê mirar a" wê bi encam wê re wê bînenê ser ziman. Ev wê weke li ser temenê kirdeyê a şîroveya hegel re wê were kirin. Di dewama wê de wê bi şîroveya têngîna bûjenê re wê, di wê rengê de wê werênê ser ziman. Li gorî Hegel, têngîna nesneyê ancax bi qasî ku pêwendîya wê ya pêwîst bi têngîna kirdeyê re hebe, dikare were fêhm kirin. Di vî warî de jî mijara "zanista mantiqê" ye. Dahûrên felsefî yên Hegel gav bi gav ji "mekanîkî" ber bi "kîmyawî" ve ber bi nerîneke "teleolojîk" ya bûjenê ve dibe. Di objeya teleolojîk de, dawî û pêvajoyên ber bi

dawiyê ve bixwe, êdî nikarin ji hev cuda bin. Subjektîvî bi xwe objektîf diçêt, Hegel ji vê yekitiya sùbjektîvîteyê û objektîvîteyê re dibêje hizir.

Li vir wê di hizir de wê, bi gotinê û hizir wê, hebûnê û mantiqê cewherê û bi dîyarkirinê bi mantiqên gotinê re wê, rastîtîua hizir wê, bikê wê bènê ser ziman. Hegel di nava têtîna xwe de wê, sê xatan wê di nava wê hizirkirinê de wê weke ya jîyanê, aqil û teqeziyê wê cihê bikê û wê li ser wan bisekinê. Hizra jîyanê wê bi yekitiya bedenê û gîyanê re wê were fahmkirin. Bi ya zanîne re wê, zanînek rast û dûrûst bi zanîne bûjenê re wê, bi zanîna wê re wê bikeve nava tefkirkirinê. Di ya dawî de wê bi têtîna teqezê wê bi felsefeyê ku wê bi wê bigihijê asta xwe ya jorin re wê di dewama wê de wê weke bi wê re wê êdî wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku em bi felsefeya hegel re li mijare felsefeya xwezayê û ankû xwezayê dinerin wê di wê de wê, bi têtînek weke ya ku ew ji hizir bi ber xwezayê ve ku wê li wê bihizirê re wê weke aliyekê ku ew zêde di wê de wê xwediyê lêpîrsînê bê. Di wê nûqteyê de wê, hegel wê, di çerçoveya wê sinorê fahmkirina wê de wê weke ku wê nemênê û wê mijare xwezayê wê, di aslê xwe de wê, bi hebûna mantiqê ku wê bixwezê wê bi fahmbikê wê, di wê de wê bi gihiştina mantiqê wê re wê tenê wê bi têtînek mantiqî a dîyalektîkê ve girêdayî û têtînek gûharîner ku wê ardnigariya wê têtîha teqez biafirênê re wê, bi ideayekê wê werênê ser ziman. Li vir wê di wê têtînê de wê, weke ku wê ne diyarî wê pîrr zêde wê xwe di gotinê de wê bidina dîyarkirin.

Weke bi bi têtîna xwezayê de wê, bi têtîna mantiqê cewherê wê re wê, bixwezê ku ew wê bi destûrên xwezayî re wê werênê ser ziman. Li gorî wî, xweza wê temenê her tiştê bê, xûy û kirinên mirov dide dîyarkirin lê wê, ne weke tişteke xwezayî bê. Li gorî wî destûrên xwezayê bi rêya sehan nayên derkkiirn. Li şûna wê xwediyê bûyinek mantiqî bin û gîyane hemû xwezayê dizanê wê di hizir û hizirkirina wê de diyar bin.

Di dema pêşî a dereng a felsefeya xwezayê de wê filosofên weke Scelling wê vajî hegel wê, xweza û hizrê wê, di hemyekiyekê de wê nebînê. Di hizra wî de wê, xweza wê derkeve li pêşîya hizir. Li gorî wî xweza tenê weke hizrekê û ankû gîyanê nebê, wê ya din bê. Di xwezayê de wê li gorî wî wê hizir wê, xwe di xwe de wê derveyî bê. xweza wê, dervî hizir wê were dîtin. Bo hegel wê bi hemûyîya wê menewiyet ku wê ji ya xwezayî a teqez wê, di asta jorin de bê. Ber vê yekê hegel dibêje xirabi wê ji xwezayê wê di asta bilindtir de bê. Li gorî wî wê, bi wê yekê xwezayê, ne weke rastiyeke xira bibê bê. Lê rathatîniya gîyanî bi keyfi û xirabi ku ew heta nûqteya jorin bidomê wê demê wê ji gûharîna stêran a

asayi wê bi rêjeyek zêdetir wê bilindtir bibê. Di wê nûqteyê de wê nûqteyên ku wê cihêbûnên nava hizra hegel û kant de jî wê di rengekê de wê di wê nûqteyê de wê bide diyarkirin. Ew ne tenê ji derveyî hişmendiyê tê dayîn, ew tiştek ku her gav bi giyanî tê fahm kirin e. Di heman demê de, Hegel tu carî vê cewhera naskirî ya ku her tim bi destkeftiyên sùbjektîvîteyê pêk tê, li dijî “xwezaya bi xwe” nahizirê. Li gorî Hegel, bêwate ye ku mirov hebûneke “rasteqîn” lê nayê naskirin ku ji hişmendiyê derbas dibe, bê wate ye.

Di têtîna xwe ya xwezayî de hegel wê bi diayelektikî wê bihizirê û wê bêtê ser ziman ku wê, yek ji ya din bi pêwîstî wê derkeve û bi encamên wê li nêzî rastiye û xwediyê pergalek bi pêvajoyî bê re wê werênê ser ziman. Ew wê, pêvajoya wî ya bi xwezayê ku ew wê dihizirê wê, ne pêkan bê ku em wê weke teoriyek peresendinê wê bixwênê. Lê wê di rengekê ne dûrî wê de wê, bi têtînek dîyalektikî wê di dîmenekê bi rêk û pêk de wê werênê ser ziman. Hegel wê xwediyê wê tenê wê weke teoriyekê bi zanînê wê fahm nekê. Wê weke rêgezkarîyek bûjenî û bi rêgezên wê di çerçoveya dîmenekê kirdeyî ê bi bûjenî û fizikî de ku mirov wê karibê wê fahmbikê re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li vir wê, bi têtîmek zanînî ji ya torikî zêdetirî wê nêzî aqilekê pîretikî wê di wê rengê de wê weke ku wê hilde li dest.

Li ser wê re wê êdî wê bikeve nava fahmkirina pêvajoyên gûharînê ên bi têtîna fîzîkê re. Ew wê dema ku wê pênase dikê wê weke bi bûjenî û organikî wê weke pêvajoyek vegûharînê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ji vir wê dema ku em dihêna ser têtîna hegel a fîzîkî û mekanîkî wê mijare pêşî a ku wê di deestpêkê de wê derkeve hemberî wê ya mekan û dem bê. Ew wê vajî kant wê nexwezaê ku ew wê, mekanê û fezeyê bi derkên aqilê kirdeyî re wê fahmbikê. Vajî wê li gorî wî ber ku ew ji aliyê aqilê teqez ve hatina çêkirin wê xwediyê rastiyeke bin re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî dem û mekan wê zêde ji hev wê ne cihê bin. Wê bi hev ve wê girêdayî bin. Ew wê bi gotina wî ya di wê warê de ku wê têtîne wê bide me a bi rengê “feze di xwe de wê bikeve nava nakokiyê û wê di demê de wê biafirênê” re wê werênê ser ziman. Li gorî hegel wê feze wê bi aprioriyî karibê bi sê dîmenan ew were derhanîn. Li gorî wî qatagoriya mekani ku wê, bi yê dervî xwe bi

*Marx, Karl . "Theses On Feuerback

*Moland, Lydia L. (1993). Hegel's Aesthetics: The Art of Idealism. Oxford University Press

awayekê razber karibê were pênasekirin. Ew razberbûna wê jî wê, bi bi ne diyarekê re wê, di heman wateyê û ankû hevîyekîyekê de bê.

Di mijare qatagoriyê de wê bi aliyên wê yên gotinî, ên saf, têkiliyê şîbînê û hwd re wê, di dewama wê de wê were dîtin ku wê bihizirê. Gotinên weke yên dem û mekanê wê ji devereke wê çawa wê xwediyê sînore bê re wê werênê ser ziman. Di nava gotinê de wê, bi wê têtîna wê re wê, ya sabit û ne sabit wê di wê rengê de wê çî bê wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê kifşîkê û wê werênê ser ziman. Wê bi têtîna dirêjeyî û mekanî wê li wûcana wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di kirdeya gotinê de wê, di wê rengê de wê bi wê re wê bihizirê. Minaq di gotina mekanê de wê têtîna asoyê, di ya pêvajoyê de têtîna gûharînê û di ya demêde dirêjeyê û hwd wê weke kirdeyên bi fêrsên fahmkirinê ku wê karibin li wan were lê hizirkirin bin. Tişt bi hebûna xwe ya fîzîkî wê xwediyê rewşek bidawî bê. Lê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê bi ya aliyê wê yê bi têtîna wê bi têtîna kirdeya navaroka wê de wê weke ya pêvajoyê ku wê bi kirdeya gûharînê û hwd wê were fahmkirin re wê di wê de wê çawa wê sînorek hebê wê bixwezê ku ew wê fahmbîkê. Minaq wê têtîna moda demê wê di xwe de wê ya têtîna dema bûhûrî, nûha û ya were wê bihawênê. Ev wê weke aliyekê ku wê di dewama wê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ev wê di gotina demê de wê weke dîmenên wê yên ku ew di wê de wê hebin re wê karibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê bin.

Di çerçoveya wê têtîna dîmenên de wê bi bûyina rastin re wê têtîna nûha a demênê wê yê demî wê were kirpendin. Lê di wê de wê pêvajoya gûharînê wê bi bûhûrînê re wê, hebê û ev wê, weke aliyekê wê yê demî ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê her demê û timî wê li wê karibê wê bihizirê bê.

Di wê temenê de wê, çî wê karibê wê bahsa hebûna ya bûhûrî û ya were hebê? Di wê nûqteyê de wê karibê wê bibêjê ku wê hebûna ya dema bûhûrî wê nebê. Li vir wê, kirpendinên wê bi wê re wê, ya ku ew bûhûrî wê karibê wê piştî wê bûhûrînê re wê weke ku ew nebê wê li wê bihizirê û wê karibê wê werênê ser ziman? Di aslê xwe de wê, di wê rengê de wê, di têtînekê de wê, di dîmenekê de wê, ev wê weke rewşek din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em rewşa girtiniya di xêvê de wê li wê bihizirê wê, bi wê re wê bi fîzîkî wê salixkirinek bi wê rengê a di rewşek teybetî û bidawî de wê, dîmenekê wê heyinê wê karibê wê were kifşîkin. Lê di asta gerdûnî de wê çawa wê karibê wê fahmbîkê? Ew jî wê di dîmenekê de wê bi wê heyina bi hebûna mekanê re wê bi

demê re wê di rengekê de wê bihizirê. Dem û mekan li hev hoyandî bin. Lê wê ji aliyekê ve jî wê çavkaniyek wan a ji hev wê di rengekê de wê weke ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê hebê. Ew jî wê di wê temenê û rengê de wê di awayekê de wê weke ku wê hebê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê ku wê pêvajoya wê hebûna bi wûcane mekanê re wê li ser wê rewşa wê re wê xwediyê rewşek demî bê. Lê di rengekê de wê rewşa mekanê wê, teybetiyên wê yên ku mirov wê fahmbikê wê bi demê re wê, di awayekê konsantrebûyî de wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê karibê wê bide dîyarkirin. Ev wê, têgîna hebûnê a ku ew wê, ji fîzîkkê bi ber demê ve wê, weke dîmenekê hebûnê û pêvajoya wê bide dîyarkirin.

Ji hebûna fîzîkê wê, di wê rengê de wê, dikarê wê bi wê re wê, li wê bihizirê ku wê mijare têgîna wûcanê wê bi pêvajoya wê re wê bi demê re wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê bê. Asoya demê wê bi xwe re wê têgîna sermediyê wê bi demê re wê di mejiyê me de wê bide çêkirin û wê bixwezê weke fêrsekê di me de wê weke bi demê re heyî wê bi fahmbikê. Di renge wê, dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, fêrsa fahmkirina wê ya bi demê re wê, ji ne dîyariyên ku wê, bi têgîna wê ya destpêkê û ne bûna bêzanina bi destpêkê re wê, xwe bide dîyarkirin. Di nava demê de wê, bi demê û mekanê û rewşa tevgerê re wê, bi hev re wê pêvajoya pêşveçûnê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê fahmbikê û wê karibê wê di rengekê de wê werênê ser ziman bê. Bi dem û mekanê û wûcana wê re wê, tevger û kutle wê weke aliyên din ên ku em dikarin bi qatagorîkî wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Li vir wê dema ku em di wê nûqteyê de wê serî li têgîna hegel bidin wê li gorî wî di têgîna rêgeza dîtbariyê de de wê kutle wê yan weke bi sekne di cihê xwe de sekinî bê û yan jî li gorî kutleyek din wê di nava tevgerê de bê wê bi dîmenekê wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî wê pîrensibê wê kutle wê ya bi sekn û ankû bi tevger bê.

Di nava wê pêvajoya bûyinê de wê, têgîna 'organîkê' wê karibê wê weke fêrsek bi wê jîyan hebê û ankû dibê re wê bi hevgirtin û ketina nava hev a rewşên kimyewî û hwd re wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê. Organîk" teoriya jîyanê ya Hegel dihewîne. Li gorî Hegel, jîyan wekî şert û mercên pêvajoyên kimyewî ye û di heman

demê de "rastiya" wan e. Di pêvajoyên kîmyewî de tevhevbûn û veqetandina bûjenan hîn jî tê diçe, di pêvajoyên organîk de her du alî jî bi hev ve girêdayî ne. Pêvajoyên înanorganîk ên ferdî ji hev serbixwe ne - di organîzmê de pêvajoyek li dû ya din tê. Wekî din, organîzma di serî de bi rengê refleksîf hatî çêkirin, dema ku di reaksiyonên kîmyewî de tenê yek têkiliyek pêk tê. Hegel vê avahiya refleksîf weke pîvana diyarker a jiyanê qebûl dike: "Eger berhemên pêvajoya kîmyewî bi xwe ji nû ve dest bi xebatê bikin, ew dibin jiyan.

Ew di dewama wê de wê têngîna nebatî ku mirov wê hinekê wê li ser wê bisekinê wê bi têngîna 'awayê kirdeyî' ê di xwe de wê, bi wê li wê bihizirê. Di xwe de wê weke serbixwe û di xwe de heyî wê di rengê de wê bixwezê ku ew bi wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî hegel bi têngînek şenber a kirdeyî wê, çerçoveya nebatê bûyin û bi hewirdora xwe re ketina têkiliyê û hwd re wê karibê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Di nava tiştê de wê, têngîna 'tevgerê' wê weke ya kirina nava rewşa bêsekn de bê ku wê bi wê weke dayimî di nava rewşek tevgerîner de bê. Ew wê weke rewşa wê ya ku wê karibê wê fahmbikê bê.

Lê li ser esasê pêkhatina rewşa organîkî wê fahmbikê wê weke rewşên weke yem bûyina heywanan û hwd re wê karibê wê fahmbikê. Wê weke 'organismek rastin' wê pênasedikê û wê dixwezê wê werênê ser ziman. Di wê de wê, weke bi bûyina çerçoveya mijare şenber de wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê fahmbikê bê.

Di awayekê de wê di dewama wê de wê pêvajoya 'zêdebûnê' wê weke gihiştina li rastitiyê wê ew wê pênasebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê mijare rastîtiyê wê di têngîna pêkhatinê û bûyin û çêbûnê û bûyina têkiliya nava wê û bi wê re ku ew bibê re wê karibê wê di rengê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di wê çerçoveyê de wê, di dewama wê de wê, bi serêxwebûnê wê di rengê de wê bi wê pêvajoya bûyinê û domandina wê re wê li wê bihizirê. Wê dema ku ew ji wê bi şûn dikeve wê pêvajoya mirinê û ji holê çûyinê wê êdî wê bi wê re wê weke ku wê bibê.

Di wê temenê de wê di nava wê pêvajoya gûharînê de wê mirinê wê dema ku wê pênasebikê wê di nava wê rewşa xwezayê de wê weke bi rewşa ne levkirina bi wê re û wê, mirin wê bi xwezayê wê weke ya weke

*Chitty, Andrew (2011). "Hegel and Marx". In Stephen Houlgate and Michael Baur (ed.). A Companion to Hegel. Wiley-Blackwell

ya nerênî ku ew bi razberbûna wê re weke bo xwe ti tişt bê weke derkkirina ne tiştêkê bê. Lê di nava wê pêvajoyê de wê, weke azmûnek li şûn mayî jî wê di dîmenekê de wê bimênê. Pêvajoyên motasyonê ên bi nebat, organikan û hemû tiştên din re ku mirov wê lêbikê wê bi xwezayî wê bi xwe re wê, bide dîyarkirin.

Di wê rewşê de wê, pêvajoya gûharîna xwezayî ku wê hertimî wê di rengekê de wê weke rewşek vegûhar û di ahengekê de bi wê gûharîna ne weke ya demekê li ya din re wê, bi pêvajoyek fahmkirinê û pêşketinê re wê xwe bide dîyarkirin. Di her tiştê de wê dema ku ew wê rewşa organikî wê şîrove dikê wê li gorî ya gîyane giştî wê di dema de wê hegel ku ew di serê xwe de tefkir dikê wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Li gorî hegel wê pêşîya xwezayê wê bi rastreqniyek gîyanî bê. Di wê de wê bi gûharînê û razberiyê ku wê gotin jî wê bi serê xwe bibê û wê weke beyeni bûna wê ji holê rabûna wê weke bi hizrî 'bûyina xwe' re wê karibê wê di awayekê de wê bi wê re wê fahmbikê. Di wê temenê de wê pêvajoya bûyina xwe wê, weke ya vaji têgîna beyenibûnê wê di wê dîmenekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Hegel de wê dema ku wê bahsa xwezayê wê bikê wê bi gotina ku wê çendî xweza wê bandûra wê bibê lê wê bi gîyane bi gotinê re ku wê, ji wê bi serê xwe bimênê. Lê wê di nava wê rewşa bûjenî û gotinê de wê, levkirinek ahengî wê weke ku wê bi wê re wê bibê. Di wê gotinê de wê, ya ku ew wê dibînê weke hiş ew wê, weke ku ew derkdikê. Weki din wê bi 'bûyina bi gotinê' re wê xwediyê fêrsek hebûnî bê. Bi wê re wê weke ku wê li menewiyetê wê berê xwe bidê weke bi giyanê bi xwe re û di xwe de heya. Ber vê yekê bi serê xwe û azad a. Di rewşelk zêhnî de wê, xwediyê li xwe bixwe şandinê bê. Weke bi kirdeyî di darêjka zêhnî de wê xwe bide dîyarkirin. Ew jî wê weke ya ku wê zêhn wê weke bûjenê wê lê dikê wê bi wê re wê bibê weke aqilê bûjenî. Di dawîyê de wê, weke bi têgîn û awayê 'gîyane teqez' de wê weke bûjena zanin û tînê di xwe de û bo xwe ku ew dibê û heya wê hevyekeyiya bûjenî a tînê wê bi xwe re wê êdî wê bi wê biafirênê.

Di dewama wê de wê di felsefeya hegel wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê 'kirdeya zêhnî' wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê û hewldana wê ya fahmkirinê de wê çavkani wê ne mirov bê. Wê têgînek antrpolojiyî û dîrokî di zikhev de ku wê bi dîmenî wê bibê wê bi wê re wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman bê. Li gorî wî gîyan wê dema ku wê ji hiş û cewherê xwe wê cihê bibê wê hingê ew wê bi têgîna

kirdeya zêhnî re wê di wê çerçoveyê de wê çerçoveyek ku mirov wê fahmbikê wê biafirênê.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê din de jî wê li hemberî wê têtîna duitiya aqilî a bi beden û gîyanê jî wê li hemberî wê bisekinê. Bo wî wê ne tişteke zêde giring bê. Weki din ew wê ne weke rewşek vajî têtîna xwe ya xwezayî jî nabînê. Li gorî hegel wê li devera ku wê bedenîbûn wê hebê wê ew gîyan wê li wê hebê lê wê di dewama wê de wê bi rêgeza tevgerê jî wê bikeve nava hewldana ji wê derbaskirinê de jî.

Ew mijare gîyanê a di xwezayê de jî wê weke 'gîyane xweza' ku ew wê pênasedikê wê, dema ku ew wê, bi razberbûna wê re wê, xwe wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Lê di xwezayê de di zikhev de ya. Di wê rewşê de wê dîmenê ku ew wê bi fenomenî wê şîrove bikê wê di rengekê ku mirov wê karibê wê, bi têtînen weke yên 'parapsykologikî' wê karibê wê şîrove bikê re wê di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Hegel wê rewşê wê li ser gotinên weke 'manyatîsma heywanan' û ankû 'çêkerîya weke di xewnê de gerînê' û hwd re wê, di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. ew bi fenomenî wê weke têtînek ku ew di xwezayê gîyanê de weke têtînek birhanî ku mirov wê bi hebûna wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê re wê werênê ser ziman.

Ew wê di wê çerçoveyê de wê weke biriqîna ji têtîna hişmendiyekê wê pênasedikê û wê hişê jî wê di wê rengê de wê dihênê ser ziman. Weke 'hişmendiyek jîr ku ew hê dikarê nexweşîyekê çêbikê weke kirdeyekê' wê pênasedikê. Di wê kirdeyê de ew wê weke ne li xwe bûnê û hwd jî wê weke rewşên dervî wê û hwd re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ew wê weke bi têtîna 'xwezayê duyem' re ku wê pênasedikê wê bi wê re wê, 'ketina nava ahengê' de wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Ew wê, weke bi têtînek xwezayî di wê temenê de wê pênasedikê. Ew wê têtîna xwezayî wê weke bi kêmesîyeka di derbarê azadiyê de re wê dihênê ser ziman. Ew wê dihênê ser ziman ku wê ya menewî wê li hemberî ya fîzîkî wê bêsekn wê ne sekinê. Wê li wê bikê ku ew bandûra xwe bikê. Di wê çerçoveyê de ew bedenê wê weke 'rastarast dervî ya xwezayî a derveyî weke dikeve ser ya tam ku ew heya wê bi wê re wê bi têtînek menewî re wê werênê ser ziman.

Hegel wê ji wê nûqteyê wê bixwezê ew bigihêjê têtînek hişmendî a teybet û wê di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew hinek pêvajoyên hişmendî ên teybet wan kifşbikê û di dewama wê de wê werênê ser ziman. Wê di çerçoveya felsefeya zêhnê de ku wê ku wê bûjena wê, hişê wê û ankû kirdeya wê ego bê wê di dîmenekê de wê bi wê re wê

şîrovebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li gorî hegel giyan wê, bi di xwe de bi hizirkirinê re wê, di nava xwe û bûjenê de wê sînor wê xêz bikê. Di wê dema ku ew hê ji rewşên weke navarokan, sehan, û ji egoyan hê ku ew cihê di rewşa xwe biriqînê wê, di wê demê de wê di xwe de xwe ji xwe cihê bikê. Li gorî hegel wê, qabiliyeta razberkirinê wê bi wê ego wê vala bi tenê bê. Ber ku ew, navaroka bûjenî wê di renekê de wê weke ku wê dervî wê bê.

Di wê rewşê de wê, ego wê bo ku ew weke bi xwe û serê xwe bibê wê, ji wê bi dūrketinê wê, ew wê, bûjeniyê wê bi pêwîstîya ji xwe dūrbikê re wê bibê. Ew bûjena egoyê wê hem temenê wê xwe diyarkirinê bê û hem jî wê di aliyekê din de wê, heta ku ew ew ji wê dūrnekeve bi serê xwe nebê re wê bi rewşekê re wê rû bi rû bimênê. Bi dūrketina weke bi biryargirtinê û hwd re wê, çendî ku ew dem bi ser ve diçê wê demê wê, êdî wê, bi pêvajoyên ser ve derbas dibin re wê gūharîna ku ew dibê re wê êdî wê, bi wê re wê, rewşa ji wê dūrketinê bi fîzîkî û bûjenî wê di wê çerçoveyê de wê bibê. Di wê rewşê de wê ego hem bêî wê nejî û hem jî wê bi wê re jî wê bi xwe nejî.

Li gorî hegel wê di wê pêvajoya gūharînê de wê, gotin wê bi objektiviteya wê li nasînek şubjektivî ku wê li wê bigihijê re wê êdî wê pêvajoya xwe di xwe de wê bi awayekê wê weke ku wê bide diyarkirin.

Di awayekê de wê, di wê nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê din jî ku em dikarin di dewama wê de wê werênina ser ziman wê zanîna hegel a 'derûniya' wî wê di wê nûqteyê de wê, weke bi hinek xosletên cihê wê derkeve hemberî me. Di wê nûqteyê de wê, ew jî wê di wê çerçoveyê de bê ku wê çawa wê, di renekê de wê, bi mijare gîyanê ve wê, di dîmenekê teybet de wê hilde li dest. Mijara "derûniya" hegel bi rastî gîyan a. Dema ku giyan hîna bi xwezayê ve girêdayî ye, dema ku hişmendî bi objeyek derveyî ve girêdayî ye, giyan êdî ji girêdanên biyaniyan re namîne. Ji vê nûqteyê û pê ve, pergala Hegel ne bi zanîna "objeyekê" lê bi zanîna gîyanê xwe re eleqedar dibe. "Ji ber vê yekê giyan tenê bi hebûna xwe dest pê dike û tenê bi biryarên xwe re eleqedar dibe. Pêşî dibe gîyanekî teorîkî, pratîkî û azad bibê, û paşê jî dibe gîyanek objektîf û teqez.

Di dewama wê de wê têtîna hegel wê, bi têtîha giyanê bi aliyên wê yên teorîkî û pîratîkî ve girêdayî wê li wê were lê hizirkirin û wê were hanîn

*Peperzak, Adriaan T. (2001). *Modern Freedom: Hegel's Legal, Moral, and Political Philosophy*. Kluwer Academic Publishers.

li ser ziman. Ji wê aliyê ve wê, mijare têgîna gîyane teorîkî û pîretîkî ku ew wê pênasedîkê wê di wê dîmenê de wê bi zêdeyî wê bi wê re wê derkeve li pêş. Pênaseya hegel a di derbarê têkiliya giyanê teorîk û pratîk de dudilî ya. Ji hêlekê ve ew pêşengiya hişê teorîk dibîne, ji ber ku "wîne" (aqlê pratîk) ji "jîr" (aqlê teorîk) dihênê ser ziman. Dema ku wîn "bi bûjena derve re, li berxwe dide, bi taybetmendîya xosletî ya rastiye re mijûl dibe, û di heman demê de neçar e ku bi wîneyên din ên mirovî re rû bi rû bimîne." Weki din jî wê ji aliyê din ve gîyanê teorîk armancek e ku di nava xwe de dimîne.

Dûvre wê, ji aliyê din ve, Hegel hişê pratîkî ji aliyê teorîk ve weki pêşdeçûnekê dihesibîne û heta wê dike hevtayê felsefîkî yê kategoriya herî bilind a mantiqê dihênê ser ziman. Li gorî hegel aqlê pratîk ne tenê xwediyê ramanan e, îdeaya zindî bi xwe ya. Yê ku bi xwe diyarker e û ew giyan e ku rastiya derveyî dide diyarkirinên xwe. Di wê rewşê de wê çawa wê ji rastiyeke pîretîkî wê çawa wê bi ber pêvajoyek bûjenî û rewşek bûjenî ve wê biçe wê weke aliyê wê yê din ku ew wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Hegel wê di dewama wê de wê mijare gîyanê û hizirkirinê û di dewama wê de wê bo wê hizirkirinê wê şartbûna hebûna zimên wê weke aliyên wê yên din ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ziman wê li gorî wê weke faktorek jîrî a zêhnî bê. Weke çerçoveya aktiviteya xiyalkirina mirov a ku ew pêjnan diafirê jî bê. Li gorî wî, erkek diyarker wê di cewherê wê de wê hebê. Bi wê re wê gîyan wê bi derkkirinê bi pêjnên hizrî wê hebûnek ast bilind abi pîvanî wê li wê baxş bikê. Bi pêwîstîya hizirkirinê re wê, weke temenekê zimanzanîyî wê xêvê wê, pênasebikê û ku wê bi wê re wê pêjnên hizirkirinê wê biafirin re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi wê re wê, dema ku wê cardin wê bi xêvê ku wê biafirênê wê bêfî dîmenekê, pêjneke û hwd wê dest bi nasîna bi wê afirandina ya bi hizirkirinê re wê bikê. Di nava naskiirne û pêjnê û dîmenê û hwd de wê, di dewama wê de wê li ser wê re wê êdî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di dewama wê de wê hegel wê temenê ziman ê bi zimanzanîyê ku wê herê bikê jî lê wê bi wê çerçoveyê de wê hizirkirinê wê ne bi ziman re wê bixwezê ku ew wê tefbîkê û wê werênê ser ziman. Di gotinê û ankû ziman de wê salixkirinê me yên ku ew dibin wê, weke bi 'kifşkirinê me' ve wê girêdayî bin. Li gorî wî, asayîkirina zimanê felsefeyî jî wê bi wê re wê li wê çerçoveya wê ya pêşxistin û kifşkirinê re wê bi ziman wê bibê.

Hegel wê di awayekê de wê bixwezê ku ew wê mijare ajo, mêyl û hêzîyên (passion) re wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî mêyl û hêzî wê, nîşanaka xwezaya me ya rasynal jî bin. Ew wê ji aliyekê ve wê, aliyên zêhnî ên xwezayê wê esas bigirin. Ji aliyê din ve jî wê ji rastahatinan jî wê bi bandûr bibin. Li gorî wî ew wîne ku wê, bi kirdeyê wê qarakter, qabiliyet, û zewkên me ku wê hemû aliyên xwe wê, dênê li holê re wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Hêzî wê, temenê serkevtinên me yên ku em bidest bixin jî wê biafirênê. Ya vajî wê jî wê weke renekê rewîstî ê mirî wê di dîmenekê de wê pênasebikê.

Hegel wê dema ku wê bahsa rewşên weke yên rewîstê, hûqûqê, û hwd wê bikê wê tégîna 'bûjena zêhnî' wê bikarbênê û wê, weke aqilê bûjenî ku ew xwe dide dîyarkirin wê pênasebikê. Her çendî ku wê di tégînên xwe yên weke hûqûqê û hwd de wê, nêzî tégînek xwezayî wê pênasebikê lê wê tenê ji aliyê ve wê li hemberî wê bisekinê. Ew jî wê li ser mijare hişbûnê re bê. Ew li ser wê temenê wê gotin û cewherê wê weke xwezayek bêhiş û rastarast ku wê bibê re wê, bibînê. Ew li ser wê re wê dema ku ew dihênê ser ziman wê li gorî wî rest wê, mantiqî bin. Di kirdeya gotina mantiqî' de wê fêrsek fahmkirinê a bi hiş û zanînê û bi hiş di şîyariya wê de bûyinê jî wê di renekê de wê weke ku wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Ew wê li ser wê temenê wê tégîna hûqûqî a xwezayî û pozitivî ku wê bi temenekê empirîkî wê hev temem bikê wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê bi hiş a restên hûqûqî ên xwezayî wê, bi tégîna 'wîna azad' re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Bi wê wîne li gorî ku ew kengî li xwe bû xwedî ew dikarê azad bê. Ew wê, di renekê de wê bi gotina wîna azad a ku ew wîna azad dixwezê re wê pênasebikê. Ew di dewama wê de wê bi wê re wê weke bi serê xwe, xwesar û weke xwe bûyinê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wî gotina mafê ku ew di dewama wê de wê şîrove dikê ew wê ne weke ya ku ew li pêşîya asteng û ew wê weke bi tégîna wîna azad re di heviyekiyekê re wê, pênasebikê û wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê ji Rousseau û kant wê cihê wê tégîna xwe ya destûrî û hûqûqî wê di renekê de wê biafirênê û wê werênê ser ziman.

Hegel wê tégîna milkiyetekê wê pêwîst bibînê û li gorî wî ku mirov

*Pinkard, Terry (2000). Hegel – A Biography. Cambridge University Press.

bibê weke kirdeyekê û hizirekê wê ew di rengekê de wê weke bi wê re wê pêwîst bê. Li gorî wî di xwezayî de wê, rastarast wê rewşek weke ya destûrî bi mijarî wê di wê de nebê. Ya xwezayî wê hemû wê karibê bi xwezayî bibê malê mirov. Di xwezayê û ya xwezayî de wê ew kifşkirina weke ne nexwestina nebûna ya mirov jî wê bi wê re wê nebê. Li gorî wî ber ku wê weke ku wê, kirdeya ku ew dihizirê wê mirov wê bi hiş wê hebê û ew wê, di wê nûqteyê de wê fektora hiş wê weke aliyekê wê ye giring wê di dewama wê de wê bibînê û wê werênê ser ziman. Li vir wê di wê nûqteyê de wê xwestina ne kirina tiştekê weke bi maf wê bi hiş ve girêdayî wê tefkir bikê û wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Wê demê ya ku ew dide dîyarkirn ku ew hiş bê “wê demê heywan ber ku ew dixwezin bijîn ne xwediyê wê mafê jîyankirinê bin.” Ew wê, di dewama wê de wê mijare bûna xwedi hiş wê weke fêrsekê bi fahmkirinê wê bibînê û wê werênê ser ziman. Minaq wê di dewama wê de wê milkiyetê wê, ne tenê wê weke rewşa pêkhanîna pêwîstîyan wê bibînê wê, di wê temenê de wê, weke fêrsek bi hiş a fahmkirinê bi wê weke bi xwe bûnê û bi wê weke bi azadî gihiştina wê fêrsa hiş û hîskirinê re wê bînê ser ziman.

Di dewama wê de ku em, bahsa têtîna rewîstê a hegel bikin wê li ser wê temenê wê bi têtîna fêrsa fahmkirinê ‘têtînek teorikî a çalakiyê’ re wê, di rengekê de ku mirov xwediyê wê bê re wê bixwezê bi temen wê werênê ser ziman. Ew wê dema ku wê, mijare wîna wê, şîrovebikê wê di wê de wê, ya kirdeyî û di wê de têtîna mafê û hwd wê di hev de wê ji hev cihê wê weke heyîna wê şîrovebikê. Li gorî wî dikarê ev herdû ali vajî hev di dîmenekê fahmkirinê de pêşkevin. Di wê temenê de wê herdû wîna wê di hev de wê bi pêvajoya ‘wîna rewîstî’ re wê, bi rênîşana xwe û bi rêve herê. Wîna kirdeyî wê hertimî wê di xwe de wê bi hiş, hîs û armanekê wê bibê û wê bi wê re wê, rêve herê. Ew wê dema ku wê bi têtîliya wê ya derve re wê şîrove dikê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê temenê wê werênê ser ziman ku wê bi ya derve re wê, ‘bo min ew ewçendî bi biryar a wê, bi tenê wê armanca xwe ya di xwe de re wê ne tenê bi wê, weki din bi bûjenîya derveyî, bo min kirdeyiya çendî ku wê hilde wê ewçendî wê di xwe de wê karibê wê bihawênê bê’ re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî di mijare têtîna rewîstê de wê minaq wê kirdeya wijdanê wê di nava ya xwezayê û menewiyetê de wê weke rewşek navber wê bê dîtîn. Lê ku ew rast jî bê û ne rast jî wê, xwe tabîî daraza xwe wê bide kirin. Di rewşên weke yên dewletî de wê, ew wê ne weke rewşên kirdeyî

wê di xwe de wê bar bikê. Ew wê di wê de wê weke rewşek ahengbar a ne baş û ne jî nebaş wê bi wê re wê karibê wê bi wînê bide dîyarkirin.

Weke bi çerçoveya xwe ya rewîstî de wê, hemû aliyên bi hiş wê, weke 'xwezaya hişmendîya xwezayî' re wê, bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di her rewşê de wê ev rewş wê di çerçoveyek wînî de wê bi wê re wê karibin werina fahmkirin û rewşên weke yên bi wînê weke malbatê, dewletê û civakê û hwd wê, xwediyê pêvajoyek dîrokî a bi wê pêşketina bi xwe re bê. Wîn wê di xwe de wê xwediyê cewherekê bê û ew pêvajoya bi dîrokê a ku ew pêşdikeve wê, karibê di xwe de ew cewherê jî wê ji aliyekê ve bi xwe re bide dîyarkirin.

Di wan rewşan de wê weke bi rewşên malbatê û ankû têkiliyên nava wê û hwd re ku wê, hilde li dest wê li hemberî wê bê ku ew weke li rewşek xwezayî were daxistin. Ew di salixkirina wê û ankû rewşa zawacê û hwd wê, weke bi wê re wê, bi bûyina weke malbatê re wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê kirpendinên xwe wê hinek aliyan ve wê li ser têkiliyên nava malbatê ên weke bi bûjenîkirina wê bisekinê. Ew wê, mijare hêskirinê ku wê di zaroyan de wê were bûjenîkirin wê bi wê re wê bi kirpênê. Têkiliya zarokê bi dinyayê re her tim bi kevneşopiyên dê û bavan re bûye navbeynkar bê. Cîhan bi darêjkê digihîje vê hişmendiyê, ne ku heya niha wekî tiştê ku bi rengê teqez ji derve dibe. Bîrbirî wê, xwezaya wê ya neorganîk zanîna dê û bavan a. Dûnya jixwe amede bûye; û şiklê îdealîteyê ew e ku tê serê zarokê bi wê bibê. Tiştê ku ew, rasterast eşkere dibe, têkiliyek heye. Ev têkilî bi têkiliya kevneşopî-subjeyê ve girêdayî ye û di nav xwe de derbas dibe.

Hegel wê di wê nûqteyê de wê mijare têgîna malbatê wê, bi aliyên wê yên din ên civakî re wê di dewama wê de wê, hilde li dest. Bi wê re wê, têkiliya nava civakê, weke bi komelên civakî û dewletê û hwd re jî wê bi têgîna sazîyên sivil re wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi hizirê û ew wê weke aliya rengê hişmendiyê a ku ew were pêşxistin wê bi gotin bikê. Hegel balê dikişîne ser karektera biyanîbûyî ya hilberandin û vexwarina nûjen. Ew vê yekê bi zêdekirina perwerdehiyê di civaka bûrjûwazî de vedigire, ku tê de hewcedariyên bingehîn ên mirovî yên xwezayî û ji ber vê yekê rêyên têrkirina wan her ku diçe ji hev cuda dibin. Wekî encamek, pisporiya xebatê ya mezintir heye, ku rê li ber dabeşkirinek bihêztir a xebatê digire ku vê yekê hewce dike û di dawiyê

*Pinkard, Terry (2000). Hegel – A Biography. Cambridge University Press.

de mirovan bi makîneyan diguhezîne. Ev guherandina keda mirov a bi makîneyan, ji aliyekî ve rehetiyek e, lê ji aliyê din ve tê wê wateyê ku mirov bi bindestkirina wê dikeve re wê, werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê çendî ku wê dabeşbûna kar û xabatê wê zêdebibê wê bi wê re wê mekanîkbûna wê çawa ew pêşkeve jî wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê. Di wê pêvajoyê de wê, çawa wê bi hev re û bi hev ve wê, bikeve nava têkiliyê û girêdanê a mirov wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê. Ligel vê rexneya biyanîbûnê jî, li gorî Hegel, giyan encax di pergala aborî ya nûjen de dikare were ser xwe. Rastiya ku mirov xweseriya xwe ji ber girêdana xwe ya bi hev re winda dike, di heman demê de aliyê herênî yê "xwepereştiya sêbjektîf ku dibe alîkariyek ji bo peydakirina hewcedariyên kesên din" heye: "her kes ji bo xwe distîne, hildiberîne û kêfê dike, ev tenê ji bo kêfê ye. Di dewama wê de wê, hegel wê mijare dewletê wê, dema ku ew dihilde li dest di nava wan têkiliyan de wê, qarakterek xwûdayî wê li wê atfbikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Li gorî ew hûqûqê numînêr dikê û azadî di nava wê de pêkdihê. Lê wê di wê rewşê de wê çawa wê ji kêfiya mirov wê were dûrkerin û li wê newê hiştin jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew li ser ê bisekinê. Li gorî hegel dewlet wê, azadiya objektîf û sêbjektîf di nava xwe de dihewîne. Divê rêgeza herî bilind a dewletê wînek objektîf be, ku rewabûna wê bi tiştê maqûl ve girêdayî nemîne "kes bi daxwaza xwe qebûl dikin an na" wê, bi wê re wê karibê wê bibînê û wê werênê ser ziman.

Li gorî wî, di dewletekê de wê, bi başî, bi mercên xwe yên pêşî, ku wê helwestên hemwelatîyan beremberê wê werin wê, bi sazûman û saziyên wê re ku ew hilberîner bê. Ew wê, weke temenê wê yê ideal wê, bi destûrê bê.

Hegel wê dema ku ew wê li wê bihizirê wê di rengekê de wê di çerçoveya têgînek çînî de wê, mijare serwerî û rêvebirina destûrî û hwd wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Li vir wê weke aliyekê wê yê din jî wê hegel wê li wê hizirê ku wê ji bûyinê ve wê karibê wê kesek wê bo tiştêkê bibê û ankû ew bûbê bê.

Di wê nûqtayê de wê, di mijare fahmkirinê de wê, dema ku wê dîroka dînyê wê şîrovebikê wê bi têgîna gîyan dînyê' re wê bixwezê ku ew wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew şîroveyên kirdeyî û bûjenî bi hev re wê bikê û wê, di ahengekê de wê çawa wê, di mijare fahmkiirnê de wê bi wê re wê bê gihiştin li fahmkirinekê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Hegel wê di wê

nûqteyê de wê, di awayekê de wê, li ser temenekê hizrî û aqilî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê rengê de wê, weke ku em bi têngîna spinoza re wê dibînin ku ew bi aqil wê li ser wê re wê bi mazinbûnê wê di rengekê de wê werênê ser ziman wê weke ku wê hegel wê, ji wê têngîna spinoza jî wê sûdbigirê.

Hegel wê, di çerçoveya wê têngîna xwe ya 'aqilê teqez' de wê mijare têngînên weke felsefeyê, hûnerê, olê û hwd wê, di awayekê de wê weke çerçoveyên wê yên fahmkirinê wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî, di wan têngînan de wê, ev têngîna aqilê teqez wê, bi awayên cihê wê di wan têngînên bi wê rengê ên weke felsefeyê, hûnerê, olê û hwd re wê, di rengekê de wê, hebê. Di mijare têngîna têngînên weke hûnerê û hwd de wê, minaq ku ew şîrove dikê wê li ser têngîna aqoilê teqez re wê weke bi bûjenkirina bi hûnerê û çawa wê, li navaroka kirdeyê wê, depelendina wê were kirin re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Li aliyê din, di felsefeyê de, teqezî weke ku bi rastî jî tê herêkirin. Ew bi rengekî tenê têngînî yekbûna xwerû ya ramanên olî yên cihêreng digire dest, û "bi ramana birêkûpêk" "ya ku wekî din tenê naveroka hest an ramanên subjektîf e wê bîne ser ziman. Di vê çerçoveyê de felsefe jî senteza hûner û olê weke dibê. Di wê de du aliyên hûnerî û olê digihêjin hev. Li vir objektîvbûna hûnerê, ku bi rastî hestiyariya xwe ya hûndûrin û derve ku wê bibê. Lê ji ber vê yekê wê bi darêjka herî bilind a armancê, şekl û sêbjektîvîteya ramanê diguherîne. Hûner wê bûjena wê xweşikî bê. hizra xweşikbûnê wê, weke bi şehwetî a çîrosbûna wê bê. Li gorî hegel wê hûner jî wê, weke felsefe û olê wê, bi rastteqînîyê û hizir ve alaquadar bibê. Di wê çerçoveyê de wê, bo hegel wê xweşikî û rastî wê di wê çerçoveyê de wê weke heman tişt bê. Ber ku ew dihizirê ku ew xweşikî di nava xwe de wê, ber ku wê pêwîst bê ku ew rast bê. Lê li gorî wê hizir di renge wê de wê, di hizirkirinê de wê, bi tememî wê weke heya wê ne hizirê. Wê ji wê zêdetirî wê bi têngînek weke ji derve û bi têngînek weke bi xwezayî û gîyanî bûjeniyek qizincikê re wê weke alaquadar dibê.

Hegel wê di dewama wê de wê mijare têngîna hûnerê wê dema ku ew şîrove dikê wê têngîna 'estetikî' wê şîrove dikê wê hizra weke ya estetikê taqlidkirina xwezayê re wê ew wê, redbikê. Li gorî wî di mijare xwezayê

*Pippin, Robert (2008). "The Absence of Aesthetics in Hegel's Aesthetics". In Frederick C. Beiser (ed.). *The Cambridge Companion to Hegel and Nineteenth-Century Philosophy*. Cambridge University Press

de wê, taqlidkirin wê di xwezayê de wê, weke rastîyek bi sînor bê. Ew wê, şibînên ku ew dibînin wê di wê temenê de ew dibin wê weke rewşek ku ew wê, weke aliyekê ku mirov wê fahmbikê wê bînen ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, mijare rengê şîrovekkirina tîgîna hûnerê a hegel wê bi salixkirina wê re wê derkeve li pêş. Ew wê, weke 'rastiyek hê bilind û bûyina rastinî' re wê, di dîmenekê de wê şîrovebikê. Li gorî wê, ew bo ku ew dîtbarîyan û xapandinên bi dîtbariyê ji wê derbas bibê wê, navaroka wê ya rastin wê fahmkirina wê re wê, bixwezê ku ew wê bi gotin bikê. Di wê navarokê de wê, wê, 'rastiyek bilindtir, ji giyanî çêdibe' re wê, bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Ew wê dema ku wê darêjkên hûnerî wê li ser wan bisekinê wê bi ya klasik, dager, pêjnî û romantikî û hwd re wê, li ser wê bisekinê. Di dewama wê de wê, li ser tîkiliya navarokê û awayê wê yê derveyî re wê bixwezê k uew wê li ser wê bisekinê û wê di renekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew dema ku wê hûnera dagerî wê dihênê ser ziman wê, bi gotina 'ew bixwezayî xwe dispêrê tîgînek olî' re wê, bînen ser ziman.

Li gorî hegel wê, hûnera dagerî wê, xwe bi sipêrê olek xwezayî. Bi tîgînek teqez lêbelê weke razberkirinek ne diyar bê. Weke pêjnek diyar û şenber nadê dîyarkirin. Ber vê yekê wê li gorî wî ji nûmînêriyek rastin zêdetirî wê bi nerîna dîtbar bê. Di dewama wê de wê tîgîna hûnerî a klasik jî wê li ser tîgînek vegotinî a tekûzî wê were dîtin ku ew dihênê ser ziman ku wê bilind bibê. Wê bi çerçoveya xwe ya hizrî a giştî re wê weke bi çerçoveyek darêjkî ku ew hebê re wê bînen ser ziman. Weki din wê, di dewama wê de wê bi ya tîgîna romantikî a hûnerî de wê, di dewama wê de wê bi tîgîna xwe ji xwe derbaskirinê re wê, bi ber baştirbûnê ve çûyinê re wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, dema ku wê bi pergali wê bahsa wê bikê wê, bi aliyên wê yên weke awadanî, peykêlî, wêneçêkerî, helbest, musik û hwd re wê werênê ser ziman. Bi wê re ku wê, helbest wê çendî wê bi tîgînek menewî bê lê wê musik wê bi zêdeyî wê bi kirdeyekê hundirîn wê bînen ser ziman. Ew wê weke aliyên ku wê giyanê wê bînen ser ziman ên bi hûnerî bin. Di wê çerçoveyê de wê bi ya ku mirov wê hîsbikê û wê tefkirkirinê re wê, di renekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Weke ku wê, bi tîgîna bûjena hûnerê wê li wê bihizirê wê bi heman renngê wê weke ya olê jî wê rastîya teqez wê bixwezê ku ew wê bikirpênê. Li gorî hegel wê bûjena olî wê rastîya teqezî bê. Ew wê, di wê

çerçoveyê de wê, olê wê di çerçoveyek hişmendî de wê hilde li dest û wê, bi gotina 'weke hişmendîya teqez a tîne' re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Li gorî hegel wê, xwûdê bixwe jî wê di wê de wê weke bûjena pêbawerkirinê bibê. Di çerçoveya pênaskirina wê bûjenê jî wê, bi wê rengê wê bênê ser ziman. "Mirov biqasî ku Xwûdê xwe di mirov de nas dike, Xwûdê nas dike" Li gorî wê çendî ku ew bi wê rengê hat zanîn ew ewçendî ew xwûdê ya. Di wê têgînê de wê ya ku wê ji wê ji aliyekê din ve jî wê karibê wê were fahmkirin wê ew bê ku wê, ya ku wê xwûdê dikê xwûdê wê zanîna me ya di derbarê de bê.

Ew wê di çerçoveya dîroka olê de wê, ji temenê ya xwezayê, menewî û ankû têgînek weke bi felsefeyî ku wê çawa wê bi wê re wê pêşkeve re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê temenê de wê dema ku ew bi mirov re wê dihênê ser ziman wê weke 'beşek ji dîtbarîya mirov' re wê di renekê de wê bixwezê wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê bi felsefeyê re mirov wê bigihijê wê zanîna wê ya asta bilind. Ji xwe ew felsefeyê wê weke zanîna hûnerî û olî wê di wê çerçoveyê de wê ji aliyê xwe ve wê bixwezê ku ew wê pênasebikê. Ew wê, bi wê re wê, gihiştina zanîna ya teqez wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bo ku ew bi felsefeyê were fahmkirin wê pêşî felsefe çî ya ew wê weke wê di renekê de wê pêwîstîya wê fahmkirina wê hebê. Wê çerçoveyê wê êdî wê bi nerîna felsefeyî wê bi wê re wê, ew wê çawa wê êdî wê di dîmenekê de wê çawa wê bi wê re wê were fahmkirin wê karibê wê fahm bikê.

Felsefe wê li gorî hegel wê di qutubên ziddî hev de wê derbas bibê û wê, di wê çerçoveyê de wê bigihêjê yekitiyekê di xwe de. Di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê, bi fahmkirinê û li ya din wê bi wê re wê bi lê têgihiştinê re wê bi wê re wê, bibê. Felsefe wê weki din jî wê weke çerçoveya zanîne a ku wê di hevyekeyekê de wê gihiştina zanîna tîne jî wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê bi têgîna xwe ya ku ew wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê gihiştina li zanîna tîne û bi wê re wê, ji wê fahmkirinê wê felsefeyê wê weke nerinek bingihînî wê di wê temenê de wê di renekê de wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Hizrên hegel wê di wê nûqteyê de wê, di awayekê kirdeyî de wê, bibê û wê ew wê, weke ku wê bi spinoza û hwd re wê were dîtîn wê, fenomen û bûjenên

matematikî wê di wê de wê, bihizirê û wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Hegel wê di dewama wê de wê mijarên weke dîroka çandê, civaknasîyê, felsefeya xwezayê û hwd re wê, li ser temenekê dîrokî re wê hilde li dest. Ji aliyê felsefeya wî ya xwezayê ve ku mirov wê hinekê din wê li ser wê bisekinê wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, fahmbikê ku wê di dîmenekê şenber de wê, dîmenekê fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê têtîna razber a weke ya xwûdayî û hwd wê, çawa wê ji jîyanê beyenibûna wê di temenekê de wê bi wê re wê, weke ku wê bi felsefeya kant re wê were dîtin wê bikeve nava lêpîrsîne wê de.

Têtîna hegel a tîne ku wê piştî wê re wê weke ku wê bi marks re jî wê were dîtin wê bi lêkolînkirina wê re wê, di rengekê de wê, çerçoveya xwe ya hizirkirinê bi zêhnî wê di rengekê de wê, bête li holê. Di awayekê de wê weke ku em ji nava têtînen marks jî wê fahmdikin wê hegel di rengekê de wê çerçoveya xwe ya bi hizirkirinê wê, di çerçoveya aliyên wê yê hundurîn û derveyî re wê bi awayekê rêkûpêk wê bête ser ziman. Wê dema ku wê, bahsa têtîna marks a li ser hegel re wê were kirin. Wê, vajîkirina idealisma hegel û bi wê re li ser temenekê metalyalistî hanîna ser ziman re ku wê bi wê rengê şîroveya marks re wê bahsa wê were kirin wê, di wê çerçoveyê de wê, ev fahmkirina wê di rengekê de wê weke ku wê, di dîmenekê de wê were qast kirin.

Di awayekê de wê, pêvajoyên şîroveya hegel a li ser temenê zêhnê ku ew dihênê ser ziman wê, di rengekê de wê, bi pêvajoyên weke yê bûjenî re wê, li ser çerçoveyek û temenekê idealistî re wê, were hanîn li ser ziman. Di wê nûqtaya ku wê di aliyê hundurîn ve wê hegel wê, şîrovebikê wê hingê wê, li ser temenê derve wê, bi wan pêvajoyên fîzîkî û bûjenî re wê di rengekê de wê weke ku wê di reng û awayekê de wê, were fahmkirin û ser ziman. Marks wê, rengê aliyê hundurîn û derveyî wê marks wê di gotina xwe ya bi rengê “filosofan dînya şîrovekir, lê ya girîng ew a ku ew bê gûharandin.” Di wê çerçoveyê de wê, di mijare têtîna şîroveyê marks a di wê gotinê de wê karibê wê ji aliyên weke bi felsefeyî, olî, hûqûqî, rewîstî û hwd re wê bi nerînek rexnegir a gihiştina li şewayekê fahmkirinê bi wê re wê were fahmkirin.

Hegel wê, dema ku ew wê li ser temenê têtîna teqezîyê wê gotina dîrokê wê bi temen bikê û wê bi wê re wê şîroveya xwe wê di rengekê de wê bikê û wê bête ser ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, di nava şertûmercên wê yê fîzîkî û bûjenî de wê, heyîna heyî wê bi dîyariyên wê

re wê weke ku wê kirpendinên xwe li ser pêvajoyên fahmkirinê û yên bûjenî û pêşveçûnên bi wê re wê weke ku wê bikê.

Di wê nûqtayê de wê, di rengekê de wê, di wê temenê de wê di şîroveya xwe de wê di awayekê de wê werênê ser ziman ku wê, mijare dîrokê wê, li ser wê temenê wê, were fahmkirin. Piştî wê, ku wê dîrok wê weke zanistekê û pêvajoyka bûyina jîyane bûjenî û xate herikina wê ya bi jîyanî ku ew bi wê re û di wê de were fahmkirin ku wê were lê hizirkiirn re wê, bê dîtin û li wê hizirkin.

Di mijare têngîna hizrên hegel de wê, dema ku wê karl popper wê şîrovebikê wê bi wê re wê, werênê ser ziman. Popper wê mijare têngînên hegel ji aliyê têngîna rasyonalismê ve wê bixwezê ku ew wê nîqaşbikê û ew li gorî wî, 'bi têngînek dogmatismî a xwecihî' wê weke bêdeerfet hiştina nîşanekê li ser têngîna rasyonalismê re wê, bènê ser ziman. Di têngîna xwe ya di 'çerçoveya mîtê' de wê, bi gotina 'weke nîqaşek her demê û derbarê her tiştê bi derfet' de wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî popper wê hegel hem teqezîparêz bê û hem jî dîtbarîvan bê. Li ser têngîna 'gîyane objektiv' a hegel re wê, li ser nûqtayên dîyarkirî re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî popper wê dîmenekê hegel wê hinek platonikî bê. Wê dema ku wê bi têngîna hiş wê pêvajoyên hizirkinê wê bixwênê wê, bi wê re wê li ser 'tevlikirina bûjenan' re wê, bixwezê ku ew wî fahmbikê. Di wê temenê de wê, werênê ser ziman ku wê, hegel hiş wê bi 'gîyane bûjenî' ve wê girêbide û wê, bi kirina xwûdawendî re wê, bènê ser ziman.

Popper wê di şîroveyên xwe yên ku ew di 'the Open Society and its Enemies(1945)' de dikê de wê, li ser wê temenê wê rexnegirtina xwe ya li hegel wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin wê bide domandin. Nûqtayên ku wê popper wê rexneyên xwe li wê bikê wê bi zêdeyî wê li ser nûqtayên 'gîyane bûjenî' a hegel re wê bikê û wê di wê nûqtayê de wê xwûdewendkirina di encama wê de ku wê bikê wê li ser pêvajoyên wê yên toterikî ku wê piştî wê, di rengekê de wê bi mihtemel wê rûbidin wê di dîmenekê de wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Hizrên popper ên di wê nûqtayê de ku ew wê li ser têngîna 'gîyane bûjenî' a hegel re wê bikê wê, ku em bi çavkaniyên wê re wê li wê bihizirin wê heta dîmenên dewletbûnê û gelek aliyên din ên ku em dikarin bi wê re wê li wê bihizirin bi wê re wê herin. Ji xwe popper jî wê li ser wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê, dîmenekê fahmkirinê wê

nêzî wê di awayekê de wê weke ku wê di hizrên xwe de wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê, Russell wê hinekê din wê di dewama hizrên popper de wê, rexne girtinên xwe yên li ser hizrên hegel re wê bikê wê bênê ser ziman û li gorî Russell wê, têgîna 'hizra teqez' a hegel weke 'li şûna hizra saf weke hizirkirina saf' re wê pênamebikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman (Bertrand, Russell(1950), Unpopular Essays,).

Li vir di dewama wê de wê, ku em ji heman çavkaniya Russell wê werênina ser ziman ew wê, di wê rengê de wê bi nerînek lêpirsîner wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. "Russell her weha Hegel rexne dike ku ew rave nake ka çima dîroka mirovatîyê pêvajoyek 'diyalektîk' a mentîqî dişopîne û çima ev pêvajo bi gerstêrka me û dîroka meya kevneşopî ve sînorkirî ya. Hem Karl Marx û hem jî nasyonal-sosyalîst ji Hegel bawer kirin ku dîrok pêvajoyek mentîqî ye ku di berjewendiya wan de dîxebite, û her zordestiyek li dijî muxalîfan rewa ye ji ber ku mirov bi hêzên kozmîk re di nav hev de ya." Di dewama wê de wê, Russell wê di awayekê din de wê di dewama wê de wê li ser rengê xabat û zimanê hegel ku ew wê weke ji zanistekê weke zêdetirî zanibê jî wê bi zimanekê ironîkî wê bixwezê wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Hegel wê di rengê de wê, di wê temenê de wê, ew wê, totorîteya bi aqilê teqez re wî xwest ku ew, hemû jîyanê bi pêvajoyên wê yên jîyanê û jîyankirinê di nava wê de wê bi cih bikê û wê ji xwe li xwe bide girtin.

Di awayekê de wê, dema ku mirov wê zimanê hegel û rengê teoriya wî hilde li dest wê, di aslê xwe de wê ya ku wî navdar û mazin bikê û mazin bide nasîn jî wê marks û şîroveyan wî yên li ser têgîna dîyalektîka hegel ku ew di nava hizrên xwe de wê bi gotin dikê û wê piştî wê di nava herikina şîroveyan li ser wê re wê, dem bi dem wê, di rengê de wê bi wê re wê, êdî wê bikê weke temenekê hizrî ê fahmkirinê. Ji wê nûqteyê wê li ser fahmkirinên marks ên li ser hegel re wê weke ku wê şaşîyek di destpêkê de wê di fahmkirinê de wê di rengê kirpendinê de wê were kirin. Ew jî wê bi gotina 'marks a bi rengê min dîyalektîka hegel a bi serjêr dalaqandî rakir ser pîyên wê' ku wê werênê ser ziman wê, ev teori û rengê fahmkirinê wê ji kesên piştî marks re wê bê sedema wê rengê fahmkirinê ku wê, teoriya hegel wî bi aliyê têgînî-ideayî hanîya ser ziman ku ew bi aliyê vajî wê were xwandin re wê weke ku wê bi rastiya

*Bertrand, Russell(1950), Unpopular Essays,

wê re wê were xwandin re wê bi wê bê gihiştin li intibayekê. Lê ew çerçoveya têgîna aqilê teqez ku wî di temenê wê hizirkirinê de wî bi cih kirî wê weke ku ew wê newê dîtin bi wê rengê fahmkirinê.

Di şîroveyên li ser hegel ên marks wê, du nûqte wê li berçav bikevin ku wê derxê li pêş. Yek wê têgîna dîyalektikê bê û ya din jî wê li ser wê têgîna gotina 'dîrokê' ku ew li şûna têgîna teqezîyê di dîmenekê de wê, bicih bikê û wê, di wê temenê de wê ew wê, bi teqezîyekê wê dîrokê wê şîrovebikê. Ber ku wê hegel wê bi wê mantiqê wê şîrovebikê wê êdî wê têgîhên weke yên dewletê û hwd ku ew şîrove dikê wê êdî wê weke kirde û ideayek 'pîroz' ku wê her tiştê weke malbate, kes û hwd wê ji wê re wê weke fedakirinê wê were kirin re wê, bê şîrovekirin. Ber ku ew wê, di wê rengê de wê, bi dîmenekê weke xwûdawendî wê li wê atîfkin. Di têgîna dewletî a hegelî de wê, navendatîfîya dewletî wê di renekê de wê esas bê. Wê, di wê nûqteyê de wê, serwerîya wê, di wê temenê de wê, bi şîroveyek sermirovî re wê di wê rengê de wê were kirin.

Di nava têgîna dewleta hegel de ku wê bi gotinên weke mirov wê ji berjewendîyên xwe wê zêdetirî wê yên giştî û bi çerçoveya bi hev re jîyankirinê ku wê li berçav wê bigirê wê ji wê zêdetirî wê bi têgînek ku wê dewlet wê li ser hemûyan re wê, bi serwerî û serdestî wê hebê û ew kes û kesên din ên ku ew bi hevbeş dijîn ew ne bo hev û xwe lê ew bo dewletê bijîn û hwd re wê, bi wê re wê xwediyeke navarokekê bi fahmkirinê bê. Dewleta hegel bi wê rengê wê ji ya mirov û civakî zêdetirî wê ya xwûdê û ser mirov mirovan re ku ew wê bo wê bijîn bê. Wê ew wene navend bê. Weke dewletek xwûdayî ku ew çendî xwûda li ser wê dihê bilindkiirn wê li bin wê ew li ser rûyê ardê wê bi wê rengê wê were bi temen kirin û bê gihandin dîrok, civaknasî, felsefe û hwd û wê, bi rûyê xwe xwediye gîyanek giştî a bi ya dûnyayî bê.

Di mijare têgîna hegel de wê, di aslê xwe de wê, dikarê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bibêjê ku wê, dewleta xwûdê wê daxê ser rûyê ardê. Wê di wê temenê de wê, di renekê de wê, di awayekê de wê werênê ser ziman. Bi gotinêk din wê di dîmenekê de wê, bi gotinên aqilê dema hemdem wê di renekê de têgîna serdema navîn wê barî wê demê bikê. Lê ji wê zêdetirî wî di wê de û di qalibê wê de gihand şîroveyek hemdem. Di wê temenê de wê, bi wê rengê wî ew kir.

Di wê rengê de wê, di wê têgîna teqez a hegel de wê, temenê wê toteriteriyê a bi dewletê û kifşkarîya wê û navendîfîya wê êdî wê bi wê re wê, di wê rengê de wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Dewleta ku ew wê, piştî sedsale 19'min û pê de wê derkeve li pêş wê, hinekê jî wê di

wê temenê de wê di dîmenekê de wê, xiyalek wê di wê temenê de wê, xwe bide dîyarkirin. Ew xiyaletê marks ku ew wê weke yê 'kominismê' wê pênamebikê wê di dîmenekê de wê, xiyalek teqez jî a bi têngîna dewleta hegel a serdest û xwediyê hemû tiştê jî wê di wê rengê de wê, bi wê têngîna wî û salixkirinên wî yên bi 'gîyane bûjenî' re wê xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin.

Ev wê, weke aliyekê wê yê ku wê mirov wê karibê wê bi têngîna idealisma hegel girêdayî wê werênê ser ziman bê.

Di mijare felsefeya serdema hemdem de pêşketinên naturalismî, hebûnperêzî û zimanî

Ku mirov wê ji kijan aliyê ve wê li wê binerê wê di demên hemdem de wê, bi teybetî wê piştî demên ronakbiriye û pê de wê hin bi hin wê rengekê din ê pêşketinê wê xwe bide dîyarkirin û wê rengê xwe yê pêşketinê û fahmkirinê wê biafirênê û wê di awayekê de wê çerçoveyek fahmkirinê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin. Di demên destpêka sedsale 20an de wê, lêpîrsînên felsefeyî wê zêdeyî wê qarakterekê zimanî û zimanzanîyî jî wê bi xwe re wê bistênê. Felsefeyên weke yên Wittgenstein û hwd wê, di wê temenê de wê karibê wê fahmbikê û wê di wê rengê de wê werênê ser ziman.

Wittgenstein wê mijare 'dîmenê jîyanê' ku mirov wê, weke darêjkekê wê zantbikê û wê di wê temenê de wê weke çerçoveyekê wê fahmbikê wê li ser wê bisekinê. Di wê de wê, ne bi mantiqî lê bi zimanî wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û ew wê bi wê re wê hizrên xwe wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare ziman û fahmkirinê û fahmkirinê û jîyanê wê di ahengekê de wê bi têtîliya wan ya herikbar û ya fahmkirinê a bi hev re wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, di wê demê de wê, zimanê Wittgenstein ku ew wê di wê de wê ziman wê derxê li pêş û wê giringiyê wê bide polemikên zimanî wê di wê de wê, li ser wê temenê wê, bi wateyê wê li wê çawa wê bixwezê bigihijê têngînek û çerçoveyek fahmkirinê ve wê ji aliyekê ve wê alaquadar bê.

Di wê demê de wê, nîqaşek zêde giring wê di felsefeyê de wê li ser esasê redkirina têngînên weke nepeniparêz û ankû mmetafîzîkê wê di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Ev wê, di felsefeyê de wê bandûra xwe wê piştî wê bide dîyarkirin. Di nava hizrên bûjenîparêz ên hişk û yên bi zanyarîya ku ew bi zimanî wê bê xwestin ew bi wê were lê

têgihîştin û hwd re wê, bibê. Wittgenstein wê, di awayekê de wê, bixwezê ku ew li ser ziman û têkiliya wê ya bi jîyanê re wê, di çerçoveyekê de wê fahmbikê û wê di wê rengê de wê, derxê li pêş. Li gorî wî ziman wê di felsefeyê de wê cihekê giring ê bingihînê wê di wê çerçoveyê de wê bigirê û ew wê, di wê rewşê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, dervî têtîgînên mantiqî bi gotinên ziman re gihiştina fahmkirinekê, wateyekê û salixkirinekê di jîyanê de wê, weke cewherê felsefeya Wittgenstein wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênê. Wekî din wê ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rewşê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de ê mijare hilberînê a bi wateyê wê, di temenê ya ku ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re ew heyî re wê, di rengekê de wê bi wê rengê wê bi darêjeka dîmenê hatî girtin re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Ew wê li ser wê temenê wê bi têtîgîna wateyê wê dema ku wê, bi derpêşî wê minaq wê bihizirê wê, 'hemû derpêş ku ew weke di heman hemnirxê de bin wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di têtîgîhên di nava "tractatus" de wê, bixwezê ku ew nirx, hêjabûn û sînorê wê bi wê re wê kifşbikê û wê fahmbikê. Li gorî wî gotinên mantiqî-felsefeyî wê weke ne aidi dînyayê bin. Wê di wê temenê de wê dervî wê di rengekê de wê êdî wê bixwezê ku ew di rengekê de ew dervî wê di ziman de wê ya aidi dînyayî wê kifşbikê û wê werênê li holê û wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê derxistina wî ya zimanî ku mirov wê hilde li dest wê hinekê jî wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê temenê de wê, ziman, hizir û dînyayê wê weke sê gotinên wî yên ku ew wê li ser wate û têkiliyek izomorfikî wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê dema ku em gotinên Wittgenstein ji wê aliyê ve hildina li dest wê ji du aliyan ve wê weke ku wê pêwîst bê

*Russell, Bertrand (1998). *Autobiography*. Routledge

*Drury, Maurice O'Connor (1984). "Conversations with Wittgenstein". In Rhees, Rush (ed.). *Recollections of Wittgenstein*. New York: Oxford University Press

ku mirov wê hilde li dest. Yek wê ji aliyê şenberîya wê ya bi fahmkirinê bê. Ya din jî wê bi salixkirin û dayina li lê a wateyê bê.

Wê dema ku em bi gotinî wê bibêjin 'ev tişt, ev a' wê, demê wê tişteke wê weke di wê de wê weke kirdeyek ne dîyar û ne zelal wê xwe di wê de wê bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li gorî Wittgenstein wê, ne bi sînore mantiqî lê bi sînore dûnya şenber re wê bi yên zimanî wê fahmbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman.

Di têkiliya dûnyayê û hizir de wê, di wê rengê de wê ziman wê weke rêya navbeynê a fahmkirinê ku ew wê, li hev wê bigihênê û wê bide fahmkirin wê werênê ser ziman. Her tişt wê xwediyê hebûnekê bê û wê xwediyê nav û salixkirina xwe ya ku em bi wê fahmbikin bê. Ewê di wê rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di têtîna zimanî û şenberîya wî ya zimanî de wê, weke ku wê têtînen weke yên bi felsefeya ya Russell û frege û hwd bê wê, weke ku wê li ser wî xwe di dîmenekê de wê bide dîyarkirin. Ji frege metamatik-mantiq-ziman û ji russell sazûmana mantiqê dagerî fêrbû û encamên giring bi wan li wan ghişt. Bi xabatên weke yên van filosofan wê gelek xabatên funksyonî jî wê bikê. Ew wê, di wê temenê de wê dema ku ew dikê ku wê dîmenê 'dîtbar' yê 'awayê jîyanê' bi darêjkî ku ew dixwezê wê tê û lê bigihijê wê di wê temenê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi teybetî wê karibê wê bi kirpênê bê. Ew wê, di wê temenê de wê li dûnya ku em di wê de dijîn bo ku em bi gihijine fahmkirina wê, pêşî wê li wê 'vegerînek zimanî' li wê bikin û wê bi wê re wê karibin wê werênina ser ziman. Qasta wî ya ji gotina 'vegerîna zimanî' wê di wê temenê de wê têtînek fahmkirinê a li jîyanê û hebûna wê ya heyî vegerihê û wê bi tiştên wê û hebûnên wê û heyînen wê re wê fahmikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê. Di wê nûqteyê de wê, mijare têtîna derpêşên mantiqî li ser wê nûqteyê re wê bi têtînek rexnewî a weke 'ew tişteke xiyal nakin' re wê, werênê ser ziman û wê bixwezê weke dervî sînore wê li wê bihizirê Di nava gotina wî ya 'ew tişteke xiyal nekê de wê, di wê de wê bixwezê ku ew di nava têkiliya gotinê û fahmkirinê de ew bigihijê girêdenek hizrî û fahmkirinî a bi wê re. Ew wê, di dewama wê de wê bi têtîna tractatus a bi xwandinên wê yên kevneşopîyî, zimanî, wateyî û hwd re wê, bixwezê ku ew bi wê re bigihijê awayekê fahmkirinê. Aliyên bi têtîna nepenî wê di wê çerçoveya aliyên wê yên bi xwandina kevneşopîyî re wê, hilde li dest.

Di aslê xwe de wî, di mijare tractatus'ê de wê dema ku mirov wê hilde li dest wê di wê temenê de wê di mijare 'rastî' û ne rastîyê de wê,

weke aliyê wê yê ku mirov wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê demê wê bi têtîna Wittgenstein de wê mijare diyardeyên wî yên ku ew dihênê ser ziman wê di wê nûqteyê de wê, di wê rengê de wê karibê wê hinekê din wê di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di aslê xwe de wê, mijare 'realistî' û ankû 'anti-realistî' tiyê wê di wê nûqteyê de wê bi têtîna sînorê çî heya û çî nîn a re wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava wê sînorê 'dîmenê jîyanê' û ankû 'awayê jîyanê' de wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di dîmenekê de wê di de wê, mijare bi heya heyî û neyî re wê di rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di dîmenê 'tractatus'ê de wê, di çerçoveya têtîna zimanî de wê, weke bi têtînek ya rast û ne rast û ankû realist û ankû anti-realist de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Lê di wê mijare tiştê ku ew bi dîyardebûna wê re ku wê di wê çerçoveya 'dîmenî wêneyê' xwe yê ji 'awayê jîyanê' ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê jî wê di wê temenê de wê di rengê de wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di wê temenê de wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Sînorê zimanî wê bi têtînî wê bi wê re wê di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê mijare têtîna 'derpêşê' wê di wê nûqteyê de wê bi wê re wê di rengê de wê çî ew tefkir dikê û ankû di xwe de dide dîyarkirin û an jî pêşdibînê wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê bi wê re wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqteyê de wê ya ku ew wê weke di wê de ku ew heya ku ew çî wê li wê bihizirê û wê bêtîna ser ziman. Ew wê weke tiştê di wê de heyî û wê weke tiştê heyî wê hena ser ziman wê, di wê temenê de wê bi gotina

*Bartley, William Warren (1994) [1973]. Wittgenstein. Open Court.

'tiştê' re li rex wê 'weke' wê ku ew di wê de dihê kirpendin wê di wê nûqteyê de wê di kirdeya wê de wê, ji wê weke wê hebûnê zêdetirî wê weke bi têngnek zankirinê wê di wê de wê têngnek fahmkirinê wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di demên hemde de wê di nava felsefeyê de wê bi kifşkirin û gihiştinên bi ziman û fahmkirinên ziman re di wê de bi kûrbûnê ku wê were lê hizirkirin wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê. Di awayekê de wê, Wittgenstein wê ew wê jî wê li wê bihizirê û wê lêbipirsê. Ew jî wê ew bê ku wê, di derpêşekê de wê derfeta li wê têkirin wê hebê û ankû nebê. Wê dema ku wê têkirin li wê nebê wê demê ya ku ew di wê de hebê wê çawa wê di wê hebê û ankû wê di wê de wê, weke bi têngnek mistikî wê xwe di renekê de ku wê bide dîyarkirin wê weke aliyekê ku wê bi di dîmenekê asoyî a metafizikî de jî wê karibê mirov bi xwe re bigihênê li dîmenna fahmkirinê û intibayna ku mirov wê bi wê karibê di serê xwe de bide çêkirin. Di wê temenê de wê, ne derpêş wê ne bi xiyalkirina wê bê û ne jî wê bi ne têkirina wê bê. Wê di wê nûqteyê de wê di rengê wê weke ku wê bi kirdeya wê re wê di serdema navîn de wê were lê hizirkirin wê weke ji kevirê ku ew hertimî dizê û ji wê avê dihê û derkeve û çavkaniya wê nediyar a û ew hetaheta bi wê rengê wê weke ku wê av wê ji wê were wê intibayekê wê di mejiyê mirov de wê çêbikê wê di reng û awayekê de wê weke têngnekê wê di mejî de wê biafirênê. Lê ev wê, di wê nûqteyê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi derfet bê? Li ser wê kirdeya derpêşê re wê, hingê ev mafê pirs pirskirina me ya di wê rengê de jî wê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê di renekê de wê hebê.

Di demên hemdem de wê, piştî sedsale 20an û pê de wê mijare ziman wê bi têngnek felsefeyî ku wê derkeve li pêş re wê, di aslê xwe de wê aliyekê wê yê ku wê bi intibayî ku wê ji wê were derhanîn wê di wî nûqteyê de bê wê, ew bê ku ew wê bi ya 'şenber' re me di renekê de wê bi sînor wê li ser temenekê çavdêrî, û hwd re bi azmûn û hwd re me bi gihênê têngn û çerçoveyek fahmkirinê. Ziman wê aqil bènê ser ziman û aqil jî wê dînyayê wê werênê ser ziman. Ev teher û metodoloji wê di wê rengê de wê di temen û têngna wê ya teorikî û pîretikî a bi hiş û fahmkirinê û hwd re jî wê di renekê de wê weke çerçoveyek fahmkirinê a di wê rengê de wê weke ku wê pêwîst bê bi xwe re bide dîyarkirin.

Ya ku wê bi ziman re wê di wê rengê de wê bi wê re wê di renekê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin jî wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di mijare fahmkirina bi gotinê û ziman ziman û kombinyasyona bi fahmkirinê a nava wan re wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê di renekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Wittgenstein wê di mijare rastiye de wê, çawa wê bi aqil û şenberîya wê re wê li wê were têgihiştin û wê were fahmkirin wê di wê de wê were lê hizirkirin. Di mijare dîmenekê de wê, ya ku ew wê were têkîrin û ya ku ew weke di wê de heyî bi wê dîmenê wê yê bûyi û heyî re bi aqil wê karibê wê li wê bihizirê. Di wê temenê de wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê.

Di mijare aqil û diyardeyê de wê, tiştê ku ew dihê dîyarkirin û ya di derbarê wê de wê bi wê re wê têkilidar û alaquadar wê weke aliyê wê yê bi fahmkirinê wê di renekê de wê bi wê re wê karibê wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di dîmenê wê yê tractatus'ê a etîkî de wê mijare lêpîrsînê ê bi awayê wê yê bi rengê aqilê şubjeyî re wê were dîtin ku wê were kirin û wê di wê de wê li ser dîmenekê emprikî wê bi têtîhek apriori wê bixwezê ku ew li ser wê re bigihijê hinek encamên fahmkirinê li ser wê ya dîmenê ku ew li wê gihiştî fahmkirin. Weke jinûve xwandina wê ya xwandî wê dikarê di renekê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê di dîmenekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ev wê di wê temenê de wê di renekê de wê weke aliyê wê yê giring ê bi fahmkirinê ê di wê nûqteyê de wê weke ku wê bi wê re wê bafirênê bê. Di pêvajoya pêşî a fahmkirina tractatus'ê de wê, şewayê derkkirina wê di renekê de wê, dîmenên xwandinê ê bi têtîna 'dogmayê' jî wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin. Lêpîrsînên li ser gotina dogmayê wê di wê nûqteyê de wê, bi têtîna ji fêrsa fahmkirina li ser temenê mantiqê ku ew bixwezê li ser ya ziman re wê bi derbasbûnekê wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê mijare fahmkirinê wê di awayekê de wê bikê wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê bê. Di wê çerçoveyê de wê, di şîroveyên mantiqî û derketina dervî wan a di pêvajoya pêşî a tractatus'ê de wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê fahmkirinê a li ser gotina redkirina têtîna dogmayî' re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Lêpîrsînên li ser têtînen derpêşî û têtîrin û nebûnên wê û hwd re wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê

bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê bi wê re wê di renekê de wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê, di reng û awayekê de wê vi wê re wê werênê ser ziman. Di dîmenên xwandina tractatusê ên di pêvajoya duyem de wê, hin bi hinek wê bi xwandina bi felsefeya derûniyê û hwd re wê di renekê de wê, bi herikina wê re wê li ser wê çerçoveya fahmkirinên bi wê re wê were dîtin ku wê were kirin.

Di wê nûqtayê de tiştê ku em jî bi wê re di awayekê de weke di hemhizrê de na wê bi gotin bikê. Ew jî wê, felsefeyê ne weke hêskirina zanîne û ne jî weke weke zanîna ku ew bi wê xwezaye rastiye wê fahmbikê re wê pênasebikê. Ew wê weke 'li zimên vegeerênê' pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, dema ku em felsefeyê fahmbikin jî em ne weke zanînek ku ew wê, têgînek teqez û ankû ideayek teqez wê pêşkêşbikê wê werênê ser ziman. Felsefe weke têgînek ku ew bi hûrgilan re alaquadar dibê wê dikarê wê fahmbikê. Lê li vir wê karibê karê zanistê jî bikê? Di wê nûqtayê de ji xwe ku em wê ji wê dûr bihizirin wê felsefe wê hingê wê weke ji aliyekê ve li rastiye û fahmkirina wê deriyê wê were girtin wê di dînemekê de wê bê hiştin. Hingê wê, bi teqezî bê û ne bi teqezî de wê, di xwe de wê weke di renekê di xwe de bi hizirkirinê wê bi sînor bikê û ev wê, ji felsefêkirinê zêdetirî wê weke kirinek bi teolojikî û ankû di rengê wê de wê dîmenekê hizirkirinê wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di têkiliya felsefeyê û ziman de jî wê, li şûna mudahele li lêkirina wê re wê, di renekê de wê, çawa wê salixkirinê wê bikê re wê karibê wê fahmbikê. Wittgenstein wê, bi ziman û awayên hevokê ku ew diaxifê ku wê, weke girêdanek civaknasî a ku ew rengûawa dide wan wê bi wê çerçoveyê wê biaxifê. Li gorî wî ev çerçova û ankû aktiviteyên bi zimanî wê tabîî hinek rêgezan bê. Her leyistik wê rêgezên wê hebin. Bi leyistokvanên din re wê, di demên cihê de jî wê bi wê karibê were leyistin. Ne bi tenê wateyekê lê bi çerçoveyek wateyî a pirrwateyî û ji her wateyê gihiştina pirr fahmkirinê wê, bi cih, û ankû mekanê û demê re wê di renekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di rengê bi karhanîna ziman de wê ew wê, gelek nediyariyan wê weke di xwe de wê bihawênê û wê, hertimî wê bi cihêyî wê karibê bibê xwediyê xosletên din jî. Di wê nûqtayê de wê, leyistikên zimanî wê, li rastiye zimanî ku ew li wan rohiyê bigirê wê weke bûjenên ku ew bi wê werina dana berhev ku ew hebin re wê xwediyê çerçoveyekê bi fahmkirinê bê.

Di wê çerçoveyê de wê rastî wê minaq wê weke gotinek ku ew çendî wê weke bi kirdeya rastiye û wateya wê hebê jî wê ne dîyar bê. Lê wê, di wê

temenê de wê bi şibihê li çî wê di wê nûqtayê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê bi wê were lê hizirkirin. Têgîn bi leyistika ziman re wê weke xwediyê têgînek armancî ku ew, di nava şertûmercên wê de xwediyê rengê fahmkirinê bibê bê re wê karibê wê fahmbikê. Li gorî Wittgenstein bo ku em bigihijina wê 'awayê' wê 'rastiyê' wê, di rengê dem em 'leyistikê' kifşdikin. Gotin di dema leyistikê de ne xwediyê zelaliyekê bê. Lê piştî leyistinê wê weke ku wê bigihijê li zelaliyekê wê bi wê re wê, weke çerçoveyek tefkirinekê bi xosletna şenberinê a fahmkirinê bi wateyê wê weke ku wê biafirênê.

Di wê de wê wate wê, bibê û wate wê, wate wê di aslê xwe de wê çerçoveyek gûharinê a civakî jî bê. Bi wê re wê ziman wê, ne tenê wê têkiliyekê bi nîqaşkirinê wê biafirênê û her wusa wê bi têgîhên darazî re jî wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengê de wê weke ku wê biafirênê.

Di wê rewşê de wê, pêvajoyek hinekê komplika wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê bi têgîna leyistikê bi zimanî wê, weke dîmenekê ji aliyê hundurîn bi ber aliyê ve ku wê, bibê wê rengê fahmkirinê wê bi xwe re wê xwe bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, di hemû salixkirinên me de ku ew bi başî bin, nebaşî bin, dilxweşî bin û dilnexweşî bin, bi êşî bin û ankû ne bi êşî û hwd bin wê di xwe de wê, weke şewayekê salixkirinê jî wê di rengê de wê weke ku wê bihawênê. Di wê temenê de wê, rengên danîşandina wê weke minaq qirmîçandina rû, jidandina dest û aliyên din ên laş û hwd re wê bibê. Qêrîn jî wê nîşanakeyek ji wê bê. Qêrîn ji aliyekê ve jî wê rewşek weke ne salixkirî a ku wê laş û ankû beden wê xwe bi wê bide li der û ankû dîyarkirin jî bê. Weke 'wê dîtinê', bi 'weke wê bûyî bibînê', û 'bi aliyekê bibînê' re wê, bi dîmenekê nêzî wê de bi wê bihizirê. Em dema ku wê bûjenekê wê weke tiştêkê dibînin em derk û herê dikin. Lê Wê dema ku em bûjenê bi tiştêkê din dibînin em bi têkiliya nava du tiştan wê dibînin.

Di ziman de wê, sê ali û ankû dîtbarîyek bi hiş a bi sê dîmenî wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin. Bi gotinê re hişê, bi wê hişê re dîtin û bi wê dîtinê re naskirin wê xwe weke fêrsna wê bidina dîyarkirin. Di dema dîtinekê de wê, weke di kirdeya wê gotinê de wê aliyek wê bi wê re wê weke were dîtin. Lê di fahmkirinek weke pirrali ku wê Wittgenstein wê

*Waugh, Alexander (2008). *The House of Wittgenstein: A Family at War*. Random House of Canada

*Klagge, James Carl, ed. (2001). *Wittgenstein: Biography and Philosophy*. Cambridge University Press.

bileyistika ziman' re wê pênasebikê wê pirraliyên wê dîtin wê, rewşek pirr derkî di bedenekê de wê weke xwe bide dîyarkirin di heman rewşê de wê weke ku wê bibê. Wê dema ku em li wêneyekê dinerin em dikarin bibêjin ku em bi carekê û ankû piştî wê care pêşî re jî em hemû hûrgilên navaroka wê wêneyê dibînin. Gelek caran em tişteke nabînin û yek din ku ew, hat û ew şanî me de hingê em dibînin “min nûha dît’ û bi wê re wê, hinek aliyên ku min berî wê demê di wê wêneyê nerî de ne dîtibû piştî wê êdî ez dibînim wê bi wê re wê werênima ser ziman. Di her hûrgilê de wê kirpendinên cihê wê karibin werina kirin. Her kirpendin wê bi têgih û hişên cihê bin. Hinekê jî wê rewşa leyistika bi gotinê wê di ziman de wê bi wateyê û kifşkirinê re wê di rengekê de wê, weke ku wê bi wê rengê wê **bixabitê**.

Di wê çerçoveyê de wê çerçoveya têgîna olî, rewîstî û hwd jî wê dema ku wê hilda li dest wê di çerçoveya gotina ‘leyistikê’ de wê hilde li dest. Di gotinên xwe de wê, di rengekê de wê mijare têgîna rastiya wê ‘awayê’ wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê weke ‘dîmenekê’ wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wekî din nexwe ew di mijare felsefeyê de wê, li ser temenekê salixkirina bi fahmkirinê a ji ya miştî dûr wê di rengekê de wê bi wê bihizirê. Ew wê li ser gotina felsefeyê û têkiliya wê re wê, dema ku wê bi têgîna têkiliya felsefeyê a Witgenstein û bi têgîna ‘tractatus Logico-Philosophicus’ re wê, li ser hinek nûqteyna bi wê rengê wê di dema pêşî de wê hilde li dest. ‘Ya rewş bê hemû dînya ya.’ ‘Derpêşek weke dîmenê wêneyê rastiye bê’. Wê di dewama wê de wê bibêjê ku “bi hi hizra min, pêdendiyên mantiqî ne nimînêrî bin. Mantiq ku wê ti nimînîrîya wê ya bi rastinê nebê bê.’ ‘Derpêş, di awayekê de wê, awayên mantiqî ên rastin wê bide nîşandin lê çawa bê wê nede nîşandin.’ ‘Awayê derpêşekê wê bi wê rengê bê ku ew bi wê awayê dimeşe.’ Weki din wê bibêjî ku “derpêş wê heman tiştê wê bibêjê ku ew bo ku ew tişteke nebêjê.’ ‘Cewherê derpêşekê wê bibêjê, weke cewherê hemû salixkirinan û weke cewherê dînyayê bide bê.’ Wekî din wê li ser mijare ziman re jî wê ew wê bibêjê. “sînore zimanê min sînore dînya min a.’ ‘Felsefe wê, ne weke doktrinek hevgirtî a tam bê wê ektiviteyekê bê. Weki din wê di wê çerçoveya kevn de ku wê pênasebikê wê bîne ser ziman ku wê çawa di çerçoveyek mantiqî de wê bigihêne li fahmkirinekê. Wê dema ku wê felsefe û derpêşî wê bikê wê, bi gotina ‘felsefe ne bi derpêşan lê bi gihandina derpêşan li armancê re wê, bibê.’ Di dewama wê de wê bibêjê ku wê, bê ku ew felsefe hebê jî wê, hizirkirin wê bê. Di nava hizrên ne diyar de wê hewldana gihiştina li ya diyar re wê, felsefe wê bikê ku wê

bikê. Bi tiştê hizirkirinê ku wê berê xwe wê bide li derve wê, di rengekê de ku ew bi şûn ve ne vegerihê bergirên xwe bi wê bigirê. Ya ku wê were gotin wê, bi zelal gotina wê re wê yên ku ew ne hatina gotin wê bi wê, weke wê were ser ziman wê dîmenekê wê biafirê. Hinekê jî wê di wê çerçoveyê de wê têkiliya fahmkirinê û felsefeyê û ziman wê bi hev re wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman.

Di pêvajoyên xwandina tractatus de wê, weke ku wê bi nîşegirtinên weke ji augustinius ên weke bi temenekê spekulesyonî weke bi gotinên li xwe mikurhatinên augustinius ên bi rengê “wêneyekê bidna min, ji cewherê zimanê mirov” bi têngînek epistemikî a zimanzanî re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Bi têngînek weke ‘çendî ku wê weke li dîmenekê weke li lêhatiniya wê ya bi aqilî jî bê lê wê ji hemû mirovan re wê, ziman wê dadmendiya wê çenekê’ re ku wê bi dîmenekê wê fahmkirinên xwe wê di wê nûqtayê de wê bi kirpênê re wê, bixwezê ku ew wê bigihijê fahmkirinê. Ya ku ew ziman dihênê ser ziman û ya ku ew nimînêr dikê wê, ji hev cihê bin. Di dîmenekê felsefeyî ku ew dixwezê wê fahmbikê de wê, dîmenên dogma û yên ku ew berê ji jîyanê û fahmkirina wê dîr bûn wê bixwezê ku ew bi wê re wê lêbipirsê û wê fahmbikê bi lêpîrsînên xwe yên felsefeyî de.

Wittgenstein di aslê xwe de wê bi dîmenekê klasikî û kevnî wê li hemberî têngîna ontolojikî û epistemikî bê. Di wê nûqtayê de wê ji nava têngîna xwe ya tractatusê wê hinek sedemên wê bi wê rengê wê bide. Ew ber ku wê di navendekê wê di yekkirinekê de wê weke dilbigirê. Ankû wê, weke wê kirinê wê, di wê temenê de wê cihêyiya wê ji holê rabikê. Ber vê yekê di wê rengê de wê dema ku mirov li ser wê dîmenê wî yê şîrovekirina ‘awayê jîyanê’ û ankû dîmenê jîyanê wê li wê dihizirê wê, di wê rengê de wê, bi wê prspektifê wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê.

Di wê rewşê de wê mijare yekkirinê û ankû di wê temenê de wê weke wê kirinê jî wê di rengekê de wê weke mijarek fahmkirinê ku ew newê kirin wê di wê temenê de wê li wê bihizirê. Di cihê kirina pirsekê ku ew çendî derûniya, felsefeyî ya, civaknasîyî ya, û ankû bi zanînek din a wê, kifşkirina wê û wê cihê kiirna wê li ser dîmenekê zanîne re wê bi wê re wê li wê bihizirê..

Di wê nûqtayê de ew wê weke hevkinê wê li gorî wî di rengekê wusa de

*Klagge, James Carl, ed. (2001). Wittgenstein: Biography and Philosophy. Cambridge University Press.

wê bimesê ku ew, xwûdayek hebê wê ew wê jî wê ji xwe re wê bo pergaliyekê wê bikina iteatê de wê, di kirpendina xwe de wê werênê ser ziman.

Ew di wê nûqtayê de wê şibandinên weke hev bê ku ew ji malbatê bê û ankû rewşek din bê wê, bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveya têngîna ciheyî de wê fahmbikê. Li gorî weke ku wê, rastîya mirov bi bi dîyardeyî weke wê xwediyê hevsengekê bê. Di wê nûqtayê de wê, dema ku em bi têngînek antropolojikî wê li wê bihizirin wê, ne pêwîstî nê lê herênîbarî wê serwer bê. cihê bûn wê asil bin û cûreyîtî wê weke unsûrên aslî bin. Lê di aslê xwe de wê, di rewşa diyardeyîyên mirovî de mirov nikaribê bahsa heviyekiyekê bi ti awayê bikê. Heviyekî tenê di têngînên derpêşî û têkiliya gotinê a beremberî hev de wê weke têngînekê bê. Di wê çerçoveyê de wê, dikarê wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman heviyekî wê di wê rengê de wê, li gorî wê têngînê wê ne gotinek ku ew zêde di aslê xwe de vegotinbar bê ku ew di wê rewşê de wê weke rastiyê wê werênê ser ziman. Ku em li nava malbatek dendikî jî bi hizirin wê, di wê de wê, hem şibîn û hem jî gelemperîyên wan bi cihêyîyên ku ew gotin di xwe de dihawênê de wê biparpzê û wê bide dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, demê ku em bi têngîna Wittgenstein bihizirin wê dikarin wê bibêjin ku em di serî de wê weke ku em pêwîst bin ku em gotina teqeziyê wê pêşî ji nava reng û awayê fahmkirina xwe wê di rengekê de wê dûrbikin û di wê çerçoveyê de wê gotinê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di gotinê de ghiştina cihêbûnê wê di wê rengê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Ku em terminolojiyek teybet a kevnera wê werênina ser ziman wê, têngîna gotina "awayên jîyanê" wê, di rengekê de wê, di wê de wê, bi dahûr û kifşkirinên bêsînor ên ku ew bi ciheyî ku mirov wê karibê wê di wê de wê kifşbikê re wê di wê rengê de wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, bi têngînek epistemikî ku em bibêjin wê çawa wê, li ser wê re wê, bi gotinkirin û lê têngihiştin û ankû wê weke ku wê ji gelek aliyan ve wê bi navê wî û hizirkirina wî wê were ser ziman wê, bi têngîna "leyistikên zimanî" re ku wê werênê ser ziman re wê, weke xwediyê temenekeê bê.

Di wê nûqtayê de wê ya felsefeyê wê çawa wê pênasebikê wê li ser wê bisekinê. Ew wê felsefe çî û ankû ne çî bê. Yan jî wê, çî wê nefelsefe bê wê bixwezê ew wê, fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê ew wê werênê ser

ziman ku ´wê, gûmanparêzîya li hemberî dûnyê, xwe jê girtina gotinên bûyinê wê bi xwe re wê, bi awayekê hesan wê, bi şewayek bênavber wê, xwestek bûyinê wê bi xwe re wê, weke ku wê biafirênê´ wê bixwezê di dîmenekê de wê bi kirpênê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, hesanbûnê û wê gotina hesanbûnê wê di wê rengê de wê, li ser hişkbûna bi têngîna determenismê re wê avabikê û wê di wê de wê, çawa wê, xwediyê wisyonek kifşkirî a di xwe de bê û wê li awayên din ên jîyanê û dewlemendîya bi leyistika bi ziman re wê mafê jîyanê wê nede nasîn. Wê destûrê wê bi ti awa û rengê wê nedê wê ku ew gerdûnek pirranî ew di xwe de were tefkirkirin û ankû di hizra xwe de were avakirin. Li ser wê temenê wê, dervî modelên determinist ên weke newtonî ku wê kuantum ew fahmnekirî wî kuantum di wê temenê de weke ku wî li ser wê çerçoveyê di rengê de wê fahmkir.

Wî di wê temenê de wê mijare felsefeyê û ziman pêşî wê ji hev cihê kir. Piştî wê bi ziman û gotinê, wateyê, lêker û kirdeyên wê re hizirî û bi wê gihiştî wê cihêyî û pîrraniya bi wê. Di wê çerçoveyê de wê têngîna bi leyistika bi zimanî wê, di rengê de wê bi wê temenê wê aliyê din ê felsefeyê ê yekparêz wê di wê rengê de wê beremnerê wê bi ziman û wê çerçoveya wê re wê êdî wê bi aqilekê felsefeyê wê di wê rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ev wê weke jinûve bi şewayekê din ê kifşkirin û kirina felsefeyê jî bê wê dîmenekê wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ber ku wê, pêşî bo ku ew felsefe bi ziman were kirin wê pêşî wê ji koka ya aliyê din ê weke ´aqilê felsefeyê´ bi hata cihê kirin. Ya ku wê, bi têngîna ´Wittgenstein re wê weke ´anti-felsefe´ jî ku wê ji aliyekê din ve wê xwe bi felsefeya wî re wê bide dîyarkirin jî wê hinekê jî wê bi wê nûqteyê ve wê di rengê de wê weke ku wê girêdayê bê.

Mijare têngîna anti-felsefeyê a bi têngîna Wittgenstein re ku wê were hanîn li ser ziman wê di çerçoveya hizirkirin û felsefeya demên hemdem de wê di rengê de wê pêwîst bê ku mirov wê ji hinek aliyan ve wê hilde li dest bê. Ber ku wê di wê temenê de wê hem wê bi aqil û razberîya wê li hemberî jîyanê wê bi wê têtikoşê. Û hem jî wê li hemberî ya weke felsefeyê ku ew bi awayên deervî fahmkirina rastiyê û ankû ne xwediyê wê fahmkirinê na wê li hemberî wê bisekinê.

Di têngînek weke ya dihizirê û wê weke xwe dixwezê wê fahmbikê weke minaq weke olê ku em hildina li dest wê, di wê temenê de wê, weke ya ku ew dihizirê û wê dibînê wê bixwezê wê bide ravakirin. Wê hertimî wê li hemberî wê, rengê fahmkirina wê ya jîyanê û jîyankirinê wê hertimî wê di pêvajoyên wê yên bi herikina jîyanê de wê mirov wê li hemberî wê

weke objeyek bêaqil wê di renekê de wê, weke ku ew bi hiş nabînê wê bikeve pozisyonekê de. Wê di wê rengê de wê, ya rastîya ku ew heya wê, nebînê. Wê bi gotinên xwe û wateyên ku ew bi wan dihizirê û tefkir dikê wê werênê ser ziman.

Wê demê ku em empatiyekê di wê nûqteyê de bikin wê dema ku em bi nerînek dîyar wê demê me li jîyanê û tiştê nerî wê, ew tişt wê her demê wê weke ne hati dîtîn, ne hati fahmkirin û ne hatî bi hişkirin û hwd re wê bimênê. Ber ku wê nerînek dîyar û pêş dîtînê wê di wê temenê de wê çawa dibînê wê dîyardikê. Di wê nûqteyê de wê ya rastîya wê dîtînê wê bi wê re wê di renekê de wê weke ku ew wê nebê. Ev wê, di serî de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Ji aliyekê tiştê ve li tiştê nerîn û wê weke diyardeyê wê xwestina wê fahmkirina wê, di wê rengê de wê, ew tişt ne weke tiştê hatî fahmkirin wê di wê de wê bibê. Wê demê wê ew tişt wê heta ku wê weke bi aqil ku mirov wê weke ʿbi fêrsekê wê weke ku wê dibînê jî wê di renekê de wê weke di wê dîtînê de wê weke nedîtî wê bimênê û wê di wê rengê de wê li hemberî me wê bimênê. Wê ew wê ji me derbas bibê bê ku ew hati fahmkirin. Wê di wê temenê de wê weke ku em bi aqil û hişê xwe li wê ghiştî wê bi wê nerîna xwe ya li jîyanê wê weke ku wê li mirov wê werê. Di wê temenê de wê, di wê gotinên wê yên bi sazûman ên weke yên fahmkirinê de wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê û wê karibê wê di renekê de wê werênê ser ziman bê. Di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê din ê giring wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di nava fahmkirinê de wê, mijare lêpîrsîna bi fahmkirinê wê, tiştê ku em wê dibînin bo ku em wê fahmbikin wê, di wê nûqteyê de wê, Wittgenstein wê şêwayekê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li şûna ku em bi gotinên wê yên bi dîyar, salixkiri û bi sazûman bihizirin em bi gotinên ji nava jîyanê û yên ku yen ku em bi wan dihizirin ên dijîn re bihizirê û wê bi wan fahmbikê. Ew wê di wê temenê de wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di serî de wê bi wê karibê wê bigihêjê wê rastîya wê ya bi fahmkirinê. Ev wê, weke aliyê ku wê bi aqil û hişê wê me bi wê dîyardeya wê tiştê re wê, bide hevnasîn di aqil û hişê me de. Ev wê weke aliyê wê yê ku ew wê bi wê re wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê

wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de ew wê dihênê ser ziman ku mirov li şûna bi gotinên teoriyekê ên salixkirî wê fahmbikê wê dervî wê di rengê de wê bi wê bihizirê û wê, demê wê, di wê temenê de wê, di rengê de wê, derketina dervî wê, weke şêwayekê hizirkirinê ê felsefeyê wê di rengê de wê karibê wê di rengê de wê, fahmbikê. Di nava sînorê çerçoveya wê fahmkirina gotinên wê teoriyê û bi girêdanên wê ku ew wê were lê hizirkirin û fahmkirinê jî wê di rengê de wê bi wê re wê bi sînor wê bê mayin û wê ji ya rastin a heyî wê di awayekê de wê bê ku ew wê fahmbikê wê dûrkeve.

Ev aliyê hizirkirina Wittgenstein a ku mirov wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê xwe di demên hemdem de wê weke şêwayekê fahmkirinê wê bi wê re wê çawa wê bikê ku mirov wê xwe derxê dervî ya dîyarkirî û sînorên wê û serwerîya wê ya li ser me û di fahmkirina me de wê weke çerçoveyekê bibê. Di wê rewşê de wê, ev wê, weke aliyekê ku wê bi wê re wê, xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di bin navê ya weke 'anti-felsefeyê' de wê ya ku ew wê, weke bi têgînek birdozi bê û ankû têgînek olî û hwd bê ku ew wê, were ferzkirin û yan jî wê şêwa û çerçoveyek ramyarî ku ew wê bi mecbûrî wê, di nava sînorê wê de wê hewl were dayin ku ew di wê de were girtin wê weke li hemberî wê weke çerçoveyek fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin. Bi kinasî û kortasî wê di wê nûqtayê de ew wê ji me re wê weke ku wê bibêjê ku ew ya ku tu wê bi hiş û aqil dibînê û di nava sînorê wê de dibînê weke dûnya te ya wê, dervî wê dûnya rastin û ya ku bi rastî tu bijî wê hebê.

Di wê çerçoveyê de wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê, di dewama wê de wê, weke aliyekê wê yê giring ê fahmkirinê wê di serî de wê bi têgînekê wê fahmbikê. Di nava ya dîyardeyî û ya derveyî de wê, di wê nûqtayê de wê, kirpendinên ku ew dikê wê çawa di mijare felsefeyê de wê, di rengê de wê bi wê re wê bihizirê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Dijberîya wî ya li hemberî têgînen weke yên metafîzîkê û hwd wê dikarê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê. Ankû di wê rewşê de wê, çawa wê dervî wê bê hizirkirin wê di wê rengê de wê, were lê hizirkirin. Di têgîna Wittgenstein de wê têgîna weke di rengê 'redkirina felsefeyê'

*Diamond, Cora, ed. (1989). Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics. University Of Chicago Press.

*Klagge, James Carl, ed. (2001). Wittgenstein: Biography and Philosophy. Cambridge University Press.

de ku mirov wê karibê wê bixwênê wê, di wê temenê de wê bi wê çerçoveya felsefeyî wê çawa wê mejiyê mirov wê di wê temenê de ku wê weke zombiyên wê di jîyanê de wê weke ku ew zan dikin bi hiş in lê ew bêhiş dijin li hemberî ya heyî û fahmkirina wê û hwd weke bê xem in wê, bixwezê ku ew di rengekê de wê balê bikişênê li ser wê. Di çerçoveyek olî de wê, di wê temenê de wê weke li gorî ya dihê hizirkirin bijî re wê weke bedenekê ku ew ne hizirê û nikaribê wê, bi xwe û bi serê xwe wê bide dîyarkirin re wê di rengekê de wê weke ku ew wê bixwezê ku ew wê bi wê re wê di rengekê de wê weke bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê ev jî wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê wê di wê temenê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare têngîna dîtina dervî ya ku ew dibînê de wê, Wittgenstein wê bi wê re wê alaqadar bibê. Wê di wê nûqtayê de wê bixwezê ku ew di wê çerçoveyê de wê ne tenê felsefeyê wê ji wê azad bikê wê di rengekê de wê bi wê re wê mejiyê mirov wê ji wê rewşa weke ya iteatkarî a xirab wê rizgarbikê û wê di wê temenê de wê di nava wan sînorên zêhnî de ku ew mahkumî jîyanê hatiya kirin ew wê derxê dervî wê. Di wê rengê de wê, di awayekê de wê ev wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê nûqtayê de wê, bi felsefeya xwe re wê, Wittgenstein wê bi mijare sînorên zêhnî ên ku ew di wê temenê de weke hemû dîrok û pêvajoyên wê yên mirovatîyê di xwe de weke dilgirtîya wê li hemberî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bisekinê û wê bixwezê ku ew di dîmenekê de wê bigihênê li azadiyê. Di wê nûqtayê de wê, gotina azadiyê a Wittgenstein wê ne dikarê wê di çerçoveyek zêhnî de wê fahmbikê û ankû wê bi perspektîfek pêşdîtî wê dikarê wê li wê binerê û wê fahmbikê. Ya ku wê di wê temenê de ew dixwezê wê weke rêya li wê gihiştinê ku ew dihênê ser ziman ku ew bi gotinên jîyane mirov dijî re wê, bihizirê. Di gotinê de wê bi nerînek salixkirî wê ya jîyane dînamîk û diherikê wê bi wê re wê nikaribê wê kifşbikê û wê di rengekê de wê fahmbikê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare sînorên zêhnî de wê, Wittgenstein wê mijare fahmkirinê wê bi ziman re wê, bixwezê ku ew bigihijê li encamê. Saul A, Kripke wê di xabate xwe ya bi navê “rêgez û li ser zimanê Wittgenstein” de ku wê werênê ser ziman wê mijare şewayê rêgezî û kirpendîna wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, bîrê ser ziman. Li gorî wî, di wê nûqtayê de wê, di temenê û çerçoveyek rêgezî û hwd de wê dema ku

mirov wê, fahmbikê de wê, di renekê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê rewşê de wê, mijare çawa hatîya şîrovekiirn jî wê weke renekê fahmkirinê wê bixwezê li ser têtînen zimanî ên Wittgenstein re wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê rêgezê ku ew çawa dihê şîrovekiirn wê di wê rengê de wê, bi wê re wê, êdî wê di dewama wê de wê rengê wê yê fahmkirinê jî wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê kripke wê di nava duitiyekê de wê di şîroveya xwe de. Wê ji aliyê tiştê ve wê ew wê dîyarkirin wê di wê fahmkirinê û rengê wê de wê bê kirin û ankû wê çerçoveya zimanê û koma wê de wê ew wê were dîyarkirin wê weke ku wê bikeve zorê de ku wê fahmbikê.

Li vir em wê dikarin wê werênina ser ziman ku wê, di mijare têtîliya zimanê de wê, dema ku em ji aliyê rêgezên zimanî ve wê, hildina li dest wê, di wê nûqtayê de wê rêzimanîya zimanî wê weynek wê ya giring wê weke ku wê were dîtin wê di fahmkirinê de wê weke ku wê bi wê re wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Li vir wê, anakronisma kirpke dikarê wê di wê nûqtayê de wê di renekê de wê ji wê nûqtayê wê kifşbikê. Ew wê, di wê rengê de wê gotinekê wê werênê ser ziman. “du lê zêde du ku wê bi çarê re hevyeke û ankû ne hevyeke bê wê, razber û dervî mirov wê ne bi rêgezê li hev zêdekirinê wê, girêdayî me û weke pispor ku em lê daya avêtin weke kes ku ew çî wê herê bikin wê bi wê ve wê girêdayî bê re wê werênê ser ziman. Di wê têtîne de Kirpkê wê, di dîmenekê de wê, kirpendinek sergirtî û kûr wê bikê. Heta ku wê wilqasî wê kûr bê wê, ji wê têtîna ziman wê bi fêrsek metafîzîkî jî wê derbas bibê.

Di rastteqniyê de wê, li şûna mercên ku ew ku ew dibin wê ya bi derfetbûyînî wê bikê ku ew bide girtin. Di wê nûqtayê de wê li gorî têtîna Kirpkê wê ya rast û nerast wê ne weke fêrsek fahmkirinê a giring wê xwe bi wê têtîne re wê bide dîyarkirin. Wê ya ku ew çawa ew hatiya herêkirin bê wê bi wê re wê weke ku wê kirpendinekê wê bikê.

Her demê wê ya ku em jî û yên dervî me jî wê herê bikin wê nikaribin wê ne bi tememî wê weke rast û ne jî wê weke nerast wê herê bikê. Lê em wê bibêjin ku wê, ev wê newê wê wateyê ku em fêrsa rastîyê û ne rastîyê wê ji nava fêrsa fahmkirinê wê weke kirdeyekê fahmkirinê ku em bi wê ji wê bigihijin wê dûrbikin. Di wê nûqtayê de wê dema ku ew hat dûrkin wê, ji aliyekê ve wê derî li ya têtîna metafîzîkî jî wê weke ku wê di renekê de wê bê vekirin. Di wê rewşê de wê, restên rastî û

nerastiyê ku ew çî na wê, fahmbikê wê di wê temenê de wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Kripke wê di herikina nivîsara xwe de wê, hanina mijarê li ser pergalên felsefeyî ên ku wê Wittgenstein wan reddikê ên weke yên metafîzîkê û hwd re wê rengê hizirkirina xwe wê di wê çerçoveyê de wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê pirsek di serî de wê dema ku mirov Kripke dixwênê wê di serê mirov de wê rûbide. Ew jî wê ew bê ku ew dixwezê metafîzîke di Wittgenstein de kifşbikê û an ew dixwezê wî bi nûqtayek bi wê aliyê de bide kişandin bê. Ihtimalek din jî wê, weke ew dixwezê wê, bi tememî ji wê dûr bikê bê. Lê ya sêyem bi fêrsên fahmkirina wî xwe di cih de ji hişê me weke perperikan didina firandin û dûrkkirin ji hişê mirov. Li vir wê di dewama wê de em bibêjin ku Kripke wê heya xwe wê bi zêdeyî wê bide têgîna argûmanên Wittgenstein. Di wê nûqtayê de wê, ji nava têgîna Wittgenstein kripke wê têgîn û gotina Wittgenstein a bi rengê “Weke nakokiya me ya; ti çalakiyên me bi rêgezekê nayên dîyarkirin. Ber ku wê, her çalaki wê rêya li gorî rêgezê wê bigihê lêhatin û levkirinekê.” Ji wê têgînê wê, mêyla Kripke a ku ew dixwezê bi awayekê sergirtî bigihê têgînek metafîzîkî jî wê, weke têgînek argûmanî ku ew ji wê dixwezê bi wê fahmbikê. Lê ji aliyekê din jî ve jî em ku wê, têgîna Wittgenstein wê dixwênin wê bi wê re wê dikarin wê fahmbikin ku wê, di bûyin û rûdana rewşekê û çalakiyekê wê, li şûna li gorî rêgezekê wê fahmbikê wê weke wê fahmbikê û wê weke wê fahmkirinê bi fêrsek fahmkirinê a rêgezî derk û fahmbikê. Wê demê wê, ew çalaki wê weke li şûna ku wê, weke li gorî rêgezekê li dervî xwe wê were fahmkirin wê bi xwe û rêgeza xwe re wê, di wê rengê de wê, bi renekê wê, di xwe de ku ew wê dide dîyarkirin bi wê bûyin û pêkhatina xwe re wê bi wê re wê fahmbikê. Di dema şîrovekirina Kripke de wê, li deverekê ‘kifşkirina ‘şaşiyekê’ ku wî weke hanîya ser ziman wê, di pişt fahmkirina kripke de wê, têgînek dîyarkirî ku ew wê weke li gorî wê dixwênê û wê dikê ku ew wê fahmbikê wê di mejiyê wî de wê bi xwe re wê di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Ya ku wê, kripke wê di fahmkirina wî de wê bigihênê şaşiyekê di teoriya wî de wî wê, ew bê ku ew bi diyardeyên ku ew bi wan dihizirê wê, di wê nûqtayê de wê, di renekê de wê, bixwezê ku ew bi fahmkirinek di serê xwe de ku ew weke ya wî jî şîrovebikê û ankû di hinek nûqtayan de wê weke cihê jî bibê de ku ew xwediyê pêşdîtinê û

hişkê a bi wê bê. Di wê nûqteyê de wê, di wê nûqteyê de wê weke nûqteya ku ew ji wî cihê dibê bê. Lê ji aliyê din ve jî wê, di wê nûqteyê de wê, aliyekê din ê temenî wê hebê û wê, ew jî wê mijare têngîna metafîzîkê bê. Ev wê weke xiyaleta ku ew hertimî ser serî digerihe û di dîmenê weke ku ew dide tirsandin de wê, hertimî wê weke di bin fêrsa xwe de wê bide girtin de bê. Wê heta ku kripke ji wê fêrsê dûrnekeve wê ji xwe wê ne bi derfet bê ku ew bi rastî û tam wê di rengekê de wî û felsefeya wî fahmbikê bê.

Di dewama wê de wê dema ku em mijare têngîna felsefeya Wittgenstein wê werênina ser ziman wê, têngîna realism û ankû anti-realism bê. Me hinekê wê li jor wê hanî ser ziman. Lê di wê nûqteyê de wê ev nûqte wê, di rengekê de wê, weke aliyekê ku wê hê li ser wê were hizirkirin û wê nîqaş wê werina kirin bê û wê di dewama wê de wê hizrên nû wê di wê temenê û çerçoveyê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê werê kirin bê. Di wê nûqteyê de wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê dikarê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman ku wê mijare 'anti-felsefeyê' wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê re wê weke kirdeyekê ku wê were nîqaşkirin bê.

Di wî nûqteyê de wê, di têngîna anti-realism', 'anti-felsefe' û hwd de wê, aliyekê wê yê giring wê xwe bi felsefeya wî û ji hev cihê kirina ya felsefe û ne felsefe û hwd de jî wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di serî de wê weke aliyekê wê yê pêşî ku em dikarin wê di dewama wê de wê bi kirpênin jî wê, mijare têngîna idealismê û têngihên metafîzîkê û di dewama wê de ên weke yên olî û hwd bin. Di wê çerçoveyê de wê, di wê kirdeya 'anti' de wê hinekê jî wê, li ser wan aliyan ku wê ji felsefeyê wê cihê wê bikê û ew felsefe wê di wê temenê de wê bi cihê kirinê re wê çawa wê, di rengekê de wê, felsefeyê weke felsefeyê wê bi wê re wê jinûve wê bigihênê fahmkirina wê bê. Ji xwe wê, di wê nûqteyê de wê, ji demên kevnera ve wê heta roja me wê, bi çerçoveyek nîqaşî a zêde komplika û di zikhev de ku wê çî felsefe û ne felsefe wê bi hev re wê di nava nîqaşên felsefeyê de wê, werina fahmkirin. Biqasî fahmkirina pêvajoyên nîqaşên felsefeyê wê di wê, temenê de di dewama wê de wê ji hev cihêkirinê jî wê bi wê re wê weke aliyekê wê yê din ê giring ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê di wê rengê de wê bi wê re wê fahmbikê. Armançek ji ya min jî wê di serî de wê ew

* Williams, Meredith, (2002), Wittgenstein, Mind and Meaning: Towards a Social Conception of Mind, London: Routledge.

bê ku ez, bi têngîna nîqaşên felsefeyê re dixwezim ku wê zelalbûnê li ser wê û aqilê wê re di serî de wê pêşî bidima çekirin. Ber ku ev ali wê weke aliyekê wê zêde nîqaşê wê bi xwe re wê bide birin û wê, di wê de wê, gelek aliyên ku ew dihên ser ziman wê bi wê re wê hebin. Di wê çerçoveyê de wê, aqilê felsefeyê wê, di wê nûqtayê de wê di demên hemdem de wê, çendî ku wê di wê warê de wê, cihêkirinek vekirî a baş wê pêşkeve jî lê wê hê di wê warê de wê, kêmesîyên di wê zelaliyê de wê ji temen ve wê xwe di gelek aliyên de wê weke ku wê bidina dîyarkirin jî wê bibin.

Di mijare zelalkirinê û fahmkirinê de wê Wittgenstein wê mijare nerînê û fahmkirinê wê bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê mijare têngîna jîyanê û fahmkirinê bi wê re wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring ku ew bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di nava têngînên felsefeyê de wê dîmenekê berfireh ê fahmkirinê wê di wê çerçoveyê de wê biafirênê û wê, di dema xwe de wê çawa wê mirov bi nerîn û dîtina xwe re wê derkeve dervî ya weke nerîna xwe dîbînê û wan nerînên weke çavik ku ew bi riya wan û bi rengê wan dibînê xwe derxê dervî wan.

Di wê temenê de wê, di rengekê de wê, di nava wê de wê mijare lêpîrsînê wê, di wê nûqtayê de wê li ser wê re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtîn wê pêşbixê û wê bi wê re wê bixwezê ku ew ew dîtinekê hizirkirinê ew bi wê re ew biafirênê. Di nava hizirkirinê xwe de wê mijare fahmkirinê wê di wê rengê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, hizirkirinê xwe wê, bi fahmkirina xwe re wê, werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de Wittgenstein ew li wê dihizirê ku ew di wê demê de ew bi felsefeyê derketina dervî ya nerînê pergâlê hizirkirinê wê ji wan têngînê weker xûrefe, xiyalî, têngînê weke nayêna piştrastkirin û weke ne rast û hwd wê xwe rizgarbikê. Di wê nûqtayê de wê, lêpîrsînek felsefeyî a kûr wê di wê nûqtayê û çerçoveyê de wê were dîtîn ku ew wê dixwezê ku ew wê bikê.

Di çerçoveya têngîna felsefeya hemdem de wê, weke hewldana baş a fahmkirinê bê hizra Wittgenstein. Ber ku ew dixwezê di wê rengê de ew ji nerînê ku ew rengê hizirkirinê me bidina dîyarkirin û bidina dîyarkirin ku em çawa bihizirin wê, ji wê dûrbikê. Di wê temenê de ew li xwe bigihîne çerçoveyek bi serê xweê û weke xwe û bi nerîna xwe. Di wê rengê de wê, di wê de jî wê, di nava hizirkirinê xwe de wê bigihîjê ya

rast. Ya rast ew di wê temenê de wê bi felsefeyê wê ne bi têtînen weke yên teorikî û hwd ku ew xwe bi sazûmanekê felsefeyê bi zane kirinê û bi wê dîtîne re wê bibê re wê bibînê. Encama ku ew digihijiyê wê di wê rengê de bê ku ew di rastiye de ew derkeve dervî wê re wê ew wê bibê bê.

Di dewama wê de wê dikarê wê bi hizra Wittgenstein re wê werênê ser ziman ku ew têtînen razber û wê weke piştrastkirina wan ne bi derfet bê û ankû beremberê wan di jîyanê de ew nebê wê di wê rengê de wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê bikê berlêpirsînê. Di wê temenê de ew wê di wê rengê de wê bi wê re wê di reng û awayekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û ew hizrên xwe di wê temenê de ew bi wê re wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê mijare ziman wê, di wê çerçoveyê de wê, weke çerçoveya fahmkirinê û bi dîmenê dîtîne ê jîyanê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Wê dema ku em bahsa ziman û felsefeyê û wê weke temen, çerçove û sînore fahmkirinê wê bikin wê were dîtîna ku wê ji sedsale 20an û pê de wê ziman wê, bi zêdeyî wê weke mijare lêkolînê a di wê temenê de wê derkeve li pêş. Di dîmenê Wittgenstein de wê, bi temenekê hiş ku wê ji aliyekê ve wê xwe bi şipêre sehan û ji aliyê din ve wê, bi sipêre. Aqil. Di mijare bi hiş xwe sipartina aqil di felsefeyê û ziman de wê, weke Wittgenstein wê Chomsky jî wê navê wî piştre wê derkeve li pêş. Li gorî wî zanîn wê xwe bi sipêre aqil. Ew wê di temenê de wê mirov wê di çerçoveya tami û giştîya zêhn û ziman de wê, di çerçoveyê de wê hilde li dest. Weke hebûnek çandî û hwd jî wê temenê wê li ser ziman re wê pênasibikê. Ew wê li ser mijare ji bûyinê dihê tê û ankû na re wê ziman wê li wê bihizirê û wê bi têtîliyê navendî a 'organikî' a bi zêhn û ziman re bi hev re wê di renekê de wê hilde li dest.

Di têtîna Chomsky de wê çerçoveyek zêhnî û hişmendî a teybet wê xwe bide dîyarkirin. Ew wê di renekê de wê mijare çerçoveya hizirkirinê wê, weke bi têtîliya kirinê, qabiliyet û hebûnê re wê di nava wan hersê sêkikan de wê hilde li dest. Di çerçoveya têtîna xwe ya teorikî a 'teoriya zimanî a gerdûnî' de wê, bi çerçoveyek aqilî re wê, li wê bihizirê.

Têtîna Chomsky wê di çerçoveya mijare ziman û fahmkirinê a bi aqilî de wê, çerçoveyek depelendîne a fahmkirinê wê dênê li holê. Minaq wê dema ku wê, şipandina makinayekê û mirov wê bi wê re wê bikê wê çawa ku wê makinaya herî pêşketî ku ew wê, weke mirovê herî hindik

pêşketî bi ziman wê nikaribê wê ragihandina xwe ya li hemberî xwe bi têngihên xwe wê bikê re wê, bikê.

Wê bi têngîna ziman û salixkirinên bi aqilî re wê mijarê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa ziman û cihêkirina mirov bi wê ji cihane heywanan wê bi wê re wê, di temenekê bi aqilbûnê de wê di rengekê de wê çawa wê bi axifê û wê karibê hizrên xwe wê werênê ser ziman re wê di rengekê de wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li wê bihizirê.

Di wê nûqtayê de wê mijare ziman wê di nava têngîna chomsky de wê weke têngînek weke bi aqilî wê were dîtî. Wê di wê rengê de wê gotin û têngîna aqilî wê, di wê rengê de wê bi hev re wê di awayekê de wê bi wê re wê bêtê ser ziman. Ev rengê ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê wê di dîmenekê de wê, rengê hizirkirina Wittgenstein a ku ew aqil wê weke bi çerçoveya gotinê a heyî re wê, pênasibikê û wê ew hebê wê ew bê re wê, bêtê ser ziman re wê werênê berbîra mirov.

Di salixkirinên bi zimanî ên weke bi dager, nîşanak û hwd de wê, di rengekê de wê weke bi salixkirinek û li wê bi têngihîstinek bi hiş a di derbarê de re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di wê rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê karibê wê fahmbikê bê.

Di mijare têngîna zimanî û şîroveyan wê yên bi aqilî de wê piştî ronansê û hwd de wê bi felsefeyên weke ya descartes û heta ekola Port royal' û hwd ku mirov wê bi çerçoveya wê re wê li wê bihizirê wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, ev çerçove wê, hin bi hin wê mijar ziman û aqil, gotin û hiş û hwd wê, di dîmenekê de wê bi dest kirpendinên wê bi bikin. Çendî ku wê weke ku wê bandûra têngînen weke yên, demokrit, haraklit, empedokles, platon û aristo wê di rengekê de wê hebê jî lê wê, di rengekê de wê, derhanînen wê demê ên bi hizrî wê, ji wê zêdetirî wê weke aliyekê hizrî ê teybet û bi xosletên wê re wê, werênê ser ziman.

Ji sê aliyên ve wê mijare ziman wê were dîtî ku wê di wê demê de wê bi wê re wê were lê hizirkirin. Yek wê, gotin û têngîh û ankû hişê wê bi wê re wê pêşî wê were fahmkirin. Di dewama wê de wê ew hiş û bîriqîna wê ya ji bûjenê ku wê çawa wê bi hev re wê di ahengekî de wê di dewama hev de wê were fahmkirin wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Di wê warê de wê di serdema navîn de wê têngînen nominalistî ku wê bibin wê di şewayekê de wê bi gotin û mantiqê û têngîliya hiş û bûjenê û hwd re wê bi têngînek fenomenolojîkî û hwd re wê hilde li dest. Boethius

wê mantiq û gotinê wê bi têngnek objeyî wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Piştî wê, di wê temenê de wê, çerçoveyek baş a ziman wê, biafirênê û wê bixwezê ku ew bi ontolojikî ji wê wîrdetirî bi temenekê epistemikî li wê bihizirê.

Di demên ronansê û pê de wê êdî wê di dewama wê de wê mijare felsefeyê wê zêdetirî wê bi ya aqilê safî û ankû zelal wê çawa wê hebê û wê, di wê hevrastê de hizirkirinên ku wê bibin wê mijare têngna objeyên dîyar û ne dîyar û ankû bûjenên aqilî û yên bûjenî bi dîyardeyî wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Hinekê jî ê li ser temenekê aqilî Portal royal wê ekola wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Mijare felsefeya mantiqê, wê piştî wê, bi bandûra têngna emprikî û mantiqê ku wê pêşkeve wê, hin bi hin wê encamên giring wê bi hizrên filosofên weke frege ên matematik, mantiq û ziman û yên russell ên weke bi dagarên mantiqî û hwd re wê, weke pêşveçûnên piştire ku wê di dewama wê de wê karibin werina ser ziman bin. Li ser wê temenê Wittgenstein wê hizrên xwe wê bi temenekê ziman û zanîna wê re wê biafirênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mijare felsefeyê wê, di wê rengê de wê bi têtikiliya aqil û ziman re wê, di wê çerçoveyê de wê hilde li dest weke temen û çerçoveyek fahmkirinê a dûnya heyî. Di wê nûqtayê de wê dûnya heyî wê di wê rengê de wê weke weke çavkaniya wê ya ku ew bi wê were fahmkirin bê. Ya ku ew nebê wê weke xiyal û xurefe wê, di wê rengê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Ziman wê, di wê temenê de wê, têtikiliya wê ya bi felsefeyê re wê, encamên wê yên teybet wê, hebin. Di wê temenê de wê, hinek encamên wê bi hizrên zaneyên weke Wittgenstein û heta Chomsky û hwd re wê xwe di regekê de wê bide dîyarkirin.

Di mijare zêhn û ziman de wê, di wê temenê de wê bi temenekê fahmkirinê wê, li ser çerçoveyek mantiqî û bi ti tiştên dervî zêhnê mayina gihiştina zanîna wan wê nebê re ku wê bibê wê, temenê wê yê hizirkirinê di nav û çerçoveya hundurê zêhnê de wê bi hizrên kesên weke Antonie Arnauld û Pierre Nicole wê bi ' La logique ou l'art de penser (Mantiq û an hûnera hizirkirinê) ' û hwd re wê, bînina ser ziman. Li gorî wê mantiqê wan wê mirov wê dervî zêhnê xwe wê negihijê zanînê. Ev wê weke pêşdîtinek temenî wê di wê temen û çerçoveya wê rengê hizirkirinê de wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin.

Wê li gorî wê mirov wê tiştê wê bi dîtina wê re wê bi pêjnbikê di zêhnê de wê, û ya ku ew zan dikê ku ew digihijê zanîna wê wê weke fêrbûna

wê ya bi xûyî bê. Di mantiqê wê de wê, ew wê di wê rengê de wê werênina ser ziman ku wê, ya ku mirov wê bi rêya pêjnan wê bigihêjê li zanîna wê ji derve wê, newê wê wateyê ku ew digihêjê zanîna ya derve. Di wê temenê de wê temenê ya heyî wê weke pêjnan wê li wê bihizirin û wê werênina ser ziman. Ew wê dema ku wê bi wê re wê weke bi pêjnê wê bahsa nîşanakên ku ew digihêjê wan wê werênê ser ziman wê di bin du rewşan de wê werênê ser ziman. Yek wê ya bi sehkirinê ku wê li wan wê bigihêjê bin. Yekê wê bi gotinên weke ku ew bi tememî berhemên zêhnî na wê bi wê re wê werênê ser ziman. Gotin wê weke nîşanakên giring ên xwe bi wan hanîna ser ziman bin. Ew wê di wan de wê dema ku ew weke kifş dibin di zêhnê de wê bi sazûna wan û temenîya wan wê di wan de wê ew wê bi derfet bibê.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa 'kifşkirina gotinê' wê di zêhnê de wê were kirin wê ne weke bi encama sehî û ankû pêjnî bin, wê weke îdeayî bin wê bixwezê ku ew wan pênasebikê. Di wê temenê de wê gotinên ku em di zimanê xwe yê rojane de wê bikardênênin wê di wê de wê di wê de wê çî wê hebê û ankû wê bêtê wê, weke aliyê ku wê piştê wê li wê were lê hizirkirin bê. Aliyekê ku wê Wittgenstein jî wê li wê bihizirê wê ev nûqte bê. Di wê nûqteyê de wê cihêbûna wî ya di hizirkirina wî de wê, di wê nûqteyê de wê ew bê ku ew wê, li ser di wê de wê, ji gotinê wirdetirî lînegerinê û wê sînorê wê bixwezê ku ew wê bide dîyarkirin.

Di mijare zêhnê de wê, di wê nûqteyê de wê di demên hemdem de jî wê di felsefeyê de wê bi wê yekê wê weke çerçoveyek zêde giring û ku ew aqilê mirov bi xwe re mijul dikê wê xwe di reng û awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di dewama wê de wê, bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bide dîyarkirin. Wittgenstein wê aliyekê giring wê di wê nûqteyê de wê bi felsefeya wî re wê, bi felsefeyê û zimanê wê re wê xwe bide dîyarkirin. Bo derketina dervî wê, pêşî salixkirina zimanê wê û gotinên wê û sînorên wan wê weke pêwîst bê. Piştî wê di dewama wê de wê, çawa wê, fahmkirinekê wê bi wê li wê bigihêjê wê bixwezê wê werênê ser ziman.

Li vir wê, di ziman de wê, ji du aliyan ve wê, giring wê weke ku wê bi hizrên Wittgenstein û chomsky re wê were dîtin ku wê were lê hizirkirin. Yek wê, di çerçoveya di objeyî û diyardeyîya gotinê û sinorê wê yê jîyanî de wê hizirkirina wê bê. Aliyê din jî wê weke ku wê Wittgenstein wê bi kirpênê wê, bi ya şenber û dîyar re xwe bi 'sînor' bigirê re wê werênê ser ziman. Yên ku ew wê, dervî wê weke yên ku ew ne rast bin û weke xiyalî

û hwd bin ew wê, sînôrê wê di gotinê de wê bi wê re wê bixwezê ku wê fahmbikê. 'Sînôrê' Witgenstein û salixkirina chomsky bi hinek cihêyîyan wê, di wê nûqteyê de wê bê dîtîna ku wê zêde ji hev wê ne dûr bê. Di wê nûqteyê de wê aliyekê ku wê di felsefeya chomsky de wê weke kêm bimênê ku ew zêde li ser wê ne hatiya sekin in wê fêrsa fahmkirinê a gotinê ku mirov wê çawa wê dikarê wê bi temenekê hiş wê li wê têbigihijê bê. Ku em dibîjin 'derfeta mirov a fahmkirina zimanên mirov fahmbikê ku wê hebê' wê, di wê temenê de wê, aliyekê ku mirov wê li ser wê bisekinê wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê, têngîna gerdûnî û ankû 'zimanê gerdûnî' ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin wê hinekê jî wê weke kirpendinek li ser temenekê teqezî jî wê di rengekê de wê were kirin. Ev ali wê weke aliyekê ku wê di wê çerçoveyê de wê, were fahmkirin jî wê weke ali û mijarek din di wê çerçoveyê de wê karibê xwe bide dîyarkirin bê.

Di wê fêrsa navbera fahmkirinê û gotinê de wê, descertes wê bixwezê têngîna tozê û ankû zêhn û bedenê wê bi cih bikê bi têtikiliyên wê re. Lê di wê nûqteyê de wê weke fêrsek ku ew bi şubjeyî pîrr zêde afrîner û dide hizirkirin û ji wê digihijê têngînan û zêde weke nediyar jî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Ew nûqteya hiş wê hertimî wê heya mirov wê bikişênê ku ew were fahmkirin. Çawa mirov wê bi hiş dibê? Tiştên ku em dibînin wê, derk dikin û ankû wê li li lê bi hiş dibin ew wê rastarast bê û ankû wê navbeynek wê hebê? Pirsên bi wê rengê wê xwe li ser wê nûqteyê ku wê spinoza jî û descertes jî wê weke 'tozê' wê bi nav bikin wê bibê.

Di teoriya chomsky de wê dema ku ew bahsa ji bûyinê bi mirov re wê were ew wê ne weke bi girêdanek ontolojîkî wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, bi pêvajoyên fîzîkê û bûjenîya wê ku ew diafirê wê bi wê ve girêdayî wê bi hinek aliyna ku ew dibê û ankû bi wê re diafirê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser temen û pêvajoya fêrbûnê wê ew wê weke avakirî wê weke bi çerçoveyek hizirkirinê re wê li wê bihizirê.

Di awayekê de wê di pêvajoya fêrbûnê zaroyê de ku wê chomsky wê bahsa wê bikê wê, aliyên ku ew di wan de aktiv û yên ku ew weke bi fîzîkê û temenê wê re bûyina ku wê têtikiliya wan a bi hev re wê, di temenekê zêhnî û çerçoveya wê de wê bixwezê ku ew bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê çerçoveya têngîna xwe ya 'zimanê gerdûnî' de wê, bûyinên ku ew dibin wê bi wê re wê bixwezê hinek kirpendinan ew bikê. Di wê nûqteyê de wê bi têngînek 'minimalî' û

fêrsa fahmkirinê re wê di wê nûqteyê de wê têkiliyekê wê bixwezê wê dênê. Li gorî wî têngîna minimali wê dikarê bi hinek têngînan temenê wê fahmbikê. Weke ku wê ziman wê awayekê hiş bê, awayekê pergali ê pîvanî bê, bi pîvane nixrên wê bê, û hwd re wê werê ser ziman. Piştî wê li ser çerçoveya têngînên fonetikî, morfolojikî û etimolojikî û hwd re wê, çerçoveyên komî ên ku ew bi şêwayên cihê çawa bê sînor wê werina salixkirin û hwd re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Chomsky wê di mijare fahmkirinê de wê mijare ziman û wê parametreyên wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, li gorî wî hinek rêgezên wê yên ku ew wê bi wê rêveherê wê hebin û bêî wan wê nikaribê ew erka xwe ya zimanî werênê li cih. Ew wê, di wê nûqteyê de wê, têngîna 'pergale zanîna zimanê gerdûnî' bê. Di wê nûqteyê de wê, hinek mifteyên wê hebin ew jî wê bi azmûnê wê, hev di rengekê de wê di rewşekê de wê weke pêdendî (constant) bikin. Di wê temenê de wê di minaqe fêrbûna zaroyekê a ziman de wê, dahatên ku ew ji wê re pêşkeş dibin wê, bi wan wê, di mejiyê zaroyê de wê, weke pêdendibûna wan wê bibê. Li gorî wê di zaroyê de wê bi fêrbûnê wê serwerîya ku ew dibê re wê, êdî wê bigihijê wê rewşa xwe ya fêrbûnê û fêrbûyî a bi zimanî. Minaq wê di vegotinekê de wê, wate û manayên wê yên cihê wê hebin. Di pêvajoya fêrbûnê de wê hem hiş û hem jî fîzîk wê bi wê re wê di rengekê de wê bi hev re wê kar bikin û wê di wê rengê de wê, rewşa wê, fêrbûnê wê bi ziman re wê çêbikin. Li ser temenekê giştî re wê, Chomsky dixwezê wê şamatizebikê. Ew wê, bi mirov û azmûn fêrbûnên bi zimanî ên di jîyane xwe de wê bi wan re wê, zimanê xwe wê pêşbixê. Ev wê weke pêvajoyîna nebin nabin bin bo pşketina mirov û zimanê mirov. Di wê rewşê de wê faktora hewirdorê wê weke faktorek girîng wê xwe di rengê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirîna bê. Wê di wê nûqteyê de wê, minaq wê fêrbûna zaroyê a ziman wê ne tenê bi tevger û aktiviteyên zaro lê wê di nava wê hewirdora ku ew dijî de wê, bi hev re wê, dîmenekê û temenekê pêşketinê wê biafirênin. Ew wê di wê nûqteyê de wê bi dîtinên xwe re wê, ya ku ew bi fîzîkî wê şîyariyê li hiş û mejî didina çêkirin wê ne tenê wê bi wê re wê ew wê hebê. Wê di dewama wê de wê, weke hinek şertûmercên aprioriyî ku wê hebin wê bi wê re wê, li wê bihizirê.

Di wê nûqteyê de wê bi aktiviteyên bi sînor ên zimanî re bi awayekê weke bêsînor têgîn û gotin û hwd afirandina wê re wê, weke aliyê wê yê pêşxistinê wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de em dikarin wê bibêjin ku wê mijare salixkirinê a gotinekê wê, di rengekê de wê bi zaro re wê, ji du aliyan ve wê were dîtin. Yek wê azmûnên ku wê, hem zaro wê bi xwe re wê bijî û hem jî yên ku ew bi rekendî wê weke mirete wê hilde wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê.

Di wê temenê de wê, dema ku wê, çerçoveya zêhnê mirov wê di xwe de ku wê bigihijê çerçoveyek bi aqayekê bêsînor a afirandinê wê di rengekê de wê bi wê re wê xwe di rengekê de wê, bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Di awayekê de wê, azmûnkirinên me wê, ji du aliyan ve wê di destpêkê de wê bi zimanî wê temenê afirandinê ê bê sînor wê bi xwe re wê biafirênin. Bi wateyê ji wê li gorî rewşên ku ew dijî ku ew derhênê wê aliyek bê. Aliyê din jî wê, di dewama wê de wê, li ser wan derhanîna bi gotinkirinên ku ew dikê re wê, di dewama wê de wê pêvajoyek hilberînê a bi wê çerçoveyê re wê di meji de wê bi zêhnê xwe re wê biafirênê.

Di wê temenê de wê, ew her bi gotinkirinên ew derhanên ku ew bi zêhnê dibin wê, bi xwe re wê, ji wan bi gotinankirina wê di heman rengên bi dîtbarî û salixkirinên wê û hwd de wê, bi rêyên weke intiba, fêrs, hîs û hwd re wê, di dîmenekê de wê ji wan wê êdî wê zêdeyî wê li wan wê bigihijê û wê bixwezê ku ew wê, ji aliyên din ve wê, di fahmkirinên wê de wê, pêşbixê. Ev wê weke pêvajoyek pêşxistinê a teybet wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bi wê re wê, bibê. Ev pêvajo wê di destpêkê de wê di temenekê du ali de wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Her bi gotinkirin wê bi awayekê wê aliyên wê yên bi awakirinê ên weke bi darêjkî bê û ankû wê weke bi aliyên wê yên din ên weke ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê, bibê. Di rewşa têgîna gotinê û salixkirina wê de wê bi wê re wê di zêhnê de wê bi şewayên lê têgihîştinê ên ku me li jor bi navkirin wê li ser gotinê û bi wê ji wê biriqînên bi hiş û zêhnê bin û ankû ji wateyê ku ew wê, bi derhanînên awayên cihê û hwd ku wê bi wê re wê di wê de wê li wê bigihêjê bê.

Em dikarin bibêjin ku ev wê bi xwe re wê hebin û wê bibin. Yan jî wê ji xwe wê hebin? Bêgûman mirov wê nikaribê wê, di rengekê de wê weke

aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, fahmbikê û wê, werênê ser ziman bê. Ev jî wê di wê temenê de wê di awayekê de wê karibê wê di wê rengê de wê, weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare derhanîn bi hiş û aqilî di wê çerçoveya zêhnî de wê, hinek aliyên wê yên teybet wê hebin ku mirov wê bi têtînek fenomenîki wê karibê wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Mijare Huserl wê, dema ku wê, mijare derhanînê a jî fenomenîkî wê werênê ser ziman wê li ser dîmenekê derûnîyî re wê bixwezê ku ew di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew bi têtîkiliya kirdeyê li kirdeyê û ankû bi têtîgiha 'li tiştê vegeirîne' û hwd re wê bixwezê ku ew dmenekê di wê temenê de wê, bi epistemîkî wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê mijare tiştên ku em dikarin wan ji hev cihê bikin û nekin wê têtîkiliya nava wan a dîtbar jî wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Ew wê, di renekê de wê têtîgînên weke yên hizirvanên alman ên weke 'numen' ku ew weke di xwe de ku ew heyî û em nikaribin wê derkbikin û ew cihêkirina nava wan wê di renekê de wê li ser wê bisekinê û wê bi zimanekê rexnegir wê werênê ser ziman. Huserl wê têtîgîna fenomenolojiyê wê bi kirdeyê û derveyîyê wê, di dîmenekê de wê bi hev re wê hilde li dest. Ew dîmenê wî çendî ku wê di awayekê de wê, têtîgînên kartezyani û ankû descertes wê werênina berçav û berbîrê jî lê yekûyek wê nikaribê weke wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di şîroveyên huserl ên li ser têtîgîna dîrokê a dilthey ku wê bikê jî wê di wê warê de wê, hinekê wê ew wê rengê fahmkirina wî di wê çerçoveyê de wê, cihêbûna wan bi xwe re wê karibin di dîmenekê de bidina dîyarkirin. Wê di xabate "weke zanistek qati felsefeyê (Philosophie als strenge Wissenschaft)" de wê, dîrokîtiyê wê bi têtînek derûnzani re wê, hilde li dest û wê, werênê ser ziman. Di dewama wê de wê nivîsara xwe ya ku ew felsefeyê wê bi tememî wê weke zanistekê wê pênasebikê wê êdî wê werênê ser ziman. Li gorî wê weke zanistekê herê kirina felsefeyê wê li pêşîya wê ku wê werina dîtin wê mijarên weke yên derûnê û mijare

* Levinas, Emmanuel, 1963 (French), 1973 (English). The Theory of Intuition in Husserl's Phenomenology. Evanston: Northwestern University Press

*Fink, Eugen 1995, Sixth Cartesian meditation. The Idea of a Transcendental Theory of Method with textual notations by Edmund Husserl. Translated with an introduction by Ronald Bruzina, Bloomington: Indiana University Press.

gîyanê bin. Di wê çerçoveyê de wê di nava wê têtîna xwe ya ku ew wê felsefeyê wê weke zanistê wê pênase dikê wê mijare têtîna dîtbariyê wê çawa wê çareserbikê û wê fahmbikê wê bi berfirehî wê di wê nûqteyê de wê li ser wê bisekinê.

Ew wê, di wê nûqteyê de wê di mijare rexnegirtinên xwe yên ku ew dikê de jî wê mijare gûmanê jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku wê bi wê têtîna xwe ya dîrokî re wê di wê çerçoveyê de wê hilde li dest. Huserl wê felsefeyê wê weke temenê hemû zanistan wê ji aliyekê ve wê pênasebikê. Felsefe li gorî wê xwe bi ti zanistê pêwîst nina ku ew bi temen bikê. Lê ew derfetbûna hemû zanistan wê bi temen bikê. Ew wê, di wê rengê de wê, nûqteyê wê, mijare têtîliya gotina felsefeyê û ya zanistê wê, hinekê komplike bê ku ew wê, werênê ser ziman. Li gorî wî, çendî ku wê bi felsefeyê wê temenê wê bibê wê di dewama wê de wê, weke zanyariyekê jî felsefe wê bi wê temenîyê wê xwe biafirênê û ew çendî ku wê xwe afirand wê bi wê re wê bingihê zanistên din jî wê bi xwr re wê biafirênê.

Li gorî huserl rêzkariyek bo ku ew bibê zanist ne tenê temenê wê, her wusa pirsgirêk û şewayên wê jî wê pêwîst bê ku ew bi zanistî bê. Di nava temen û şewayê de wê, çerçoveyek zanistî wê weke hebûna wê pêwîst bê wê bêtê ser ziman. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê balê bikişênê li ser têtîliya nava zanist û zanînê. Ew wê, di temenekê farqî de wê têtîliyê wê bi wê re wê bêtê ser ziman. Ji aliyê din ve jî wê, ew zanînê wê bi wê di çerçoveya têtîna rêgeza entellektueli de wê hilde li dest. Ew zanîn wê berî ku ew zanin were demezrendin wê weke destpêka wê ya pêşî wê di wê çerçoveyê de wê pênasebikê û wê bi wê re wê di awayekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wê mijarên teorikî wê kûrbûn vekirîbûn û cihêbûn wê bixwezê. Ew wê, di çerçoveya hevgirtinê û tamiya zanistî de wê, gavên hizirkirinê wê pênasebikê.

Ew di çerçoveya xwe ya nerînê de wê bi nerîna xwe ya dûnyayî de wê, zanistê jî wê weke têtînek ideayî wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Ew wê di dewama wê de wê zanistê wê bo nirxên teqez weke serekekê wê pênasebikê. Her kifşkirin wê bi navê wê weke nirxek mirovati wê cih bigirê û wê, di dewama wê de wê zanist wê, bi çandî, zanyarî û nerînê wê, li ser temenekê temenê wê yê maddî û ankû bûjenî wê, lê bikolê û wê bikê ku ew wê bi wê re wê fahmbikê.

Li ser wê temenê û çerçoveyê wê li gorî wî têtîliya nerînê û zanistê wê têtîliya wan a bi hev re wê di rengekê de wê li lêbikolê û wê li ser wê bisekinê. Li ser wê temenê wê pêşveçûna bi zanistî wê biparêzê û wê bixwezê ku wê werênê ser ziman. Huserl wê li ser wê temenê wê bi

têgîna xweya dîrokîtiyê, weke nerîna dûnyawî wê weke awayê wê yê radikal wê, felsefeyê wê di awayekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman. Çendî ku wê di temenekê rexnegirî de jî jî lê wê hizrên wî di nava têgînên modeniteya demê de jî wê, bên ser ziman. Di çerçoveya nerîna wî a dîrokîyî de ew, di xwezayê de her tiştê ku ew heya wê weke bi awayekê pêdendî û sazûmanîya wan de wê, herê nekê. Vajî wê, di wê temenê de ya ku ew dikê mijar weke di qada tîne de weke destûr, awa, qatagori û hwd de ew wê bi pêdendiyekê (sabit) ew wê herê nekê. Di mijare dîtbarîya wê de wê bi awayê wê pêşveçûnê û pêvajoyên wê re wê weke li ser temen û têgîne kirdeyî û hwd re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê di nerîna xwe ya dîrokî û felsefeyî de wê weke nûqtaya hevbeş ku wê bi têgînek dîyardetê û fenomenî a ideayî ku wê karibê wê fahmbikê. Ew wê di mijare hildana ideayê a li dest jî wê hinek teybetîyên wê di wê rengê de wê hebin. Ew wê, weke di çerçoveya pêvajoya wê ya pêkhatinê, bûyinê û rewşên bi têkiliya wê ya bi xwezaye wê û hwd re wê hlde li dest. Li gorî wê, her tişt ku wê hetaheta wê di nava herikinekê de bê wê, di nava çanda xwe de wê bûhûrîner bê. Di wê nûqtayê de gotina huserl a çandê wê bi têgînek felsefeyî a fenomenî wê li ser wê temen û çerçoveya dîrokê wê karibê wê fahmbikê û wê hilde li dest bê. Li gorî wê her tişt wê di rêya xwe de wê di nava herikinekê de bê. Di momentek cihê de wê, bûhûrînerîya xwe wê weke winda bikin re wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, ku em li ser rexnegirtina huserl di wê nûqtayê de tiştêkê bibîjin a dîrokî wê, di rengê weke ya ku ew Herder ku ew helwesta dilthey ku ew di hevigirtinekê de didomê û wê nûqtaya ku ew wê dihênê ser ziman re wê li ser pêjnkirina wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgîna huserl a dîrokî wê li ser têgîna teqez a dîtbar wê, di renekê de wê xwediyê dîmenekê fahmkirinê bê û ew wê piştî wê li parzemina europa bi giştî wê piştî şerê cihanê ê duyem wê hin bi hin wê were dîtin ku wê derkeve li pêş jî.

Ew di wê nûqtayê de wê nûqtaya dîtbariyê û ya gûmanê wê weke nûqtayên ku ew di wê nûqtayê de wê bi felsefeya xwe ya fenomenîkî re wê, li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê, di çerçoveya nerîna xwe ya felsefeyê-zanistê' re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew bi temenekê felsefî a dîrokî re wê, hilde li dest.

Di felsefeya dîrokê a huserl de wê, têkiliyek hevrengê û hevyeke bi têgîna derûnîparêziyê re wê dênê û wê di wê temenê de wê di têkiliyekê û awayek wan a bi hişmendî a bi hev re wê bixwezê ku ew wê hilde li

dest û wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê temenê wê bi têngîna dîtbarîyê wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê bi têngîliya felsefe û fahmkirinê li ser temenekê zanistî wê, çawa wê hemû idea, rastteqîn, teori û her wusa 'ideayên zanistê' wê, bûhûrînerîya xwe ya teqezî wê wînda bikin re wê werênê ser ziman.

Li gorî wî ideayek ku ew bibê xwediyê bûhûrînerîyekê ew weke tînek dîyardeyî (Geistesgebilde) bibê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di wê çerçoveyê de wê, di mijare têngîna rêgeza ne di nava nakokiyê de bûnê de wê, dema ku wê mijarê wê bi têngîna dîrokê re wê hilde li dest wê, bi wê re wê, bi wê dem bi dem bûna wê re wê çawa wê xwe ji xwe wê bi mantiqî derbas bikê wê, bi wê têngîna wê ya dîtbarî re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew mijare têngînê wê bi têngîna mantiqî wê dema ku ew li ser wê disekinê wê, dihênê ser ziman ku em wê dema ku wê ne parêzên wê newê wê wateyê ku ew ne rast bê. Di dewama wê de wê, mijare di nava dîrokê de ketina nava nava şaşîyan de jî wê li ser wê re di rengekê de wê tefkîrbikê. Û wê werênê ser ziman ku wê, di demek dîrokê de rûdanên bi tîni, weke rengê hizirkirinê ew bandûra wê û ew serwerîya wê, dikirpênê bi wê çerçoveyê re.

Mijare dîrokê û dîtbarîyê a bi wê re wê di mijare wê ya bûhûrînerîya wê de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê nûqtayê de wê, di mijare têngîna dîrokê û ya diyardeyê de wê ew wê ji aliyekê din ve wê di wê pêvajoya wê ya bûyinê de ku ew ji hev cihê dikê jî wê bi mînaqê weke "em dema ku em restên wê ne di dîroka metamatikê de lê di wê bixwe de. yên mantiqê ne di dîroka wê de lê di wê bi xwe de û yên etikê ne di dîroka wê de lê di wê bixwe de wê hildina li dest. Di têngîna wî ya mantiqî de wê, mijare dîrok û mijarên weke derûnîyê wê, weke têngînek û navendek hizirkirinê wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê hilde li dest bê. Huserl mijare mantiqê û fomeliya wê di aslê xwe de wê dibînê û wê di mijarên weke yên têngîna dîrokê û derûnîyê û hwd ku ew şîrove dikê wê bi wan wê çawa wê derkeve dervî wê formeliyê wê, bi rengekê bi wê li wan wê bihizirê. Li vir wê, beremberê hev wê bandûr û kifşkirina mantiqê û ji aliyê din ve li wê mijare bandûr û kifşkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest.

Di mijare felsefeya demê de wê, li ser ya têngînên weke yên herikinên nû re wê bibê. Weke li ser kant re wê 'kantvanên nû' ên weke dilthey wê li ser temenekê epistemikî wê di têngîna 'beremberê kant li kant vegeirînê' re

wê di regekê de wê bi wê re wê, hizra xwe wê werênina ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, weke ku em bi huserl re dibînin wê lêpîrsînên bi wan û bi gotina zanistê wê, di wê çerçoveyê de wê bi zêdeyî wê derkevina li pêş. Dilthey wê kant wê vegeîna wî ya li wî li ser temenekê fenomenî û azmûna mirovî wê di regekê de wê vegeînê li lê bikê. Dilthey ku ew bi metafora xwe ya bi gotina 'çengel avêtin' ku wê bikê re wê, derketinek epistemikî wê bixwezê ku ew di wê temenê de bikê. Di wê temenê de wê li ser wê temenê dilthey wê, felsefeye empirikî a ingilis ji hume, locke, û hwd wê weke ku wê jinûve wê, kifşbikê û wê werênê ser ziman.

Dilthey wê aliyekê din ê bi çandî û neçandî wê bi zanînê re wê weke têtînek temenî wê bikê mijare nîqaşê û wê bi wê re wê li wê bihizirê. Têtîhên Windenband û Rickert ên li ser mantiqê re ku wê bi fenomenikî wê bixwezin wê werênina ser ziman wê, di mijarê de wê ew jî wê hîs bikin ku ew têr nebê. Di wê nûqteyê de wê, felsefe di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew derketinekê di xwe de bi kifşkirinên nû bikê. Huserl di aslê xwe de wê rewşê kifşdikê û ew têtîna dîtbarîya fenomenolojikî a felsefeyî wê derxê li pêş. Li ser rexnegirtina li wan re wê bixwezê ku ew bigihijê encamê.

Farqe huserl û rengê hizirkirina wî bi têtînên empirikî ên bi wê ve kirinê ji wê zêdetirî wê bi têtînek azmûnî a cewherî wê bixwezê ku ew pêvajoyên hizirkirinê ji aliyê xwe ve ew bi temen bikê û wê werênê ser ziman. Ew wê mijare cewherê wê di wê nûqteyê wê bi têtînek cihêyî wê ji temen ve wê hilde li dest û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Dilthey wî xwest ku ew di awayekê de wê li ser wê kevneşopîyê ew hinekê ji têtîna Windenband û Rickert a mantiqî dūrkeve. Ber ku wî hîsdikir ku ew hinekê têtîna dîrokê ew ji holê radikê.

Pirgîrêka nava têtîna wê rewşê de wê bi wê rengê wê were dîtin; yan wê zanist, dîrokiya zanînê û jîyane mirov wê, bi hundûrayî wê were herêkirin û wê li têtîna dîtbar wê were vegeîrîn û yan jî wê, di têtîna di pêşengîya Windenband û Rickert de ku wê, zanistê, zanînê û mantiqê dîrokî û bi ya ku wê, felsefeya kant a trasandantal ku ew dihênê ser ziman bi têtîna sedemî û formalisme wê re wê, bê hanîn li ser ziman. Ev nûqte wê, weke nûqteya ku wê heya Huserl jî wê bikişênê û wê weke destpêke hizirkirinê û felsefeya xwe wê weke ku wê hîlbijêrê ku ew ji wê re çareseriyekê wê bîne.

Li ser wê temenê ku wê ji têtîna bûjenî wê bi şûn ve gavê neavêjê û wê heya xwe wê bide ser fenomenan wê bi wê re wê nêzîkatîyekê wê pêşbixê. Li gorî huserl wê, dîtbarî û gûmanîtî ku wê bi nerîna herênî û

dîyardeyî ku ew li ser wê re were bi temenkirin ku ew mijare dîroktiyê tenê bi xwe sipartinaê diyardetiyê (dasein) wê, weke têtgînek qatî a zanistî wê nikaribê bi wê bi tenê were dîtîn. Di têtgîna dîrokê a huserl de wê, bi wê têtgîna diyardeyî û fenomenî ku ew li wê li dihizirê wê di dîmenekê weke 'têtgînek apriori a dîrokî' re wê were dîtîn ku ew wê di rengekê de wê li wê bihizirê. Ew ber ku weke ku me hinekê li jor wê hanî ser ziman ku ew 'azmûnkirina li ser bûjenan' re ku ew dihizirê wê bi wê ev wê bibê' re wê werênê ser ziman. Lê li vir wê têtgîna apriori a ku wê bi têtgîna huserl re wê nikaribê wê bi têtgînek formel wê li wê bihizirê wê bi têtgîne metalyali wê di dîmen û çerçoveyekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Li ser wê temenê de wê dema ku ewê mijare têtgîna idealite û diyardeyê wê werênê ser ziman wê bi serê xwe wê weke li hev nayêna daxistin re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman. Ew giringiyê dide idealiteyê. Ber ku ew wê, temenê bûjenî ê zanistî ku wê bi wê re wê biafirê wê bi wê li wê bihizirê û wê bigihijê hinek tefkirkirinan. Li ser wê re wê, mijare dîrokîya wî hinekê din wê weke ku wê zelaltir bibê. Ew wê, di wê nûqteyê de wê weke 'qada azmûnê ku ew ji xwe re ew dikê mijar' re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li ser wê re wê têtgîna xwe ya apriori a metalyali jî wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew bi wê hizirê û wê hizrên xwe ew wê bi wê re ew werênê ser ziman. Bi wê re wê, têtgîna xw eya fenomenolojikî wê cihê wê, bihizirê û wê kar û erka wê weke ku ew wê, qadak objeyî ew bi çerçoveya wê re wê biafirênê û wê bi wê re wê, temenê wê bide dîyarkirin. Ew rexnegirtina wî ya dîrokî wê di wê temenê de wê bi temenekê felsefeyî û nerînek derûnî di zikhev de wê, bikê. Wê dema ku mirov wê li wê dinerê wê, 'weke dîtbarîya nerîna mirov a radikal mirov a li berçav' wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, têtgîna wî ya rexnegirî a dîrokî wê weke ya ya rexnegirîya derûnî wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê temenê wê bi temenekê jî hev cihê hizirkirin, tefkirkirin û hizirkirina bi têtgîna idealiteyê û diyardeyê û an weke nikarê li hev werina daxistin û hwd re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi wê re wê were dîtîn ku wê were lê hizirkirin.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku em bahsa têtgîna huserl a hebûnê bikin

* Levinas, Emmanuel, 1963 (French), 1973 (English). The Theory of Intuition in Husserl's Phenomenology. Evanston: Northwestern University Press

ew wê, bi têtgiha 'berê xwe dana li diyardeyan' re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ji wê aliyê ve wê li ser têtgiha hebûnîparêzîyê jî wê bi hizrên xwe wê temenekê ji aliyê xwe ve wê biafirênê. Huserl wê li ser têtgîna kirde û dînyayê wê bi bihizirê û wê di wê rengê de wê, dîmenekê weke ya kartazyani a zêhn û bedenê wê, di dîmenekê bi diyardeyî ku ew bi wê dihizirê re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Dîmenê huserl ê dîbarîya wî, di renekê de wê ji du aliyan ve wê dikarê wê fahmbikê. Yek ji aliyê hebûna fenomenî û diyardeyî ve wê dikarê wê fahmbikê. Ji aliyê din ve jî wê bi pêvajoyên bi dîrokê û bûyina bi dîrokê re wê, li wê bihizirê û wê, werênê ser ziman.

Ew wê dema ku wê bahsa dînya derve a bûjenî bikê wê bi gotina 'a ku ew bo min heya' re wê bi kirpênê û wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê bi têtgîna felsefeyê a qatî ku wê weke bi mijarên ego re wê li wê bihizirê wê, di wê rengê de wê, xwediyê dîmenekê fahmkirinê bê. Di aslê xwe de wê, di renekê de ew wê, dema ku wê werênê ser ziman wê di renekê de wê, bi têtgîna weke bi peyvkirinê re wê, bi sînor mayina wê re wê, weke aliyekê neyînî ku wê bibînê. Li gorî têtgîna huserl descertes bi 'transandantal realism' re bi sînor maya di wê mijarê de. Ew wê, di têtgîna berêxwedayinê de wê, di renekê de wê li ser wê re wê bikê mijare lêpîrsînê. Di rengê li ser têtgîna zêhnî re berê nerîna zêhnî dayina li bedenê wê, di wê nûqteyê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Di wê nûqteyê de wê ya ku wê huserl ji têtgîna solipsismê xilas bikê û wê bi têtgînek intersubjektîv ku ew bi wê bahsa têtgînek egoyî bikê jî wê ne tenê hiş lê wê beden bê.

Ew wê dema ku wê li ser têtgîna kartazyani şîrove dikê bi lê zêdekirina têtgîna 'berêxwedayinê' wê weke tiştê baş wê dîbinê. Ew di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, her pêvajoya hiş wê hişê tiştê bê. Bi têtgîna 'ego-cogito' ku ew li lê zêdekirina endamê berfirehbûna wê, weke pêwîstîyekê bi wê re dihênê ser ziman. Ew her 'cogito' wele pêvajoyek hişmendiyê pênase dikê. Li wê tiştê ku ew di kirpênê wê bi xweserî û teybetî wê hinek tiştan wê bi xwe re wê werênê ser ziman. Ew wê di wê nûqteyê de wê weke 'cogitatumekê' wê di xwe de wê bar bibê. Her cogito jî wê bi awayê wê bibê û pêşkeve.

Li ser wê temenê wê, huserl wê mijare derkên me yên azmûnî bi komplike û temenê wê re wê, bi navarok û xêvê re wê, di wê çerçoveyê de wê şîroveyek berfireh wê bikê. Huserl wê dema ku wê têtgîliya zêhn û bedenê wê weke kartazyani wê di renekê de wê werênê ser ziman wê, ew 'dîmenê bedenê sînîrî ku ew hê bi beden nebûya' wê bixwezê wê di

wê navarokê de wê weke pêvajoyekê wê fahmbikê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman.

Ew wê, di wê nûqteyê de wê hişmendîya me ku wê bigihijê bedenê xwe wê bi wê pêvajoya wê ya bûyinê re wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê bi hişmendîya me ya azmûnî û avabûna bedenê me re wê, bi têkiliya wê ya 'afirîner' re wê bixwezê ku ew wê, bi pêvajoyek hiş-zêhnî wê, hilde li dest. Di wê rewşê de wê şîroveyên huserl wê gelek ji wan wê di wê warê de wê çerçoveyek pergâlî a weke ya pergale sînirî wê bi xwe re wê di rengê de wê, bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Li vir wê huserl wê dema ku wê di dewama wê de wê mijare fenomenolojiyê wê hilde li dest wê, bi têkiliya kirde û bûjenê û ankû dînya derve û dînya zêhnê ku ew di nava wê de ya ku ew dihê afirandin ew ne dualismek lê ku wê rewşa zêhn û bedenê jî weke di nav de û ku ew di dîroka felsefeyê de wê weke bi kokên xwe re bûya wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wê re wê bi nerînek rexnegir wê her cûreyê dualismê wê di wê nûqteyê de wê bi nerînek nexnewî wê hilde li dest.

Çawa dibê ku wê, di dînyayê de ku em tiştê nekin jî di jîyane me ya rojane de wê pirsek aqadamikî a fenomenoloji wê bide? Ya ku wê fenomenolog wê rastî wê werin wê bi duitiya epistemiki û ontolojikî, di nava zimanekê bi gotinê de dînya ku wê çawa her dem wê di bindest de bibê wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Li gorî wî dema ku em ji perspektifa fenomenolojikî binerê wê, dînya mirov û an mirov û hewirdor wê bi wê cûreyê wê têkiliyek duiyî wê nebê. Li şûna wê tenê wê dînya û mirov ku ew di zikhev de wê hebê. Mirov di hundurê dînyê de weke zindiyek tamhevgirti wê çawa wê were fahmkirin û bi wênekirin weke pirsek fenomenolojikî wê, bixwezê ku ew li ser wê bisekinê.

Di mijare têtîna fenomenolojiyê de huserl wê, di rengê de wê di nava têkiliya ya heyî û kirdeya wê de wê di rengê de wê weke ku wê li wê bihizirê. Minaq wê dema ku em li daristanekê binerî û ku ew bi dar û hemû rewşên wê yê bi hebûnê ku ew heya û em wê dibînin û azmûn dikin bê. Ew wê weke hebûnek bûjenî bê. Lê piştî wê dîtina me a bi hemû aliyên wê ên daristanê re wê daristan wê bi şawitê û wê bi tememî wê ji holê wê rabê. Wê demê mirov dikarê ew daristan wê bi tememî wê ji holê wê rabê.

Li vir wê, weke pirsek bi hebûnê ve wê girêdayî xwe de di wê nûqteyê

* Ricœur, Paul, 1967. Husserl: An Analysis of His Phenomenology. Evanston: Northwestern University Press

de wê bide dîyarkirin. Piştî ku ew daristan bi wê rewşa şawate û hwd ku ew ji holê rabê jî wê ew dîmen û dîtbarîya wê ya fenomenolojikî wê di wê temenê de wê weke dîmenekê kirdeyekê wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi hebûnî wê piştî wê şawate wê daristanê û hebûna wê ya bûjenî jî ew wê di rengê de wê weke ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin.

Li vir wê, di rengê de Heidegger wê dema ku wê li ser 'xwezaya fenomenan' ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Ew wê bi rengê salixkirinê ê weke 'xwe dana nîşandinê' wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, dîmenê wê yê weke hebûya wê bi kirdeyî jî wê ya bûyî wê, were girtin wê, Huserl wê weke ku wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di temenê bi têtînek ku wê bi wê li ser mijare hebûnê bi wê re wê mijarê nîqaş bikê. Sartre wê mijarê ku ew dihênê ser ziman wê, pirsra weke "piretikekê" û ankû weke "hişekê" wê fahmbikê re wê bixwezê ku ew wê bikê û wê di wê nûqteyê de wê têtîna piretikê û ankû kirinê wê di wî nûqteyê de wê bi wê re wê derxê li pêş.

Huserl di mijare nîqaşe hebûnê de wê weke ji du aliyan ve wê, ew wê hilde li dest. Ji aliyê hebûna kirdeyî be û ji aliyê hebûna bûjenî ve wê di wê nûqteyê de wê, bi wê re wê hilde li dest. Wê dema ku em bahsa hebûnê wê weke tiştêkê heyî weke masayekê, pênuşekê, teoriyek û hwd wê bikê. Lê ji aliyê din ve jî wê dema ku em bahsa wêneyekê hiskirinekê, hizrekê, gavekê, axiftinekê û hwd jî wê weke aliyekê kirdeyî wê di wê temenê de wê bi wê çerçoveya wê ya salixkirinê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di têtînekê de wê dema ku em bahsa wê dikin wê dihênina ser ziman wê weke axiftinekê, hizrekê û hwd wê, di wê de wê ew wê çî ji me re wê bibêjê wê ji wê aliyê ve wê weke mijare fahmkirina têtîna fenomenolojiyê wê xwe bide dîyarkirin.

Lê ku em dîsa vegehihina li ser dîmenê daristanê ku ew wê piştî şawate wê daristanê wê li şûna wê weke bimênê û wê piştî wê weke hebûna daristanê ku wê ji holê rabê û wê piştî wê li ser wê ya li şûnê wê weke dîmenê wê ku mirov wê karibê wê bahsa wê bikê wê weke têtînek wê weke domina wê heyîna wê hebûnê di çerçoveya wê têtîna kirdeyê û dîmenê wê de wê xwe di rengê de wê bide dîyarkirin. Ev dîmenê huserl ê fenomenolojikî wê dema ku em hinekê ji aliyekê ve wê li wê dihizirê û wê bi dîmenê kirinê û an piretikî wê fahmbikê wê weke wê 'awayê jîyanê' û ankû wê 'dîmenê jîyanê' wittgenstein jî wê di rengê de wê bixwe re wê karibê wê werênê berbîra mirov. Di wê nûqteyê de wê dîmenê huserl wê di wê nûqteyê de wê aliyên wê yên ku ew wê, Weke

heidegger wê bi wê bihizirê ên weke yên lê daxistinê û hwd jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê li wê bihizirê bê. Di wê nûqteyê de heidegger wê weke dahatekê wê di rengekê de wê weke li wê bihizirê. Lê Huserl wê bi têtîna azmûnê wê di rengekê de wê bi wî dîmenê kirdeyê ê fenomenolojikî ê ku ew tefkir dikê wê bihizirê. Sartre û Merleau-porty û hwd wê, dema ku ew li wê dihizirin wê bi gotina 'têkiliya me ya bi dûnya me re ne bi jîr-hişê re wê bibê wê, bi pîretikê û an kirinê wê bibê re wê werênina ser ziman. Li vir wê hem Sartre jî û hem Merleau jî wê di rengekê de wê di awayekê de wê dema ku ew dîmenê-fenomenolojiyê dihizirin ew wê, bi têtînek dîmenê-hebûnê re wê li wê bihizirin. Di wê temenê de wê têtîna fenomenolojiyê a huserl wê di rewşê de wê, çerçoveya wê hizirkirina têtîna hebûnê a hizirvanên weke sartre bi têtîna hebûnê û pîretikê û hwd re jî wê di rengekê de wê weke ku wê biafirênin.

Di wî nûqteyê de wê nîqaşên li ser hebûnê, wateya hebûnê û hwd ku wê werina kirin wê di wê rengê de wê, li wê were lê hizirkirin. Hebûn wê hertimî wê hebûna hebûnekê bê. Di wê nûqteyê de wê, li ser wê re wê dema ku em di çerçoveya têtîna hebûnê û hebûnan de wê bi wê re wê li wê dihizirin wê, ya heyî re wê mijare hebûnan bi bûjenî û hwd re wê were lê hizirkirin. Hebûn wê, hinekê din wê weke dîmenê wê û biriqîna wê bi kirinê û hwd re wê, weke bi kirdeyî weke dîmenekê azmûnê û kirinê ku wê di zikhev de wê biafirênê wê bi wê re wê xwe bide dîyarkirin.

Mînaq wê di wê nûqteyê de wê wateya gotinekê, peyvekê hizrekê û hwd wê, çi bê? Ev wê di wê nûqteyê de wê di wê çerçoveyê de wê mijare hebûnê wê di têtîna wê de wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Di mijare lêkolînên li ser têtîna fenomenolojiyê de wê, di awayekê de wê, biqasî ji bûjenî wê giringiya bûjenê jî wê bi wê re wê bi pêvajoyên wê yên derve ku ew bi wê re heya û wê bi çavkaniya wê ya ku ew bi wê dibê re wê li wê were lê hizirkirin. Li ser têtînên felsefeyê ên huserl re wê, piştî wê kesên weke heideggerî wê bi zêdeyî wê mijare felsefeyî wê li ser temenekê wê weke li dijî têtînên weke ya etîkî, metafîzîkê û hwd jî wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirin.

Di felsefeya zêhnê de wê têtîna fenomenolojiyê wê bi dîtbariyekê ku wê, bi qatagorizasyona nitelikan re wê bi sînôrên weke fahmkirinê, bihîstinê û hwd ku wê, bi rêyan wê bi awayên wê yên wê bibin re wê, li wê were lê hizirkirin. Di awayekê de wê, têtîmna fenomenolojiyê wê, di dîmenekê de wê, bi têtîliya kirdeyê li kirdeyê re wê li ser temenê

çerçoveyek dahûrî û hwd re wê were dîtin ku wê hin bi hin wê were pêşxistin.

Huserl wê di wê nûqteyê de wê, ti têgîna bûjenê de wê, bûjenê wê bixwezê bi dîmenekê wê bi dîtinek bi hiş a weke kirdeyê ku mirov wê fahmbikê wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Me li jor bahsa minaqe wê daristanê kir. Em dikarin wê minaqe wê di wê nûqteyê de wê hinekê din wê zêdetirî wê li wê bihizirin û wê bi wê re wê di rengekê de wê, fahmbikin wê werênina li ser ziman. Minaqe daristanê wê di serî de wê ji du aliyan ve wê, xwe li hemberî me wê bide dîyarkirin. Yekê ku em bi têgînek hebûnî-piretilkî wê li wê bihizirin wê demê em divê ku wê di dîmenê daristanê de ku ew piştî ku ew şawitî jî wê weke ku ew wê, bi awayekê wê hebûna xwe wê, bide domandin. Yanî wê ew wê hebê. Di wê nûqteyê de wê di wê têgîna wê dîtbariyê de wê aliyekê zêde komplika wê xwe di gotinê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Yek wê di mijare daristanê û dîmen û ankû wêneyê wê yê ji wê de bi dîtbarî ku em wê bi dîmenekê bûjenî ê kirdeyî wê ji wê digirin bê. Di wê nûqteyê de wê aliyê din ê fizîkî wê bi wê intibaya ku wê li şûn wê dîmenê wê bimênê. Wê dema ku ew daristan bi tememîya wî şawitî û ji holê rabû jî lê wê di aslê xwe de wê, ew dîmen wê mayidatiya xwe wê piştî wê bide dîyarkirin. Wê demê wê ew dîmen wê ne dîmenekê bi tevger bê. Lê ya ku wê di wê de wê bi tevger bê wê di wê de wê bi hevgirtiniya wê ya di wê de ku wê, ji ya ku em wê dibînin ku wê zêdetirî wê di wê de wê hebê wê bi wê re wê, xwe di awayekê de wê bi wê re wê di awayekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Ev dîmen wê weke dîmenekê ku em bi şêwa û awayên cihê piştî wê karibin li ser wê baponijin bin. Lê di wê nûqteyê de wê berî wê aliyekê wê yê giring ê ku ew pêwîsta ew ji hev were derxistin wê hebê. Ew jî wê di wê hebûna wê dîmenê bûjenî ê kirdeyî ê daristanê de bi fenonemîkî wê, di wê rewşê de wê, gotina 'domandinê' di dewama wê de wê, hanîna ser ziman wê, çawa wê, xwediyê têgînekê û dîmenekê fahmkirinê bê? Di wê nûqteyê de wê, dema ku wê daristan wê şawitî bê û ji holê çûbê û windabûbê jî bê wê ew wê hebê? Wê di wê rewşê de wê ev wê weke aliyê wê yê ku em wê, di wê nûqteyê de wê, di wê rewşê de wê dikarin wê bi wê re wê li wê bihizirin bê. Huserl wê, li gorî wî, tişteke dîyar wê di wê nûqteyê de wê hebê. Wê dema ku em bi reng û şêwayê hizirkirina wî bihizirin wê dikarin wê bibêjin ku ew daristan şawitî jî bê wê xwe weke ku ew heyî wê bi kirdeya bûjenî a ji wê wê xwe bide domandin.

Di wê nûqteyê de wê, dîmenê piştî şawate daristanê domanina wê weke hebûnek bûjenî a kirdeyî wê, xwe bide dîyarkirin. Lê ev hebûna bûjenî a kirdeyî wê di têngîna gotinê de wê, bi rastinî xwandina wê weke kirdeyekê bi bûjeniya wê re wê karibê wê di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê di reng û awayekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê weke aliyê wê yê giring ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê xwe di wê rengê de wê bi wê re wê di awayekê de wê bide dîyarkirin.

Ev dîmenê fenomenolojikî wê dîmenekê weke aliyekê wê yê fahmkirinê û bi fahmkirinê wê xwe bide dîyarkirin wê, ew wê daristan wê, çendî ku wê şawitî jî wê di dîmenê xwe yê heyî de wê weke neşawitî wê bi berdewamî wê di rewşa wê de wê, temenê wê fenomenê wê bi awayekê şenberîya wê ya bi azmûnkirna wê re wê biafirênê. Di wê nûqteyê de ev mînaq wê, dikarê bi têngîna dîyardeyê, derkkirinan, hişkirina, hizirkirinaên, hêzên xiyalî, xêvkirin û hebûna xêvî û hwd re wê di renekê û temenekê de wê karibê wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di xiyalkirinê de wê, şenberîyên wê bi temenê fizîkî ên weke xwe rêmildariyekê (knowing) bê, û hwd wê weke aliyên di têngînek kirdeyê de tefkirkirinên bi azmûna bûjenî bê. Ev wê bi mekanismayên zêhnî ên levkîrinê de wê, di renekê de wê bi wê bibê. Huserl wê pêşî wê, di şîroveyên bi sehê ku ew bi rêya azmûnê li wan bigihijê wê bi ya hundûrîn wê pêşî bihizirê. Bi hebûna bûjenan û weyna wan bi birhanên li ser dahate ji hundurî wê bixweste ku ew wê fahmbikê. Lê piştî wî re wê, bi kûrbûna wî ya bi têngîna 'lêdaxistinê' re wê mijare rewşa fizîkî û bûjenî a xwezayî wê hin bi hin wê bi wê re wê kifşbikê û wê li wê bihizirê. Ew wê, bi mijare 'lêgihîştinê' re wê, di dewama wê de wê bihizirê. Mijare dûnya derve a ne zêhnî wê, çawa wê, bi mejiyekê wê, hesan wê derfete lê têngihîştinê wê biafirênê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê, mijare têngîna fenomenolojiyê ku wê bi azmûnên wê re wê şîrovebikê wê, bi gotina 'her zaninkirinên empirikî ku ew bê werina rexnekirin ku ew werina herêkirin wê li şûn xwe di derbarê pêbaweriya wê de wê, gûmanekê wê bihêlin re wê werênê ser ziman. Xwestekê mirov a tişteki weke hêstekê zayendî di têngîna gotina zayendê de wê, dana bîrkirinên

*Sokolowski, Robert(1999). Introduction to Phenomenology. New York: Cambridge University Press

weke yê bi rewşa xwestekê û rengên wê yê di wê de û hwd wê weke aliyên ku ew wê bi pêvajoyên wê yê fahmkirinê ên ku em dikarin di wê de wê bi wê re wê li wê bihizirin bin.

Di ezîtîyê de hizirkirin û ankû farqîtiyê de têkiliya nava kirdeyan û mijare empati û sempatiyê ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê, bibê. Di têngîna weke ya têkili û bandûra civaknasî de wê bi têngînek çalaki a hevbeş ku ew wê pêkwere û ankû pêkhatî ku mirov wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di mijare di wateyekê hişmendîya bi cewherî wê, weke xwe bixwe azmûnkirina farqêbûna xwe û hwd re wê, têngînek fahmkirinê wê bide me. Hişmendîya cewherî wê xwe bixwe farqêkirişî wê weke aliyekê wê yê ku ew bi wê di hiş û farqêbûna wê de bê.

Di dîtbariya fenomenê de wê pêvajoya azmûnê wê di wê rengê de wê xwe bi wê re wê di wê çerçoveyê, şêwayê û minaqên ku me li jor hanîna ser ziman de wê bide dîyarkirin. Wekî din wê fenomenê wê, weke aliyekê wê yê giring wê di çerçoveyek hevgirtî û çerçoveyek têngîna a hevbeş û ankû bi têngînek bûjenî a diyaretî û ankû tiştî û hwd de ku wê bi wê re wê were lê hizirkirin bê.

Di wê nûqtayê de wê, dema ku em di çerçoveya aktiviteya zimanî de wê bi wê dihizirin wê, têkiliya fahmkirinê, kifşkirina kirdeyên din, û hwd wê weke aliyên wê yê ku em wê karibin wê bi wê re wan kifşbikin bin.

Di nava wê dîmenê fenomenolojîkî ê hevgirtî de wê, têngînen li hev hatî, levkirî, lêhatî û hwd wê hebin. Ew wê bi wê çerçoveya wê re wê, ew wê biafirênin. Em wê dikarin wê di minaqe wêneyekê ku mirov wê dikişênê de jî wê fahmbikê ku wê çawa wê di wê de wê diyardeyên cihê wê bi element û tiştên weke diyarde ên cûda û bi cûreyiya wan re wê di wê de wê karibin werina kifşkirin. Li vir wê, dema ku em wê dîmenê fenomenolojiyê li wê dihizirin wê bi temenê fahmkirinê ê levkirinê û lêhatinê û bi çavkaniya wê ya heyî û hwd re ku em wê li wê dihizirin re wê, hingê wê baştirin wê hizra huserl a felsefeyê wê weke zanyariyekê ku ew dixwezê wê pênasebikê wê baştirin wê fahmbikê.

Di aslê xwe de wê dîmenê hevgirtî ê fenomenê wê, dema ku em li wê dihizirin wê bi têngîna kuantumê a fizikê re wê çerçoveya wê ya pergali jî wê di mejiyê mirov de wê karibê xwe di rengekê de ew bide şaqqirin. Wê bi çavkaniya wê ya li piştî wê re ku em bi têngîna azmûnê wê li wê dihizirin wê demê wê di wê dîmenê de wê, ne tenê wê bi kirdeyê û têkiliya wê ya bi kirdeyê re wê fahmbikê. Bi wê re wê bi kirdeyê û têkiliya wê ya bi tiştê derveyî re wê, karibê wê di rengekê de wê bi wê re

wê, di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Wê dema ku em pêvajoya wê ya xabatê a bi fahmkirinê wê li wê bihizirin wê demê wê bi aliyên weke bi azmûnê, bi hêza xiyalkirinê, hizirê, hişê, hêstê, hîsê, xwestekê, wînê, çalakiyê û hwd de wê bi hebûn û awayê wan re wê ji du aliyên ve wê weke aliyên ku ew wê di ahengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare têtîna fenomenê de wê dema ku em wê azmûnê dikin wê pêşî wê weke xwe wê, salix û azmûnê dikin. Ew wê li ser temen û çerçoveya saf a azmûna pêkhatî re wê, di rengekê de wê weke ku wê were ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, ya ku ew pêkhatî wê, di şewayekê de wê weke rewşa ya ku ew bûya weke dîmenekê jîyanê ku ew wê, were lê hizirkirin û wê fahmkirinê bê. Di dewama wê de wê, azmûnê wê bi girêdan û çavkaniyên wê re wê, şîrove dikin û wê dikin ku em wê fahmbikin. Heidegger wê di wê çerçoveyê de ku wê têtîna wî ji hinek aliyên ve wê were fahmkirinê wê bahsa rewşên civaknasî û zimanî û hwd wê bikê. BI heman rengê di aliyê pêşî ê li ser de wê, huserl û Merleau-ponty bahsa safîtyê wê bikin. Di aliyê sêyem de jî wê dema ku wê bahsa fenomenekê wê were kirin wê bi dahûrkirinê û hûrgilkirina wê ve wê girêdayî wê ji aliyekê ve wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser zimanê.

Di dewama wê de wê dema ku wê bahsa mijare fenomenê wê were kirin wê bi şewayî bahsa mantiqî û semantikî wê were kirin û mercê rastitiya wê bi wê re wê bê westin ku ew wê li wê were lê hizirkirin. Di wê rewşê de wê, rewşên weke yên bi têtîna nêhtê û hwd re ku mirov wê karibê wê li wê bihizirê wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa çerçoveyek wê yê hizirkirinê wê bikin wê, di wê nûqtayê de wê, mijare têtîna neronê û hwd wê, di şewayekê de wê karibê wê li wê bihizirê. Bi rêya wan re wê 'elektrokimyewî' ku em bahsa wê bikin wê, çawa wê, di awayekê de wê, bi têtîna weke lê gihiştinê û ragihandinê û hwd re wê, bibê wê karibê wê fahmbikê.

Di mijare têtîna fenomenê de wê mijare hişê wê, di wê nûqtayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê derkeve li pêş û wê, bi wê re ku em bibêjin ya ku wê azmûnekê bi hişê bikê û bide nîşandinê û wê ketina farqêbûna wê de bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku mirov wê dijî û ankû wê pêkdihênê weke bi çalaki. Di wê têtîna de wê, weke aliyekê ku wê filosofên weke Locke wê bi farqêbûna hundurîn re wê, li ser wê bisekin û wê di çerçoveya mekanîzmayên zêhnî ên fahmkirinê re wê bixwezînin ku ew bi

wê bigihijina li encamê. Descertes wê dema ku wê di wê nûqteyê de wê hizrên xwe wê werênê ser ziman wê, bi têngîna zanîna û ankû hişê hevbeş re wê bixwezê ku ew bi wê bigihijê encamê. Di wê nûqteyê de wê, ya ku em wê fahmdikin wê çî bê wê, weke aliyekê wê bi wê re wê li wê were lê hizirkirin. Xabatkirina zêhnî bê, û an zanîna kes a di derbarê zêhnê de bê. Ankû weke awayekê awayê xwezayê wê weke tiştrekê cihê bê.

Di wê nûqteyê de wê, ya ku wêbi zêdeyî wê weke ali û mijarek teybet wê xwe bide dîyarkirin wê, bi zêdeyê wê, mijare hişê xwe û an di derbarê de bê. Di derbarê xweza û hewirdorê de wê çawa wê mirov wê karibê xwediyê rengê fahmkirinê bê wê, di wê rengê de wê bi wê re wê bixwezî ku ew wê fahmbikin. Di awayekê de wê, ya ku mirov wê, tefkir dikê wê bi wê re wê weke aliyekê ku mirov wê bi wê bihizirê wê xwe bide dîyarkirin. Minaq wê dema ku em bêjin ´ez te wisa dihizirim û dibînim´ wê, di wê rengê de wê bi wê hizirkirina dîtîne û hwd re wê, têngînek fenomenî wê weke ku wê bi wê re wê di rengê de wê weke kku wê were li lê hizirkirin. Di wê nûqteyê de wê weke aliyê wê yê giring wê mijare kirde û çalakiyê û navarokê wê weke aliyên giring wê xwe bi mijarê re wê di dewama wê de wê bidina dîyarkirin bin. Di mijare rewşek bûjenî de wê, awayê wê û pêşkêşkirina wê û hwd wê bi wê re wê were li lê hizirkirin. Di dewama wê de wê, dema ku em bahsa azmûnê bi wê rengê bikin wê navarok û wateya wê weke aliyên ku wê bi wê re wê karibê wê li wê bihizirê û wê fahmbikê. Huserl wê bi gotina ´noema´ re wê, bi têngîna bûjenê û hevokê re wê, li wê bihizirê. Huserl wê dema ku ew wê di çerçoveya têngîna xwe ya fenomenolojikî de wê dihênê ser ziman wê bi têngîna ´bûjenek zêhnî´ re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di mijare fenomenolojiyê de wê li ser wê çerçoveya wê ya fahmkirinê û çavkaniya wê re wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe bi wê re wê weke ku wê di rengê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, mijare têngîna fenomenolojiyê wê weke têngînek ku ew wê çawa wê mijare navarok û pêvajoyên wê yên heyî ên fenomenan wê lêbikolê û wê bikê ku ew wê fahmbikê re wê di rengê de wê, karibê wê fahmbikê.

Di wî nûqteyê de wê, bi têngînek teorikî wê, di zimanê huserl de wê têngîna fenomenolojiyê wê xwe di şewayekê de wê bide dîyarkirin. Di wê têngîna fenomenolojiyê de wê hebûna fenomenan û pêvajoyên wan ên

*Köchler, Hans (1982). Husserl and Frege. Bloomington: Indiana University Press

fahmkirinê wê bi wê re wê bixwezê û wê, di çerçoveya têtîna bûjenên zêhnî de wê bi wê re wê çawa wê bikê ku ew wê bigihê li fahmkirina wê. Di mijare fahmkirina têtîna fenomenolojiyê de wê têtîna felsefeyê fenomenolojiyê wê, di regekê de wê, çavkaniyên wê û awayên wê yên fahmkirinê wê weke ku me li jor hanî ser ziman wê bi zêdeyî wê weke aliyên giring wê xwe bi wê re wê bidina dîyarkirin.

Di wê nûqtayê de wê, di nava têtînek bi azmûnê re wê, aliyê wê ye derveyî wê bi kirdeyî wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqtayê de wê, ya hundurîn wê zêdetirî wê, di mijare fahmkirina xwe de wê, bi ya têtîna xweza û kokê û hwd re wê, alaquadar bibê. Huserl wê di çerçoveya têtînek zanîna empirîkî de wê, di wê rewşê de wê were dîtin ku ew wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê di mijare fenomenolojiyê de wê ya hundurîn û derveyî wê di wê rewşê de wê bi şewayê cihêbûna wan re wê xwe di awayekê de wê were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Pirr zêde wê mijare ya bûjenên zêhnî wê, di wê nûqtayê de wê li wê were lê hizirkirin. Huserl wê merc û şartê rastîyê wê di dîmenekê de wê, bi rewşa wê ya heyî û bûyina wê re wê, bi temenekê bûjenî û diyardeyîya wê re wê bixwezê ku ew wê bi temenekê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê du ali wê bi hev re wê bi mijare re wê, were dîtin ku wê werina nîqaşkirin. Aliyê pêşî ê qalibên sehî ên kes û qalibên dûnya derve ên mantiqî bin. Wê di wê rewşê de wê, di wê rengê de wê, dema ku wê huserl wê bahsa qalibên dûnya derve ên mantiqî wê bikê wê di awayekê de wê di wê de wê weke ku wê kirdeya rastîyê û dîyarî û heyîniya wê re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bahsa wê bikê. Li gorî kant wê, di çerçoveya armancên rasyonalist û empirîkî de wê ya ku wê xwe bidina dîyarkirin wê weke fenomenê û salixkirina wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê fenomenê wê weke ya ku ew bi wê dihên dîtin û ya ku ew wê nimînêr dikin ku ew wê weke wê werina dîtin bin. August comte wê dema ku wê bahsa wê bikê wê di çerçoveya têtînek zanistî de wê, bi gotina 'zanistek diyar wê ya ku ew wê bikê weke bi rastî û hanîna wê ya ser ziman re wê, pênasebikê û wê werênê ser ziman. Di wî nûqtayê de wê, di aslê xwe de wê li dora sedsale 18'min wê fenomen wê weke ya ku wê bi wê zanin wê were afirandin wê were dîtin. Di wê temenê de wê weke ya ku em wê çavdêr dikin û wê dikin ku wê vebêjin û bêjina ser ziman bê. Di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa wê, ya ku em wê vebêjin û wê werênina ser ziman wê bikin wê di cih de wê têtînenbi derûnî wê di dîmenekê de wê xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê

xwe bi wê re wê di reng û awayekê de wê bidina dîyarkirin. Di mijare têtîna fizikî a fenomenî heyîna wê de wê weke ya ku ew bi dîyarî û ankû bi hişî armançî a ku ew hebê re wê, di reng û awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê were hanîn li ser ziman.

Têtîna fenomenolojiyê wê di rengê de wê di demên li dora sedsale 18' min de wê derkeve li pêş û wê di wê rewşê de wê hin bi hin wê, weke çerçoveyek hizirkirinê a kirdeyî û bi wê kirdeyî tefkirkirina têtînek bûjenî a fizikî re wê xwe di rengê de wê, bide dîyarkirin. Di têtîna fenomenolojiyê a huserl de wê hinek xosletên wê yên teybet ê weke dêmenê ku ew ji pîretikê wê dikê weke kirdeyê û pêvajoya wê ya fahmkirinê û di wê de wê, bigihijê çerçoveyek azmûnê wê, piştî wê di mijare têtîna hebûnê de wê, çerçoveyek hizirkirinê wê ji gelek hemdemên wî re û yên piştî wî re jî wê biafirênê û ankû wê ji wan re wê bibê peyxam. Mînaq ku em bahsê bikin û wê di demên piştî wê hin bi hin wê weke gelek hizirkirinên di warê felsefeyê de wê navê wî derkeve li pêş wê, navê Foucault wê bi têtîna 'erkolojiya zanînê' re ku wê bihizirê re wê, dîmenê wî yê hizirkirinê ê bi zanînê û şewayê ku ew li ser têtînek dîrokê re wê bi îdeayî wê li wê bihizirê wê yekser wê karibê wê çerçoveyek fahmkirinê a bi pîretikî wê di wê warê de wê, bi xwe re wê bide dîyarkirin. Foucault wê, di mijare felsefeyê de wê, di demên piştî de wê navê wî derkeve li pêş. Weke felsefeyekê çerçoveçêker û ankû temenparêz wê di rengê de wê xwe bi hizirên xwe re wê bide dîyarkirin.

Ku em bahsa felsefeya demên hemdem bikin wê weke gelek filosofên demê wê weke yek ji wan bê ku em nikaribin ji jê bahsnekin û derbas bibin bin. Wê di rengê de wê, ji têtînek pêwîstîna dîr wê bi sazûmane xwe ya hizirkirinê wê, bi hizirê û wê hizirên xwe gotin û tiştê û têtîliya nava wan a ku mirov wê karibê wê li gorî xwe wê bide dîyarkirin re wê bixwezê ku ew bi wê re hizirên xwe werênê ser ziman. Ew wê, di mijare hişmendîya mirov de wê bi hizirkirinê wê bê ku ew ti xweserbûnekê û cihêbûnê li wê bide nasin re wê werênê ser ziman.

Ew wê, di mijare ziman de wê, ji du aliyên ve wê bi teybetî wê were dîtî ku ew wê hilde li dest. Ji aliyekê ve wê weke ku em bi wê dihizirin ku em karibin wê werênina ser ziman lê wê ji aliyekê din ve jî wê weke di bin dîmenekê gelemper de wê bi gotinê weke "Di fahmkirina hizirkirinê de li yê dihizirê û di fahmkirina nivîsarê de wê, serî li yê nivîsar wê weke newê lê xistin' re ku wê bikirpênê wê weke dervî mirov

wê çerçoveyek zimanî wê bixwezê ku ew bi wê re wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Li gorî **Foucault** ziman ji yê ku ew bikardihênê cihê wê xwediyê temenekê ku ew xwe bi wê dide dîyarkirin bê. Ew mijare têtîna berhevkerinê wê bi têtîna xêvê ve girêdayî wê hilde li dest. Di wê nûqtayê de wê mijare xêvê û têtîna wî ya erkolojiyê a li ser zanîn, dîrok û têtînen din ên zanyarî û hwd re ku wê werênê ser ziman wê weke pêvajoyek fahmkirinê a li ser ya dîmenê bûyî ku ew weke êdî ew heya û mirov wê karibê wê li wê bihizirê û wê kifşbikê re wê, di wê nûqtayê de wê li wê were lê hizirkirin. Ev dîmenê Foucault ê hizirkirinê wê di renekê de wê rengê hizirkirinê ê huserl ku me li jor bi minaqe daristanê, şawate wê û piştî şawa wê weke neşawitê hebûna xwe bi dîmenê ji xwe ê weke ew heyî ku ew dide domandin û hwd re ku ew wê bide domandin re wê, di renekê de wê têtîn û têtîhek hizirkirinê wê di serê mirov de wê bi xwe re wê di awayekê de wê weke ku wê biafirênê bê. Di serî de wê, ji xwe re wê, hanîna ser ziman û fahmkiriina bi wê weke çerçoveya sazûmane wî ya hizirkirinê wê biafirê. Li gorî wê ew fahmkirin û têtîh wê, awayê aktuel ê tiştê wê bi xwe re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Weki din wê peyv û ankû bilêvkirin wê, hebûnen cihê di hundûrê de wê ji hev cihê bikê û wê wan di nava pêvajoya wan ya bi demê re wê, bikê heviyekiyekê de bê. Foucault wê, di reng û awayekê de wê mijare gûharîn û bûyinê wê, ew wê weke pergale wê ya giştî wê di renekê de wê bixwezê ku ew wê pênasebikê. Ew wê, têtîna berhevkiyê a weke 'arşîvê' ku ew wê pênasebikê wê weke çerçoveyek giştî ku em wê nikaribin wê bi tememî wê fahmbikin û salixkirin wê bibîne û wê di wê çerçoveyê de wê, temenê fahmkirin û çerçoveya zanîne a bi gotina xwe ya erkolojiyê ku wê bi pêvajoyên xêvê re jî wê di renekê de wê bi wê re wê, hem ji aliyê derve û hem jî ji aliyê hundurîn û hwd ve wê bi wê re wê bihizirê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî wê, erkoloji wê weke malek dihizirê wê pênasebikê û wê ku wê weke çerçoveyek û temenekê pîrr zêde mazin a akrtiv wê bibênê wê, weke bingihê apriorî ya ku ew were fahmkirin wê bibênê û wê werênê ser ziman.

Foucault di xabate xwe ya bi navê 'erkolojiya zanîne' de ku wê erkolojiyê wê weke dahûrkirina bi gotinê wê pênasebikê û pê de wê, bikeve pey dîtin û kifşkirina di gotinê de a hizran ku ew wan kifşbikê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di wan gotinan de wê, hizrên girtî û weke vêşarî wê, bi hebûna wan re wê bixwezê ku ew wê kifşbikê û wê bête ser ziman. Li gorî Foucault gotin bi her qada jîyane re têkilidar

a. Di dewama wê de wê gotinê wê bi têtînek metayî ku wê xwediyê 'mêylê' bê wê bi wê re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Li gorî wî dema ku em li ser bineterekê wê lêkolînê bikin wê hewce nekê ku ew wêjeyî û ankû edebî bê. Li gorî wê, di gotinê de wê, peyvkirin, vegotin û axiftin wê bi rêgezên wê re wê were sazûmankirin. Foucault wê di wê xabate xwe de wê, rewşa peyv û ankû gotinê ku ew li piretikê levdikê wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Ew dema ku ew peyvê dihilde li dest ku wê di wê de wê, rêgezên wê yên sazûmana peyvê wê saz bikin wê hebin wê ji wê bahs bikê û wê di dewama wê de wê li ser wê bisekinê.

Ew mijare peyvê wê, weke têtînek teorikî û bineterekê ku wê, ku wê di nava mirovan û piretikê de wê, çawa wê, têtîhên bi wate û ankû manayê wê derxê li holê wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijre zimên wê di dema wê de wê bi awa û sînoriyên wê re wê, di wê çerçoveyê de wê hilde li dest û wê bi wê re wê bigihijê li çerçoveyek fahmkirinê a weke bi wê re û rengê fahmkirina wê ya bi wê demê re.

Li gorî Foucault di çerçoveya têtîna ziman û aqil de wê, rewşek şikeştinê wê hebê ku wê di cih de wê weke di rewşên weke bi kêfî wê dana dîyarkirinê wê biafirê bê. Lê li gorî wî di nava gotin û tiştê û ankû rengê wê yê wê fahmkirinê ê demê re wê di rengekê de wê çerçoveya awayê fahmkirina wê demê wê bi xwe re wê, di rengekê de wê bide dîyarkirin.

Li gorî Foucault ku ew wê bi pirsê wê çawa wê zanin wê bi derfet bê wê, li gorî wî şikeştinê weke li gorî rewşan ku wê bibin ku wê bi vegûharînan re wê, werina cem hev û ankû wê bi hev re wê, çerçoveya wê bi wê re wê biafirênin.

Foucault wê mijare zanînê wê di rengekê de wê bi têtîna kirdeyê a tekakesî re wê li ser dîrokê re wê li wê bihizirê û ew wê li gorî wê, weke têtînek ku em di çerçoveya dîrokê de wê karibin wê fahmbikin bê. Di wê nûqteyê de wê kirdeya Foucault wê çawa wê karibê wê bi dîrokê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman wê weke aliyekê wê yê giring ê ku mirov wê karibê wê fahmbikê bê. Di wê nûqteyê de wê, di çerçoveya dîrokê de û bi heman rengê bi serê xwe wê hizirkirina wê kirdeyê ku

*Deleuze, Gilles. 1988. Foucault. Minneapolis: University of Minnesota Press. Retrieved via U of Minnesota Press.

*Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. 1983. Anti-Oedipus. Minneapolis: University of Minnesota Press. Retrieved via U of Minnesota Press.

mirov wê bikê wê, di wê çerçoveyê de wê, weke du dîmenên ku ew çendî weke dervî hev werina dîtin jî bin lê wê di rewş û awayekê de wê weke bi hev re wê di ahengekê de wê, xwediyê rewşek dîrokî bin. Li gorî têngîna Foucault a kirdeya erkolojiyê wê bide nîşandin ku wê, ku em derkevina dika dîrokê, hizir û çalakiyên me wê weke ji ya çerçoveya dîrokê wê weke bi serê xwe bin. Ew wê, dîmenê wê di wê çerçoveyê de wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê. Lê di wê nûqtayê de wê, ji xwe wê, xosletê hebûnê bi çerçoveya wê re bê ku ew tişt wê weke bi serê xwe ew hebê. Di wê temenê de wê weke dervî dîrokê hebûna wê tiştê wê weke xosletê wê tiştê ku ew bi dîrokê re ew çawa dibê û xwediyê pêvajoyên wê yên bi xwe û hebûna xwe re bê.

Tişt ku ew bi fîzîkî hebê wê tabîî rêgezên fîzîkî bê. Wê bi xoslet û teybetiyên wê re wê di wê rengê de wê hebê. Wê pêvajoya wê ya bûyinê wê hebê. Ev hemû wê di renekê de wê, weke têngînên bi temenekê hebûnê û heyina wê re ku mirov wê karibê wê, ji aliyekê ve wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Ku ew tişt nebê wê ji xwe re wê çavkanîbûna wê jî wê ne bi derfet bê. Di wê nûqtayê de wê hebûn û dîyarîya wê di wê temenê de ku ew temenê têngînek erkolojiyî ku ew bi zanînê bê û ankû tişteke din biafirênê wê ev weke rêgezek wê ya heyinê bê. Di wê nûqtayê de hanîna cem hev a gotina zanînê û erkolojiyê wê, di çerçoveya xwe de wê, di wê rengê de wê bi hinek rêgezên ku wê, bi yên zanînê di ya erkolojiyê û bi ya erkolojiyê di zanînê de wê di wê rengê de wê werina kifşkirin jî wê xwe ji aliyekê ve wê bide dîyarkirin. Ev jî wê jî wê aliyê ve wê weke aliyekê wê yê ku wê, çerçoveya wê ya şewayî ku ew bi wê û rengê wê were fahmkirin re wê, di dîmenekê de ku mirov wê karibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di reng û awayekê de wê karibê wê werênê ser ziman bê.

Di mijare têngîna kirdeyê de wê, Gutting wê di mijare wê kirdeyê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê mirov wê nikaribê wê dervî çerçoveya dîrokê wê karibê wê fahmbikê re wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê armanca Foucault a sereka wê di çerçoveya hizirkirina wî de wê weke ku wê ew bê ku ew çerçoveya hizirkirina mirov ku ew di çerçoveya hişmendiya hizirkirinê de wê, bêî xweseriyekê bi wê bide nasin ku ew wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, di mijare fahmkirina hizirkirinê de wê, di mijare fahmkirina hizirkirinê de ku ew serî li kesê dihizirê nexê û di mijare fahmkirina nivîsarekê de ku ew serî li nivîsar nexê wê bi wê re wê, bixwezê ku ew bi wê ew wê fahmbikê.

Di wê çerçoveyê de wê, ziman wê, bo Foucault wê di aslê xwe de wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê weke ku wê bixwezê ku ew wê bide dîyarkirin. Ew ziman wê, di wê çerçoveya bi serêxbûna bi xwe re de wê, di wê mijarê de wê dixwezê kiu ew wê fahmbikê. Bi gotinek din ew zimên ji yê ku ew bikardihênê cihê ku ew wê fahmbikê.

Di wê nûqteyê de wê gotina Foucault a 'arşîvê' wê di wê nûqteyê de wê, hebê û wê weke çerçoveyek ku wê ne tenê di wê de wê berhevbin wê bibê wê li wê binerê wê di dewama wê de wê weke aliyekê wê yê ku ew di wê şewayê de wê dixwezê weke aliyekê wê yê din ê giring ku wê karibê wê fahmbikê bê. Gotina 'arşîvê' wê weke gotinek çavkanî û bingihîn a di wê temenê de ku ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Bi xosletên xêvê ew wê li wê bihizirê di kirdeyê û ankû têgîna erkolojiya zanînê de.

Di çerçoveya wê têgînê de wê werênê ser ziman ku wê peyv wê, di nava bûyina xwe de wê, cihêyîyên cihê ku wê di xwe de wê bi hawênê û ji hev cihê bikê û di nava pêvajoya xwe de bi hev re dikê heviyekiyekê de re wê werênê ser ziman.

Foucault wê pêvajoya têgîna xêvê û ankû 'arşîvê' ku wê di temenekê kirdeyî û ya pêkhatî û bûyî de wê werênê ser ziman de wê, weke çerçoveyek berfireh a hema bêja bê sînor wê di rengekê de wê pênamebikê û wê bîrê ku ew bi tememî wê salixbikê wê hema weke ne bi derfet bê wê werênê ser ziman. Ew wê têgîma xwe ya arşîvê û ankû bi hebûna wê ya xêvî wê weke male têgîna erkolojiyê jî wê di rengekê de wê bibînê û wê di wê çerçoveyê de wê bixwezê ku ew wê pênamebikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Foucault ew wê weke cihekê berhevkinê ê bêhempa bê û wê, di wê çerçoveyê de wê, temenê lêkolînên me yên erkolojikî ên bi zanînê wê di rengekê de wê weke ku ew wê bi wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de Foucault wê li ser pergalên hizirkirinên ên kevn ku wê bihizirê wê li ser wê temenê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ew di wê temenê de wê, têgîna gotina zanînê wê ji aliyekê din ve ku wê weke temenekê salixkirin û dana dîyarkirinê û ankû 'ifşakirinê' wê bi xwe re wê biafirênê wê hişîya zanîna me bê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava wê têgîna wê têgîna arşîvê de wê gelek beş û komên weke odayên ji hev cihê wê di wê de wê hebin û wê hemû bi reng û awayê zanînê wê karibin werina fahmkirin û wê, di wê şewayê de wê weke aliyekê wê yê giring wê karibê bi wê re wê fahmbikê. Wê di wê

çerçoveyê de wê dema ku wê li ser temenekê civakî û ankû ramiyarî û hwd bê wê, di wê de wê bi kifşkirinên li ser wê temenê re wê di wê de wê, bi yên berê û hwd re wê, di şewayekê de wê weke ku wê bikê ku ew wê kifşbikê û wê fahmibkê û wê werênê ser ziman. Rewşên weke yên lêkolînê û ankû lêpîrsînê wê ji aliyekê din û weke di rengekê din ê nerînê de wê aliyekê wê yê ku ew taqabûlî wê nûqtayê jî wê li gorî wî hebê. Li ser wê temenê wê, ji aliyekê din ve jî wê têkirde kirdeya avaker û bi dîrokê têgiha teleolojikî û li ser wê re wê dîmenên hizirkirinên ên weke bi têtîninê weke humanistî bê û ankû idealistî û hwd bê wê bixwezê ku ew wan redbikê. Li gorî wî wê, bi wê têtîninê wê li ser temen û awayekê erkolojikî bi temenê deman bênavberîya nava wan wê di rengekê de wê, li wê bihizirê û wan di nava xoslet û teybetiyên wan ên demê de di reng û awayekê de wê salixbikê. Ew wê dihênê ser ziman ku ew li ser esas û temenê wê ew were kirin û ji wê cihê li tiştê din newê daxistin û bi wê newê fahmkirin re wê, li wê bihizirê.

Foucault wê, di xabate xwe de wê, mijare peyvê wê di rengekê de wê bi wê re wê bi xosletên wê yên ku ew bi wê dihê hizirkirin û derhanîn ji wê re wê li wê bihizirê. Li gorî wê bi rêgezî wê weke mirov wê pêwîst bê ku wê fahmbikê. Bi wê re jî wê tiştê wê li ya din wê newê lêdaxistin. Di wê çerçoveyê de wê li ser wê çerçoveya wan çerçoveyên fahmkirinê ên di nava wê têtîna arşîvê-xêvê de wê fahmbikê û wê bi wê re wê dema ku wê mijare erkolojiyê wê li wê bihizirê wê bi wê re wê çawa wê, têtîninê weke 'bûyina klinikê', 'gotin', 'tişt' û erkolojiya zanînê' û hwd re wê, bêne ser ziman. Di salê 1963ê de wê dema ku wê li ser têtîna 'bûyina klinikê' ku wê bisekinê de wê 'derka tendurustê a erkolojikî' wê bi wê re wê, di awayekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare tendurustê wê heta ya demên hemdem û ankû ya tendurusta ceribinêr ku wê bibê wê çawa wê were bi pêvajoyên wê re wê li ser wê bisekinê.

Di heman xabate xwe de wê, 'tendurusta hemdem' ku wê temenê wê yê bûyin û pêşketinê wê biafirênê wê çî bê wê li ser wê bisekinê. Di sale 1966an de wê xabate xwe ya bi navê 'erkolojiyek zanista mirovan' de wê, bahsa têtîna tendurustê ku wê, tendurust û wê nava wê û dîroka wê de wê çawa wê ji hev cihêbûn û qatîn wê bi awayekê wê bi hiş wê bibê

*Derrida, Jacques. (1978). "Cogito and the History of Madness in Writing and Difference, translated by Alan Bass. Chicago: Chicago University Press.

wê li ser wê bisekinê. Di wê xabate xwe de wê, temenê bûyina tiştên mirovan weke bi bi gotin û tiştan ku wê temenê pêşketina zanista wan wê çawa wê biafirênê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Piştî demên ronansansê û pê de wê bi rewşên weke yên tendurustê û hwd ku wê hilde li dest wê, bi têtînek erkolojiyî wê hilde li dest. Bi wê re wê werênê ser ziman ku wê erkoloji wê navenda bipêjnkirina wê ziman ku wê biafirênê wê, di dewama wê de wê, bi jîyan û kedê re wê, bi gotinên re ku wê çawa wê vegûharînekê wê biafirênê wê li ser wê re wê li wê bihizirê. Li gorî Foucault mirov ku wê di dema kevnera de wê weke kirdeyek nimînêr ba wê, bi qadên klasikî ên nimînêrî ku ew dihên dahûrkirin re wê, bi pêşketina xwe ya bi xabatkirinê, jîyankirinê û axiftinê re wê, bi hebûna xwe re wê, bibê mijarek objeyî a zanistên hemdem ku wê piştîre wê pêşkeve. Di wê temenê de wê di lêkolîna gotin û tiştê de wê, weke kirdeyekê pêşketin û derketina li holê a mirov re wê, bi lêkolînên bi wê re wê bibê. Weke ku wê werênê ser ziman “di demên postmodern de ku wê, weke kirdeyek epistemikî wê bibê mirina mirov wê, bi wê re wê, dawîya xwe wê bide dîyarkirin. Ew wê, kirdeya epistemikî a demên hemdem wê ‘weke ji cihê wê hatî kirin’ wê pênasibikê û wê di wê rengê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, bi ziman, xwestek û bandûr derhişîyê re wê, were şîrovekirin. Erkoloji wê weke aidi têtînek dirêjeyî bê bibê. Ew di wê nûqteyê de ku wê bê gihandin li sazûmanek restî wê, bi epistemikî ku wê ji wê gav wê were avêtin. Ew wê di w nûqteyê de wê, têtîliya zanîn û zimên wê bi temen û têtîliyê afrîner wê bi hev re wê dênê. Di salixkirinên Foucault bi têtînek pêşketiner wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, piştîre wê bi têtîna xwe ya erkolojiya zanînê û ankû kirdeyê re wê mijarên weke ramyarî û desthilatê û hwd jî wê bi têtîliya wan a bi hêzê û hwd re wê di rengekê de wê bê dîtin ku ew wê hilde li dest. Di demên hemdem de wê, ev mijar wê weke mijarên ku wê bi zêdeyî wê rojeve mirov wê dagirbikin û wê bi wan re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di têtîna kokê û zanîna wê de jî wê, di dewama wê de wê li ser wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Têtîna kokê wê bi teorikî wê li ser têtînek xwe domandinê re wê, di rengekê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê zanîna kokê wê, bi mijare dîrokê re wê bixwezê ku

ew wê fahmbikê. Di pêvajoyên destpêkê ên dîrokê de wê, mijare kokê, nîjadê û hwd wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser wê bisekinê. Mijarên weke yên bi aliyên zayendî, keseyetî, bedenî û hwd ve wê, ji hinek aliyan ve wê were dîtî ku ew wê dihilde li dest. Di rengekê de Foucault wê, li ser hêst û armancên kirdeyan re ku wê bixwezê wê fahmbikê re wê li wê binerê. Ev rengê fahmkirinê ê hewldana fahmkirina bi armanc û hêsta kirdeyan wê, di nava felsefeya Nietzsche de jî wê di rengekê de wê were dîtî ku wê hebê. Ew wê dema ku wê, bahsa wan bikê wê, weke 'makinayên dîroka hizir' wê di rengekê de wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Nûqtaya ku wê Nietzsche û Foucault di wê nûqtaya mijarê de wê bigihênina hev û ankû wê mirov karibê bişibênê hev wê di nûqtaya rêzkarî û cezayê de bê. Di mijare deforme bûnê de ku wê Nietzsche wê di sedsale 19'în û pê de wê weke ku wê werênê ser ziman jî wê, di rengekê de wê, weke ku wê Foucault li ser wê aliyê wê ne di hemhizrê de bê wê dîmenekê wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di nava pêvajoya dîrokê de wê hem ji aliyê têngîna zanîna kokê û ya pêvajoya wê di hev re derbasbûnê û bi awayekê bi têngîna ermancê û hwd re wê, di rengekê de wê karibê wê hilde li dest û wê fahmbikê. Di mijare têngîna zanîna kokê de wê, Foucault xwediyê zanînek cihê bê. Ew wê, di wê nûqtayê de ew wê werênê ser ziman. "Ya ku ew di temenê wê pêşnûmaya wê de dirazihê wê ne bi têngînek empirîkî û ne jî wateya gotinê a mirov li wê fêrbûya bi pozîtivîzme wê ya. Ya ku weke zanînê li zanîstê bi teybet bi hiyararşîya desthilatê ku wê li gorî wê weke temenê zanîna kokê, bi zanîna dîrokê ku wê li wê tabî bê û ji wê tabî bûnê derxîne û azad bikê wê, weke têngînek teorîkî a bi awayî û zanîstî ku wê weke têngî û temenê destpêka tekoşîna ya li hemberê wê bi wê re wê fahmbikê re wê werênê ser ziman. Em têngîna Foucault a zanîna kokê wê weke bi temenê zanîna roja nûha re wê dikarê wê fahmbikê. bi gotinek din wê weke ku ew zanîna kokê wê şîrove dikê wê bi têngîna bi rastîya civaknasî û entellektuelî bi awayekê rathatinê a şûnpêyên kompleks ku wê bi wê re wê alaquadar bibê wê weke dîroka nûha bê' re wê, bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di xabate xwe ya bi navê 'rêzkarî û cezayê' de wê, mijare zanîna kokê wê li ser wê temenê û çerçoveyê wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê

*Kuznicki, Jason (2008). "Foucault, Michel (1926–1984)". In Hamowy, Ronald (ed.). *The Encyclopedia of Libertarianism*. Thousand Oaks, CA: Sage; Cato Institute.

werênê ser ziman. bi wê rengê wê, zanîna kokê li şûna bi azmûn û hizran re wê alaquadar bibê wê bi piretik û sazûmanîyê re wê alaquadar bibê.. Ew wê dema ku ew wê dihênê ser ziman wê li ser du temenan wê werênê ser ziman. Ya pêşî wê li ser temenê me yê bûyinê ê hebûnê bi lêpîrsînê û xwe afirandinê û ya ku em diikin, dihizirin, dibêjin û bilêv dikin wê bi kirdeya wan re wê, salixkirinekê li ser temenê fahmkirina bi xate dîrokê re wê bikê re wê bênê ser ziman. Ya duyem jî wê, ji rewşên weke bi rasthatinê ku ew me dikina me, ji wan ketina li rê û ji ya ku em dihizirin û tefkir dikin bi wê ya ku em ne hizirin û tiştêkê ku em nekin wê bi dewama wê re wê, xwe bide dîyarkirin bê.

Foucault wê bi têtîna erkolojîyê wê bi têtîna pîrsgîrêkîtiyê wê li ser awayên wê yên piretikî re wê bixwezê ku ew bikê mijare lêkolînê. Wê ji aliyekê din ve jî ku mirov wê li wê bihizirê wê mijare têtîna têtîna zanina kokê ku wê li ser têtîna rasthatinê û ankû bêsedemiyê re wê, ji aliyekê ve wê weke ku ew wê kifşbikê.

Di wê nûqteyê de wê xosletê hizirkirina Foucault a sereka wê di wê nûqteyê de wê ew bê ku ew ji têtîna 'kirdeya avaker' ew dîrkeve. Heta ku ew ji kirdeyê bixwe ew xwe rizgar bikê. Di dewama wê de ku ew vegotinekê ji wê bênê ku wê kirde wê, di pêvajoya herikina dîrokê de ku ew, çawa dibê ew ji wê re salixkirinekê wê werênê. Li ser têtîna xwe ya zanina kokê' re wê, bi wê re wê bixwezê ku ew li wê bihizirê. Ew bê ku wê li kirdeyek di xwe de avaker wê li lê kirpendinekê wê bikê wê bixwezê ku ew wê, fahmkirinekê ji wê re werênê. Li gorî Foucault wê, di wê nûqteyê de wê wateya têtîna erkolojîyê ku ew bi zanînê re wê li ser têtîna zanina kokê re wê fahmdîkê wê di wê temenê de bê. "Erkoloji ku wê li gorî peyvkirinên herêmî wê lêhatî were wê, weke şewayek dahûrkirinekê bê. Zanina kokê ku ew ji salixkirinên bi peyvkirinên ji herêmî ku ew dîsa ji wan peyvkirinan derketî û weke ne tabî wan bê wê zanînê wê weke aliyekê wê yê giring wê, bênê li holê." Di dewama wê de wê li gorî Foucault wê sê qadên wê bi derfet bin. Ya pêşî ku wê bi têtîliya rastteqniyê a me re wê, têtînek dîrokî a ontolojîkî bê. Emê xwe li ser wê têtîna rastteqniyê û têtîliya wê re weke bûjenên zanînê ava bikin. Ya duyem bi têtînek desthilatî ku em xwe di nava têtîliyên xwe de wê weke ontolojîyek dîrokî wê wê fahmbikê. Bi wê, bi têtîna desthilatê û têtîliya wê, têtîliya kirdeyê a li ser yên din ku ew serwer dibê wê,

*Østerberg, Dag(1986). «Michel Foucault». I: Nytt norsk tidsskrift, nr 3.

fahmbikin. Ya dawî jî bi têngîna rewîstê û têkiliya me re û li ser wê re bi têkili û têngîna dîrokî a ontolojikî re wê fahmbikê. Li ser wê re emê xwe weke kirdeyên fahmkirinê ên rewîstî salixbikin. Minaq wê di 'dîroka dînitîyê' de wê wan herê aliyên wê beş bi beş wê di wê de wê, hilde li dest. Di dewama wê de em wê bibêjin ku wê mijare 'rastteqîniyê' jî wê di têngîna 'sazûmana tiştê' û 'bûyina klinikê' de wê, hilde li dest û wê li ser wê bisekinê. Weki din di 'çavdêrîkirin û cezakirinê de mijare desthilatê û ya rewîstê jî wê di 'dîroka zayendîtîyê' de wê, hilde li dest.

Weki din wê di dewama wê de wê were dîtîna ku Foucault wê, di mijare dahûrkirinê bi zimanî de wê, mijare kok û dewamîtiyê ku wê di rengekê de jî wê redbikê wê, bi wê nêzîkatîyekê wê bide nîşandin. Di dewama wê de wê were dîtîna ku ew wê, di nava ziman de wê werina salixkirin weke gotin, peyv, berhem wê, wê di nava sazûmanek wê ya epistemeyî de wê, hilde li dest. Foucault dixwezê ku ew pêvajoya bûyin û pêşketina ziman û pêvajoyên wê yên bi rasthatîna wê bi dîmenê wê yê dîrokî re wê fahmbikê û wê derxê li holê. Di mijare ziman de wê, di dahûrkirinê xwe de ku wê bikê wê, salixkirinê ku ew ji 'odyseia' ya homeros ku wê bikê re wê, kirpendinê bi têngîna sermedîyê û ziman re wê, ser wan wê bisekinê.

Di mijare ziman de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê were dîtîna ku wê bi têngînek dîrokî wê li wê bihizirê û wê mijarên wê yên kokê wê bi wê re wê weke ku wê li ser wan wê bisekinê. Li gorî Foucault wê ziman wê ne xwedîyê rewşek bêtevger bê û wê di xwe de wê, weke hebûnek bi tevger û dayimî di nava tevgerê de bê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê di nava ziman de wê gotin wê çawa wê bê afirin û wê çawa wê, tabî li gûharînê wê bibê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman.

Li gorî Foucault gotin wê pîrr zêde wê xwedîyê çerçove û hebûnek komplika bê û wê bi awayekê pîrralî ku mirov wê li wê nêz bibê û wê fahmbikê wê, weke pêwîst bê wê bîna ser ziman. Di wê nûqtîyê de wê dema ku ew bahsa têngîna zanînê wê bikê wê di wê rengê de wê bi gotinekê wê werênê ser ziman. "Avabûyina zanîn û pergale wê, bi pîretîka civakî ku wê li ser hev hatî bi temenkirin bi pergalên zimanî ew hatîya bi gotin kirin." Wê di wê temenê de wê, weke pergalên zanînê ên bi wê ku ew di zikhev de wê, weke bi rengên cihê wê jî wê fahmkirinê wê bi wê re wê bi pretîkê û hwd re wê bibê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê din ve jî wê dikarê wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê, 'bixwebûyîna zimanî û strûktura wê ya nazik bi dahûrkirinek dîrokî re wê, ji leyistikên bi desthilat û zimanê ku ew ji wê xilas bibê wê, dervî wê di kîjan demê de wê çî desthilatî wê bi çî lêzêdekirinên zimanî wê maruzî wê bi wê bibê wê, bixwezê ku ew wê bi wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ev wê, weke pêvajoyek lêpîrsîn û lêkolînê a weke bi têtînek erkolojîkî a zanînê re wê, di renekê de wê, bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di felsefeya Foucault a ziman de wê, navendîtîya zimanî, ku wê, di 'gotin û tiştan' de wê, bi têtînek epistemîkî a weke bêkirde û bêbûjen ku wê, her tiştê biçerçovebikê zimanek bi erka xwe wê dibînê. Di dewama wê de wê, bi wê têtînekê wê, di dawîyê de wê, hem kirde û hem bûjen ku ew weke ji holê diçê û dûnya wê weke tenê wê ji ziman wê pêkwere bi têtînek pêşnûmayî wê di renekê de wê bi wê re wê weke li wê bihizirê bê.

Lê em wê dikarin wê bibêjin ku wê dema ku wê Foucault bahsa ziman û dîrokiya wê bikê wê, di wê de bûyin û afirînên weke bi gotinî wê ji ya têtîna desthilatê wê cihê wê nebûna wê bixwezê ku ew di renekê de wê bi kirpênê. Minaq di temenê têtîna zanîna kokê a Foucault de ku wê, bide nîşandin ku wê di temenê wê de wê, têtînek desthilatî û ankû iktidarî wê hebê ne bi rengê têtînek weke di rengê ya Nietzscheyî de wê fahmbikê. Lê hebûna bedenê ku ew di temenê wê de heya wê karibê wê bi wê re wê, di renekê de wê bi kirpênê. Li gorî Foucault wê, têtîliya nava beden û desthilatê wê, bi têtîna armanc û xwestekê re wê, xwe bide rêvebirin û dîyarkirin. Di nava wê têtîna epistemîkî a hêzê de gotinên ku ew dihên li holê wê, li gorî Foucault wê, temenekê dîrokî a apriori wê bi têtînek rastînî wê weke ku wê biafirênê re wê bide diyarkirin. Di wê temenê de wê, di mijare têtîna têtîna Foucault wê, ji ziman zêdetirî wê di wê nûqtîya desthilatê wê, mijare ramyariyê wê di renekê de wê, bi têtîna wê re wê, derxê li pêş. Di wê çerçoveyê de ku em têtînin bi têtîha 'postmodernismê' bixwênin jî wê, heman encamê û fahmkirinê wê weke ku wê bidina me.

Lê wê nûqtîyê jî wê dikarê wê di dewama wê de wê dikarê wê werênê ser ziman ku wê, dema ku wê bahsa bi kêfîya desthilatê wê bi wê nûqtîyê wê bikê wê, bêtê ser ziman ku wê, ber têtîliya nava beden û desthilatê a vegûhar ku ew bi xwe re dihênê li holê wê, nêzîkatîyek bi wê rengê a desthilatî ku ew li temenên weke 'venegûher' ku ew kirpendinekê dikê ku ew wê ji wê têtîna temensaziyê (strukturalist) ku wê dûrbikê û wê bi

zêdebûyina bi zimanî re wê, bi reng û rewşek din a teybet re wê xwe di renekê de wê bi wê re wê weke ku wê bide dîyarkirin.

Bi wê têtîna temensaziyê ku ew ne weke bindemiyekê lê ew weke bi hemdemiyekê bi nêzikatiyek darêjkî ew bêdewamiya dîrokî wê weke ji rewşek epistemî li ya din bûhûrînê wê weke ku wê bi xwe re wê bide çêkirin re wê di dîmenekê de wê, xwe bide dîyarkirin. Ew şîrovevên bi temensazî ku ew dikê wê bi têtînek dualite weke 'ya aynî' û 'ya din' ku ew wê bikê re wê, weke nûqtetek ku wê derkeve li pêş bê. Di dewama wê de wê, li ser giringiya bi têtîna temensaziyê ku wê bide ya gotina nîşankerê Foucault wê li ser wê hem wê di 'bûyina klinikê' de bi nîşanker û rûdawên wê hem di 'gotin û tiştan' de ku wê bi gûharînên epistemikî û nîşankeran ku wê li ser têtîliya nava wan bisekinê re wê dikarê di awayekê de wê weke minaq di wê nûqtetek de wê bêtê ser ziman.

Di têtîna zimanî a Foucault de ku wê dînya derve wê, weke pêşek wê bibînê û wê ji wê gavê wê bide avêtin û wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê, xwe bide dîyarkirin. Li gorî ji ziman cihê û serbixwe mirov wê nikaribê bahsa dînyayekê bikê. Lê ew di dewama wê de wê, bahsa pêvajoyek epistemikî a di ziman de ku ew wê bi wê re wê çawa wê bibê re wê, bikê ku ew bi rêgezên xwe re ew heya. Minaq wê dema ku wê ziman bi gotinê wê aliyê maddî ê desthilatê ku wê li gorî wê bi kirpênê wê, hem bi awayekê binetêrî wê, li pêvajoya bûyina wê û hem jî wê binetêrê bi epistemikê bi watelêkirinê wê li wê kirpendinê wê di renekê de wê weke ku wê bikê.

Bi wê têtîna xwe ya epistemeyî di wê nûqtetek de wê bi têtîliya desthilat û zanînê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqtetek de minaq wê li şûna bi wate kirina têtîhên çandî ji wê zêdetirî wê, li lê zêdekirinên bûjenî û bi peyvî lê zêdekirinên bi wê li ser wan bisekinê. Di wê nûqtetek de wê, li gorî têtîna Foucault wate wê, tenê ku wê bide nîşandin wê tenê wê weke nîşanakên leyistikek serbixwe bin. Ew wê, di wê nûqtetek de wê, dema ku wê bêtê ser ziman wê ev pêvajoya bi watekirinê wê di pêvajoya çanda bûjenî ku wê bi bandûr bikê wê di pêvajoyek di bin bandûra wê de ku wê derbas bibê wê, di renekê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtetek de ku wê di awayekê de wê weke Darrida wê, dijberî gotinê-navenditîyê bê Foucault wê, vajî nêzikatiya dîrok û azmûn ku wê tenê weke zimanê navbeynê bin wê, werênê ser

*Østerberg, Dag(1986). «Michel Foucault». I: Nytt norsk tidsskrift, nr 3.

ziman ku wê, di bûyin û afirîna wate û manayê de wê, zanînek bûjenî wê di mijare dîrokê de wê, bêderfetbûna wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê. Li gorî Foucault wê, 'di nava pêvajoyek dîrokê de ku wê, were avakirin wê, têkiliyek kêfî a bûyî bi têkiliya pergalek nîşankirinê, nîşandanê û dananîşandinê re wê, bi wê zanînên mirovî ku ew bi têgihek erkolojikî bin wê were vekolan ku wê bi têrîzanî bi gotinkirinê bi têgihek figuratîfî û têgihên vegotîniyê çerçoveya hevgirtîniya zimanî wê temenê wê yê kûr ku ew wê derxê li holê wê bi wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de ew dema ku wê ziman wê hilde li dest wê di her demê de wê, weke têtî û rastiyek serwer a demê bê wê hilde li dest. Li gorî wê di her demê de wê, ziman wê, bi çerçove û temenkirin û bi ji hev cihêkirin û çînîkirina bi wê re wê hebê. Li ser wê temenê de wê dema ku ew têtîna dîrokê wê, bi gotina 'dîrok wê ti carî wê ne bi objeyî bê' re ku wê werênê ser ziman wê, dîrokê ji dîrokvan û dîrokvan jî ji dema xwe û çerçoveya wê ya çandî serxwe çawa wê nikaribê wê bibê wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Bi wê yekê wê, dîrok wê bi kijan aliyê ve wê berê xwe wê bide ji wê zêdetirî wê, mijare hêza afirandina ziman wê, fahmbikê û derkbikê wê bi wê li ser wê bisekinê.

Foucault wê, di 'gotin û tiştê' de wê dema ku wê werênê ser ziman wê, bahsa têtînek zimanî ku ew xwe bixwe kirpendinê bi danîşandinê dikê, berfireh dibê, û di dînyê de wê weke hebûnek bûyî re wê werênê ser ziman. Ew wê, bi wê têtînek wê di dewama wê de wê, werênê ser ziman. Wê dema ku wê ziman, bi zimanî ku ew ji holê çû ku ew derket li holê û dema ku ziman derket li holê ew holê çû wê, weke pêjnek bi peyvî wê, bi hizira wê re wê bixwezê wê bide dîyarkirin. Li gorî wî ew peyv wê weke ya her cûre cewherê, her cûre leyistikên hundûrîn û her cûre metaforê ku wê ji holê rabikê wê, weke ziman bê re wê bi kirpênê. Di wê temen de wê weke erkek wê ku ew hizir û yên dervî wê di dîmenekê zelal de wê, bide dîyarkirin û ankû wê nimînê bikê. Bi wê yekê wê weke ku wê çawa wê, di ziman de wê wate ku wê weke berê wê li hundurê bê wê, di peyvê de wê, bi tememî wê weke li derve bê.

Li gorî wî dema ku wê di sedsale 17'min de ziman ji holê çû wê nimînêrî wê li şûnê wê bimênê. Lê di sedsale 18'min de wê weke ziman ji holê çû re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê mijare ziman û hetaheta wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê bi wê bikirpênê û wê

 *Schaanning, Espen(1993). «Michel Foucault». I: Vestens tenkere, bd 3. Aschehoug,

werênê ser ziman. Wê di wê temenê de wê ew wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê, idiaya ziman a hetaheta jîyankirinê ew bi ziman re destpênekirîya. Bi wê ziman ku wê berî nivîsandinê jî ku wê hebê, û bi wê pêbawerkir wê, bi wê dîyarîya xwe re wê êdî xwe di rengekê de wê re wê bide dîyarkirin. Li gorî wî, “ku ziman xwe di neyinika mirinê de bide diyarkirin û û di wê biriqîna wê de dahate peyvê a weke bêsinor ku ew bi wê kifşbikê wê, hingê wê heta sermedê û ji xwe wêdetir ku wê lê gihiştibê wê, hingê wê ji wê wirdetir wê weke ku wê dirêjeyiyekê wê weke ku wê temenê wê biavêjê wê bikeve rewşekê de. Li gorî Foucault bûyin û nebûn wê, ankû mirin û jîyan wê di pênekê de wê sinor û navendîyekê wê bi ziman re wê biafirênê. Bi wê weke ku wê ziman ku wê dayimî wê xwe zêde bikê û ku wê xwe bi pêjnkirinê diafirênê wê weke ‘minminekê’ jî bê. Di wê temenê de wê, derfeta ziman û zêdebûna wê di wê temenê de wê bi wê re wê, bi wê hebûna wê ve wê girêdayî bê.

Di awayekê de wê mijare pêşketina ziman wê ji sedsale 18’min û pê de ku wê werênê ser ziman wê di dîmenekê de wê, bi têngîna gûharînê a bi depelendinên bi dûbarekirinên bi wê re wê di rengekê de wê weke ku wê bibê. Dema ku ew bahsa rengê pêşketina zimanê wê demê wê bikê wê, ‘don-kişot’ wê weke minaq wê bide. Li gorî wî, weke anaolojiyek mazin ku ew di xwe de ku wê di çerçoveya giştîya ziman de wê, hevtememkirinekê bi tevgerên wî re wê, di rengekê de wê bibê re wê bikirûênê. Weke çawa ya ku ew berê hatiya gotin ew berevajî bikê û wê bibêjê wê, yên ku em bibêjin û yên ku em nikaribin bibêjin wê ku ew ji hev cihê dikê wê weke nûqtîyê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê.

Di dewama wê de wê, dema ku wê werênê ser ziman wê li ser têngîna epistemolojiyê re wê mijarê wê weke ku wê were dîtin wê hilde li dest. Weke ku wê têngîna erkoloji û zanîna kokê û hwd re wê, li ser têngînek epistemikî re ku wê her dem wê xwediyê çerçoveya xwe ya has a epistemikî ku ew bi çerçoveya wê re wê bi wê fahmbikê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di mijare têngîna ziman û dîroka wê de wê di nava tékiliyên wê û yên desthilatê û hwd de wê bi kirpêndinên li ser fahmkirinê re wê bikê re wê bikê. Di dewama wê de ku ew mijare zanîne dihilde li dest wê, pêşî wê, danîşandinekê bi têngînî li têngîna kartezyani a weke kirde û objeya avaker bi rexnewî wê li wê bikê û li wê bişênê. Ew wê bi wê re wê, li ser wê temenê wê li ser temenê bi van aliyan ve girêdayî ku wê bixwezin çerçoveya pêşketinê û gûharînê wê bi xwe re wê werênina ser ziman wê bixwezê ku ew di rexnegirtinekê de wê bi wê re wê di rengekê de wê bide derbaskirin.

Ew di xwezê ku ew di temenê têngîna me ya zanin û dîrokê bi nêzîkatîya wê re ew, bi mijare gûharîn û wateyê re ew, dixwezê kirpendinekê bi cewherekê epistemikî û pêvajoyên wê yên afirandinê bikê. Di wê çerçoveyê de wê di çerçoveya têngîna zanînê de wê, şêwayekê dahûrî wê, di renekê de wê pêşnyarbikê û wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Foucault epistemolojiyê di 'zanîna erkolojiyê' de wê, bi rengê "weke wisyonêk dûnyayê, di hemû zanînan de ku ew hevbeş, û di her zanînê de xwediyê heman restê û heman postulatan empoze dikê weke pêvajoyek dîrokê, û pêvajoyek aqlî û ku wê mirovên wê demê ku wê ji wê biravin û ankû wê neravin weke awayekê hizirkirinê û ku ew ji aliyê destekê hati nivsîn û hîc newê gûharandin weke giştîyek destûrî wê pênamebikê. Di wê têngîna Foucault de wê, dîmenekê têngînî ê weke ya rexnegirî jî wê di gotinê de wê, di rengê kirpendina wî de wê xwe di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê nûqteyê de ew tênga 'destûrî' ku ew wê bahsa wê bikê wê di renekê de wê, di dewama wê de wê di 'gotin û tiştê' de wê, bi təkiliya mirov a jîyanê, kedê, peyvên ji ziman û hwd re wê, bixwezê ku ew di çerçoveyekê de wê dahûrbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê li ser wan qadên empirikî û pîretikê re wê bahsa qadên din ên epistemolojikî wê bikê. Di têngîna epistemikî a Foucault wê teybetîya wê ya bi fahmkirinê wê ew bê ku ew wê, weke wê, weke tişt wê ji hev wê nebê û wê di dewama wê de wê, bi pêvajoyek dîyalektikî wê weke ne gihijê hev û wê bi wê ne nûqteyekê bê. Qadên din ên zanînê bi epistemikî ku ew weke valabûna wê, bi awayekê hemwext wê were tişkirin re wê, di renekê de wê, bêtê ser ziman.

Di wê temenê de wê ev rengê têngîna Foucault wê, di demên hemdem de wê, di şêwayekê de wê renekê hizirkirinek weke ya ramyarî a cihgirtinê û ankû weke dagirkirinê wê di renekê de wê bi xwe re wê, di awayekê de wê bide dîyarkirin bi xwe re.

Li gorî têngîna wî ya epistemikî wê ziman wê çawa wê zanînê wê biafirênê wê bi wê yekê wê erka ku wê hildayî ser xwe wê bi wê ve wê girêdayî bê. Li gorî wî dema ku em dikin epistemiyên demên berê wan fahmbikin em ber ku em, ji ya roja xwe nikaribin derkevin wê di fahmkirina wê de wê weke ku wê karibê bikeve zorê de. Ew episteme ew çawa serûbiniyekê dijîn wê nikaribê wê fahmbikê. Gûharînên wan ji çî dibin wê nebînê. Ber ku wê her dem wê li gorî wî bi yekitiyek darêjkî a xwe ya zanînê re wê bibê û wê were bi rêvebirin. Bi wê re jî wê werênê ser ziman ku wê her epistemê wê di nava xwe de wê qatbûnekê û qatandinekê wê bihawênê. Di wê temenê de wê ji epistemeyê li

epistemeyê wê bêdawîyîfîyê wê di awayekê de wê di wê rewşê de wê bikirpênê û wê werênê ser ziman. Ew bêdawîtî ku wê bibê bi kirdeya dîrokê wê nikaribê bi wê weke kirdeya avaker wê pênasebikê. Li gorî wî bo ku ew bibê kirdeyek avaker wê pêwîstîya wê bi derkkirinek bi dîrokê wê hebê.

Di wê nûqteyê de wê, têgîna kirdeya avaker wê di wê, nûqteyê de wê weke aliyekê wê yê giring wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, pêşketinên di sedsale 18´min de ku wê ji aliyê marks ve wê, ji temenê wê kirina kirdeyên avaker, bi têgînên weke serwerîya kirdeyê, antropoloji, pêjna ´humanismê´ û hwd re wê, bîhê li holê. Ew wê weke ti çerçoveya ji cihê wê kirina kirdeya avaker a demê bi epistemikî wê weke dîmenekê wê yê giring wê bibîhê û wê werênê ser ziman. Li şûna epistemeyekê bicihkirina epistemeyek din û li şûna navendekê kirdeyî a avaker êdî avakirina navendên din ên epistemikî bi kirdeyek avaker û hwd re wê, di wê temenê de wê, werênê ser ziman. Di wê temenê de wê têgîna Foucault wê di xwe de wê, kirdeyek fahmkirinê a weke ´bi têgihîştina bûhûrînerîyê´ wê di rengekê de wê weke ku wê bi xwe re wê di reng û awayekê de wê, biafirênê. Di wê rengê de wê, Foucault wê bêdewamiyê a di dîrokê û ya vala ku wê di awayekê hemwext de wê cihê wê were dagirtin û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di mijare têgîna epistemeyê de wê weke ku wê were dîtin wê di ´gotin û tiştê´ de wê bi dirêjeyî wê hilde li dest û wê, pêvajoyên ji yekê li ya din bûhûrînerîne û ankû wê ya dihê wê çawa wê çûna ya kevn wê bigirê û wê di nava wê de wê nebûna bêdewamiyê û hwd ku wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqteyê de wê mijare têgîna dîyalektikê wê, di temenê têgîna xwe ya epistemikî de wê, di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê ji holê wê rabikê. Ew wê, dîmenên ku ew dibin wê çawa wê, bibin û wê, kirdeyek avaker wê çûna ya din wê bigirê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Ew wê, di ´gotin û tiştê´ de wê, bi jîyanê peyva biolojiyê´, bi ya kedê a aboriyê, bi ya ziman a çandê ku wê çawa wê têkiliyek levkir wê di nava wan de wê hebê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Ew di dema wê de wê dema ku wê, di çerçoveya serdema wê de wê bahsa têgîna epistemeyê wê bikê wê bi gotina ´epistem wê ji her cûre zanîne wê derbas bibê û wê ji wê wirdetir wê herê. Bi wê weke bi kirdeyekê, aqilekê û ankû ku wê yekitiya zanîne a serdemê ku wê di asta herî bilind de wê bide dîyarkirin weke awayekê zanîne û ankû ne weke rasyonalityekê bê. Ku mirov wê di pîvane peyvê de wê dahûr bikê wê, di nava zanistan de wê, bo serdemekê, hemû têkiliyên wê yên ku ew bi

giştî wê karibin di çerçoveya wê serdemê de wê werina kifşkirin wê hemûya wan bê re wê, bixwezê ku ew wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê dema ku ew bahsa dîrokê dikê wê, bi têtîni wê wê têtîliya bi gotinê a komplika wê dahûrbikê û her serdemek dîrokî ku ew karibê wê weke ku ew bide fahmkirin bê. Di dewama wê de wê ew wê mijare têtîliya ziman û zanînê wê bi hev re wê bi wê re wê werênê ser ziman û ew wê dema ku wê pêvajoya pêşketina rojava ku ew di pêvajoyên wê yên gûharînê de wê bixwezê wê kifşbikê ew wê, ji ronesansê û heta roja me ku wê çawa wê xwediyê 'ratio'yekê bê wê, bêtê ser ziman. Di wê de wê li gorî wî du bêtewamî wê hebin. Yek wê, ya destpêka serdemê ku wê 'dema klasik wê bi xwe re wê bide destpêkirin' bê. Ya din jî wê bi wê re wê, rewşa pêşketina hemdemîya me bê. Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê pêvajoyên çanda rojava wê şîrovebikê wê bahsa epistemeyên cihê di çerçoveya dîtbariya wê de wê bikê. Ew wê, di wê temenê de ew, wan epistemeyan wê bi rêza wan re wê weke ya serdema kevnera, serdema navîn, ronesans, dema klasik û ya hemdem wê bikê. Ev dem wê bi awayekê din wê bi xwe re wê xwediyê dîmenekê din ê epistemeyî jî bin ku em bi wan re fahmbikin bin.

Wê dema ku me bahsa têtîna epstemeya demên weke ya serdema kevnera, serdema navin û ronesansê bikê wê were dîtîn ku Foucault wê bi gotina 'şibînê' wê dihênê ser ziman. Wekî din wê weke epistemeyên ku ew ti carî li wan nevegerihê wê pênasebikê. Li gorî wî wê, bi gotina şibînê re wê were sererastkirin. Ew wê di şîrove û hewldana fahmkirinê a bineterên demê de wê xwe di rengekê de wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, bi têtîna 'leyistika pêjnan ku wê bikê sazûmanê, ya dihê dîtîn û nayê dîtîn weke tiştan gihandina li zanîna wan ku wê weke hev lê hat wê hingê wê êdî wê awayê ku wê bide dîyarkirin wê weke bigihijê li sazûmanekê. Di wê temenê de wê, bi têtîna şibînê re wê weke ya ku ew heya bi hebûnê gihiştina li zanîna wê û di derbarê wê de axiftina wê weke rêya pêşî wê xwe di wê de wê bide dîyarkirin. Wekî din wê bi wê temenê wê zanîn û têtîna gotinê û hwd wê sererastbikê û wê bi hev ve wê girêbide. Têtîliya nava wan wê bide çêkirin. Li gorî Foucault wê, di episteme ronesansê de wê, nîşanak û ew danîşandina navaroka wan û wê danîşandinên wê ya ku ew dide nîşandin bi hev ve ku ew dikê û wê di wê temenê de wê li ser temenekê şibînê re wê di rengekê de wê bi hev ve wê, bikê yekitiyekê û ankû ahengekê de. Di demên ronasansê de wê salixkirinên weke bi têtîna hûnerê û hwd jî wê di wê temenê de wê bi

pêjnên wê û şibînên wê ên bi tégînî û ne bi tégînî û ankû şenberî û ne şenberî û hwd ku wê bê kirin wê di wê çerçoveyê de wê, weke dîmenekê ku mirov wê di rengekê de wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çawa wê zimanê epistemeyî ê demê wê bi wê çerçoveyê û rengê wê bi dageran re wê were tişîkirin û dîyarkirin wê bi wê re wê, di rengekê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, tégîna bi nîşanakan wê çawa wê weke bi tégînek sazûmanî û pergali wê wergerihê li pergelek danîşandinê wê, wê werênê ser ziman. Li gorî wî ew wê ji demên li dora sedsale 17' min û pê de wê êdî ew wê di wê temenê û çerçoveyê de wê weke ku wê bibê. Di wê çerçoveyê de wê, ziman wê li gorî wî weke bi wê tégîna epistemeyê wê weke amûre şîroveyê wê xwe di wê çerçoveyê de wê di rengekê de wê bide dîyarkirin. Li gorî Foucault wê, ronensê wê li hemberê zimanê qaba wê bisekiniya, di nava rewşa stûrîya dûnyayê de wê, ya ku ew tevli tiştê bûya û an di binê wê de dibazî, nivîskarîyek û an niviskarîyek bi destî wê weke li ser pirtûkan re wê, di wan pirtûkan de bi nîşanakan xwe dihênê ser ziman re wê, bide dîyarkirin re wê bênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, ku wê çawa wê ziman wê bide axiftandin û wê bi wê re wê, weke di wê de weke zimanê duyem, bi şîroveyên zimanî û ankû wateyên vêşarî û hwd re wê bixwesta ku ew wê derxê li holê. Di wê temenê de wê her tiştê wê di gotin û zimên de wê bikira ku ew wê bixwênê û wê bihanîya ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi israri wê bikira ku ew ziman wê bibînê, bixwenda û wê fahmbikira û wê bihanîya ser ziman. Li gorî Foucault ev rewşa ziman wê bi nîşanakan wê heta sedsale 17' min wê xwe bide domandin. Di wê çerçoveyê de wê bikê ku ew bigihê zimanekê giştî ê bi fahm ku ew hemû hebûnê û bûyinê karibê wê nimînê bikê wê bixwesta ku ew li wê were lê gihiştin.

Di wê çerçoveyê de wê, mijare zimanê, dagerîya bi wî, nîşanak û nimînêrîya wê, di wê çerçoveyê de wê weke aliyên ku Foucault wê bi epistemyîya xwe re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê Foucault wê werênê ser ziman wê, bi tégîna epistemeya ronensê re wê, bi şibîn û bi wê kirina sazûmanê a di

*Olssen, M. (2009). *Toward a Global Thin Community: Nietzsche, Foucault and the Cosmopolitan Commitment*. Boulder, CO: Paradigm Press.

*Roudinesco, Élisabeth. (2008). *Philosophy in Turbulent Times: Canguilhem, Sartre, Foucault, Althusser, Deleuze, Derrida*. New York: Columbia University Press.

temenekê weke ya 'convenientia (lêhatinî)' de wê, bi kirpênê û wê di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Li gorî wî temenê û wê têngînê wê, tişt wê di çerçoveyek bi têngînî a gerdûnî de wê, bi awayekê wê çawa wê denkî hev wê were û wê, lev wê were û di ahengek levkir de wê were dîtin wê bi wê re wê bi kirdeyekê jî wê were fahmkirin. Wê awayê wê şibînê Foucault wê bi gotina 'aemulatio (xwestina weke wê û ankû 'xwezîlî')' wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku ew wê gotina aemulatio' wê pênasebikê wê bi têngînek weke nêzîkatiyek weke ya zayendî a nêzî hev ku wê hinekê ji ya convenientia cihê wê, bi wê tişt wê weke bi hev re wê di nava pêşbaziyeke de û wê bi metafora têkiliyê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ku ew wê bi têngîna şibînê wê bi wê re wê li wê bihizirê wê weke analojîyê wê şîrovebikê û wê bi çerçoveyek fahmkirinê a di xwe de wê, pênasebikê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Lê di hundûrê têngîna analojîyê de wê aemulatio û 'convenientia lev bigihîjin û ankû wê hinek şibîn wê bi analojîkî wê weke di nava wan de wê bi gelemperî wê weke ku wê bibê.

Foucault wê di rastkirina (sazûmankirina) epistemeya ronesansê a tiştê de ku wê, weke awayên esas bin wê çar awayan wê hilde li dest. Di wan de wê ya pêşî wê 'convenientia de wê, bi wateya lêhatin bê wê werênê ser ziman. Di mantiqê de wê, dînya wê di temenekê gerdûnî de wê, bi nêzîkatiya wan û li hev denk hatina wan wê bi lêhatina wan re wê, hilde li dest. Di awayê din ê dêyem de jî wê, 'aemulatio' bê ku ew wê, lê weke wê bûnê bê. ku wê çendî wê bi 'convenientia re wê, cihêbûnên wê hebin jî lê wê di çerçoveyek analojîyî de ku wê weke tişt wê bi hev re wê, di nava pêşbaziyeke de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew mijare analojîyê wê weke têngînek lêhatin û bi awayê lê hatî û weke wê de wê, têngîha anaolojîyê bi çerçoveya fahmkirina wê ya epistemîkî a fahmkirinê bê. Ew wê, çerçoveya têngîna anaolojîyê wê bi navaroka wê re wê ji tiştên weke dişibîna hev ji wê zêdetirî wê li ser têngîna têkiliyê ên dişibîhin re wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Çerçoveya têngîna analojîyê wê, berfireh bê û wê di navaroka wê de wê, têngîna aemulatio û 'convenientia wê weke rastî hev û di lêhatinek ku ew bi wê re wê, levwerin re wê werina dîtin. Di wê de wê bi têngîna 'convenientia wê, lêzêdekirin, girêdan, têkili, ayarkirin û hwd re wê, di temenekê nazik, kûr û hê xesas de wê bi wê re wê li wan wê bahs bikê. Di dewama wê de wê weke awayê çarem wê bi têngîna 'sympathiaû û ankû 'nêzîkbûnê' de wê bahsa wê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê

temenê de wê, dema ku Foucault wê bahsa têtîna sempatiyê (sympathia) wê bikê de wê, di serdema navîn û dema ronansê de wê weke têtîhek ku wê, weke hêzek û weynek mazin li wê hatî baxşîkirin wê ji wê bahs bikê û wê werênê ser ziman. Bi wê hêza ku ew li wê hatîya baxşîkirin wê li gorî Foucault wê dûnya bikeve bin fermana têtîna ‘şîbînê’ de. Di wê temenê de wê sempati wê weke bi hêzek bêşînor a dana dîyarkirinê ku wê, her tiştê wê bi şîbîna li hev re wê weke têtînek gerdûnî a li hev kişandinê wê pênamebikê. Bi bandûra wê êdî wê li gorî Foucault wê, hemû cihêbûn wê bi carekê wê weke ji holê wê herin. Wê ew wê, ewçendî wê bi hêz bê wê hemû nêzîkbûnan wê bikê nava tevgerê. Li vir wê dema ku wê Foucault wê bahsa epistemeya ronansê wê di wê çerçoveyê de wê bikê û wê bêtê ser ziman ku wê di çerçoveya wan her çar awayan ên epistemîkî de wê çendî wê bi gotinkirinên wê bibin jî lê wê ji hinek çîrokna wê derbas nebin û wê ti wate û giringiyê wê êdî wê bi xwe re wê nedina dîyarkirin. Ev têtîna Foucault di rengekê de wê, di xwe de wê weke ku wê kirdeyek rexnekirinê wê di wê temenê de wê, li ser temenekê bi tememî bi epistemîyî ne fahmkirinê re wê di xwe de wê weke ku wê bihawênê. Di wê temenê de wê, bi têtînekê wê werênê ser ziman. Lê ew ji aliyekê din ve jî wê nêzî wê têtîna epistemeya dema serdema navîn û ronansê wê bibê û wê, çawa wê, xwe li ser temenekê têtîna a ‘pêşdîtinê’ û ankû ‘divinatio’ ku wê bi temen dikê wê bixwezê wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, di temenê têtîha wateyê de wê hinek têtînen bi minaqî wê di wê çerçoveyê de wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, di epistemeya serdema navîn û ronansê de wê ‘zanebûn’ wê bi ‘zankirinê’ re wê, di hemwateyekê de wê, werê hanîn ser ziman. Wê zanînê wê, ne bi çavdêrî û danîşandinê lê wê bi şîrovekirinê re wê bêtê ser ziman. Di wê temenê de wê têtîna ‘mohrkirinê’ wê, weke weke ‘mercê epistema serdema navîn û ronansê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Minaq wê, ‘xwûdê wê çawa wê miohra xwe wê, bi ji hev cihêkirinê û hwd re wê, mohra xwe wê li wê bixê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Ev wê hem bi awayekê servekirî û bi dîyarî wê biqasî wê bibê wê ewqasî jî wê weke bi sergirtî û ne bi dîyarî jî wê, di rengekê vêşarî û hwd de wê bê kirin. Bi wê yekê wê nivîsîn wê li pêşîya axiftinê bê. Weke sedema wê jî ku wê xwûdê wê weke “bi rêya adam ku wê gotinên bi nivîskî wê weke ku wê binivîsênê’ re wê werênê ser ziman. Ev wê weke xosletekê epistemeya dema ronansê wê, di wê rengê de wê, werênê ser ziman.

Di dewama wê de ku em bahsa têtîna epistemeya Foucault bikin wê, têtîna wî ya 'epistemeya klasik' dikarê wê bi kirpêenê. Ew wê, dema ku wê, şîrove dikê wê. rewşên weke yên "don Quichotte" wê bikê. Li gorî Foucault wê rewşa don Quichotte wê ew serûwana wî wê hinek kdên dûnyê ên fahmkirin wê weke fahmkirina wan bi xwe re wê bide dîyarkirin. Ew wê, bi dîmenekê wê weke 'di rastiye de ne qizincirinê lê rastiye weke nîşanakê wê bide nîşandin re wê di dîmenekê de wê li wê bihhizirê û wê werênê ser ziman.' Bi wê re wê xwandina xwezayê û pirtûkan a weke bineterekê xwandina wan wê bi tenê wê li şûn wê bimênê. Heta ku wê nivîs û tişt wê ne şibihina li hev. Di wê çerçoveyê de wê şibîna epistemeya berê a dema serdema navîn û ronensansê wê weke ku wê, di wê demê de wê, di awayekê de wê weke ku wê li şûn xwe de wê bide hiştin. Li gorî Foucault lêgerîna don Quichotte a rastteqniyê wê di rengekê de wê ne di temenê lêgerîna nava gotinê û dûnyê de lêgerîna levkirinekê bê. Wê tenê wê di temenekê peyvsaî de wê, bi têtîliya wê ya nava wê a levkirinê û wê têtîliya nava wan ku wê bi wê re wê fahmbikê re wê, di rengekê de wê, werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, weke ku wê, don Quichotte wê li gorî wî bi serê xwe de wê li ziman û gotinê wê wate û manayên nû wê lê bar bikê. Wê weke tişteki nimînêr dikê wê dibînê û wê di wê temenê de wê weke ku wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê, di çerçoveya têtîna 'epistemeya klasik' de ku ew wê dikirpênê wê, êdî wê weke li şûna nîşanak û şibînan wê, hevyeke û cihêyîyan ku wê esas bigirê wê pergalekê epistemikî a fahmkirinê wê di wê temenê de wê li gorî wê biafirênê. Li gorî Foucault ev wê, di çanda fahmkirinê a rojava de wê di temenekê epistemikî de wê ev nîşanaka qatandinekê ji ya berê jî bê. Cihêbûn wê di wê temenê de wê, pêşketina wê weke têtînek ku wê xwe bi şîpêrê têtînek ku ew bi wê çerçoveyê pêşdikeve. Di wê çerçoveyê de ew wê werênê sa ziman ku wê, bi bûhûrîna li epistemeya klasik re wê, têtîhên weke bi gotina şibîne û hwd jî wê wateyên xwe wê, hin bi hin wê di wan de wê gûharênê wê bidina çêkirin. Di wê temenê de wê, awayekê nû û navarokek wê bi wê re wê biafirênê. Li ser gotina şibîne ku wê werênê ser ziman wê bibêjê ku wê, 'şîbîn wê êdî ne awayekê zanînê bê, ji wê zêdetirî wê, weke firsendekê, tevliheviyekiyekê ku ew baş ne hatina rohnikirin weke qada wê û an ku mirov wê lêkolîn nekir wê weke telukeyek ku mirov marûzî wê were wê

*Eribon, Didier (1991) [1989]. Michel Foucault. Betsy Wing (translator). Cambridge, MA: Harvard University Press

di renekê de wê di wê çerçoveyê de wê, weke wê bênê ser ziman. Li ser wê re wê werênê ser ziman ku wê epistemeya ronesansê wê di temenê bûhûrîna li ya dema klasikê re wê, bi gotinên şibînê û nîşaniyê û hwd re wê cihê xwe li gotinên hevyekeyî û cihêyîyan wê bide hiştin. Bi wê re wê danaberhevdûbûn jî wê êdî wê bi hizirkirinê wê werina kirin û wê di dewama wê de wê, rastarast wê di zêhnê mirov de wê were lêgerîn.

Di wê çerçoveyê de wê, ev wê weke aliyekê wê yê din ê ku wê weke ku wê bi xwe re wê werênê wê bi kirpênê. Ew jî wê di wê çerçoveyê de wê bi sazûmanê dînyayê wê, bi beremberîya zanînê a xwezayê wê êdî wê weke ku wê dew û dest ji wê were berdan. Hewldana bi dest xistina zanînê wê di wê temenê de wê êdî wê di renekê de wê, di nava hizirkirinê de wê di renekê de wê weke ku wê werina lê hizirkirin.

Di wê temenê de wê ev bûhûrînerîya epistemikî ku wê ji ya dema ronasansê li ya dema klasikê a piştî re wê bibê wê, bi xwe re wê, di wê çerçoveyê de wê, çawa wê gûharînê kokî û bingihînî wê bi xwe re wê werênê êdî wê bixwezê ku ew di dewama wê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, di dewama wê de wê pêşketinê ku wê bibin wê weke bi hizirî û aqilî wê bibin û wê hiyararşîya şibînê wê, di wê çerçoveyê de wê, li gorî wî cihê xwe wê li ya dahûrkirinê wê bihêlê. Wê her tişt wê, di çerçoveya giştîya pergali a beremberî de wê, di renekê de wê were lêgerîn. Di wê çerçoveyê de wê, êdî wê weke ku wê bi wê re wê şibîn wê di nava wê çerçoveya wê ya giştî de wê di renekê de wê weke ku wê were bi cihkirin û bi temenkirin. Lê di wê temenê de wê ya ku wê bi epistemikî wê serwer wê bibê jî wê ya hevyekeyî û cihêyîyî bê. Di awayekê de wê, têgînên weke yên şibînê ku me li jor got wê di wê de wê gûharîn wê bibê wê, ew jî wê di wê çerçoveyê de wê bibê ku wê li ser temenekê nicelikî û hwd re wê, weke ku wê bibê. Di şibîna epistemeya dema ronasansê û serdema navîn de ku wê bêhijmar û hasab ku wê ew şibîn ku wê werina kirin wê di wê çerçoveyê de wê, êdî wê bi wê gûharîn wê di renekê de wê weke ku wê bibê.

Di wê temenê de wê, di nava epistemeya klasik de wê li gorî wê têkiliya nava hebûnan wê di nava sazûmanekê û pîvanekê de wê were hildan li dest. Di wê temenê de wê bi têkiliya fahmkirinê a epistemeya klasik de wê, di renekê de wê bi xwe re wê awayên gûharînê wê werênê. Minaq wê li gorî Foucault wê bi têkiliya nava têgînên weke mantiq û ontolijiyê ku wê bi têgînên weke “metheisi” û hwd ku ew bi lêgerînê û hwd ku wê bibê wê, di dewama wê de wê bi aliyê din ê weke bi watelêkirinê û di

nava demê de wê bi têkiliya nava wê re wê, bi têkiliyê û awayên lêpîrsînê re wê xwe di rengekê de wê êdî wê bide dîyarkirin. Ew li têgîna mathesisê wê weke zanista sazûmanê li wê nêz dibê û wê dihênê ser ziman.

Ew wê di wê temenê de wê, bi têgîna bi temenkirina zanînê re wê, bi têgîna epistemeyê wê ji hev bi qatandinê re wê, di rengekê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê minaq wê dema ku wê bahsa 'epistemeya hemdem' wê bikê wê bi temenê wê yê li ser 'kirdeyê' wê li wê bihizirê û wê bi ji ya klasik qatandinê re wê bi temenekê wê werênê ser ziman. Wê, di wê temenê de ew wê, di temen û awayekê ku ew wê, bi pêvajoyek weke peresendinê û ankû ji wê li wê weke bi bûhûrînê û hwd re wê, rewşên wê nebin.

Di wê temenê de ew têkiliya nava epistemeyan wê bi ji hev qatandinê û wê di dewama wê de wê bi temen û sazûmankirin û hwd a zanînê re ku wê bibê re wê, bixwezê ew di rengekê de wê bi çerçoveyekê de wê, fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku wê di dewama wê de wê bahsa epistemeya demên hemdem wê bikê wê çawa wê bi kirdeyê wê pêşkeve û wê mirov wê, di navende wê de wê mirov wê bicih bikê. Di wê temenê de wê ji pêvajoyek dîrokî wê dîr wê bi wê re wê li wê nehizirê. Di pêvajoyên pêşketinê de wê gûharînên civaknasî, civakî û hwd wê bi aliyên din re wê, çawa wê, awayekê fahmker wê bikê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê. Di wê temenê de wê şêwayên zanînê ên weke ji ya giştî bi ber ya hesan ve bê û ankû ji ya jor bi ber ya jêr ve bê û yan jî vajî wê di dîmenekê de wê mijare epistemolojiyê wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Mirov wê weke kirdeya zanînê wê pêşkeve û wê derkeve li pêş. Li gorî Foucault wê, 'weke avakerê zanînê mirov ku wê weke kirdeya zanînê wê, weke epistemeyekê û ankû ku wê bibê mijare zanînê wê, bê sedema ku wê weke dîrok dihê zanîn mirov wê weke wê were wateya mirina wî jî' wê di reng û awayekê de wê pênasebikê.

Di mijare têgîna epistemeya ronesansê de Foucault wê werênê ser ziman ku wê, di wê de wê zêde teorikiirin û ankû teoriyên wê nebin. Ew wê, di temenê têgîna epistemikî a 'nişanakê' a serdema navîn de wê werênê ser ziman. Li gorî wî mirovê dema ronesansê wê, ya ku wê 'weke xwûdê bi wateyê bicihkirîya weke mirov ku ew wê fahmdikê' bê re wê werênê ser ziman. Lê weki din mirov wê ne tenê hebûnek ku wê tenê bi nîşanakan wê fahmbikê bê. Wê weke hebûnek fahmker a bi pêjnîkirin û şîrovekirinker jî bê.

Li ser wê re wê dihênê ser ziman û dibêjê ku mirov wê di epistemeya dema hemdem de wê ew wê wêrekiyê wê bide nîşandin ku ew aqilê bikarbênê. Wê bi wê re wê weke ku wê di epistemeya serdema navîn û ya dema ronansê de ku wê bibê wê, tiştan wê ji cewherê xwûdê ku wê bixwênê wê ew wê, şêwayê wê bi terikênê û wê bi aqilê xwe bidest xwandinê wê bikê. Li ser wê temenê û çerçoveyê wê êdî wê bi aqilê xwe bidest xwandinê weke bi aliyên aborî, biolojikî, filolojikî û hwd re wê bidest xwandinekê wê bikê.

Wê dema ku wê bhasa mirov li dora sedsale 18' min wê bikê û wê bêne ser ziman ku "mirov wê, bi jîyanî, zimanî û kedê wê newê dîtin li berçav' wê bi wê çerçoveyê ve wê girêdayî wê weke kirpendinek ku ew wê dibê bê. Li gorî Foucault ya ku wê weke epistemeya klasik ku wê, di episteme hemdem de wê li ser zanîstên mirovî ên wê re ku wê, pêwîstîya rêyek ku ew bi wê pêde herê wê nebînê jî wê hinekê wê weke ku wê bi wê niqteyê ve wê girêdayî bê.

Di wê çerçoveyê de ku wê nimînîrê bi tişt û zanînê ku wê nimînêrîya xwe wê çawa ku wê êdî wê hin bi hin wê winda bikê wê bi wê re wê li gorî wî rê wê êdî wê li pêşketinê weke yê felsefeyê û hwd jî wê bi wê re wê, di awayekê de wê vebê. Bi wê re wê, di qadên ziman, jîyan û kedê de wê, pêşveçûn wê li ser wê re wê êdî wê bibin.

Li gorî Foucault ku mirov wê di nava jîyanê de wê, bi jîyanî, ziman û kedê wê xwe bide dîyarkirin wê, ev çerçove wê pêşî wê ji xwe zêdetirî û wîrdetirî wê çerçoveyek sererastkirinê wê bi sazûmanî û hebûnê wê werênê. Mirovê rojava ku wê çawa wê care pêşî wê ji wê nimînêrîyê wê, dîrkeve û wê li ser hasabê xwe wê êdî wê bi dest hizirkirinê, jîyankirinê, û hwd wê bikê. Ew wê, di wê temenê de wê, dihênê ser ziman. "Tişt wê dema ku ew di xwe de wê were girtin û derfeta nimînêrîyê wê bi wê re wê ji holê wê rabê wê, mirov wê care pêşî wê li ser hasabê xwe wê di qada zanînê de wê xwe êdî wê bide dîyarkirin."

Ew wê di dewama wê de wê mijare bidawîyîya jîyanê, ziman û kedê wê, bi dawîyîya zanînê ve wê girêbide û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê zanîn wê bi wê bidawîyîya wê re wê, di wê çerçoveyê de ku wê were hildan li dest bi têgînên weke cerbê, çavdêrî û azmûnê re wê êdî wê wateya têgînên weke yê metafîzîkê û

*Eribon, Didier (1991) [1989]. Michel Foucault. Betsy Wing (translator). Cambridge, MA: Harvard University Press

hwd jî wê bi wê re wê weke ku wê nemênê. Di qada jîyanê, ziman û kedê ve wê çerçoveya zanîne ku ew temenê ku ew diafirênê wê, bi wê re wê, encamê wê bi wê rengê wê bi xwe re wê werênê.

Bi têngînek epistemikî wê ew wê di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê li ser wê temenê wê, bi têngîna jîyanê, ziman û kedê wê temen û çavkaniya derketina têngînen weke metafîzîkê û hwd wê ji holê rabikê. Di wê temenê de wê epistemeya hemdem ku wê bi têngînen weke bi empirikî û metafîzîkî wê şîrovebikê wê di dewama wê de wê, bêpêwîstiya metafîzîkê û bi wê fahmkirinê wê êdî wê bibîne û wê ji wê dûr wê bidest hizirkirinê wê êdî wê bikê. Di wê temenê de wê ya bidawîyîyê di têngîna epistemeya hemdem de ku wê bi encamên xwe re wê derkeve li holê wê, bi zêdeyî wê di wê çerçoveyê de wê, di rengekê de wê xwe bide dîyarkirin. Li gorî Foucault wê di qada epistemeya hemdem de wê, du qadên ku wê, bi têngîna dawîyîyê wê, werina dahûrkirin wê, di qada civakî û hwd de wê weke bi têngînen pozitivist û humanist re wê, derkeve li holê. Di dewama wê de wê li gorî Foucault wê, bi pêşketinên xwe yên weke di qadên jîyanê de wê, ji epistemeya klasik û têngîna wê ya apriori bi ber ya hemdem û apriori'ya wê ve wê, were û wê, ew wê li şûna wê bigirê. Ev wê di temenê de wê, weke çawa wê, bi têngînen weke dijberiyên weke ya epistemeya klasik ku wê bi têngîna avakirina sazûmanê re wê, xwe bide dîyarkirin wê bi ya hemdem re wê, di hizirkirina hemdem de wê bi têngîna apriori'ya hemdem re wê ew wê xwe bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê li gorî Foucault wê têngîna rasyonalitya hemdem wê çawa wê, bibê wê bixwezê ku ew li ser wê bisekinê. Li gorî wî, di wê çerçoveyê de ku wê, bi sazûmana civakê, sazî û dewama wê de ku wê weke awayên kirdeya wê ya hemdem bê wê, bi awayên serwerî û desthilatî û hwd re wê, bîne ser ziman.

Di wê temenê de wê, hebûna civakê a dîrokê ku ew wê weke ji aliyê cewherekê û ankû navendîtîyêkê wê, giştîtiya wê xirabikê û ku ew bi kirdeyî wê weke hişmendiyek avaker ji wê zêdetir wê, weke kirdeyek sazûyî ku ew xwe bide nîşandin wê, kirdeyê wê bikê navendî.

Ew wê di dewama wê de wê bahsa têngîna avakirina zanistên mirovî wê bikê û ew wê di wê temenê de wê, weke 'ne bi têngîna mathesis'ê lê wê bi ya matematikê wê werina avakirin. Bi girêdane wê ve bê. Ew wê di wê temenê de wê, di qadên zanistên xwezayî ên weke biolojîyê û hwd de bikarhanîna bicîhbûn û bikarhanîna têngînen metamatikê jî wê hinekê wê bi wê awayê pêşketina wê ve wê girêbide û wê werênê ser ziman.

Di têngîna 'gotin û tişt'ê de wê, ku wê weke kirdeyekê bê wê mirov wê, di çerçoveya têngînek wê çawa wê, bi postmoderni wê mirina wî bibê re wê, bide domandin. Di dewama wê de wê bi zanistên mirovî ve girêdayî wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, çawa wê hin bi hin wê dakeve li jêr û wê weke derkeve dervî hiş wê, bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Ew wê, weke ji taxtê wê xistina kirdeyê wê, pênasedikê û wê dihênê ser ziman.

Ew wê, di wê çerçoveyê de wê ew wê, hemû rengên pêşketinên ku wê derkevin li holê û wê piştî wê têkiliyek bi çerçoveyî û sazûmanî wê bi hev re wê dênin û wê bibin wê, bidawîyîya mirov û bi jîyanî, ziman û kedê derketina li holê re wê girêbide û ew wê di dewama wê de wê jî bi çerçoveya epistemeya hemdem ve wê, girêbide û wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê, têngîna bidawîyîyê wê, di wê rengekê de wê, di wê temenê de wê, di awayekê de wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê çerçoveyê de wê, fahmbikê bê. Li gorî Foucault wê, mirov wê ji ber ku ew di nava têngîna gîyan û bedenê de wê, bijî wê, bi sînôrê zanînê re wê, heta wê demê wê, hevnasînê wê bi xwe re wê nekê. Di wê de wê bi serê xwe bûyinê û ankû weke dervî wê xwe bi têngînek azad weke hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, nedîtina wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêbide û wê werênê ser ziman.

Di wê rewşê de wê, deema ku ew wê bi wê re wê derkeve dervî wê û wê, ew wê, bidawîyîya wê re wê, bidest hizirkirina bi wê êdî wê bikê wê, di rengekê de wê weke aliyê wê yê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di wê temenê de wê, di kirpendinên xwe yên weke "humanisma ronansansê", 'rasyonalisma klasike', û di dewama wê de ku mirov wê di nava dînya ku ew dijî dixwezê bigihijê cih û wûcanek teybet wê hinekê jî wê bi wê ve wê girêdayê bê re wê, werênê ser ziman. Wê di wê çerçoveyê de wê, bi wê têngîna bi dawîyîyê wê weke ku wê Foucault wê li wê bihizirê wê, xwe avêtina dervî ya wê ya weke ya di dîmenê fahmkirinê ê sermed û hwd de. Wê, di wê çerçoveyê de wê, ew wê ya ku wê bi wê ya bidawîyîyê re wê kifşbikê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê, bi sînôrê wê re wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin.

Di wê temenê de wê mirov wê çawa wê weke kirdeyek diaxifê, dijî û dixabitê ku wê derkeve li pêş wê hinekê jî wê di wê temenê de wê bi wê ve wê girêdayî wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê bide dîyarkirin. Di wê temenê de wê, dervî wê ya sermed ku wê mirov wê, weke kirdeyekê wê hem weke kirdeyê û hem jî wê

weke bûjena wê bûyinê jî wê weke mercê epistemeya hemdem jî wê di rengekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê, binivîsê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê weke kirdeyekê bûyinê û wê bi wê ve girêdayî wê weke aliyekê ku ew bi gotina 'mirina mirov' ve girêdayî wê niqaşbikê wê hebê. Di wê nûqtayê de wê, gotinek din di dewama wê de a weke ya 'bêdîrokbûnê' wê di şewayekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê. Di aslê xwe de wê, di wê temenê de wê, dema ku ew bahsa kirdeya 'mirina mirov' dikê de wê bi hinek pêjn û têngîna ku ew bi wê dihizirê wê bibê. Minaq wê, di wê nûqtayê de wê, 'mirina yekitiya nava xwûdê û mirov' re wê, di şewayekê de wê, di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Foucault wê di dewama wê de wê mijare mirov dihizirê, di xabitê û dide dîyarkirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê li ser wê bisekinê. Wê di wê çerçoveyê de wê dema ku ew mirov wê salixdikê wê hem wê weke kirde û hem jî wê weke bûjena zaninê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê pênasibikê û werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de ku wê weke bi têngîna kirdeyê û bûjenê wê weke bi têngînek teorikî wê derkeve li pêş wê weke mijare hemdemiya mirov jî wê di rengekê de wê pênasibikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bûyina mirov wê, bi awayekê teybet wê, hem di nava demê de mirina mirov û hem jî bêdîrokbûna wê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew rewşa bi kirde û bûjena mirovbûnê re wê, şîrovebikê û wê werênê ser ziman.

Di nivisa xwe ya bi navê 'nivîskar çî ya' de wê, bi hev re mirina xwûdê û mirov' re wê, di dîmenekê de wê, çawa wê têngîna derka humanistikî wê xwûdê bi kujê û wê mirov wê, derxê li şûnê re wê werênê ser ziman. Ew wê, di dewama wê de wê, di nava dahûriya bidawîtîyê de ku wê li tûnabûnê mahkum dikê re wê bi temen bikê.

Ji aliyekê din ve jî wê dema ku em bahsa Foucault bikin wê weke aliyekê wê yê giring wê weke ku wê pêwîst bê ku ew wê mijare desthilatê wê hilde li dest re wê xwe bide dîyarkirin. Ew wê mijare desthilatê wê bi tîkiliyên wê re wê bi bi zimanî, pêjnî û peyvî wê bi şewayekê wê weke ku wê were dîtin ku ew wê hilde li dest. Di şîroveyên xwe yê berê de wê, Foucault wê, kirdeyê wê bi ziman û peyvê re wê hilde li dest. Lê wê dema ku ew kirdeyê wê dihilde li dest wê di temenekê hevrasthatinê de wê weke hundur vale de wê, di dîmenekê de

wê bibînê û wê, bi wê re wê di dîmen û awayekê de wê were dîtin ku ew wê dihilde li dest.

Di hinek mijare desthilatê ên ku Foucault wan dikirpênê wê weke ku wê ji Nietzsche wê gavê biavêjê û wê şîrove û salixbikê. Di wê çerçoveyê de wê şibîna nava Nietzsche û Foucault wê di rengekê de wê xwe di wê rengê de wê bide dîyarkirin ku ew di nava ti çerçoveyên teorikî ên bi têngînên desthilatî re wê nemênê re ku wê şîrovebikê re wê bê dîtin.

Foucault wê dema ku wê mijare desthilatê wê hilde li dest wê di destpêkê de wê ji sê aliyan ve wê, were dîtin ku ew nêz dibê. Ya pêşî wê, stretejiyên wê, sazûmana wê, û çibûnîya wê re wê li ser wê bisekinê. Wê di şîrove û dahûrkirinên xwe yên ku ew dikê de wê, di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku ew wê di rengekê de wê weke ku ew wê şîrovebikê û wê di dewama wê de wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê, dema ku ew di şîroveyên xwe yên li ser desthilatê de wê kûrbibê de jî wê piştire wê were dîtin ku ew wê mijare têkiliyên wê yên navxweyî wê piştire wê li ser wê bisekinê.

Mijare têkiliyên desthilatê wê di aslê xwe de wê mijarek ku wê di rengekê de wê weke aliyekê ku wê bi çî encamê wê xwe bide dîyarkirin û wê çawa wê karibê wê şîrovekirin wê zêdeyî wê, ne wê dîtin ku ew wê çawa wê bibê. Tenê li ser awayên wê yên desthilatî re ku wê şîrove werina kirin wê weke têr wê werina dîtin lê wê di rengekê de wê ew tênebin. Di wê çerçoveyê de wê mijare desthilatê wê weke mijarek ku wê di wê demê de wê çendî ku wê, bi zêdeyî wê were hildan li dest jî bê lê wê ji aliyê hemû pirsên ku wê li ser wê werina kirin de jî wê bi pirraniya wan wê weke bêbersiv wê bimênin jî wê di dîmenekê de wê xwe bide dîyarkirin. Di nava xabatên Foucault de wê, were dîtin ku ew wê, di rengekê wê weke di wê çerçoveyê de wê di dema xwe ya pêşî de wê, li ser streteji, sazûman û çibûnîya wê bisekinê. Piştî wê, êdî wê, dema ku ew şîrove wê, di rengekê de wê weke ku wê weke netêr wê bên dîtin re wê, weke aliyekê li wê were zêdekirin û wê di nava wê de wê hewl were dayin ku ew bi wê re êdî ew were fahmkirin û ew bi wê re were hanîn li ser ziman.

Li vir wê şîroveya Foucault wê ji aliyekê ve wê, weke aliyekê wê yê ku mirov wê, karibê wê li ser wê bisekinê wê di dewama wê de wê ji wê aliyê ve ku em li ser wê bisekin wê hebê. Mînaq wê Foucault wê dema

*Miller, James (1993). *The Passion of Michel Foucault*. New York City: Simon & Schuster

ku ew desthilatê wê şîrove dikê wê weke cewherê û çavkaniya wê nebê ku ew weke ji navendekê bi xwe spiartina wê heya wê werênê ser ziman. Ji aliyekê din ve jî wê Foucault wê di wê nûqtayê de wê aliyekê din jî wê bi wê re wê were dîtî ku ew wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Ew jî wê di wê temenê de bê ku wê, di wê rengê de wê, têngîna 'desthilatê-rêveberinê' a têngîna marksismê wê di wê nûqtayê de wê ji aliyekê ve wê bixwezê ku ew wê bikê berlêpirsînê de. Di nava marksismê de wê, ew wê werê hanîn li ser ziman ku wê çawa wê, ji aliyê bûrziwa ve wê, di renekê de wê weke ku wê ew were afirandin wê li ser wê were sekin in. Lê Foucault wê ji aliyekê ve wê weke ku wê were dîtî ew li hemberî wê şîrove wê, derkeve û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, Foucault teknikên tekoşîna çînî wê bikê berlêpirsînê û wê di renekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê çerçoveya xwe hizirkirinê ew biafirênê. Li ser wê temenê Foucault wê heta dema xwe hemû desthilatiyên ku ew dihên wê wateyên ku ew li wan dihên kirin wê di renekê de wê weke ku wê red bikê. Wê di wê temenê de wê pêşî wê weke qalibekê wê bixwezê ku ew wê, di wê çerçoveya wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di awayekê de wê, li ser temenê kevneşopî ve wê, şîroveyên ku ew bi desthilatê re wê werina kirin ew wê li şûna wê weke bi têngîna 'makanismayek hilberîner' wê di renekê de wê li wê bihizirê û wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Weke Althusser û dibistana frankurtê ku wê werênê ser ziman ku wê, wê di nava xapandinek bi kirdeyî de bê û wê bi wê qanaatek azadiyekê wê belav bikê û çawa wê kes wê bi wê weke amûrna desthilatê wê bi wê werina kirin wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bi awayekê matdar Foucault wê werênê ser ziman ku desthilatê bi têngînên weke 'çewisendinê', 'bisînorkirin', 'qadaxakirinê', û 'bi gotinkirinê' bi tenê bi sînor wê şîrove û fahmkirin wê weke ne têt bimênê wê werênê ser ziman.

Heta ku ew wê, rastiya desthilatê wê di renekê de wê di fahmkirina wê de wê mirov wê karibê bikê zorê û di hinek dîmenekan de wê weke beverajikirinê jî wê di dîmenekê de wê weke ku wê bi xwe re wê werênê li holê. Di wê temenê de wê, bi gotinên kevneşop re ku wê renekê wê

*Miller, James (1993). The Passion of Michel Foucault. New York City: Simon & Schuster

weke aliyekê ku wê çawa wê bê kirpendin jî bê lê wê weke 'makanismayak hilberîner' wê pênasibikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê li ser gotina qadaxakirinê re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê 'çawa wê li şûna qadaxakirinê û çewisandinê wê, bi awayekê hilberîner ku wê, bûjenên zanîn wê biafirênê û wê di çerçoveya nixên civakî de wê di wê de wê bi cihbikê û wê weke wê bikê re wê, bikê re wê li ser wê bisekinê.

Di wê temenê de wê dema ku wê werênê ser ziman wê bi wê rengê wê werênê ser ziman ku wê, 'ne weke kirdeyê dizanê, dixwezê, weke bi têtîna xweser a kantî di xwe de ku ew di kûrehiyekê de dibê wê, li şûna wê bi awayekê beremberê wê ji hev bela û ku wê ji navendekê wê werina rêvebirin wê, di renekê de wê, çawa wê di navenda peyv û gotinekê de wê cih bigirê wê di renekê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di awayekê de wê, çawa wê dîrokê wê di awayekê de wê bi wê re wê, bi têtîna armancê ku wê were hildan li dest bi wê çerçoveya desthilatê û hwd wê li hemberî wê di awayekê de wê bisekinê. Wê bi têtînek armancî wê hildana li dest wê, di wê nûqtayê de wê di awayekê de wê li hemberî wê bisekinê. Di wê temenê de wê bi têtînek armancî ku wê çawa wê, dema ku wê desthilat wê were hildan li dest wê bi gotinê û peyvê wê di wê de wê, kirpendinek bi kirdeyî û awayê wê li ser wê re wê weke ku wê were kirin jî wê di wê nûqtayê de wê weke ku wê bibê mijare hizirkirina Foucault a di wê nûqtayê de. Di wê nûqtayê de wê, bi awayekê mafdar Foucault wê mijare ziman û di wê de wê rengê ziman û kirpendinên ku ew dihên kirin wê di wê de wê ew wê çawa wê were çandin wê bixwezê ku ew di renekê de wê bide raxistin li berçav. Di dewama wê de wê mijare gotinê û peyvê wê ji wê aliyê ve wê weke bi pêvajoyên wê yên bûhûrî û mejîya wê re wê, bi têtînek erkolojikî a zanînî wê bixwezê ku ew wê bikê mijare lêpirsînê û di wê temenê de wê, di fahmkirina wê de wê bixwezê ku ew wê, ji aliyên din ve wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. bi kortasî di wê nûqtayê de wê dema ku em bahsa têtîna peyv û gotinê a Foucault bikin wê çawa wê, 'rengdayina li kirdeyê' wê were kirin wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê li wê bihizirê û wê di serî de wê, di wê çerçoveyê de wê bi fahmkiirna xwe re wê, raxê li berçav.

Wê dema ku wê mijare têtîna kirdeyê wê werênê ser ziman wê di wê rengê de wê, di nava şîroveyan xwe yên li ser desthilatê de wê di reng û dîmenekê de ew wê bibêjê ku wê, 'armanca min dahûrkirina fenomenên desthilatê wê nebê. Her wusa temenê dahûrkirinek bi wê jî biavêjê. Vajî

wê armanca min di çanda me de ku wê were wergerandin li kirdeyê ew lêker û kirpendinên wê dîroka wan werênê li holê. Di wê çerçoveyê de wê, di nava têkiliya nava kirdeyan de wê mijare desthilatê ku wê, çawa wê xwe di rengekê de wê bi wê re wê bide dîyarkirn wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê di dewama wê de wê bi wê re wê werênê ser ziman bê.

Ew wê di dewama wê de wê kes û ankû mirovê ku ew li têngîna desthilatê hatî tabîî kirin wê li ser sê çerçoveyan re wê were dîtin ku ew wê di dewama wê de wê hilde li dest. Ew wan hersê çerçoveyan jî wê bi têngîna 'iktisadê', filoloji û bioloji yê re wê di reng û awayekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê karibê wê di wê rengê û awayekê de wê werênê ser ziman bê. Di mijare aliyê dawî de wê, ew wê, di nava têngînek kirdeyî a weke ya kirdeyê û bûjenê, ankû aqil û bêaqilî, nexweş û ankû bi tendurust û hwd re wê, were dîtin ku ew wê hilde li dest. Di dewama wê de wê mijare fahm û pîretikî û ankû di dewama wê de wê bi pîretikên jîyanî re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Di dewama wê de ku ew kirdeya zayendî ew dihilde li dest wê bi kes û ankû mirov bi têkiliya wî ya bi xwe re û têkiliyên wî yên ku ew wan salixdikê re wê di reng û awayekê de wê weke ku wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê dema ku wê Foucault wê, desthilatê dihênê ser ziman ew wê têngîna dewletê û hwd wê weke navend wê ne hilde li dest û wê bi wê re wê newênê ser ziman. Ew wê li ser wan têngînen ku ew wê werênê ser ziman re wê, bi mijare zanînê, têkiliyên wê yên etikî û di dewama wê de wê kirdeya ku ew hatî avakirin bi têkili û kirpendinên wê û şêwayê wê yê fahmkirinê ku ew bi wê diafirê û hwd re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê ji têkiliyên mirov û rewşên bedenê û ku wê her pêde herê wê bi dirêjeyîya wê re wê teniktir wê bibê wê bi awayekê 'mikroskobikî' ku wê werênê ser ziman re wê, bibê re wê, pênasebikê. Ew wê di dewama wê de wê têkiliyên desthilatê ên xort wê bi wê re wê hilde li dest û wê, kirdeya desthilatê wê di bedenê de wê bi awayekê bêsinor wê xwediyê qabiliyeta tevgerê bê weke rewşek têkiliyê wê li ser wê bisekinê.

Weke ku me li jor hanî ser ziman wê dema ku wê bahsa têngîna desthilatê wê bikê wê ji wê dewlet wê bi zêdeyî wê newê fahmkirin. Wê li qada ku ew dihê depelendin wê di xwe de wê weke xwediyê çerçoveyek ku ew bi sazûmanî di afirênê wê, wê bi pîrraniya têkiliyên bi hêzê û hwd re wê wê

fahmkirina wê bikê. Ew wê bi rêya tekoşînê, hatina hemberî hev ku ew têtikiliyên xwe di vegûharê û dû afirênê û bi hêz dikê weke pêvajoyekê ew di wê rengê de wê bi wê re wê li wê dihizirê. Ew wê li ser ya klasik û hemdem re wê bi têtikiliya wê ya bi jîyanî û mirinê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê pênasibikê û wê werênê ser ziman. Li gorî wî ya klasik wê, bo ku ew xwe bi hêza xwe li jîyanê bide hiştin û weke ya xwediyê hêza kuştinê jî ku wê weke têtînek desthilatî a teqez wê, xwe li jîyanê wê li ser ya kirdeya ku ew xwe tabîî wê dikê re wê, ew wê bikê. Wê hêzê bikarbênê. Êdî wê di dewama wê de ku ew babhsa ya hemdem bikê wê li ser ya jîyanê re ku wê bi awayekê wê çawa wê xwediyê têtînek desthilatî bê wê bi wê re wê pênasibikê û wê werênê ser ziman.

Li gorî Foucault wê têtikiliyên desthilatiyek bi wê rengê wê tenê di nûqtayekê û navendekê wê newê lêgerîn. Ku wê di her demê de wê amede û hazir bê. Ber ku ew ji nûqtayekê li ya din ku wê, bi têtikiliya nava wan re wê, bi awayekê dayimî ku wê xwe bi wê biafirênê bê. Di wê temenê de ew, desthilatê wê tenê wê weke çerçoveyek sazîyî şîrove nekê, ku hinek wê ji destpêkê wê weke hêzek ku ew xwediyê wê bê wê şîrove nekê wê, di nava civakeê de wê weke li rewşek komplika a stretejiyî ku wê weke navlêkirina wê bê re wê pênasibikê. Li ser devere ku ew li wê hebê wê bi têtikiliyên xwe wê xwediyê rewşek afrîner û hilberîner a bi xwe re bê. Di çerçoveya wê qada ku ew li wê dihê depelendin û wê çerçoveya têtikiliyên wê yên bi hêzî ku ew werina fahmkirin wê weke pêwîstîyekê wê dibînê. Têtikiliyên wê yên nava wê pirranî û pirralî bin û wê di wê temenê de wê pêwîstîya wê fahmkirina wan têtikiliyan bi awayekê pirralî û pirranîyî wê bi wê re wê hebê. Li gorî Foucault ku wê makanîsmayên desthilatê wê biafirênin, têtikiliyên wê yên stretejikî wê bînen li holê û bide dîyarkirin, bi di xwede bûyina wê û vegûharîya wê ya bînavberî û bi wê re wê weke di awayekê duiyî de xwe bi wûcankirin û rewşa têtînen bi peyvê û vegûhariyên wê re wê, xwediyê rewşên ku ew bi wê re werina fahmkirin bê.

Di awayekê de wê, di rengekê de wê, li hemberî têtîna desthilatê a marksîsmê ku ew wê li ser temenekê berjewendiyên çînî wê werênê ser ziman wê, li hemberî wê weke bi têtînek zanîn û kirdeyî wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê xwediyê hebûnekê bê wê bixwezê wê tipolojîya wê ya bi zanînen re wê di rengekê de wê, dînen li holê. Ew wê, desthilatê wê weke tiştêkê ku ew bibê xwediyê wê nabînen. Wê weke tiştêkê ku ew dihê bikarhanîn û pêkhanîn wê dibînê. Di wê nûqtayê de wê, têtîna xwe ya desthilatê wê ji kirpendina li ser kirdeyê a aîdîyetê dîr

wê di renekê de wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizra xwe wê werênê ser ziman.

Di xabate xwe yabi navê 'dîroka dînîtyê' de wê, dema ku wê bahsa rewşa desthilatê bi tîkiliyê wê, sazûman û çerçoveya wê re wê bikê wê bi gotinên weke derkdikê, tecrit dikê, di vêşêrê, di çewisênê û sensorê pêkdihênê re wê, pênasibikê û wê di wê çerçoveyê de wê, werênê ser ziman.

Foucault wê di wê temenê de wê, ji gotina ku ew bi negativ û pozitiv aliyên ku ew dide nîşandin bi wê rengê bi navê wî li şûna ku mirov wê şîrovebikê wê di renekê de wê, di dîmenekê de wê bi awayekê wê çawa wê, weke kirdeyekê wê pêşî wê bi serê xwe wê, dervî darazan wê weke bi zanîn û navaroka wê ya kirdeyî û hwd re wê hilde li dest û wê bi encamên wê yên neyînî re wê şîrovebikê re wê di renekê de wê, karibê wê şîrovebikê. Di wê çerçoveyê de em nikarin bahsê bikin ku ew wê di dîmenekê de wê bi tîgînek weke pozitiv û ankû herênî wê şîrovebikê ku ew werênê ser ziman wê bibînê û wê bînenê ser ziman. Di çerçoveya gotina rastteqînîyê de şîroveyên ku ew bi kirdeyê wê di wê rewşê de wê bi wê re wê bikê jî wê di wê rengê de wê bi pêvajoyên wê re wê çawa wê, di renekê de wê bi wê ree wê fahmbikê wê karibê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Di wê temenê de wê, di pêvajoyên xwe yên bi kirdeyî ên pêşdikeve de jî wê, di renekê de wê, weke li derve peyvê weke dînyayek kku ew dimênê bi bandûrên wê re desthilatê wê dikarê di dîmenekê de wê fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê ew bandûrên wê ji kû dihên û çî di xwe de dihawênin fahmkîirna wê weke aliyekê wê yê giring ku ew li ser wê disekinê û wê dixwezê ku ew wê fahmbikê bê.

Di aslê xwe de wê, di "xwesteka zanînê" de wê, weke ku wê were dîtin ew dixwezê ku ew wê di wê şîroveya xwe ya desthilatê de ew hinekê din pêşdetir wê bibê. ew qada ku wê bi tîkiliyên desthilatê re wê biafirê wê bixwezê ku ew wê heya xwe bide li ser wê û ew wê şîrovebikê. Di wê çerçoveyê de wê, bixwezê ku ew wê, di renekê de wê werênê ser ziman ku wê, di nava civakê de wê ya dibê û lêkera desthilata keseyetî wê bi wê re wê, weke aliyekê ku ew bi kirde dixwezê wê fahmbikê re wê, bixwezê ku ew bi wê re jî hinek aliyên wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Tîgîna desthilatê a Foucault ji wê aliyê ve wê, ne tîgînek sabit û yekali bê. Wê pirralî bê û wê di wê çerçoveyê de wê xwediyê çerçoveyek fahmkirinê a ku mirov wê li ser tîgîna kirdeyê ku wê weke çawa ku wê marksîsm li ser ya tîgîna aboriyê û hwd re wê bikê wê, di kirdeyê de wê

bixwezê ku ew wê bikê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, hizra desthilatê û rastiya desthilatê a Foucault ku em bi şibandinekê wê fahmbikin wê gotina heidegger 'hizra teknolojiyê' û di nava têngîna teknolojiya rast de wê, çawa wê têtikiliyek wê were danîn li vir em bi wê re di dîmenekê weke wê em rastîyekê şêwayekê bi heman rengê ê bi fahmkirinê dihên. Foucault Wê dahûrkirina xwe wê, yekûyek wê di renekê de wê bi têngînek ironikî wê bikê. Lê di wê temenê de wê, bi têtikiliya nava gotin û wateyê û bi kirdeyê ve girêdayî ku ew dihênê ser ziman re wê ew wê çerçoveya wê ya fahmkirinê wê bi wê re wê werênê ser ziman.

Foucault wê di têngîna xwe ya desthilatê de wê, bi têngînek kirdeyî wê di wê rengê de wê were dîtin ku ew wê werênê ser ziman. Li deverna wê bahsa têngînek desthilatî ku ew bi bedenî dibê wê bikê û li deverna jî wê bahsa têngînek desthilatî a ku ew wê, di wê çerçoveyê de wê çawa wê, bi dyarî weke amede heya wê bikê. Wê bi sazî û sazûmana wê ya serwerîyê û hwd re wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê di renekê de wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê mijare çavdêrîyê, sehêtkirinê û hwd wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê di dewama wê de wê bi wê re wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di mijare şîrovekirina desthilatê de wê, çendî ku wê ji demên berê ve jî wê hebê lê mijare çavdêrîyê û hwd wê, zêde wê newê dîtin ku wê di dîmenekê de wê were hildan li dest. Di wê temenê de wê hinekê wê antony Giddens wê ji aliyê xabatkarên fabriqayan ve wê, li ser wê re wê kêh hinekê wê bixwezê wê bi kirpênê. Lê Foucault wê, ji wê alkîyê ve wê, weke mijare têngîhîni wê di wê çerçoveyê de wê were dîtin ku ew wê hilde li dest. Ew wê çavdêrîyê wê weke çavdêrîyê wê weke berhem/çavkaniya desthilatê bê re wê werênê ser ziman. Marks wê weke ogeyek nava ked û semyanê re wê, bi têngîna tekoşînê re wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di wê temmenê de wê di mijare di çerçoveya semyanê de ku wê kedkaran wê di bin sehête de wê were girtin re wê di renekê de wê, wereênê ser ziman. Weber wê bi têngîna brokasiyê ve girêdayî û bi têngîha lêgerîna zêdekirina hilberînê û ji desthatîniyê re wê di renekê de wê werênê ser ziman.

Di nava têngîna Foucault de ew wê hinekê wê weke ku wê di dîmenekê

*Stokes, Philip (2004). *Philosophy: 100 Essential Thinkers*. Kettering: Index Books.

*MacIntyre, Alasdair. (1990). *Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

cihê de wê li ser çerçoveyek civakî a ku ew wê bi sazûmana wê re wê, di nava wê de wê bo wê cezakirin û hwd wê bi sehêt re wê were pêşxistin re wê bixwezê ku ew di dîmenekê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê Foucault wê ji du aliyên ve wê werênê ser ziman. Yek wê ji aliyê sazûmanê ve ku wê, di wê temenê de wê, di nava wê de wê bi mekanismaniyên ku ew werina pêşxistin re ku wê were kirin re wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Ji aliyê din ê duyem ve jî wê bi nava wê sazûmanê de wê, bi jîyankirinê wê bi xûyên ku wê kes wê di xwe de wê bi awayekê oto-dinamismê, oto-kontrolê' û hwd re ku wê çawa wê di awayekê adeptebûyî wê xwe bi xwe ew wê dikê û ankû wê bikê re wê di rengekê de wê di dîmenekê li wê hoyandi bi xûy, tevger û hwd re jî wê, werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê bi wê ve girêdayî wê mijare rêzkariyê ku wê were pêşxistin û ankû wê kes wê bi keseyet û xûyên xwe re wê li gorî wê were kirin li rewşek rêzkarî (disiplin) de wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê di wê çerçoveyê de wê, bi awa û zimanekê ironikî wê bi têgîna bajarî û girtigehê û hwd re wê werênê ser ziman. Di nava xûy û rewşa xwe ya di wê de girtigehkirî mayinê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê gitina 'girtigehê' a Foucault wê bi awayekê weke têgînek metaforî û morfolojikî ku mirov wê li wê bihizirê wê derhanînên bi têgînî wê xwe bi wê re wê di rengekê de wê bi zêdeyî wê bi wê re wê, were dîtin ku wê bide dîyarkirin. Li ser wê temenê wê bi têgîna sazûmanê wê weke 'civake rêzkariyê' wê çawa wê biafirê bi xûy û tevgerên wê û hwd re wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bîhizirê ser ziman. Mijare gotina 'rejimê' wê di wê temenê de wê bi wê têgîna rêzkariyê weke xwe kirinê û ankû weke hevkinê di çerçoveya wê kirdeya wê de wê di rengekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê rewşên pergaliyê ên weke ramyarî, destûrî, û hwd wê weke aliyên wê yên bi wê re ku wê ji aliyekê ve wê bi wê çerçoveya wê ya sazûmanî ku ew li wan were hizirkirin wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman. Di mijare çavdêriya xwe de Foucault wê mijare girtigehê wê bide. Lê wê piştî wê di dewama wê de wê di nava wê sînorê wê de wê çawa wê hemû sînorê wê çerçoveya wê dervî wê jî bi wê re ku wê weke girtigehê wê lê were kirin wê bixwezê ku ew wê di wê temenê de wê bi kirpênê û wê di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, bi aliyê ku em di farqê de na ku ew dihên sehêtkirin û yên ku em ne di farqê de na weke ku ew bi rêya xûy, tevgerê û hwd ku

ew çawa wê, weke were sehêtkirin û rêvebirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê di rengê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di nava hemû civakên hemdem de wê li gorî Foucault wê di wê çerçoveya têtîna rêzkariyê û sazûmanê civakî de wê, weke pêkhatinek weke 'pêwîst' bê pêşxistin û wê kes di farqê de nebê jî wê di rengê de wê bi wê re wê, were rêvebirin.

Têtîna desthilatê ku ew li ser gotina rêzkariyê re wê dihênê ser ziman wê weke 'têtîha desthilata nayê dîtin' bi çav re wê, di rengê de wê bixwezê ku ew wê bikirpênê û wê bi wê re wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, kirpendina xwe ya li ser rêzkariyê û sazûmanê civakî dikê de wê, gotina 'pêşnûmeya desthilatê' ku wê çawa wê cihekê giring bigirê wê bixwezê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Ew wê di çerçoveya têtîna desthilatê û zanîna wê bi mijare heviyekiyê de wê bikê mijare lêpirsnê û wê dema ku ew heviyekî wê bi diyardeyî wê çawa wê, awayên ku ew wê dîtbar dikin bi xosletên wê ji aliyekê ve wê ji berçav wê, dûrkevin wê li ser wê bisekinê. Wê dema ku ew heviyekî di nava wan de wê, bi wê re wê, ew têtîliya nava wê a ku ew wê cihê dîde dîyarkirin ku ew ji holê rabû wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê.

Di wê nûqtayê de wê, di wê çerçoveyê de wê, mijare zanîna ku wê werênê ser ziman wê weke 'bûjeniya xwe' ku wê li ser wê temenê wê dema ku ew pêşkeve wê, carna wê karibê wê bikeve rewşek ku ew bi wê weke derkeve dervî wê têtîna serwerîyê û bi ya ku ew ji wê re dibê weke çavkani li hemberî wê di rengê de jî karibê di rengê de bibê.

Di wê çerçoveyê de wê çavkaniya wê ya ku ew bi wê re wê bibê wê weke aliyekê wê yê ku ew wê di wê temenê de wê bi wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di awayekê de wê, mijare serwerîyê û desthilatê wê, di dîmenê ku ew dihilde li dest de wê, li ser wê temenê wê di rengê de wê hilde li dest. Lê ji aliyê din ve jî wê di nava wê sazûmana wê ya bi civakê re wê bi gotina 'girtigehê' re wê werênê ser ziman û wê, di dewama wê de wê, leşkergehê, dibistanê, nexweşxaneyê, fabriqa û hwd wê, bi wê re wê tefkirbikê û wê di rengê de wê werênê ser ziman.

Di wê nûqtayê de wê têtîna rêzkarîyê û wê ya girtigehê de wê weke ku wê Foucault wê di dîmenekê de wê bi wê re wê bihizirê wê, di dîmenekê ku wê bi metaforî wê ji hev dûr wê encamê wê di wê temenê de wê nedina dîyarkirin bin. Rêzkarî wê di wê çerçoveyê de wê ew wê çerçoveya wê girtigehî a bi desthilatî û serwerîya wê re wê di rengê de wê biafirênê û wê, di awayekê de wê fektorên din ên weke hemdemiyê

ku ew dibin jî wê weke aliyna ku wê li wê reng û dîmen wê bi xwe re wê bidin wê di dîmenekê tefkirkirinê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê li ser wê re wê bi pêşxistinên dahûrkinên ku ew dihên kirin re jî wê çavkaniya wê li lê belavbûnê re wê, di renekê de ku wê biafirênê wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Ew rengê wê, bi piretikên ku ew weke model dibin re wê bibê. û wê di dewama wê de wê, bi têngîna zanina gîyanê û zayendî jî wê çawa wê, bi kiryarên sehêtê re wê bibê wê di dewama wê de wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Li ser wê temenê wê bi təkiliya nava piretikan û lêpirsin û lêkolînkirina nava wan re wê di renekê de wê weke aliyekê ku ew wê bi wê re wê, di renekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê fahmbikê wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê li ser lêkolînên xwe yên bi təkiliya nava piretikan re wê bi têngîna zanina gîyanê wê, sehêtên bi têngîna zayendê ku wê çawa wê bibin wê, bixwezê ew di wê çerçoveyê de wê weke mijare kirdeyî a ku ew wê fahmbikê re wê hilde li dest. Ew wê, hinek tevgerên weke bi zayendî ên weke 'devjêber(deviant)' wê bi têngînek serwerî a rejimî ve wê girêdayî wê weke aliyna ku mirov wê karibê fahmbikê jî wê di dîmenekê de wê li wê bihizirê. Li ser wê re wê dema ku wê bahsa desthilatê wê bikê wê bi gotina "di sedsale 18'min de wê civakê ku wê herkesek wê cihê wê di wê de wê dîyar bê ku wê avabikê wê, di dewama wê de ku wê şevûroj wê were çavdêrkirin wê qalibekê desthilatî wê bi wê re wê weke ku wê avabikê' re wê ji wê bahsbikê. Ev wê weke têngîna desthilata rêzkar ku wê sê kirpendinên wê ên weke çavdêrkirin, asayîkirin û ceribandîne re wê derbasbikê re wê, di renekê de wê bibê. Di wê temenê de Foucault wê dema ku ew hizrên xwe dihênê ser ziman wê di renekê de wê weke ku ew wê, mijare têngîna dîtbariyê a 'girtigehê' wê di renekê de wê, di dîmenekê de wê bi gotin bikê û wê dema ku ew wê dikê wê, bi gotina 'panoptikê' a bentham' re wê, di renekê de wê weke ku wê bixwezê ku ew di dîmenekê de wê werênê ser ziman. Li gorî wê têngîne wê desthilatî jî wê xwe di dînenekê dîtbarî û bi hişmendî de wê, di renekê de wê weke ku wê bide domandin re wê, bixwezê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Li ser wê re wê ya ku ew wê bi hêz dikê û bi hêz li ser lingan dikê wê weke azwerî, xwest û ankû xwestekên ku ew bi wê re wê, di renekê de wê biafirên bin. Di wê nûqteyê de wê, Foucault wê rewşên weke yên

xûyê m fêrbûnên bi xûyî û alimandinê û hwd jî wê di şêwayekê de wê weke ku wê bi wê re wê di awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê di mijare têtîna civakî de ku wê weke bi têtînek 'hiyararşiyî' de ku wê, bi rewşek funksiyonî ku wê çawa wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di awayekê dayimî de wê b têtîliya ya dihên çavdêrkirin û yên çavdêr dikin re wê, êdî wê li şûna hebûn û bûyina mirov wê çawa ew tevdigerihê wê weke pêjnek bi fahmkirinê ku wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin wê bi hizirê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê çawa wê 'hevbeşiyên baş' wê werina kifşkirin û wê di dewama wê de wê çawa wê 'ya yên din' ku wê bi wê re wê li gorî wê weke yên dervî wê werina afirandin û pêşxistin jî wê weke pêjnek din ku mirov wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê êdî wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Li gorî Foucault zanîn wê bi têtîliyên desthilatê ên bi gûharînê di nava têtîgînên weke desthilatê û etikê re wê biafirê re wê werênê ser ziman. Zanîn wê çawa wê, zanînê û rastteqniyê wê biafirênê wê desthilat jî wê li gorî wê hinek rest û rêgezna wê di xwe de wê bide dîyarkirin. Li ser wê re wê zanîn û desthilatî wê beremberê hev ku wê hev biafirênin re wê, temenê civakî wê weke ku wê biafirênin. Di têtîliya kirdeyî a desthilatê de wê, bi xwe û yên din re wê, bi têtîliya têtîgînên weke yên rewîst û ankû etikê û hwd re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê biafirênê. Di wê temenê de wê têtîgînên weke yên etikê û hwd wê li gorî Foucault wê li ser wê çerçoveyê re wê weke têtînek ku ew giştîti û gelemperîya wê re wê karibê wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Di dewama wê de wê, Foucault wê mijare gotina rastteqniyê û ya leyistikê wê di rengekê de wê bêtî cem hev û wê bi wan re wê di rengekê de wê bixwezê ku ew bi wê re ew li wê bihizirê. Wê di wê çerçoveyê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di awayekê de wê weke ku wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman ku wê, 'vegotinîyên mazin wê bersivên ku ew li wan digerihin di çerçoveya leyistika rastteqniyê de wê, ku wê nêz bibê, û wê bêtî ser ziman ku wê rastteniyek sabit û ne venegûhar wê nebê ku wê werênê ser ziman re wê, bi wê re wê bixwezê wê bibêjê ku wê her dem wê xwediyê rastteqênîya xwe bê û wê bi wê re wê mijare wê di çerçoveya leyistikên rastteqniyê re wê weke ku wê bi wê re wê êdî wê hilde li dest. Di wê nûqtayê de wê, di dewama wê de wê li ser têtîna rastteqniyê re wê ew wê werênê ser ziman. "Leyistika rastteqniyê wê ne ya ku ew tiştên rast ku ew wan kifşbikê bê. Ku kirdeyek wê di derbarê tiştêkê din de wê ya ku ew bibêjê wê bi rast û

nerastiya wê ve wê girêdayî ku wê bide dîyarkirin weke rêgezna wê bê” re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di mijare têkiliya desthilatî û zanînê de wê, weke ku wê ji hizrên Nietszche ku wê bi bandûr bikê wê, di dewama wê de êdî wê têgîna hûmanistên ku ew wê zanînê ji desthilatê wê dûr bihizirin jî wê li hemberî wê di rengekê de wê weke ku wê bihizirê û wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê hizrên xwe wê werênê ser ziman. Li gorî wî zanin û desthlat wê di duiyiyên ku em nikarin wan ji hev cihê bikin bin. Di dewama wê de wê werênê ser ziman ku wê desthilatî wê bi afirandina pergala û bûjenên xwe yê kirdeyê re wê, xwe bi wê biafirênê û wê bide dîyarkirin. Bi wê yekê wê her têkiliya desthilatê wê bi qadek zanînê ve wê bi wê yekê wê girêdayî bê û ankû wê were girêdan. Di dewama wê de wê, êdî wê Foucault wê li şûna hanîna ser ziman a epistemeyekê wê, wê rastiyan wê û weke awayê wê ku wê di qada zanînê de wê bi afirîna wê re wê were ser ziman re wê weke bi pêvajoya hizirkirinên wê re wê di dewama wê de wê êdî wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Li gorî Foucault wê bi wê rêyê wê, derûnî, kriminoloji, dermankariya klinikî, pedagoji û zanistên din ên xwezayê û beşerî wê, ji dibistan, nexwesxane, girtigeh, û hwd wê, bi rêzkariyan din weke wan ku wê bibin wê êdî wê ji wan wê bi demê re wê, bibê. Di wê temenê de wê ev rêzkarî wê armanek wan ya sereka wê li gorî Foucault wê hebê û ew jî wê çawa wê civakî û endamên wê di rêya wê de wê, bi awayekê weke ahlîkê û wê di wê temenê de wê bikê nava qalibekê û ankû wê bigihênê li qalibekê re wê di rengekê de wê weke ku wê bi wê re wê, di şewayekê de wê êdî wê bi wê re wê li wê bihizirê.

Di wê temenê de wê dema ku wê, di dewama wê de wê bahsa têgîna desthilatê bi têgiha zanînê re wê bikê wê, ne bi gotina weke ya liberal wê werênina ser ziman ku wê bi zor û tûndûtûjîyê wê pêşîya zanînê wê bigirê re wê werênê ser ziman. Wê vajî wê weke di çerçoveyek gelemperî û giştî de wê, derxistina li holê a rastiyan re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê werênê ser ziman. Ew rastiya ku ew wê werênê ser ziman jî wê ew wê weke rastîya wê ya ku ew bi wê re ew heya bê.

Di wê çerçoveyê de wê li gorî wê mantiqê Foucault wê demê ku ew rastiya wê dernekeve li holê wê ji xwe wê ew wê, êdî bi rastiya wê re jî wê di awayekê de wê weke ku wê newê dîtin û wê di wê temenê de wê heta ku wê temenê wê ji wê derbaskirinê jî wê bi wê re wê êdî wê di dî awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê neafirî.

Di wê temenê de wê dema ku ew wê mijare çînîkirinê a li ser têngînan re wê bi wê re wê di wê nûqteyê de wê bikê wê bi gotinên weke yên dînîfîyê, nexweşî û sûcdarkirinê û hwd re ku wê bikê û wê bi wê re wê werênê ser ziman re wê bi zimanekê ironikî wê di wê çerçoveyê re wê bi têngînek rast wê di awayekê de wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, çawa wê bi kirin û kiryarên wê re wê, di rengekê de wê weke ku wê werina rêvebirin û wê, berê rêya çûna wan wê bide nîşandin û wê di wê temenê de wê 'rênîşandinê' wê weke ku wê di awayekê de wê bide dîyarkirin û nêşandin re wê di dewama wê de wê bi wê re wê êdî wê li wê bihizirê.

Wê weke rewşek navaroka têkiliyan û mijare gûharîna wan jî wê bi xwe re wê di rengekê de wê weke ku wê di reng û awayekê de wê weke ku wê biafirênê û wê di reng û şewayekê de wê weke ku wê werênê li ser ziman. Di wê temenê de wê di ahenge wê ya bi têkiliyên wê yên xesas re wê di wê temenê de ku wê xwediye wê rewşa ku ew bi diikarê wergerihê li rastiya wê ya heyî re jî wê di wê temenê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê li wê bihizirê.

Di dewama wê de wê weke mijarek din a teybet a miajre afirin û bûyina dewleta hemdem û mijarên navaroka wê ku ew wê bi têngînen weke 'girtigehê' û têngîna 'rêzkariyê' re wê, di wê temenê de wê di dewama wê de wê şîrovebikê û wê werênê ser ziman re wê were dîtin. Di wê temenê de wê rewşa desthilata wê dewlet wê çawa wê, di her qada jîyanê de wê xwediye rewşa mudahaleyê bê wê bênê ser ziman. Di wê temenê de wê di qada civakî de wê, bi têngînek çandî a diafirê û wê di dewama wê de ku wê, kesan wê bi girêdanê wê weke wan ji xwe bibê bi wê yekê weke kirdeyekê û çerçoveyek û pêvajoyek rêxistinî re wê werênê ser ziman re wê di dewama wê de wê bênê ser ziman. Foucault wê di 'bûyina girtigehan' de wê, bi pêvajoyên derveyî ên kirdeyê ku wê di rêveberîya desthilatê de wê çawa wê ew wê weke pêvajoyekê wê bê afirandin wê bixwezê ku ew wê vebêjê. Wê bi wê re wê werênê ser ziman ku wê girtigeh wê bo mirovan di awayekê sabit de bigirê, tasnîfbikê, tevgerên wan bikodbikê, di dordora wan de amûrên çavdêriyê û hwd biafirênê re wê çawa wê bibê wê weke pêvajoyekê wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di dewama wê de wê mijare girtigehê wê bi miajre cezakirinê ku wê bi wê re wê çawa wê kes wê were cezakirin û wê weke bi ritûalên cezakirinê ên li qadan wê, li ser wê bisekinê. Wê di wê temenê de wê mijare salixkirinê wê di wê temenê de wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê ku mirov wê dikarê wê di dewama wê de wê bi

wê re wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman bê.

Foucault wê di têtîna çerçoveya têtîna 'pergale girtigehê' de wê, bi awayekê weke 'ritûelî' û 'girseyî' ku wê çawa wê tevli wê azab kişandinê wê bê kirin û ev wê weke pergalekê wê bê kirin wê di wê nûqtayê de wê li ser wê bisekinê.

Di wê çerçoveyê de wê her tişt wê li gorî têtîna desthilatê ku wê were sererastkirin ew wê, di têtînek morfolojikî wê werênê ser ziman ku wê çawa wê 'bedenê wê bidest bixê' wê, bi wê re wê, werênê ser ziman. Bi awayekê metaforikî ku wê di serdema navîn de wê çawa wê, kesekê ku ew bê cezakirin de wê li pêşîya girseyê û gel wê were kirin û wê ew tişt ku ew bi yê sûcdar were kirin wê weke bi temaşakirinê wê weke bi wan jî wê were dayin jinkirin wê di temenekê de wê weke têtînek di wê çerçoveyê de a di meji de wê çawa wê, di çerçoveya wê têtîna sehêtkirinê de wê were kirin wê di wê rengê de wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê 'pergale cezakirinê' wê ji aliyê ku ew berî ku ew bi mirê wê çawa wê were cezakirin û piştî mirinê wê çawa wê, bi civakî wê weke pêjnek di meji de wê bi wê were cezakirin re wê li ser wê bisekinê. Di wê nûqtayê de ev têtînen weke yên cezakirinê wê encamên wan wê çawa wê bibin wê bi wê re wê di rengê de wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Ev wê di awayekê de wê weke têtînek ku wê bi pergali wê were kirin bibê bê. Di wê rewşê de wê bi pergali wê her hûrgilên kirinê ên weke bi cezakirinê wê were lê hizirkirin û wê were pêkhanîn. Di nava têtîna azab kişandinê û ankû dana kişandinê û kirdeya têtîna cezakirinê û ankû têtîna ku ew weke ya 'sûc' wê were pênasakirin de wê têtîliya nava wan û encamên wan ên bi hûndûrîn û derveyî wê bi wê re wê li wê bihizirê. Pergalên hemdem wê di wê çerçoveyê de ew wê weke di awayekê de wê, bi sazûmanî wê bide rûnandin û pêkhanîn.

Di nava civakê de wê, di wê temenê de wê çawa wê bi encamên wê re wê bibê wê li ser wê bisekinê. Lê aliyekê din wê, weke kirdeyî ku wê bi wê ve wê li wê were lê hizirkirin wê hebê. Ew jî wê mijare tûndûtûjîyê ku wê di rengê de wê weke ku wê were pêkhanîn û domandin di nava jîyanê û bi kes û di mejiyê kes de. Yan jî ku ew wê çawa wê weke pêwîstiyekê wê were dîtin û pêkhanîn.

Di wê têtînê de wê, hebûna têtîna 'girtigehê' de ku wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, di aslê xwe de Foucault wê çawa wê mirov wê were kirde

kirin wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di çerçoveya gotina 'panoptikon' ku ew ji Jeremy Bentham ku wê deyn bikê re wê, bi sazûmana wê û mantiqê yê bi girtigehî wê çawa bê wê bi xwezê ku ew bi morfolojîyî li wê bigihijê hinek encamên fahmkirinê.

Modela bentham a têtîna girtigehê wê di rengekê de wê bi têtîna 'sehêt'ê ve wê girêdayî wê bêtê ser ziman bê û wê, di wê çerçoveyê de wê, bi wê re wê nbi têtîha sehêt'ê Foucault wê bixwezê ku ew di dewama wê de ew bi wê re li wê bigihijê fahmkirinna.

Di w nûqteyê de wê, dema ku wê Foucault wê şîrove dikê wê di nava ya dema berê û ya dema nû de ku wê bikê wê bi wê re wê li wê bihizirê. Di demên berê de wê key ku wê ya bedenê wê bixwezê wê ya di demên hemdem de ew wê li ser têtîna 'gîyanê' re ku wê bê kirin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werên ser ziman. Di wê nûqteyê de wê di nava ya demên berê de wê pergalên çavdêrîyê û ankû sehêtê di zikhev de ku wê bi dîmenekê wê werina pêşxistin û yên demên berê ku wê bi awayekê wê werina pêşxistin wê, bi dana berhev re wê di rengekê de wê weke ku wê were dîtin ku ew wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di demên hemdem de wê di kirdeya serbestbûnê û azadiyê de wê bi têtînên weke yên teknikê, destûrê û gelek aliyên din ên ku em dikarin di çerçoveya têtîna kirdeyê de wan bi hişî fahmbikin re wê ew wê, di rengekê de wê bi aliyên derûnî, gîyanî, civaknasî û hwd re wê, di nava jîyanê de wê çawa wê were kirin re wê, weke aliyên ku wê bi wê re wê karibê were lê hizirkirin bê. Li ser wê temenê Foucault wê dema ku wê 'dîroka zayendîtîyê' wê hilde li dest wê, bi wê nûqteyê ve wê girêdayî wê weke bi têtîliyên desthilatê û aliyên wê yên bi kirdeyî ku wê di wê temenê de wê were hildan li dest re ew wê hilde li dest û wê bêtê ser ziman. Minaq wê ji aliyekê ve wê weke ku wê li ser têtîna burziwaya vîktorîya xwandinek rojavayî wê bikê.

Di wê têtînê de wê dema ku ew wê dikê wê, bi têtîliya desthilatê, bedenê û zayendîtîyê û hwd re wê weke şîroveyekê wê bikê û wê werênê ser ziman. Ev hersê gotin wê weke sê gotinên ku ew wê di wê temenê de wê bi têtîna hêzê, desthilatê, fêrse serwerîyê û hwd re wê, têtîliya wan ya bi jîyankirinê û hwd re wê, dênê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser

*MacIntyre, Alasdair. (1990). Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

ziman. Di nava təkiliya zayendîtîyê û desthilatê, desthilatê zanîne û hwd re wê, təkiliya wê ya fahmkirinê wê bixwezê ku ew wê dênê û wê werênê ser ziman.

Ji aliyekê ve wê weke Berthes û hwd ku wê xwediyê têgînek xwestekê a nagativ bê wê, jîyanek ku ew dihê dayin diyarkirin û hizirkirina wê, ku ew ne bi têgîna xwestekê lê ew bi têgihên zewk û bedenê ve girêdayî wê bixwestê ku ew wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Wê dema ku ew bi rexnegirtina li burziwaya viktoriyayî wê bikê de wê, mijare zayenditîyê ku wê çawa wê, bi 'odaya razenê ve wê bi sînor wê were kirin re wê, werênê ser ziman. Bi dîroka wê re wê bi hêzî û iffetê re wê, dîroka wê ya bûyî wê re wê, di rengê de wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di çerçoveya têgîna 'zanîna erkolojîyê' de wê, dema ku wê bahsa desthilatê û serwerîya wê ya li ser bedenê û hwd wê bikê wê weke 'hêzek şenber' di rengê de wê weke ku ew wê bikirpênê û wê di dewama wê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Wê dema ku ew wê werênê ser ziman wê pêjnên weke yên 'qadaxakirinê', 'tûna hasibandinê' û 'bêdengiyê' û hwd re wê bi temen bikê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê dema ku em têgîna Foucault a bi 'dîroka zayenditîyê' re wê dixwênin wê di rengê de wê ya têgîna xwestekê û mejuya wê ya ku ew bi bedenê û kirdeyî û hwd re wê çawa wê bibê re wê li ser wê bisekinê. Têgîna zayenditîyê wê aliyên wê yên din wê hebin. Lê wê, weke 'domandina nişkekê' ku wê were pê dîtîna' re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê pêvajoya wê ya jîyankirî a demên wê yên berê di dewama wê de wê, di dîmenekê de wê bixwezê wê bi kirpênê û wê werênê ser ziman.

Di nava dîroka zayendîtîyê de wê, têgîn û təkiliya desthilatê, zayendîtîyê û zanîne wê li ser wê temenê wê weke təkiliyek ku ew wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê bi temen û çavkaniya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê beremberê têgînên wek 'qadaxakirinê', 'tûna hasibandinê' û 'bêdengiyê' wê yên weke 'meşrû dîtîne' û 'pîroz dîtîne' û hwd re wê weke aliyên ku wê derkevina li pêş û wê çawa wê encamên wê bi wê re wê bibin wê di dewama wê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di nava təkiliya zayendî de wê, aliyên wê yên ku ew wê werina jîyankirinên cihê weke yên gay, biseksuel, trawastî, lezbiyan û ankû 'LGBT' û hwd re wê di dîmenekê din de jî wê li ser wê bisekinê û wê, di encamên çî de wê bibin wê bi

mejuya wê re wê di çerçoveya wê têngîna kirdeya zayendî de wê bixwezê ku ew wê di nava pêvajoya civakê û pêşketina wê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê di nava jîyane civakê a 'pûrîtaniya hemdem' de wê, bi temenekê wê li ser wan hersê rêgezên weke qadaxa, bêdengî û tûna hasibandîne wê çawa wê bibê wê, bixwezê ku ew di dewama wê de wê li wê bihizirê. Di wê nûqteyê de Foucault wê pirsar 'çima xûy û tevgerên zayendî wê bina mijarên têngihên rewîstî' û hwd re wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ber çî weke qadaka rewîstî afirî û bû? Di wê temenê de wê çavkaniyên wê yên ku ew wê di wê temenê de wê diafirênin wê weke aliyna ku wê di çerçoveya wê kirdeyê de wê bixwezê ku ew wan fahmbikê. Di wê çerçoveyê de wê mijare têngîna rewîstî û di dewama wê de ya ku wê weke têngînek pirsgirêkî ku wê bi wê re wê biafirê û wê were ser ziman wê di dewama wê de wê were dîtin ku ew wê li ser wê bisekinê û wê bixwezê ku wê bi çerçoveya kes û encamên wê yên civakî û hwd re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Ev wê weke pîretikna ku wê di çerçoveya giştîya wîne de ku wê werina lê hizirkirin wê çawa wê bibin jî wê di dewama wê de wê weke mijare ku wê çawa wê pêwîst bê were fahmkirin wê li ser wê were dîtin ku wê were li ser wê sekin in.

Di dîroka zayenditîyê de wê, weke aliyekê wê yê giring wê mijare fahmkirinê wê, li ser têngîna rewîstê û têkiliya wê ya bi mijar û rewşên ramyarî û hwd re wê, di dîmenekê de wê, hilde li dest. Di dewama wê de wê mijare rewîskirina wê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew bi wê re wê mijare hizirkirinê wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê hilde li dest.

Di wê çerçoveyê de wê weke ku wê were dîtin ku wê, mijarên weke ku mirov wê bi nefsa xwe re wê bikeve nava tekoşînê û hwd re wê di dîmenekê xwe de wê bixwezê ku ew wê, hilde li dest.

Di wê temenê de wê dema ku ew dîroka zayenditîyê wê dihilde li dest wê, bi mijare têngîna zayenditîyê re wê mijare wê, di dîşewayekê de wê jli nolû û eê cerxêki ree ere jildn li dest.

Di wê çerçoveyê de wê, ijare têngîna xwezayê û xwerdê bi xwe re î irengêkê de wê weke ku e bi wê re wê, di dînenelê de wê weke ku wê, bixwezê ku ew wê jilde li dest.

Foucault wê weke ku mirov wê di xabatên wî yên weke yên 'dîroka dînitîyê' û 'bûyina girtigehan' de wê, dîmenekê rewîstî wê, di rengekê de wê, li ser temenê bûyina bi demê re a bi pêvajoyên çandî re wê bixwezê

ku ew wê şîrovebikê û wê di dîmenekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê temenê de wê dema ku wê wê bahsa têngîna teolojiyê û hwd wê bikê wê kesek wê çawa wê li ser têngînên weke yên ceza, berpîrsiyarî, xweserî, aqilparêzî, spiaartek û hwd re wê, bikirpênênê.

Li gorî Foucault mirov bi ked û tahba xwe ku ew sîyanên nû ew kifşbikê û ew di xwe de wan bi cih û temen bikê. Ew wê, li ser kifşkirin, bûyin û pêvajoyên jîyanê re wê dema ku ew bi pêvajoyên fahmkiirnê re wê werênê ser ziman wê têngîna xwe ya rewîstê wê weke ku wê were dîtin ew wê, di rengekê de wê, di çerçoveyek gelemperî û ankû gerdûnî de wê weke ku wê di şêwayekê de wê bi gerdûn bikê û wê werênê ser ziman. Li gorî Foucault wê di têngîna rewîstê de wê, têngihên weke yên valahi û pêwîstîni, û hwd wê weke gotinên bi gelemperî ku ew wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Ew wê, di rengekê din de wê, şîyariyên rewîstî ên weke bi gotina başî û nebaşîyê, asayî û neasayî, gûnahbar û negûnahbar, aqilî û der aqilî û hwd re wê, di dîmenekê de wê were dîtin ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê werênê ser ziman.

Weki din wê weke ku wê di 'bûyina girtigehê' de wê ev têtikili wê çawa bi ramyarî bibin wê di dîmenekê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê bixwezê ku ew wê li ser wê bisekinê. Foucault wê, di nava xabate xwe de wê bahsa derpêşî wê nekê. Bi zêdeyî wê bi hebûna kes û keseyetiyê re wê di rengekê de wê were dîtin ku wê alaquadar bibê. Wê bi kirdebûna bedenê û têtikiliya wê ya bi desthilatbûnê re wê, di dîmenekê de wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Li gorî Foucault ku wê rewîst wê berê xwe bide desthilatê wê têtikiliya wê bi pêvajoyên dîrokî a bi têtikiliyên civakî û afirîna wan ve wê girêdayî bê re wê werênê ser ziman. Ew wê, bi têngînek wê, bi keseyeti wê, çînî, navî û hwd ku wê temenê wan ên dîrokî, ramyarî û rêveberî wê lêbikolê re wê desthilatê, rewîstê û hwd wê, bi kirdeyî û têtikiliyên nava kirdeyê û ankû nava kirdeyan re wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di wê pêvajoya dîrokî de wê desthilat wê ji dîmenekê di bin zorê de girtinê ji wê zêdetirî wê çawa wê awa bidiyê de wê di çerçoveyek gihandina li awayekê rêzkarî û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqtayê de wê, di naba têngînên weke yên bi têtikiliyên nava dêr û desthilatê ku wê pêşkeve wê, di rengekê de wê çawa wê bibê wê, li ser wê bisekinê. Wê dema ku wê mijare rewîstê jî wê werênê ser ziman wê li ser wê re wê werênê ser ziman. Li gorî wî rewîst wê, bo kes û koman ku wê bi malbatî, sazûmanî,

saziyî û ankû saziyên weke dêrê û hwd re wê, di rengekê de wê, weke çerçoveyek nîrxî ku wê bi sazîyî weke giştîyek nîrx û çalaki wê pênamebikê. Li ser wê temenê wê dema ku ew bahsa rêgezê de wê çerçoveyê de dikê wê weke têngînek wê, weke têngînek nîrxî a bi giştî û weke bi awayekê hevîgirtî weke teoriyekê ku ew dikarê bibê wê, vajî wê jî wê weke li şûna hev bûhûrînê, sererast dikê, tûna dikê, lev dikê, ankû ku wê nûqteyê ji hevçûnê jî ku ew wê biafirênê û hwd re wê di rengekê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, fahmbikê wê, bi wê re wê bibê.

Di 'dîroka zayendîtîyê' de Foucault wê, mijarên weke yên berpîrsîyarîyê, fahmkirinê, rewîstê, kirdebûnê koka dîrokî û hwd re wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman. Wê ji rewîstê û heta desthilatê û wê têngîyên navê bi çerçoveya fahmkirina têngîna kirdeyê re wê bixwezê ku ew wê fahmbikê û wê werênê ser ziman. Di mijare çerçoveya desthilatê û rewşên sazûmanên din ên ku ew wê di dîmenek din de wê bi wê re wê bibin wê bi wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Bi teybetî wê mijare kirdebûna bedenê wê di rengekê de wê, di wê çerçoveyê de wê, hilde li dest û wê, bi pêvajoyên dîrokê û jîyankirinê û hwd re wê, bikê mijare lêpîrsînekê di çerçoveya fahmkirinê de. Di wê çerçoveyê de wê, dema ku ew wê, di wê rewşê de di dewama wê de wê bahsa têngîna weke rêgezên bo jîyanê ên weke bi rêya dêrê bê û hwd ku wê werina pêşxistin di temenê jîyanê de û rengê salixkirina çalakiya mirov wê di rengekê de wê di dewama wê de wê bi wê re wê li ser wê bisekinê.

Di wê çerçoveyê de wê, 'destûra fermanî' ku wê bahsa têngîna rewîstê wê bikê wê, di wê rengê de wê li ser çerçoveya fahmkirin û kirina bi têngîna çalakiyê û hwd re wê, di rengekê de wê bi wê re wê, li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê dema ku wê bahsa rewîstê wê bikê wê ne teneê wê bi rêgezên rewîstê wê bahsa wê bikê her wusa wê di wê çerçoveyê de weke kirdebûnê ku wê bibê wê, di rengekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê rewşê de Foucault wê, werênê ser ziman ku wê ya ku ew dibê wê ne 'hişmendîya azîtîyê' bê, ezîtî û nefis ku wê weke 'kirdeyek rewîstî' wê bibin re wê, di rengekê de wê, li wê bihizirê ku ew wê bibê û wê werênê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, rewîst wê ne bi têngînek rêgezî a rewîstî wê bibê. Wê herwusa wê bi

têgînek ku wê bi têgînek 'kirdebûna rewîstî' re wê pêşkeve û wê bibê re wê pênasebikê û wê werênê ser ziman.

Di dewama wê de wê aliyên weke yên bi derkkirinên weke pêkhanînên bi kiryarî wele kîjan wê serbest û kîjan wê ne serbest bê û hwd re wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku mirov wê karibê wê, di rengê de wê bi wê re wê li wê bihizirê bê.

Di wê çerçoveyê de wê li gorî Foucault wê, di nava şariştaniyekê jî wê kirde 'azmûna wê ya ku ew xwedî wê, rewşên wê yên nefsi û ankû serwerîya wê ya li xwe wê, bi rêya wê bê diyarkirin. Di wê çerçoveyê de ku ew wê weke teknik û ankû teknolojiyên nefsi wê bahsa wan bikê wê, weke awayên jîyanê, hebûnan, şewayê sererastkirina xoslet û xûyan, ku wê li gorî hinek amûr û armancan ku wê pêkwere çawa wê, bi hizirkirinên mirov ên di demên kevnera û piştî wê ku wê bibê wê li ser wê bisekinê. Di wê çerçoveyê de wê, di demên roma kevnera û ya girêkê de wê, hinek aliyên ku wê di wê çerçoveyê de wê çawa wê bi gotinên felsefeyê wê di rengê de wê, weke ku wê bi wê weriina pêşxistin wê bi wê re wê, di rengê de wê were dîtin.

Foucault wê weke 'hûnera xwe rêvebirinê' a bi aqil wê di rengê de wê pênase dikê û wê dihênê ser ziman. Di wê hûnerê û awayên wê de wê, rewşên weke yên bi xosletên zayendî bê û ankû aliyên din bin wê di wê de wê, bi hebûna dijî û jîyanî a zindî a mirov re wê, di dîmenekê de wê hebin û wê karibin werina fahmkirin bin.

Di wê nûqteyê de wê, dema ku em li ser mijare hebûna têgîna zayendê û kirdeyê bê, desthilatê û hwd bê ku ew şîrove dikê wê, di rengê de wê çawa wê di nava wê têgîna kirdeyê de wê, faktorek hişmendî a ku ew wê mirov wê bi wê xwe jî wê derbas bikê û wê bigihijê serbestiya xwe û azadiya xwe ya demî wê, di rengê de wê bixwezê ku ew bi wê re ew li wê bihizirê. Di wê çerçoveyê de wê, di demên kevnera de wê, di felsefeyê de wê ev wê weke têgînek bi peyxamî û aqilî wê di rengê de wê pêşkeve û wê di dîmenekê de wê bi wê re wê, xwe bide diyarkirin. Aqil wê rêya ku ew şanî mirov didê wê, di wê temenê de wê bi wê re wê, çawa wê weke aliyekê wê yê giring ku wê bi wê re wê, di dîmenekê de wê li wê bihizirê wê, di wê çerçoveyê de wê werênê ser ziman. Têgîna xilasîyê wê weke kirdeyekê wê bi felsefeyê û wê piştî wê di destpêka xiristiyanîyê de wê çawa wê pêşkeve û wê were bi wate kirin û wê pêvajoyên fahmkiirnê wê bi wê re wê, werin û pêşkevin wê, di rengê de wê weke aliyekê wê yê ku ew dixwezê wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di wê çerçoveyê de wê, çawa wê, bêî rêgezên aqilê ku ew hena wê dervî wan wê karibê xwe biafirênê wê di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di wê temenê de ew bi wê re ew li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê werênê ser ziman.

Wê têtîna û fektora fahmkirinê a derketina dervî aqilê dema xwe û ankû xwe bixwe wê, bi wê re wê, awayê jîyane xwe wê weke bûjenek hûnerî û hwd wê, karibê wê pêşbixê wê bikirpênê û wê bêtê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê têtîna serbestbûnê û azadiyê wê bi wê re wê, weke derketina dervî xwe û bi wê pêvajoyên xwe yê jîyanê bi wê dîtîna wê, di rengekê de wê bi wê re wê bixwezê ku ew wê, di dîmenekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Di têtîna hebûnê a weke ya ku wê Sartre û hwd wê werênina ser ziman bi xwe ve wê, di rengekê de wê, Foucault wê, navendek etikî ve girêdanê û hwd ve wê bixwezê ku ew li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Di wê nûqteyê de wê, têtîna sartre a hebûnparêzîyê ku ew wê, bi zêdeyî wê kirpendinê li ser hebûna mirov re wê bikê wê, di wê temenê de wê ji aliyekê ve jî wê, bi nerînek li wê a rexnegir jî wê nerîna xwe wê bide dîyarkirin.

Li gorî Foucault li şûna xwûdê kirpendina mirov wê, di dîmenekê de wê kirina weke xwûdê a mirov bê û wê, di wê temenê de wê, dîsa wê weke xwûdê kirin wê di rengekê de wê bibê wê, bibînê û wê li ser wê temenê de wê, ew kirpendina zêde a di wê temenê de ku ew bi wê, derxê li pêş wê di wê temenê de wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê rexne bikê.

Di wê temenê de wê, dervî wê derketinê wê di rengekê de wê, bi dîmenekê hizirkirinê wê weke ku wê pêşnarbikê û wê bi wê re wê hizrên xwe wê, li ser wê re wê, di dîmenekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Ew di rexneyên xwe yê li hebûnparêzîyê ku wê bikê de wê, çawa wê jî kirdebûnê bûjenîbûnê û asayîbûnê re wê, derbas bibê ku wê werênê ser ziman wê, derketina dervî jî wê di dîmenekê de wê bi kirdebûnê re wê, bibê re wê, werênê ser ziman.

Di wê nûqteyê de wê kirdeya ku ew rexnedikê û ya ku ew wê pêşnardikê ku ew wê weke ya ku ew wê, dihênê wê, di wê nûqteyê de wê, weke dualiyên ku mirov wê karibê wê di wê nûqteyê de wê bi kirpênê û wê di rengekê de wê werênê ser ziman. Ew wê weke têtînek artarnatif wê, nefîs-kirdeyê wê di rengekê de wê di wê çerçoveyê de wê weke ku ew wê bi kirpênê û wê di dîmenekê û rengekê de wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Di wê temenê de wê, têngînên ku ew dihênê ser ziman wê di wê çerçoveyê de wê mijare kirdeyê wê, bi awayên wê yên cihê re wê, werênê ser ziman. Minaq wê dema ku ew wê bahsa mirinê wê bikê wê bi argûmanên stoik û yên demên serdema navîn wê di rengekê de wê bihizirê û wê, di wê temenê de wê, ji wê derketinê bi têngînek kirdeyîbûnê wê li wê bihizirê. Di dîmenekê de wê, dîmenê ku wê Foucault wê li wê bihizirê wê, weke yê dîmenekê ku ew wê bi kirdeyî wê fahmbikê wê, di awayekê de wê, dîmenê 'dîmanê jîyanê' ê huserl' û yê 'awayê jîyanê' bi têngîna zimanî a wittgenstein re jî wê di awa û rengekê de wê, di mejiyê mirov de wê, bide zindîkirin.

Foucault wê, di dîmenekê wê weke di wê teenê de wê, di rengekê de wê weke aliyekê weke aliyekê wê yê giring ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê werênê ser ziman bê. Di wê temenê de wê, têngîna 'zanîndesthilatê' bi têtikiliyên wê, erkoloji, zanîsta kokê û di dewama wê de wê hizrên sehêtê û rêzkariyê û hwd wê, ji temen ve wê, di serî de felsefe wê, zanistên weke dîrokê, civaknasiyê, antropolojiyê û hwd jî wê ji temen ve wê di rengekê de wê weke ku wê bi bandûr bikê. Di wê çerçoveyê de wê, di demên hemdem de wê, mijare felsefeyê wê, weke ku wê bi çerçoveya têngî û hizrên Foucault re wê bibînê wê, li ser temenê ronakbiriye û hwd re wê di awayekê de wê weke ku wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê werênê ser ziman. Di mijare felsefeyê de wê, gotina ronakbiriye wê, di wê çerçoveyê de wê, li ser çerçoveya wê ya hizirkirinê wê di rengekê de wê bixwezê ku ew wê fahmbikê. Wê, xabatên kant êm di çerçoveya felsefeya hemdem de ku wê werênê ser ziman wê bi gotina ronakbiriye û hwd re wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê bxwezê ku ew wê werênê ser ziman.

Foucault wê, di mijare fahmkirinê de wê, mijarên ku ew dihilde li dest wê weke mijarên rewîstê, desthilatê mirov, zayendîtîyê, dîrokê, civaknasiyê, aqil, û hwd wê di dîmenekê de wê bi hev re wê, di reng û awayekê de wê weke ku ew wê, li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Di nava felsefeya demên hemdem de wê mijarên weke yên desthilatê ku wê mirov li wan binerê wê di dîmenekê de wê çawa wê weke mijarek zêde giring a di nava jîyane mirov de wê xwe bidina diyarkirin. Her wusa wê, serwerîyê û hwd wê, weke aliyekê wê yê din wê xwe bi wê re wê li ser mijare jîyane civakê re wê bide dîyarkirin.

Foucault di xwest ku ew mijarên civakî ên di wê temenê de wê weke yên zayendîtîyê, desthilatî, rewîstê û hwd wan di rengekê de wê, bigihênê li şewayekê fahmkirinê û ew di wê çerçoveyê de wê, dîmenê fahmkirinê

ê bi wan têtînan ji gelek aliyan ve wê, bêtê ser ziman. Di wê çerçoveyê de wê, zimanekê lêpîrsînê wê di wê temenê de wê li wê bihizirê.

Kirdeyê wê, di wê temenê de wê, weke dîmenekê hizirkî wê bi bûjenên wê re wê, di rengekê de wê li wê bihizirê û wê bixwezê ku ew wê, fahmbikê û werênê ser ziman. Bûjenên kirdeyê wê, di wê temenê de wê di nava aqil de wê, bi wê re wê, hilde li dest. Wê dema ku wê, pêvajoyên hizirkirinên bi felsefeyê ên demên hemdem ên weke ya bi têtîna ronakbiriye a kant û hwd wê lê bipîrsê wê di wê temenê de wê bixwezê ku ew wê, dîmenê wê yê fahmkirinê wê weke bi çerçoveya wê re wê fahmbikê û wê werênê ser ziman.

Li ser mijare dîmenên epistemikî ên demî û hwd re wê, di wê çerçoveyê de wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman. Felsefeya hemdem wê, dema ku em li wê bihizirin wê ji kijan aliyê ve wê bikê ku wê fahmbikê wê mijare aqil û fahmkirinê û hwd wê, di wê de wê weke aliyên giring wê derkevina li pêş. Li ser wan re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din ê giring wê xwe di dewama wê de wê bi wê re wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê giring wê li wê bihizirê û wê werênê ser ziman.

Foucault wê li ser bi gotinkirinê wê bisekinê. Minaq wê dema ku wê têtîna 'zanîna kokê' wê li ser wê bisekinê wê, têtîhên ku ew wê di wê demê de wê werina ser ziman û ankû ew hatina ser ziman weke bi têtîhên nietzsche û hwd re wê bixwezê ku ew wê, di dîmenekê de wê fahmbikê û wê, rengên hizirkirinê ên di wê de ku wê, bibin wê bi têtîne kirdeyî wê bikê berlêpîrsînê de.

Kirdebûn wê weke sawêriyek bi xiyalî û ankû hizirkirinê bê. Lê wê di wê de wê, di serî de wê du dîmenên ku ew bi hev re wê, di destpêkê de wê bi wê re wê karibin werina lê hizirkirin û fahmkirin wê hebin. Ew jî wê, di rengekê de wê weke aliyekê wê yê din jî wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di wê temenê de wê, di rengekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê. Kirde wê bi serê xwe wê bi awayên wê yê hizirkirinê û hwd re wê xwediyê têtînek bi serwerî bê. Wê dema ku em wê, ji aliyê têtîna ramyariyê, desthilatê, rewîstîyê, olûbaweriyê, serwerîyê û hwd re wê hildina li dest wê, di wê temenê de wê weke têtînek ku ew di wê rengê de wê, werina fahmkirin.

Li gorî min ev mijar û gelek mijarên din ên weke van aliyan di nava pêvajoyên hizirkirinên dema hemdem de ku wê werina ser ziman jî lê wê ji temenekê azadkirinê wê weke yê ku ew di dîmenekê de wê çawa wê azadiya mirov wê ji destê mirov wê bikê û wê mirov wê bi aqilê xwe wê di nava sînore wê de wê bide girtin û hwd re wê weke bi mirov û jîyane

mirov re wê hertimî wê di nava şer û pevçûnek weke bi wê re bê. Ev wê, di wê temenê de wê, di gelek awayan de wê xwe bi wê re wê bide dîyarkirin. Mijare kirdeyê wê ji aliyê felsefeyê ve wê bi rengên fahmkirinê ên ku ew bi wê hatiya hizirkirinê wê aliyekê wê bê. Lê weke di demên hemdem de wê weke aliyê wê yê din wê, xwe di renekê de wê weke aliyekê wê yê giring bê ku mirov wê karibê wê di dîmenekê de wê fahmbikê û wê werênê ser ziman bê.

Felsefe wê, di renekê de wê weke mijarek kirdeyî bê. Di wê temenê de wê, felsefe wê, di wê rengê de wê weke çerçoveyek nerînî bê. Wê di wê rengê de wê, bi wê re wê dema ku ew dihê ser ziman wê weke têtînek bi serwerî wê xwe di renekê de wê bide dîyarkirin. Wê dema ku wê Foucault wê bahsa derketina dervî wê û ankû xwe ji wê rizgarkirinê û hwd wê bikê wê hinekê jî wê bi hişmendîyek li wê serwerîyê û hwd re wê, di renekê de wê weke ku ew wê bi wê re wê li wê bihizirê û wê, di dewama wê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Di mijare felsefeya hemdem de wê ev wê weke aliyên ku ew wê bi wê re wê werina lê hizirkirin bin.

Foucault wê, xabatên xwe wê, weke ku wê ew wê pênasebikê wê li ser têtînek weke ya bi gotina 'erkolojîyê' û hwd re wê, li ser têtîna û rengê fahmkirinê ê bi dîmenekê kirdeyî û hwd re wê, weke li ya ramyariyê, civaknasiyê, dîrokê, rewîstê, zayendê û hwd re wê li wê bihizirê û wê, werênê ser ziman.

Ev wê, weke aliyên ku ew wê bi wê re wê, di reng û awayekê de wê bi wê re wê li wê bihizirê wê, werênê ser ziman. Wê dema ku wê bahsa zanîna kokê wê bikê wê, di wê temenê de wê nîş bi nîş wê çawa wê di pêvajoya dîrokê de wê bi mejuya xwe wê avabikê û wê xwe bide dîyarkirin wê li ser wê bisekinê. Wê, di wê temenê de wê, di dîmenekê de wê ew wê, çerçoveya wê ya fahmkirinê re wê di renekê de wê weke ku wê werênê ser ziman.

Foucault wê weke ku me li jor li çend deveran wê hanî ser ziman wê hizirên wî yên ku wê bi zêdeyî wê li ser wê were sekin in wê ya bi têtîna desthilatê, zayendê û hwd re wê, weke ku wê di awayekê de wê li wê bihizirê û wê, di awayekê de wê, li ser wê bisekinê û wê werênê ser ziman.

Di aslê xwe de wê, dikarê wê di renekê de wê, werênê ser ziman ku wê, mijare felsefeyê û hizirkirinê wê di wê çerçoveyê de wê, weke çerçoveyek lêpîrsînê. Têtînen Foucault wê bi zimanekê ironikî û mecazî

û hwd bin. Lê ew wê, di wê temenê de wê, bi zimanekê lêpîrsîner wê di renekê de wê, hilde li dest û wê werênê ser ziman.

Ew jî wê weke aliyekê wê yê din bê ku mirov wê karibê wê hilde li dest bê. Ev jî wê weke aliyekê wê yê din ê giring bê ku mirov wê karibê wê fahmbikê û wê hilde li dest bê. Minaq wê dema ku ew wê mijare desthilatê wê hilde li dest wê dem bi dem wê çawa wê awayê wê biafirê û wê pêkhatinên wê çî bin û çawa wê pêvajoyên wê yên pêşketinê ên bi serwerîyê û hwd wê bibin wê hilde li dest.

Felsefe wê, weke ku wê ne tenê wê bi têngihên hizirvanên weke Foucault û Wittgenstein û hwd re wê bibê wê, bi yên gele filosof û hizirvanên din re jî wê, di renekê de wê, di çerçoveya hemdemiya wê de wê, bê xwediyê aqil û mejiyekê lêpîrsînê. Lê mejiyê hizir û felsefeya demên hemdem wê ew wê, di renekê de wê, weke di dîmenekê de wê, çawa wê, hilde li dest wê, dîmenekê wê bi rengê hizirkirinê bi wê rengê re wê bi xwe re wê bide dîyarkirin.

Di wê çerçoveyê de wê, ev dem û rengê hizirkirina wê û ji wê encamên wê yên hizirkirinê wê çawa bin ku mirov wan fahmbikê wê weke aliyekê wê yê giring wê xwe di dewama wê de wê bide dîyarkirin. Wê, felsefe wê weke ku wê di ya dema hemdem de wê, bi hemdemiya wê, çawa wê hertimî wê xwe ji xwe wê derbas bikê û bi wê derbaskirinê re wê bigihêjê wê, dîmenekê hizirkirinê wê, di wê temenê de wê, bi wê re wê, çerçoveyek hizirkirinê wê bi xwe re wê, di renekê de wê bide dîyarkirin. Felsefe wê, di wê rengê de wê, di demên hemdem de wê, ya ku ew wê, weke wê, bi qalibên wê yên fahmkirinê ên demên berê bûyina wê, ji wê zêdetirî wê bi ya ku ew dihê jînkirin û dijî re wê çawa wê were fahmkirin û wê weke fahmkirina wê bibê wê, li ser wê di awayekê de wê were dîtin ku wê were li ser sekin in. Wittgenstein wê li ser wê çerçoveyê wê, bi wê re wê li wê bihizirê. Di zimanê wî yê felsefeyê de wê ev bi rehetî wê were dîtin û wê were fahmkirin. Di têngihên Foucault de wê, di awayekê de wê bi salixkirinê wî yên bi dîmenê fahmkirinê re wê were fahmkiirn. Dîmenên erkolojikî ên bi zanînê ku wê Foucault li wan bihizirê wê, di awayekê de wê dema ku mirov wê hinekê di wan de wê bihizirê wê, 'wênayê jîyanê' ê huserl bê, awayê jîyanê' ê bi ziman yê Wittgenstein bê û hwd wê, di dîmenekê de wê bi wê re wê, renekê fahmkirinê wê bi xwe re wê, di renekê de wê weke ku wê bide dîyarkirin. Minaq wê, di dîmenekê de wê, di demekê jîyanê de wê bi meju û dîroka wê re wê, bi olî, civaknasî, dîrokî, ramiyarî û hwd wê, çawa wê bê jînkirin û hwd wê, di wê temenê de wê li wê bihizirê û wê were fahmkirin û li wê hizirkirin.

•
Çavkani

- * Hans-Johann Glock(2008), What Is Analytic Philosophy, Cambridge University Press,
- * Baird, Forrest E.; Walter Kaufmann (2008). From Plato to Derrida. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- *Stokes, Philip (2004). Philosophy: 100 Essential Thinkers. Kettering: Index Books.
- *MacIntyre, Alasdair. (1990). Three Rival Versions of Moral Enquiry: Encyclopaedia, Genealogy, and Tradition. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- * Zahavi, Dan (2003), Husserl's Phenomenology, Stanford: Stanford University Press
- *Kelly, Michael, ed. (1998). Encyclopedia of Aesthetics (1. ed.). Oxford Univ. Press
- *Wolff, Jonathan (2006). An Introduction to Political Philosophy (revised ed.). Oxford University Press
- *Williamson, Timothy (2020). "1. Introduction". Philosophical Method: A Very Short Introduction. Oxford University Press
- *Johnstone, Albert A. (1 January 1991). Rationalized Epistemology: Taking Solipsism Seriously. SUNY Press
- *Johnson-Laird, Phil (30 December 2009). "Deductive Reasoning". WIREs Cognitive Science
- *Deleuze, Gilles. 1988. Foucault. Minneapolis: University of Minnesota Press. Retrieved via U of Minnesota Press.
- *Deleuze, Gilles, and Félix Guattari. 1983. Anti-Oedipus. Minneapolis: University of Minnesota Press. Retrieved via U of Minnesota Press.
- *Jaroszyński, Piotr (12 February 2018). Metaphysics or Ontology?. BRILL
- *Velleman, Daniel J. (2006). How to Prove It: A Structured Approach. Cambridge University Press
- *Verene, Donald Phillip (20 June 2008). The History of Philosophy: A Reader's Guide. Northwestern University Press
- *Ingarden, Roman (1975). "The Concept of Philosophy as Rigorous Science". On the Motives which led Husserl to Transcendental Idealism
- *Tieszen, Richard L. (6 June 2005). Phenomenology, Logic, and the Philosophy of Mathematics. Cambridge University Press
- *Hintikka, Jaakko J. (2019). "Philosophy of Logic". Encyclopædia Britannica. Archived from the original on 28 April 2015. Retrieved 21 November 2021
- *Heil, John Fergusson (2013). Philosophy of Mind: A Contemporary Introduction (3rd ed.). Routledge

*Hadot, Pierre (1995). "11. Philosophy as a Way of Life". *Philosophy as a Way of Life: Spiritual Exercises From Socrates to Foucault*.

*Simpson, John A. (18 April 2002). "Philosophy". *Oxford English Dictionary: Version 3.0 : Upgrade Version*. Oxford University Press

.
Abdusamet yigit, kurdistan, cizirabota, 2021